

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

GLATZ FERENC:
ÚJÉVI ETÜDÖK

MESKÓ ATTILA:
ÁTMENET A FENNTARTHATÓSÁGHOZ

CHIKÁN ATTILA:
A GLOBALIZÁCIÓ ÉS A GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGEK KOORDINÁCIÓJA

NYÁRY ISTVÁN-PÁSZTOR EMIL:
AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS REFORMJA

Természetes – és nem a 2000. év miatt van ez így –, hogy az európai kontinensen élők is újrafogalmazzák a világminőséghez, az emberi közösség egészéhez, a községhez, a nemzeti közösségükhöz és a kontinentális közösséghez (Európához) fűződő azonosságérzésüket, identitásukat. Évezredek értékrendek bomlásának, keveredésének, új életelvek kialakulásának korát éljük. Legyünk őszinték, nem tudjuk megmondani, vagy csak jósolni tudjuk: milyen emberi-kulturális életrendek lesznek száz év múlva a döntők, amelyek meghatározzák a kontinensen élők életcéljait.

Lásd Glatz Ferenc: Újévi etűdök c. cikkünket az 5. oldalon.

Néhány évtizede még mindenki – a média, politikusok, döntéshozók, de a tudományos közösség képviselői is – fenntartható fejlődésről beszélt. Sokan még ma is használják a kifejezést, holott jelenleg a világ nem így, nem fenntartható módon működik. Másképpen fogalmazva: ahogyan most élünk, termelünk és fogyasztunk, hosszú távon nem folytatható. Nem tartható fenn a népességnövekedés, illetve az erőforrások elhasználásának üteme, a gazdasági egyenlőtlenségek növekedése és a környezet romlása.

A fenntarthatóság egyik legfontosabb eleme a tágabb értelemben vett környezetvédelem: a természet rendszereinek és erőforrásainak megőrzése.

Lásd Meskó Attila: Átmenet a fenntarthatósághoz c. cikkünket a 13. oldalon.

Apiaci koordináció sok évszázada jelen van az emberiség történelmében – nem új jelenségről van tehát szó. Érdekes azonban figyelmet fordítanunk arra, hogy mi az oka a kiterjedésének, annak, hogy az elmúlt évtizedekben az országhatárokon átnyúlva globálissá válik. Természetesen bonyolult (és sok oldalról megközelíthető) összefüggéslánc vezethetett ide, amiből én két, az üzleti világ szempontjából nagyon fontosnak tartott tényezőt emelek ki (ugyanakkor ezek jelentősége túl is mutat az üzleti világon). A fogyasztói szükségletek robbanásszerű bővülése (általános növekedése és választéki szélesedése) a termelés és a fogyasztás egyre kiterjedtebb nemzetköziesedésének a szükségességét teremtette meg, míg a technikai fejlődés (ezen belül is mindenekelőtt az informatika és a logisztika fejlődése) a lehetőségét adta a globális gazdaságnak.

Lásd Chikán Attila: A globalizáció és a gazdasági tevékenységek koordinációja c. cikkünket a 24. oldalon.

EZREDFORDULÓ

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik évente négy alkalommal,
a História, a Köznevelés, a Technika és a Természet Világa mellékleteként.)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1051 Budapest, Roosevelt tér 9. Tel./fax: 302-5638

Kiadó: MTA Történettudományi Intézete

1014 Bp. Úri u. 53. Tel.: 3561-539

Kiadói munkatársak:

Kovács Éva, Csányi Attila, Frisnyák Zsuzsa, Horváth Imre

Nyomdai munkálatok:

Mesterprint Kft. Bp., Vak Bottyán u. 30-32B

Felelős vezető: Losonczy György

ISSN 1417-8826

TARTALOM

GLATZ FERENC: Ezredforduló – sorsforduló 3

GLATZ FERENC: Újévi etűdök 5

Az európai integráció történelmi körülményeiről, az új ipari-technikai forradalomról • Az európai identitásról • Európa nyugati és keleti felének egymásrautaltságáról • Az Európai Unió és Oroszország viszonyáról • De mi is az EU és mi a célja? • Európa emancipálódása

GYULAI JÓZSEF: Miben más a 21. század indulása, mint volt a 20. századé? 10

• FIGYELŐ •

MESKÓ ATTILA: Átmenet a fenntarthatósághoz 13

A fenntarthatóság fogalma • A népességszabályozás kihívásai • A környezet és a természeti erőforrások megőrzése • Az élelemtermelés korlátai • Vízfelhasználás • Az energia biztosítása • Az egészségügyi ellátás gondjai • A kutatás és oktatás szerepe • Globális információs hálózat kiépítése

VIDA GÁBOR: Az ökológiai válságtól a technokultúráig 18

Gaia-elmélet • A természetátalakítás ellentmondásos hatása • A fenntartható fejlődés feltételei • Hosszú távú előrejelzés

LÁNYI ANDRÁS: Az etikától a politikáig 19

• MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYVILÁG •

CHIKÁN ATTILA: A globalizáció és a gazdasági tevékenységek koordinációja 24

A globalizáció fogalma • Koordinációs mechanizmusok • A globális koordináció kettőssége • A globalizáció intézményrendszere • Globális globalizáció • A globalizáció hatásai • Magyarország és a globalizáció •

• MŰHELY •

NYÁRY ISTVÁN-PÁSZTOR EMIL: Az egészségügyi ellátás reformja 29

A szocialista „félmúlt” • Felemás állapot – a rendszerváltás után • Az átalakítás várható irányai

• HÍREK •

Az információs társadalom és a jog
Új akadémiai stratégiai kutatási program 33

Vízgazdálkodás '21
Konferencia a hazai vízgazdálkodás stratégiai kérdéseiről, 2000. szeptember 27. 35

Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért?
Nyelvművelő konferencia, 2000. december 4. 35

A címlapon: az ezredfordulót köszöntő folyóiratcímlapok

EZREDFORDULÓ – SORSFORDULÓ

Az ünnepségeken túlvagyunk. A keresztény időszámítás szerinti 2000. évet a világ minden részén, különleges formákban ünnepelték: látványos tűzijátékokkal, jövőbe vetett optimizmust sugárzó revüműsorokkal. Néhány órára mi is önfeledten néztük a televízió képernyőjén az Amerikából, Dél-Amerikából, Afrikából, Ausztráliából, sőt a nem keresztény kultúrákból, Japánból, Indiából, az arab országokból érkező tudósításokat. És jóleső érzéssel figyeltük a magyar ünneplést, hiszen nekünk a 2000. év az államalapítás és a kereszténység felvételének millenniuma is.

Az ünnepségeken túlvagyunk, de az „Ezredforduló”-n nem. A világ minden részén múltról és jövőről gondolkodó értelmiségiek, politikusok, vállalkozók, de még mesteremberek is érezték és érzik: korszakváltásban élünk. Függetlenül attól, hogy a zsidó, a mohamedán vagy a keresztény időszámítás szerint éljük is meg ezen éveket.

Politikai korszakváltásról beszélünk, hiszen a világ politikai kettéosztottsága után egypólusú világrendszer tényét kell tudomásul venni. Sőt, azon kell elgondolkoznunk, vajon nem egy ezeréves politizálási hagyomány megszüntéről kell beszélnünk? A világpolitikában a több hatalmi központ hagyományát most felváltani látszik az egyközpontúság.

Új ipari-technikai forradalomról beszélünk: az 1970-es években kezdődött informatikai forradalom kibontakozásáról, ami napjainkban már információs forradalommá növi ki magát. Már nemcsak a termelést, a kereskedelmet, az igazgatást, hanem az egész köznapit érintkezőkultúrát gyúrja át az új technika. Ipari-technikai forradalomból most bontakozik ki a kulturális és társadalmi forradalom, új viszonyt teremtvén egyén és közösség, egyén és egyén között. Történeteknek kell majd kutatni: az új érintkezőkultúra elterjedése hogyan bomlasztott fel politikai rendszert (pl. a Szovjetuniót, a harmadik világ kis diktatúráit), hogyan emelt a magasba világrészeket (Észak-Amerika, Japán, Délkelet-Ázsia) és hogyan indít el napjainkban a világ élvonalába kultúrákat (pl. Kína).

Kontinentális és nemzeti stratégiákról kezdünk beszélni. Az új világhatalmi átrendeződés techtonikus erői önálló tényezőként emelik fel Európát, illetve az Európa területén formálódó új igazgatási egységet, az Európai Uniót. Mi lesz az Európai Unió jövője a formálódó új világ gazdasági rendben, mi lesz az unió politikai jövője és mi lesz az „unió humánjövője”? (Hiszen, ahogy azt mondogatjuk sok év óta uniós fórumokon: az unióban nemcsak mérnökök, technikusok, gazdaságosok, igazgatási szakemberek, de hús-vér, érző, művelődni vágyó emberek is élni fognak. Milyen jövőképet

tudunk eléjük tární?) Először ismét az amerikaiak – mint a 20. században annyiszor – érzékelték a korszakváltást, s azt, hogy hosszú távon ható gazdasági, társadalmi, technikai, kulturális tényezők mozgása indult meg, s erre fel kell készülni. 1983-ban Reagan elnök készítette el „A világ 2000-ben” című tanulmányorozatát. Közgazdászok, jogászok, mérnökök, társadalomtudósok, ökológusok foglalták össze: mi vár Amerikára és a világra 2000-ben. Most, a 2000. év végén esti olvasmányaink a The Economist, a Spiegel, a National Geographic, a New Scientist már tudatosan nemcsak naptári ezredfordulóról, hanem korszakváltó „Ezredforduló”-ról beszélnek. A 21. századról úgy beszélnek, mint a világűr felé nyitás századáról, a demográfiai robbanások századáról, mint a tudomány századáról, amely egyszerűen nem fog tudomást venni a 20. század, sőt az egész emberi történelem eddigi gondolkodásmódjáról.

Az újévi ünnepségeknek vége, de az ezredfordulós gondolkodás világmérletekben csak most kezdődik.

Nemzeti Stratégiai Kutatási Program indítását javasoltuk 1996 júniusában. Mi vár Magyarországra és a magyar nemzetre az új ipari-technikai forradalom korában? Mi lesz a nyolc államban és nagy diaszpórában élő magyarság sorsa, a magyar nyelvű kultúra jövője a globalizálódó világban? Hogyan segíthetjük a magyar állam területén élő magyar és nem magyar munkavállalók, polgártársaink munkajelét a versenyképességhez az informatika korában? Amikor minden kis falu, minden tanterem, minden íróasztal és munkapad vagy paraszti gazdaság a világverseny részévé válik. Hogyan szabályoztassék a szovjet rendszer összeomlása után a magyarországi munkaszervezet, mi lesz a magyarországi társadalom szociális és egészségi állapotával? Egyáltalán mi lesz az állam lehetséges szerepe a piacgazdaságra és a nyitott társadalomra való átmenet korában? Hogyan találjuk meg helyünket az Európai Unióban, amelynek kiterjesztéséről annyit tanácskozunk, és amelyhez csatlakozni olyannyira óhajtunk? Tudomásul vesszük-e: az uniós csatlakozás nem valamiféle Marshall-segélyt hoz magával, hanem kegyetlen versenyt, ahol iparosaink, parasztjaink, értelmiségiek nemcsak győzhetnek, de veszhetnek is és akkor szociálisan, kulturálisan jobban leszakadhatnak, mint a szovjet elzárkózás korában. Mit kell tennünk kultúr- és szociálpolitikában, hogy versenyképesek legyünk? Mi lesz szálasterületünk jövője? Figyelnünk kell: ide folyik össze, a Kárpát-medence aljára a környék összes folyója, hozva magával a szennyezést, az árvíz hullámokat. Hogy áll a magyar vízgazdálkodás az ezredfordulón? Mi lesz a talajjal, amelyen

élünk és amely nemcsak az élelemtermelést, de a kultúrtáját is hordja? Mi lesz a sajátos Pannon-medence klímáját élvező gyümölcs-, gabonatermelés vagy éppen a nagy múltú állattenyésztés, az erdőgazdálkodás jövője? Mennyiben kell átértékelni felfogásunkat agráriumról, élelemtermelésről, környezetgazdálkodásról? Egyáltalán: mennyire vagyunk felkészülve az európai környezetvédelmi normák betartására? Hiszen a 21. század már nemcsak ember és ember, de ember és természet viszonyát is újragondolni kényszeríti.

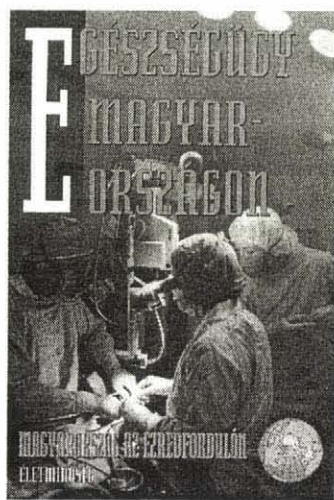
Kérdések sorjázta 1996 nyarán, amelyek megválaszolására mozgósítottuk a magyar kutatók köztestületét, a Magyar Tudományos Akadémiát. És nemcsak kutatási tematikákra kérdeztünk, de kutatói magatartásformákra is. Azt mondtuk: új kutatói magatartásra van szükség: vállalni kell a társadalom számára fontos, aktuális nagy kérdések megválaszolását. A kutatónak közéleti aktivitásra kell vállalkoznia, de kutatói módon: írással, előadással, ha kell tévé-, rádió- és újságnyilatkozatokkal kell elmondania véleményét jelenünkről és jövő lehetőségeinkről. Újra kell gondolni politika és tudomány viszonyát, vissza kell adni a pártpolitikától független „Közélet” hitelét az ezredfordulón. Új kutatói célokra van szükség: vállalkozni kell a szintetizálásokra. Intézeteink, tanszékeink, szakmai szervezetek diszciplinárisan épülnek fel, de ezekhez a valóság kérdésszállításai nem igazodnak. A valóság problémákat állít eléünk és ezek csak a különböző szaktudományok együttes ismeretében válaszolhatóak meg. Magát a napjainkban végbemenő politikai-gazdasági rendszerváltást is csak akkor értékelhetjük, ha vizsgáljuk a politikai rendszer, a termelési szerkezet, a jogi-igazgatási formákkal egy időben azt is, mi történik szállásterületünkkel, a magyarországi talajjal, növény- és állatvilággal. Új szintézisre van szükség – mondtuk.

Eszellemben indítottuk útjára az Országgyűlés minden pártjának egyetértésével (1996. december 22.) a Stratégiai Kutatások Programját, amelyet három év múlva a jelenleg is működő Országgyűlés is (1999 decemberében) egyhangúlag megerősített. A magyar politikai elit jelesre vizsgázott, amikor megértette: vannak kérdések, amelyek csakis a pártpolitika felett álló fórumokon válaszolhatóak meg. Mindenkor kormánypart és mindenkor politikai ellenzék használja a stratégiai kutatások eddig megjelent, immáron 20 kötetét a magyar politikai rendszerről, a NATO-hoz, Európai Unióhoz fűződő viszonyunkról, egészségügyről, kisebbségekről, szociális konfliktusokról, a magyar nyelv jövőjéről, települési stratégiáinkról, a magyarországi informatikáról, közlekedésről, agráriumról, vízgazdálkodásról. És a politikai eliten kívül a természet-, az élet- és társadalomtudomány területén dolgozó tanárok, igazgatási szakemberek használják az Ezredforduló c. folyóiratban megjelent tanulmányainkat.

A Nemzeti Stratégiai Kutatások Programbizottsága most értékeli az első négy esztendő kutatásait. És programot fogalmaz a 2001–2005. évre. Úgy döntött, folytatjuk a Magyarország az ezredfordulón cím alatt a könyvsorozatot, tárgyalva abban most már az energetikát, a hulladékfelhasználást, a magyarországi talajszerkezet, a Duna, a Tisza, a közép-európai kisebbség jövőjét és nem utolsósorban az európai uniós csatlakozás kihatásait. Közben elkészítjük Magyarország természeti és élővilága, valamint a népesség leírását az ezredfordulón hét kötetben. És a programbizottság úgy foglalt állást: jelentessük meg továbbra is az Ezredfordulót. Már csak azért is: mert mit sem ér a legjobb kutatási eredmény, ha a használó értelmiségi és politizáló közvélemény azt nem hasznosíthatja.

2001. február

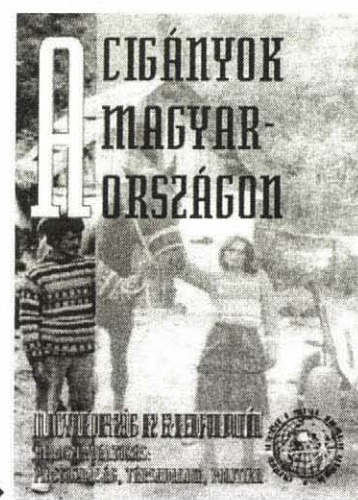
Glatz Ferenc

A „MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN”
 című akadémiai stratégiai könyvsorozat legújabb kötete

A kötet három nagy témát ölel fel: Nemzet, egészség, felelőség; Az egészségügyi ellátás résztvevői; Egészségbiztosítás fejezetcímekkel. Vizsgálja a magyar egészségügy jelenét és jövőjét, az egészségellátás intézményi, illetve anyagi feltételeit. A vezető szakemberek és szakpolitikusok (többek között Mikola István, Simon Pál, Nyáry István, Pásztor Emil) által írt tanulmányok hű képet adnak a harmadik évezredbe lépett ország egészségügyi állapotáról. (Programvezető: Vizi E. Szilveszter.)

Últozatlan utánnyomásban ismét megjelent!

GLATZ FERENC

ÚJÉVI ETÜDÖK

Európáról, az Európai Unióról, európaiságunkról

Az európai integráció történelmi körülményeiről, az új ipari-technikai forradalomról

Napjainkban újabb ipari-technikai forradalom megy végbe. Sokat beszélnek róla. De kevesebbet beszélnek e technikai forradalom *emberi dimenziójáról*: az információs forradalomról. Amely társadalmi és kulturális forradalom. Az új technika a komputer, a telefónia, a TV, az internet, a multimédia szerintem ugyanis gyökeresen alakítja át az ember és ember közötti érintkezéskultúra egészét. Hirtelen bővül az emberek ismeretrádiusza, sőt utazásaival mozgásrádiusza, nem beszélve a szakirodalomban már gyakran leírt forradalomról a termelés-szervezésben. E folyamatok több évszázada elfogadott életcélokat kérdőjeleznek meg. *Egyén és közösség* viszonyának gyökeres változását hozzák magukkal. Beszélünk új individualizmusról – hiszen a világról az egyén szinte korlátok nélkül szerzi be a képernyő előtt ismereteit és fogalmazza meg viszonyát eddig nem ismert népekhez, hitekhez, életcélokhoz. Az ezredforduló polgára öntudatosabb, mint elődei. De beszélünk új típusú kollektívizmusról is. Az ember nemcsak maga akarja különböző identitásait – családi, baráti, nembeli, szociális, etnikai, vallási identitását – megfogalmazni, de többféle identitást is meg akar élni.

TELEVÍZIÓK MAGYARORSZÁGON, 1970–1995		
Év	Lakosság száma	Televíziók száma
1970	10 394 000	1 768 561
1975	10 637 000	2 390 373
1980	10 705 000	2 766 010
1985	10 579 000	2 910 613
1990	10 374 000	2 929 816
1995	10 245 000	2 664 531

Forrás: Matáv-adatok.

Öntudatosan megválasztott identitáspluralizmusban. Természetes – és nem a 2000. év miatt van ez így –, hogy az európai kontinensen élők is újrafogalmazzák a világminőséghez, az emberi közösség egészéhez, a *községhez*, a *nemzeti közösségükhöz* és a *kontinentális közösséghez* (Európához) fűződő azonosságérzésüket, identitásukat. Évezredek értékrendek bomlásának, keveredésének, új életelvek kialakulásának korát éljük. Legyünk őszinték, nem tudjuk megmondani, vagy csak jóslani tudjuk: milyen emberi-kulturális életrendek lesznek száz év múlva a döntők, amelyek meghatározzák a kontinensen élők életcéljait.

Az európai identitásról

Egyáltalán, mennyiben létezik európai identitás? „Európai identitás”-ról vagy pedig „európai uniós identitás”-ról beszélünk? Melyiket akarjuk erősíteni: a területigazgatási egységhez, az EU-hoz való identitást? Állampolgári identitás helyett „európai uniós” identitás, vagy pedig jobban az európaiságunk kulturális alapjaihoz való kötődést, azaz az európeertudatot?

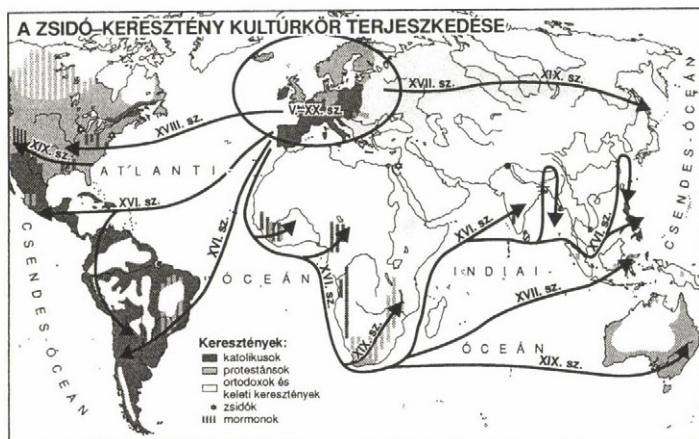
Ismeretes: mai európai kultúránk alapja a görög–latin, keresztény–zsidó kultúrkör. Ez feltehetően békében fogja megélni a 21. századot a mohamedán, buddhista stb. életelvek mellett. És valószínű látni fogjuk a kultúrák interferenciáit – közösségi, sőt egyéni szinten is –: a keresztény,

2000. január 12-én az Európai Unió jövőjét tárgyaló konferencia (Gütersloh) humánpolitikát tárgyaló előadása.

TÁVBESZÉLŐ-ÁLLOMÁSOK ÉS MOBILTELEFONOK SZÁMA MAGYARORSZÁGON, 1970–2000		
Év	Távbeszélő-állomások száma	Mobiltelefonok száma
1970	399 000	–
1975	508 000	–
1980	617 000	–
1985	738 000	–
1990	995 000	63 000*
1995	2 157 000	308 000
1996	2 651 000	531 000
1997	3 095 000	719 000
1998	3 385 000	1 034 000
2000	4 100 000	2 000 000

Forrás: Matáv-adatok.

* 1993. évi adat

tegrációk mellett magával hoz egy világméretű integrációt, világméretű versenyt is. És nekünk e versenyben a minden iránti nyitottságunk csak előnyös lehet.

■ Szolidaritás

A másik alapelv: *szolidaritás*. A nyugat-európai társadalmi rend alapja volt – ez a kereszténység óriási vívmánya –, hogy állandóan törekedett a kölcsönösségre, a gondoskodásra. Sem szociális, sem kulturális téren nem voltak olyan erős szakadékok a társadalom vezető (gazdag vagy legműveltebb) rétegei és az átlagember között, mint a más alapelvű (iszlám, buddhista) kultúrákban, vagy akár a más kontinensen kifejlődött, azonos alapelvű amerikai, orosz, dél-amerikai, afrikai kontinens társadalmában. A keresztény-zsidó életelvek mellett ezt a kapcsolatot, társadalmi kölcsönviszonyt képezte a közérthető betűírás, a nyomtatás, majd a közpénzen folyó tömeges, magas szintű általános képzés. És a szociális háló, amely az elmúlt fél évszázad szociális jóléti államához vezetett.

Ne legyen sem szociális, sem kulturális szakadék a társadalomban. Ne legyenek nyomornegyedek a 21. század Európai Uniójában – vajon nem lehet ez az egyik alapelv, amely vezethet bennünket, a múltat tanulmányozva, a jövőről gondolkodva? Vagyis a 21. század Európai Uniójának egyik sajátossága legyen a *szociális és a kulturális kiegyensúlyozó szerep*. De vajon mennyire ismerjük a mai társadalmi mozgásokat Európában, éppen az új ipari-technikai forradalom hatását? Vajon helyes például, hogy e szociális-kulturális mozgásokat tanulmányozó társadalomtudományokra EU szinten alig fordítunk figyelmet? Nézzük csak a tudományos keretprogramokat. Ezekben eddig elsősorban a termeléshez kapcsolódó, ún. élettelen természettudományok álltak a központban, most végre az 1999-ben indult V. keretprogramban az élettudományok (biológia, ökológia). De miért maradnak ki a társadalomtudományok? Nem jött el az ideje a társadalomtudományok preferálásának? Hogy pontosabban ismerjük a kontinens társadalmait. Talán a 21. században.

■ Kulturális diverzitás

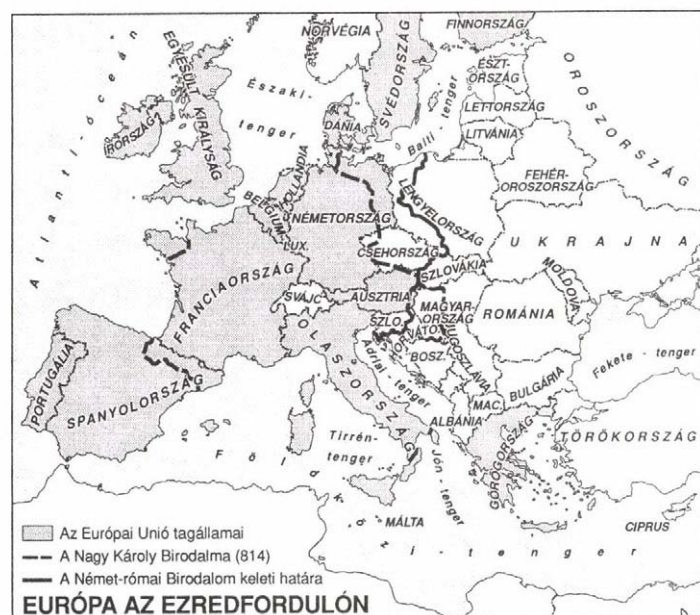
A harmadik alapelv: *kulturális diverzitás*. Sehol a világon ekkora területen ilyen sokféle anyanyelvi kultúra és sokféle szokásrend nem tudott *azonos szintre*, irodalmi szintre emelkedni, mint Európában. A világ legsokszínűbb kultúrája él ma is itt. Európa nagy előnye a kultúrák keveredése (hátránya: a kultúrák harca, különösen a nemzetállamok korában). Mi – így beszéltünk 1992 májusában Moszkvában – egy olyan EU-ban szeretnénk öregkorunkban élni, amelyikben a nagy nemzeti kultúrák mellett a kis nemzeti kultúrák is világszinten élnek. Vagyis a 21. század EU-ja legyen a polgárok és a nemzetek Európája.

Azt hiszem tehát, vannak alapjai az európai identitásnak, a kérdés: építsünk-e erre fel mi, értelmiségiek egy adekvát, modern kulturális identitás-épületet? Igaz: az euró a legerősebb összekötő anyaga lehet az európai identitásnak. De a spontán gazdasági, igazgatási tényezőkön túl figyelni kell a szellemi tényezőkre is. Vajon nem kellene a kultúr- és oktatáspolitikai programokat e szempontból felülvizsgálni?

És ha már a javaslatoknál tartok: miért nincs, nincsenek Európa-történeti munkák? Vajon a népszerű Krónika sorozatban miért nem csinálunk egy „Chronik Europas”-t?

Európa nyugati és keleti felének egymásrautaltságáról

Történelmi szempontból nézve az Európai Unió előtörténelmét, gyakran megfigyeljük arról, hogy a mai európai integráció éppen 1000 esztendőös folyamat. Tehát tartogat a jelenre tanulságokat.

AZ EK/EU-KÖLTSÉGVETÉS SZERKEZETE

1958–1994
(millió UA/EUA/ECU¹)

	1958	1960	1970	1980	1990	1994
EAGGF (agrárpolitika)	–	–	5 228,3	11 596,1	27 233,8	40 222,0
Szociális Alap	–	–	64,0	502,0	3 212,0	5 819,0
Regionális Alap	–	–	–	751,8	4 554,1	7 701,9
Ipar (pl. kutatás és fejlesztés ²)	–	–	–	212,8	1 738,7	2 593,0
Adminisztráció	8,6	23,4	114,7	938,3	2 298,1	2 428,0
Egyéb	0,0	4,9	41,4	2 056,1	7 567,9	11 249,6
Összes költség	8,6	28,3	5 448,4	16 057,1	46 604,6	70 013,5

¹1970-ig UA (= Unit of Account, elszámolási egység); 1980-ban EUA (= European Unit of Account); 1990 óta ECU (1994-ben: 1 ECU = 1,90 DM).

²1980-ban és 1990-ben: ipar, energetikai kutatások; 1994-ben: kutatás és technológiai fejlesztés, ipar.

Forrás: Az EK-bizottság 1993. évi gazdasági jelentése; Az EK hivatalos lapja, 1994/34. sz.

Először a Frank, majd a Német-római (szent) Birodalom a 8–18. századig ugyanazon földrajzi határig igyekezett kitolni területszervezeti egységét, amely földrajzi határt keleten az EU-ban most felvételre váró 10 állam foglalja el. És az 1000 év alatt az integrációs szálak Európa szíve és a keleti peremvidék között hol erősebbek voltak, hol gyengébbek. Igaz, minden eddigi integrációs periódusban a gazdaság, a biztonságpolitika volt a mozgatórugó. (És ezen tényezők nélkül nincs integráció a 21. században sem.) De a másik nagy tanulság: az integráció azokon a területeken volt erős, ahol a gazdasági egymásrautaltság párosult a társadalmi-kulturális integrációval is. A munkakultúra, az oktatás, a műveltség, a szokásrend, a hit egy időben alakult át a kereskedelmi és hadi utak kiépülésével.

Vajon mi, amikor az EU jövőbeni (keleti) határaitól gondolkodunk, beszélünk-e eleget a kulturális integrációról? Ma már az EU-nak van markáns politikai rendszere (Maastricht), védelmi politikája (NATO), gazdaság- és pénzügyi politikája (euró), most már környezetpolitikája is, de vajon mennyire erős a humánpolitikája? A keleti, és tegyük hozzá, a déli peremterületek szerves integrációja csakis határozottabb humánpolitikai koncepcióval képzelhető el. Vajon nem kellene ilyen szempontból újrazivizgálni az EU pénzügyi ráfordításának preferenciáit?

Az Európai Unió és Oroszország viszonyáról

Az európai kultúra történelmében a civilizációk központjai az évezredek során (ha megélik ennyit) vándorolnak. Kultúránk alapja – mint már említettem – a görög–latin, keresz-

tény-zsidó életelveken nyugszik. Első központjai a Kr. e. évezredben Görögország, illetve a Földközi-tenger keleti vidéke, majd Itália, Bizánc, és a Kr. utáni 2. évezredben a mai Nyugat-Európa (benne Észak- és Közép-Európával). De kiterjedt időközben a keleti szláv területekre (Oroszország), majd Dél- és Észak-Amerikára, részben Afrikára is. A 20. században a kultúrkörnek már kétségtelenül Észak-Amerika lett a központja, amely legnagyobb kultúrán belüli rivalizálásának a kelet-európai Oroszországot tekintette. De mi lesz most, amikor Oroszország mint világbirodalmi központ elbukott? Most ki kinek a valós rivalisa? Vajon ma már az amerikai–nyugat-európai baráti viszonyban nem jutott-e túlsúlyra a rivalizálás eleme? És mit hoz a holnap? És Oroszország?

Vajon pontosan látjuk, hogy a terjeszkedés Európa keleti felére mennyi haszonnal járhat? Egyáltalán, mi legyen az EU viszonya Európa egészéhez?

Tudott, hogy az Európai Unió nem azonos sem a földrajzi, sem a kulturális értelemben vett Európával. Talán nem is kell, hogy valamikor is azonos legyen. Miről beszél ugyanakkor az ezeréves integrációs történelem? Beszél részben arról is, hogy Nyugat-Európa politikai, gazdasági és kulturális hatalmai mindig is aktív kapcsolatban voltak a keleti (ortodox) keresztények lakta területekkel. A 20. század második felében, éppen az új világ gazdasági rendszer kialakulásának idején ez a kapcsolatrendszer megszakadt. Az egymásrautaltság feledésbe merült a szovjet kommunista rendszer miatt. Sőt! Máig árnyékba szorult ez az egymásrautaltság.

Legyünk őszinték: az európai uniós integráció gazdaság- és külpolitikája máig magán hordja ezt az egyoldalúságot: az érthető szovjetellenesség egyoldalúan csak az amerikai kötődéseinkre fordította a figyelmet. Most, a szovjet rendszer összeomlása után lassan – nagyon lassan – kezd az EU önálló világstratégiában gondolkodni. Vajon nem kellene egy új keleti politikát kezdeményezni? És ehhez a csatlakozásra váró 10 államot támaszpontként használni? Az Egyesült Ál-

lamoknak van Oroszország-politikája. Vajon az EU-nak van-e? Vajon nem kellene először éppen a kultúra, a tudomány területén aktivizálni ezt a keleti politikát? Mielőtt Oroszország az amerikai kultúra szemétdombjává válik?

De mi is az EU és mi a célja?

Az EU területigazgatási egység, amelynek célja, hogy a területén élő lakosság legyen *versenyképes* a termelési és kulturális világpiacon, biztosítsa az *életminőséget* és biztosítsa a területén élő számtalan *nemzeti kultúra, szokásrend* modernizációját és így fennmaradását.

De hogyan valósítható meg e hármas cél?

Vajon milyen nyelven fognak beszélni az unió polgárai? Durva kérdés, de fel kell tenni: mi lesz a kis anyanyelvi kultúrákkal? A versenyképesség egyrészt megköveteli, hogy az unió polgárai beszéljék valamilyen szinten a világméretű lingua frankát, az angolt, és valamelyik lokális lingua frankát: a franciát, a németet, az orosz, a spanyolt. De a versenyképesség azt is megköveteli, hogy valamely nyelven tökéletesen elsajátítsuk már kisgyermekkorban modern világunk mind komplikáltabb ismereteit. És ez csak az anyanyelven lehetséges. Ezért is talán a 21. század Európai Uniójában sokkal nagyobb súlyt kell helyezni a nyelvtanításra és a lokális kultúrkincsek megőrzésére.

No és az informatikai eszköztár! Aki nem tanulja meg már gyermekkorában az új információhordozók kezelését, az lemarad a világversenyben. Az internet csak egy része – de joggal legtöbbet emlegetett része – e multimédia-kultúrának. Köztudott: az európai népek máris lemaradtak az USA és Japán mögött. Pedig a 21. század termelési és kulturális versenye azon fog eldőlni – ez az európai történelem és - Szovjetunió bukásának egyik tanulsága –, hogy mennyire lehet biztosítani a jól képzett szakmunkást a csúcstechnológiák mögé. Hiszen – ahogy a Clinton-jelentés is mondja 1997 áprilisából – 2015-ben a mai legjobb szakmunkások 20%-a felelne meg az akkori – a majdani – elvárásoknak. Vajon nem kellene egy aktívabb és koncentráltabb uniós kultúr- és tudománypolitikát kezdeményezni? Szabad ennyire a nemzetállamok szintjén hagyni a kultúr- és tudománypolitikát?

Rendben van. A nemzetállamokat máris megfosztják évezredek attribútumaiktól: nincs többé önálló hadügy, nincs önálló külügy és alig várják, hogy ne legyen önálló pénzügy-politikájuk sem. De kényszeríteni kell az államokat, hogy a hatalmi államból tudatosan alakítsanak ki jobban szolgáló államokat. Nem vagyok annak a híve, hogy az EU kontinentális szuperállam legyen, de nem kellene elgondolkozni azon, hogy legyen tudatosabb humánpolitikája és írjon elő a 'államoknak határozottabb normatívákat az oktatás (általában a nevelés), a tudománytámogatás terén?

Európa emancipálódása

De vajon miért nem tud még Európa önálló világstratégiában gondolkodni? Mi az emancipálódás akadálya?

■ Múltorientáltság

Az egyik az, én legalábbis erről beszéltem többször, hogy az EU és az egész európai értelmiség múltorientált. Mindnyájan elsősorban a múltunkkal foglalkozunk. Önmarcangolóan. Az EU 1946–1992 közötti előtörténetének csak egyik alaptényezője: a nagy piac előnyeinek kihasználása, a termelési közösség kialakítása. (Ez szülte már a századelőn az Európai Egyesült Államok gondolatát is: versenyképesség a nagytárségi Amerikával.)

■ Büntudat

De a másik alaptényezője ezen fél évszázadnak: a büntudat, a világháborúk, a tömegpusztítások miatt. (Ami büntudat, tegyük hozzá, jogos is volt és maradt.) Mi, európai értelmiségiek önkritikusabban nézzük a múltunkat, mint bármelyik más kontinens értelmiségie. Ez helyes. Még akkor sem tágitunk ezen önkritikus álláspontunktól, ha más kontinensek politikai tényezői – hol keletről, hol nyugatról – vállaltaik, gazdasági érdekeik miatt zsarolnak is bennünket nagyatyáink-atyáink ostobaságai vagy bűnei miatt.

■ Jövőorientáltság

A baj az, hogy *elfelejtettünk közben a jövővel foglalkozni*. És elfelejtettük saját értékeinket mozgósítani, védeni a múltból. Elfelejtettünk múltunkra büszke európaiak lenni. A kultúr-pesszimizmus Európája lettünk. A dinamikus, jövőorientált amerikai testvérkultúra mellett vagy azzal szemben.

Vajon nem kellene-e létrehozni egy modern think-tank-et, amely intézetek, tanszékek koordinálásával készítené egy tanulmányt „Európa 2030-ban” címmel, vizsgálva, hogy mi lesz a kontinens gazdasági potenciáljával, hol nyílnak kitorési pontok? Mi lesz a kontinens víz- és nyersanyagkészletével, közlekedésével, informatikájával, a nyelvi kultúrákkal, milyen lesz az európai nemzetállamok jövője és így tovább? Konkrét tapasztalat: Magyarországon 1996-ban az MTA kezdett ún. nemzeti stratégiai kutatásokba, amelyek eredményeként már 18 tömören fogalmazott tanulmánykötet készült az agráriumból, politikai rendszerről, informatikáról, biztonságpolitikáról, Dunáról, regionalizmusról, anyanyelv és lingua frankák viszonyáról stb. 56 000 példányos folyóirat rövid (2-3 oldalas) összefoglalóival bombázzuk a hazai politikai elitet és a közép osztályt: kezdjen jövőorientáltabban gondolkodni. Miért ne lehetne uniós méretekben ezt a kísérletet megindítani? Ki más fogalmazhatja meg a stratégiai alternatívákat, ha nem a tudós szakértelmiség? A politikusok dolga azután: az alternatívák között választani.

GYULAI JÓZSEF

MIBEN MÁS A 21. SZÁZAD INDULÁSA, MINT VOLT A 20. SZÁZADÉ?

Az MTA 2000. májusi közgyűlését – részben az ünnepi ülést, részben a tudományos osztályüléseket – a millenniumnak szentelte.

Mit adott a tudomány a magyar állam és a magyar nemzet megmaradásához, mit ad ma a tudomány az ezredforduló magyarságának? Mennyiben tud egy szaktudomány hozzájárulni a magyarság előtt nyíló reális alternatívák megjelöléséhez? Mennyiben és hol veszi hasznukat a világ? Ezen kérdésállítások köré csoportosultak az egyes osztályok előadásai.

A kérdések megfogalmazói – szándékaik szerint – folytatták az 1996-ban megkezdett Nemzeti Stratégiai Kutatások programjának témáit és bevallottan hangsúlyozni kívánták az MTA vállalkozását: a nemzet tanácsadója – szolgáló tanácsadója – kíván lenni. Olyan témakörökre szeretné irányítani a magyar értelmiség figyelmét, amelyek az egész magyar társadalom, sőt az emberiség jövőjét érintik. Függetlenül a pártpolitikai hovatarozástól. Gyulai József nyitóelőadást tartott a Műszaki Osztály „Műszaki tudományok a XXI. század elején” című tudományos ülésén. Az előadás a vetített transzparenszek vezérmondaita követve. Ezeket a transzparenszeket emeltük ki az egyes gondolatkörök illusztrálására.

A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJA

- A kitágult horizont érzete volt
- Az ipari fejlődés kezdte kényeztetni az emberiség széles polgári elitjét
- A szépség keresése ugyan átfordult a romantikából a fin du siècle dekadens (?) életérzésébe: Mahler, Jugendstil, Füst Milán
- A tudomány: Planckok, Jedlikek, Siemensek – nagy felfedezések, nagy szabadalmak

A múlt századfordulót én az emberiség elitje csúcsának tartom. Hihetetlenül kitágultak a horizontok: a végtelen elérhetőségének érzete uralta a világképet. A műszaki haladás kezdte, tudta kényeztetni az emberiség viszonylag széles elitjét, amely erre egy nagy-nagy kultúra létrehozásával válaszolt. Támadtak ugyan „századvégi”, „fin du siècle” jelzővel illetett dekadens életérzések, amelyet nekem leginkább Mahler zenéje reprezentál vagy a Jugendstil, vagy Füst Milán versei. De, egészében véve, az érlelődő gondok is más jellegűek voltak. A tudomány hihetetlen fejlődésnek indult, sorban léptek színre az ellentmondásossá torlódó tapasztalatokat feloldó elméletekkel a „Planckok”, az új és új felfedezésekkel a „Jedlikek”, „Siemensek”.

Amint az indulás is meghatározta, a 20. század a tudomány nagy százada lett. Nem célozom most ennek a tényszerű, de triviális bizonyítása, csak néhány – a mostaniak szempontjából fontos – vonásra mutatok rá. Felgyorsult a tudományos eredményeknek a műszaki életbe való beépülése. Demokratizáló-

dott a fogyasztás – gondoljunk az Egyesült Államok fejlődésére. Mindezt a háborúk sem akadályozták, legfeljebb némileg lelassították. De mindez extenzív fejlődésként zajlott, egyre nőtt az energiafelhasználás, egyre nőtt a környezet megterhelése. Még nem teljesedett ki az a folyamat, hogy valahova más-hova kell (ahol engem nem zavar) transzponálni a szennyező technológiákat: a század folyamán a fejlett ipari országok megviselték, esetenként tönkre is tették a saját területüket is – hogy azután költségesen, de rehabilitálják.

Mára, és az információterjedés globalizációja miatt is érthetően, világméretűvé vált a „nyugati” életforma iránti vágy, de – legalábbis – a technika eredményeinek birtoklása, használata. Ennek következményeként a fejlődő országok fajlagos, azaz egy főre jutó energiaigénye 2050-re eléri az OECD-országok mai felhasználását. Ez – az emberiség 8–10 milliárdos létszáma esetén – azonnali környezeti katasztrófát okozhat, de legalábbis közel hozza azt.

A TUDOMÁNYOK „NAGY” 20. SZÁZADA

- Induláskor még folytatódott a „nagyravágyás”
- Felgyorsult a tudományos eredményeknek a fogyasztásba való beépülése
- A fogyasztás demokratizálódása: a háborúk sem fordították vissza, csak lassították
- Egyre nagyobb fajlagos energiafogyasztás
- Egyre több hulladék – „gazdaságossági” megfontolások miatti szennyezés, végül költséges rehabilitáció

A 20–21. SZÁZAD FORDULÓJA

- Világmeretű a „nyugati” életforma iránti vágy
- Tézis: a fejlődő országok energiaigénye 2050-re eléri az OECD-országok mai igényét
- Ez, globálisan, a 6–10 Mrd létszámnál, katasztrófa
- A vágy jogosságát viszont nem lehet tagadni
- Az írástudók felelőssége, dolga megmutatni, hogy van humanista megoldás a fennmaradásra
- A megoldás elfogadtatása, megvalósítása a politika, társadalompszichológia stb. nagy kihívása

A fejlődő országokba született embertársaink nyugati életforma iránti vágyának jogosságához viszont nem fér kétség.

Az „írástudók” felelőssége, dolga megmutatni, hogy léteznek humanista megoldások a fennmaradásra, a szorongató helyzet feloldására. A megoldásnak időben való elfogadtatása, megvalósítása azonban a politika, társadalompszichológia stb. nagy kihívása.

FÖLD-ÚRHAJÓ

- „Van a Föld-úrhajót illetően egy kiemelkedően fontos tény, és ez az, hogy nem volt hozzá Használati utasítás mellékelve...”

(Buckminster Fuller – 1969)

Buckminster (Bucky) Fuller Föld-úrhajó című művében aláhúzza: sajnos nem kaptunk használati utasítást a „Föld-úrhajóhoz” ... Magunknak kell kitalálnunk, rögzítenünk, alkalmazását megkövetelnünk.

A Római Klub elévülhetetlen érdeme, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy a – saját meleggél is rendelkező – Föld termikus egyensúlyban lebeg az Űrben, és ez a viszonylagosan stabil egyensúly tette lehetővé magát az életet, az evolúciót is. A Kirchhoff-féle sugárzási törvény alapján analizált kékeszürke bolygó tehát a Napból érkező sugárzással azonos mennyiségűt és nagyjából azonos időben sugároz vissza az Űrbe. Más elektromágneses hullámhosszokon, de ugyanannyit. A Napból érkező sugárzáshoz hozzáadott bármilyen többlet, legyen ez atomenergia vagy kőszén-származék elégetése, de a saját meleg „szabálytalan” eleme – mint pl. egy vulkáni kitörés vagy egy meteoritbeesés is – melegíti a

A KÉRDÉS KOMOLY VOLTA

- (Ki lehet találni sci-fi ötleteket: pl. körbevenni a városokat többfokozatú hőszivattyúkkal és a hulladékhő egy részét valamilyen sugárzássá konvertálva kisugározni az Űrbe... De erre én nem bíznám az utódaink biztonságát)
- Megvalósítható megoldásokat kell kutatni...

Földet. Mindennek nagyságrendjét lehet hatásvadász módon úgy bemutatni, hogy ha ez a többlet elérné a Napból érkező energia tíz százalékát, a Föld éghajlata a Vénuszéhoz hasonlóvá alakulna. A klub, még az 1970-es évek elején, önkényesen és kérdőjellel, a Föld átlaghőmérsékletének 1 °C-kal való emelkedését választotta az elviselhető maximumnak. Számításaik szerint ehhez a határhoz a Napból érkező energiának mindössze 5 tízezred részének többletként való felszabadítása tartozik. Megjegyzendő, hogy ez a számítás nem vett figyelembe üvegházhatást, ózonlyukat, csak a Föld színét tekintette. Ha a sok légköri szén-dioxid miatt – mint volt az alluviális időkben – ez a szín változik, a számítás módosulhat. De nem előnyünkre: annak idején a hatalmas mennyiségű bioanyag tudta csak – évszázmilliók alatt – lecsökkenteni a szén-dioxid arányát, amelynek feltétele volt ezen biomassza anaerob – légmentes – lebomlása is (kőszén- és szénhidrogéntelepek).

Természetes, hogy várhatóak szenzációs felismerések. Érlelődik is, azaz látszik az elérhetősége néhány fantasztikus távlatokat nyitó ötletnek. Jómagam azonban biztonsági játékos vagyok: megnyugtató, ha már a mai ismeretekkel is kezelhetőnek bizonyul a kérdés. Az unokáink életét becsljük ennél sokkal többre – már csak a lelkiismeretünk megnyugtatója érdekében is.

Az energia fogalma magában foglal minden gondot – hiszen vizet is lehet „gyártani”, csak... A modern világ fajlagosan

A MINDENK FELETTI KRÍZIS: AZ ENERGIA KRÍZISE

- Minden „energiakérdés”, a tiszta víz is...
- „Környezeti terhelés”, folyamatosan 2-3 kW/fő a primitív népeknél (tűz) és sokszorosa a fejlett országokban
- A megújuló energiaforrások kínálnak, mert nem okoznak extra meleget, csak időeltolást
- Ma sokan elhanyagolhatónak becsülik...
- A humanista kiút és kihívás: megtartani a civilizáció lényegét a mainak, mondjuk, 80%-át kitevő fajlagos energiafelhasználás mellett...

nagyon sok energiát fogyaszt. A megújuló energiaforrások kínálnak, de a kis sűrűségük gondot okoz. Ennek ellenére, amit lehet, efelé a forrás felé kell terelni. Szégyen, hogy még a meleg vizünket sem állítjuk elő tömegesen napenergiával.

A humanista kiutat, azaz hogy a fejlődő országok fogyasztóinak csatlakozása ne okozzon katasztrófát, abban látom, hogy a fejlett emberiség találja ki a jelentős energiamegtakarítást jelentő technológiákat, amelyekkel a mai életformánk lényegében fenntartható.

Ez a folyamat egy új ipari forradalmat igényel, ahol a reciklizálhatóság, sőt: minden termelési-fogyasztási folyamat zárt ciklusba való kapcsolása a cél. Ennek kulcs-tudományai, persze, az energetika, továbbá a speciális anya-

GLOBALIS KERET: TUDOMÁNY ÉS TÚLÉLÉS

A „fenntartható fejlődés” kevés:

- minden termelési-fogyasztási folyamatot zárt ciklusokká kell konvertálni.

Új ipari forradalom igénye: „nemcsak” anyag- és energiatakarékos, hanem „reciklizálható” is

Kritikus tudományok:

- energetika,
- anyagtudomány,
- számítástudomány, -technika (logisztika),
- infrastruktúra: víz, közlekedés, meteo stb.

gok tudománya és olyan számítástechnikai bázis, amely ezt a hihetetlenül komplex logisztikai kérdést kezelni tudja. Mindezeknek egy széles infrastrukturális bázisra kell támaszkodniuk.

Az energetika tárgyalása esetén nagyon fontos, hogy mindig a komplex rendszert elemezzük, ne essünk – akár önkéntelenül is – lobbierdekek hálójába. Célszerű lenne be-

ENERGIASTRATÉGIA

- Lobbierdektől mentes analízis – a mai árképzés ugyan nem tükrözi a „forrás” kimerülését, de közelítésként használható arra, hogy megbecsüljük, kb. mennyi idő után nettó energiatermelő egy „erőmű” (bármilyen)
- Milyen lesz a magyar stratégia? Elkövetünk-e minden hibát és aztán korrigáljuk, vagy kihasználjuk a közepes fejlettség előnyeit?

vezetni az árképzésbe azt, hogy egy-egy forrásnem kimerül, ill. hogy egy-egy erőmű mikortól válik nettó energiatermelővé. Nemrég olvastam, hogy pl. Olaszországban az áramtermelésre elégetett fosszilis anyagok hőértékének mindössze 20%-át fizetik ki a fogyasztók... Azóta megtudtam, hogy hazánkban ez még valamivel rosszabb is.

AZ „OPTIMISTA KICSENGÉS”

- A fő energiafalo a közlekedés, két stratégia
- A „virtuális” bio-élettér, mit szól az evolúciós állapot?
- Más: van „1 literes” autó – a 2-3 literes sorozat lehet
 - A megoldás? Talán a vízbontás napenergiával + gáztárolás + tüzelőanyag-cella + villanyautó?
 - Álom? A budapesti Dunasolar és a létező elektromos autók műszaki szintjén 30 m² fotoelektromos naperőmű *hazánkban* megtermeli a 1,5 MWh/év energiát az évi 20 000 km futásteljesítményhez...
- Morbid optimizmus: az új Noé bárkája – kész az űrállomás TransHab modulja – ez modell a Föld-űrhajónak is, ha mégse leszünk elég bölcssek

Az ember törekedjen az optimizmus elérésére, hogy tanuljon abból. Pláne, ha mindezt a fiatal önmagában, a szép, de – frissen – szomorú emlékü Tisza folyójában, a tehetséges barátaiban megtalálja.

Az egyik fő energiafogyasztó a közlekedés. Világos, hogy való létkérdés. A virtuális élettérrel azt a komputerizált biológiai életteret értem, amely esetleg a munkába járás közlekedési igényét mérsékli. De egy napenergiával töltött mai elektromos autó naptelepének helyigénye sem lehetetlen szám. Morbid tréfa modern Noé bárkájának nevezni a készülő űrállomás lakosztály-modulját...

AZ ÜLÉS PROGRAMJA

- Mindezen gondok felmérése, tudatosítása, de a megoldások előrevetítése is
- Bizonyítandó, hogy a hazai „írástudók” érzékenyek minderre és dolgoznak:
 - a társadalomtudományok, a szociológia készül,
 - az alaptudományok készítik elő az arzenált és
 - az alkalmazott tudományok – reméljük – képesek lesznek azt implementálni
- Hátha hasznunkra tudjuk fordítani a közepes fejlettségünket: levágjuk a kanyarokat

Mindennek a tudatosítása, a megoldások keresése és a politikának, társadalomtudományoknak való felmutatása az „írástudók” nagy hivatása, kihívása. Reméljük, sikeres kihívása. Bízunk abban is, hogy hazánk közepes fejlettsége nem hátrányunkra, hanem előnyünkre válik.

SZERZŐINK

CHIKÁN ATTILA	a közgazd. tud. kandidátusa, rektor, Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem
GLATZ FERENC	akadémikus, az MTA elnöke
GYULAI JÓZSEF	akadémikus, igazgató, MTA Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Kutatóintézete, Budapest
LÁNYI ANDRÁS	író, filmrendező, egy. docens, ELTE BTK Szociológiai Intézet
MESKÓ ATTILA	akadémikus, főtitkárhelyettes, MTA
NYÁRY ISTVÁN	főigazgató főorvos, tanszékvezető egy. tanár, Országos Idegsebészeti Tudományos Kutatóintézet, Budapest
PÁSZTOR EMIL	akadémikus, kutatóprofesszor, Országos Idegsebészeti Tudományos Kutatóintézet, Budapest
VIDA GÁBOR	akadémikus, egy. tanár, ELTE TTK Genetikai Tanszék, Budapest

MESKÓ ATTILA

ÁTMENET A FENNTARTHATÓSÁGHOZ

A globális felmelegedés, a Föld klimatikus változásai élénken foglalkoztatják nemcsak a természetkutatókat, de mindazokat az értelmiségieket, akik az emberiség jövőjéről, ember-természet viszonyáról gondolkodnak. Különösen nagy visszhangot váltott ki a 2000 novemberében Hágában tartott nemzetközi konferencia, ahol 181 ország küldöttei vettek részt a fentebbi problémák megvitatásában. Mint ismeretes: a konferencián nem sikerült rávenni a világ fejlett államainak képviselőit arra, hogy támogassanak egy új környezetvédő programot: a szén-dioxid kibocsátásának csökkentését.

E témakörhöz kapcsolódik a következő három cikkünk is.

Az első Meskó Attila készítette, aki 2000 májusában részt vett az InterAcademy Panel (IAP) ülésén. Az IAP 1993-ban Újdelhiben alakult meg, az Egyesült Államok és India nemzeti tudományos akadémiáinak kezdeményezésére, amelyhez azóta mintegy 80 akadémia csatlakozott. Célja az akadémiák közötti együttműködés és a közös fellépés azokon a területeken, ahol a tudománynak mondanivalója van nagy horderejű szociális és környezeti kérdésekben. 1993-ban a népességnövekedéssel, 1996-ban az urbanizációval foglalkoztak, 2000 májusában pedig azt körvonalazták, miben tud hozzájárulni a tudomány és a technológia a fenntartható állapot eléréséhez. A következő három év fő témái: anya- és gyermekvédelem a fejlődő országokban, oktatás, fiatal tudományos akadémiák segítése, a tudomány és a média kapcsolata. A következő világkonferenciára 2003-ban kerül sor.

A fenntarthatóság új viszony kialakítását igényli az emberiség és természet között. A fenntarthatóságot akkor érjük el, ha *biztosítani* tudjuk az emberi szükségleteket a jelenben, ugyanakkor képesek vagyunk *megőrizni* a környezetet és a természeti erőforrásokat a jövő generációk számára.

A fenntarthatóság elérésének szükséges, lényeges elemei az új tudományos ismeretek és a tudáson alapuló technológiák. A tudományos és technológiai haladás új energiaforrásokat, hatékonyabb ipart és mezőgazdaságot, jobb minőségű termékeket, egészségünk javulását és környezetbarát technológiákat ígér.

A fenntarthatóság fogalma

Néhány évtizede még mindenki – a média, politikusok, döntéshozók, de a tudományos közösség képviselői is – fenntartható fejlődésről beszélt. Sokan még ma is használják a kifejezést, holott jelenleg a világ nem így, nem fenntartható módon működik. Másképpen fogalmazva: *ahogyan most élünk, termelünk és fogyasztunk, hosszú távon nem folytatható*. Nem tartható fenn a népességnövekedés, illetve az erőforrások elhasználásának üteme, a gazdasági egyenlőtlenségek növekedése és a környezet romlása.

A fenntarthatóság egyik legfontosabb eleme a tágabb értelemben vett környezetvédelem: a természet rendszereinek és erőforrásainak megőrzése.

Szükséges, lényeges elemei a fenntarthatóság elérésének az új tudományos ismeretek és a tudáson alapuló technoló-

giák. A tudományos és technológiai haladás új energiaforrásokat, hatékonyabb ipart és mezőgazdaságot, jobb minőségű termékeket, egészségünk javulását és környezetbarát technológiákat ígér. A tudományos, technológiai és egészségügyi előrehaladás – amennyiben azt a világ országainak politikai akarata és nemzetközi együttműködése támogatja, szociális és gazdaságpolitikájával megerősíti – jelentős lépés lehet a következő évszázadban a fenntartható világ felé.

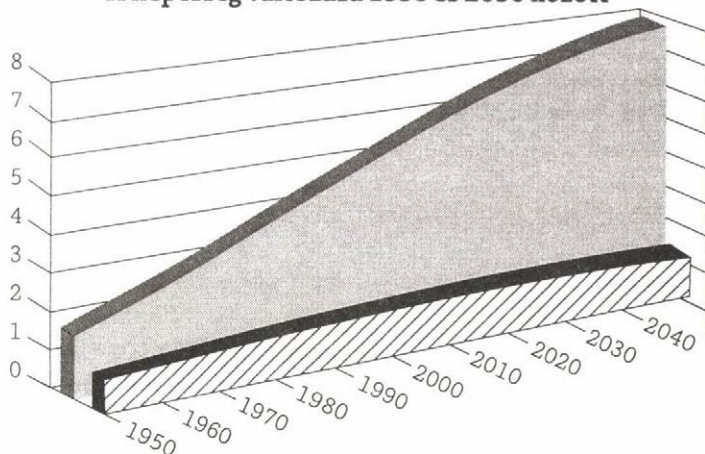
Ugyanakkor a tudomány eszközöket is ad annak leméréséhez, mennyire közelítettük meg a fenntarthatóságot. A jelenleg használt mértékek: GDP, GNP és mások helyett vagy mellett a fenntarthatóság közelítésére jellemző mutatókat kellene használni.

A népességgrobbanás kihívásai

A következő évszázadban sokkal több ember számára kell táplálékot, lakást, oktatást, nevelést és alkalmazást (munkát) biztosítani. A Föld népessége 2000-ben elérte a 6 milliárdot. 2050-re közel 9 milliárdos népesség várható, amely a század vége felé a 9 és 10 milliárd körül állandósulni látszik. 2050-ben a népesség 80%-a a fejlődő világban fog élni. A növekedés üteme a családok méretén és a gyermekszületek időzítésén múlik, valamint a későbbi generációk képességén, hogy az elhatározott kívánatos változásokat meg is valósítsák. A népességnövekedést lassító politika és az azt támogató programok elsőrendű fontosságúak.

A történelemben először a világ lakosságának több mint fele városokban él és dolgozik. A következő száz évben a vá-

A népesség változása 1950 és 2050 között

A függőleges tengelyen a Föld teljes népessége (milliárd főben), a vízszintes tengelyen az évek szerepelnek. Az alsó, csaknem állandó oszlop a „fejlett”, a sokkal gyorsabban növekvő, magasabb oszlop a „fejlődő” országok teljes népességének változásait mutatja.

rosi népesség 4 milliárdnál is nagyobbra nőhet. Ez egyenértékű azzal, mintha 400 Shanghai vagy Jakarta méretű új várost kellene építeni a következő században. Óriási feladat lesz az új városi népesség számára lakást, állást, vizet, táplálékot, közlekedést, egészségügyi ellátást és más szolgáltatásokat biztosítani.

Jelenleg 800 millióra becsülik az éhezők számát. A népesség növekedésével valószínűleg ez a szám is növekedni fog. A jövedelmek közötti különbségek világszerte egyre nagyobbak, és ha nem lesznek ezt orvosló szigorú intézkedések, ez a tendencia valószínűleg megmarad. Az élelmiszer és más javak termelésének globális növekedése, a foglalkoztatottak számának növelése enyhíthet az éhezésen és nyomoron, de önmagában nem ad megoldást. Új, átfogó politika és programok szükségesek.

A környezet és a természeti erőforrások megőrzése

Bolygónkat a Föld fizikai és biológiai rendszerei: a légkör, a talaj, az óceánok és a bioszféra tartják életben. Az emberiség most már képes arra, hogy a környezetet olyan mértékben változtassa meg, amely akár meg is haladja a természetes változások ütemét. Ezért rendkívüli óvatosságra van szükség.

A légkör összetételének egyik változása: a szén-dioxid mennyiségének növekedése *globális klímaváltozást* eredményez, beláthatatlan következményekkel. A *hőmérséklet növekedése* tény, amit nemcsak meteorológiai mérések bizonyítanak, hanem az Északi- és a Déli-sark jegének olvadása és a gleccserek visszahúzódása vagy teljes eltűnése is. Az Északi-sarkon a jég már mintegy 40%-kal vékonyabb, mint 30 évvel ezelőtt, az Antarktiszról hatalmas, több ezer négyzetkilométer méretű jéghegyek válnak le, a Himalája terüle-

tén csaknem 2000 gleccser tűnt el (olvadt el) teljesen a 20. század folyamán. Mivel az édesvíz nagy tömegű beömlése átrendezheti az Atlanti-óceán áramlatait, közöttük az Európa északnyugati részét melegítő Golf-áramlatot, egyes területek (Európa is!) jelentősen lehűlhetnek. De megváltoznak a *csapadékviszonyok* is. Egyes helyeken sokkal több, másutt kevesebb lesz a csapadék, áradásokat, másutt tartós szárazságot, aszályt okozva. Mindkét változás jelentősen zavarhatja a mezőgazdaság normális működését. Végül a klímaváltozás során jelentősen növekedhet a *rendkívüli meteorológiai események* száma és intenzitása: hurrikánok, tornádók, tartós esőzések várhatók.

Ugyancsak az atmoszféra egy kis mennyiségben előforduló, de életfontosságú alkotórésze az *ózon*. Jelenleg a sztratoszférában lévő ózon mennyisége csökken a halogénezett szénhidrogének hatására, amelyek katalizálják a háromatomos ózon bomlását. Ennek szintén beláthatatlan következményei lehetnek az ember és tágabb értelemben a bioszféra egészségére.

A Föld ökológiai rendszereiből ered számos életfontosságú anyag: táplálék, építőanyag, tüzelő, gyógyszeralapanyag, ipari nyersanyag. Számos funkciójuk hasonlóan fontos: a vízkörforgás és más vegyületek körforgása, víztisztulás, áradások megfékezése, termények beporzása, a légkör tisztulása és mások. A gének, fajok és ökoszisztémák sokfélesége önmagában is értékes. A fenntarthatósághoz vezető átmenet csak úgy képzelhető el, ha *megőrizzük az ökoszisztémák és fajok állapotát* a gyorsan változó körülmények között.

Az emberi tevékenység további következményei közül csak a *hulladékok*, közöttük a veszélyes vegyi és radioaktív hulladékok mennyiségének rendkívül gyors növekedését említem. Ha a 6 milliárd ember annyi hulladékot „termelne”, mint egy átlagos amerikai, néhány évtized alatt szemétté alakulna a teljes bioszféra. Más, tiszta technológiákra, újrafelhasználásra, a hulladékok kezelésére, gondos elhe-

A VILÁG KÖRNYEZETI ERŐFORRÁSAINAK JELENLEGI FELHASZNÁLÁSA ÉS AZ EU 2010-RE KITÜZÖTT CÉLJAI

Erőforrás, anyag	Jelenleg egy főre jutó éves felhasználás	Egy főre jutó éves környezeti erőforrás optimuma	Szükséges változtatás %	Célok 2010-re, %-os változtatás
Cement	536 kg	80 kg	- 85	- 21
Nyersvas	273 kg	36 kg	- 87	- 22
Alumínium	12 kg	1,2 kg	- 90	- 23
Fa	0,66 m ³	0,56 m ³	- 15	- 15
Szén-dioxid-kibocsátás	7,3 tonna	1,7 tonna	- 77	- 26
Klórvagyületek	23 kg	0 kg	- 100	- 25

Forrás: Spangenberg J. (ed.): *The Study „Towards sustainable Europe”*. Wuppertal Institute, 1995.

lyezésére van szükség. A károk felméréséről és kezeléséről fokozatosan át kell térnünk a megelőzésre.*

A környezet állapotát még számtalan veszélyforrás befolyásolhatja kedvezőtlenül. Természeti katasztrófák (a hosszú távú és egyelőre beláthatatlan klímaváltozáson és ózoncsökkenésen túl) árvíz és belvíz, aszály, földrengések, földcsuszamlások, viharok (tornádók), erdőtüzek. Ember okozta katasztrófák: ipari és mezőgazdasági szennyeződések, ipari balesetek, veszélyes anyagok szállítása közben történő, illetve nem megfelelően tárolt hulladék okozta balesetek. További, nehezen besorolható, de valós gondok a növekvő egészségügyi problémák (vírusok, új baktériumtörzsek, saját életmódunk miatt) és a konfliktusok (terrorizmus, szervezett bűnözés, polgárháború, háború).

Ezekre nem vagyunk kellően felkészülve. Sem a tudományos megalapozásban, sem a felmérésben és kárelhárításban (ahol erre megfelelő módszerek állnak rendelkezésre), sem a rendszeres monitorozásban nem tartunk ott, ahol kívánatos volna, és ahol tartanunk kellene.

Az élelemtermelés korlátai

A következő 50 évben az élelmiszerigény várhatóan megháromszorozódik. Okai: a népességnövekedés, az egy főre eső jövedelem növekedése és a nagyon szegények alultápláltságának csökkentésére irányuló, remélhetőleg sikeres erőfeszítések. Ez a jelentős igény csak akkor elégíthető ki, ha drámai változások lesznek az élelmiszer-termelés, -elosztás, elérhetőség és biztonság területén.

Az utóbbi fél évszázadban a növénytermesztés növekedése négy, egymással összefüggő forrásból származott: a művelt földterület növekedése, a műtrágya és növényvédőszer növekvő felhasználása, az öntözés kiterjesztése és a nagy hozamú fajták nemesítése. Mind a négy lehetőségnek vannak természetes korlátai, így emiatt a 21. században a mezőgazdasági termelés kívánatos növekedését jóval nehezebb lesz biztosítani, mint a közelmúltban.

Tudományos és technológiai áttörések, különösen a biotechnológia területén, hosszú távon növelhetik az élelmiszer-előállítás hatékonyságát. A biotechnológiától a termés mennyiségének növelése mellett a betegségek és kártevők ellen alkalmazott vegyi védekezés csökkentése, ill. ökológiai alapú védekezés is várható. Ahogyan az új technológiák – például a genetikailag módosított (GM) növények – teret nyerne, a lehetséges kedvezőtlen hatások tudományos igényű vizsgálatára is egyre nagyobb szükség lesz, a veszélyek kiküszöbölésére szolgáló stratégiák kidolgozásával együtt.

A FÖLD VÍZKÉSZLETE				
Vízartó megnevezése	A Föld		Európa, ezer km ³	Magyarország, km ³
	ezer km ³	%		
Óceánok, tengerek	1 320 000	97,15	–	–
Sós vízü tavak	104	0,008	3	–
Sós víz összesen	1 320 104	97,158	3	–
Sarki jégtakarók és gleccserek	30 000	2,207	–	–
Vízfolyások	1	0,000	0,80	2
Édesvízü tavak	125	0,009	1,0	3
Talajvíz	67	0,005	5	47
Felszín alatti réteg- és mélységi víz	8400	0,618	600	5000
Vízpára a légkörben	13	0,00035	0,27	24
Édesvíz összesen	38 606	2,8399	607	5076
Teljes vízkészlet	1 358 710	100,0	610	5076

Forrás: Kerekes Sándor: A környezetgazdálkodás alapjai. Budapest, 1998.

A hatékonyabb öntözési rendszerek megőrzik, fenntartják a vízkészletet és segítik más – nem mezőgazdasági – igények kielégítését. Új mezőgazdasági technikák, amelyek kevesebb szántást igényelnek, csökkentik a talajeróziót és a vízvesztéseket.

A mezőgazdasági termőterületek tudományos alapú zónabeosztása – a precíziós mezőgazdaság – segíthet abban, hogy természetes élőhelyek ne váljanak tönkretett pusztasággá a káros és ott nem alkalmazható mezőgazdasági tevékenység miatt. Nemesítési eljárások, amelyek a növények és állatok genetikai sokféleségét is megőrzik, növelik a mezőgazdaság képességét a klímaváltozás vagy más környezeti meglepetések hatásainak kivédésére.

Vízfelhasználás

Az édesvíz megújuló forrás. Az esők utáni lefolyás, a talajvíz újratöltődése és a közeli (felvízi) területek vízfolyásai pótolják az elfogyó mennyiséget. Globális méretben a vízkészletek nagyok. Ugyanakkor a víz az országok között nagyon egyenlőtlenül oszlik el, sok országban a helyi források szűkösek vagy szennyezettek.

A világ népességének mintegy harmada olyan országokban él, ahol a víz nem mindig biztosított. A fejlődő országokban több mint 1 milliárd ember nem jut megbízható minőségű ivóvízhez és 3 milliárdnak nincsen közegészségügyiileg megfelelő vízszolgáltatása! A vízzel kapcsolatos betegségek évente 5–10 millió ember halálát okozzák, főleg gyermekekét és idősekét. A fejlődő országokban a víz minősége romlik, különösen a városok területén a gyors iparosítás és a növekvő szennyezés miatt.

A víz kiemelése a felszíni vízrendszerekből – attól függetlenül, hogy mezőgazdasági, városi vagy ipari célra történik – károsíthatja a vízi életközösségeket és tengeri rend-

* A Magyarország az ezredfordulón könyvsorozatban hamarosan megjelenik Meskó Attila: Földtudományok és a földi folyamatok kockázati tényezői című kötete.

szereket. De rontja ezek minőségét a városi szennyvíz, az ipari és mezőgazdasági tevékenység szennyezése és a fosszilis tüzelőanyagok égetése is. A vízi rendszerek károsodása ezután csökkenti az emberi felhasználásra rendelkezésre álló víz mennyiségét és minőségét.

Sok jelenlegi technológia növelheti a víz hatékonyabb felhasználását, de alkalmazásuk előtt – vagy új technológiák bevezetését megelőzően – a vízgazdálkodás új stratégiáinak kidolgozására is szükség van. Ezeknek figyelembe kell venniük a termőföld-hasznosítás és a vízminőség mellett az életközösségek folyamatait és védelmét. A különböző célokra felhasznált víz árát úgy kell megállapítani, hogy a takarékoskosságot, újrahasznosítást és visszaforgatást segítse.

Az energia biztosítása

A 21. században legalább 8 milliárd ember számára kell energiát biztosítani úgy, hogy közben megőrizzük mind az ember, mind a bioszféra egészségét. Jelenleg az energia többségét az olaj, a szén, a földgáz és a fa szolgáltatja. Sok környezeti veszély: savas esők (mezőgazdasági és gazdasági hatásokkal), légszennyezés (komoly egészségkárosító hatással) és klímaváltozás a szénbázisú fűtőanyagok használatának következménye. Ha nem építjük bele a fűtőanyag árába az elégetésükkel okozott kárt, a fosszilis tüzelőanyagok a következő 50 évben valószínűleg még viszonylag alacsonyan rendelkezésre fognak állni.

Több ipari nemzet a kibocsátás ellenőrzésével jelentős előrehaladást ért el a helyi és regionális szennyeződés csök-

kentésében. Ugyanakkor a fejlődő világban mind a helyi, mind a regionális szennyezés komoly és növekvő probléma. Ami a globális légköri változásokat illeti, nagyrészt egyetértés van a szén-dioxid-kibocsátás korlátozásának szükségességében, amit az üvegházhatású gázok kibocsátásával kapcsolatos egyezmények is mutatnak, de néhány kivételtől eltekintve komoly megszorításokat még nem alkalmaztak.

Az energia-előállítás más, nem fosszilis tüzelőanyagokra alapozott módjai megoldják ugyan a helyi, regionális vagy globális légszennyezési gondokat, de mindegyiknek más korlátai és sajátos veszélyei is vannak. A rendelkezésre álló vízi energiát az ipari országokban már hasznosítják. Számos fejlődő ország tervez vagy épít hatalmas erőműveket, de ezek óriási költsége, párosulva a néhol már tapasztalt kedvezőtlen környezeti hatásokkal és az őslakosság szükséges kitelepítésének gondjaival, lassítja a bővülést.

Az ipari országokban lényegében megállt az atomerőművek építése. Okai: a nagyon költséges beruházás, a radioaktív hulladékok elhelyezésének gondjai és a nukleáris fegyverek készítésére is alkalmas anyagok illetéktelen kezekbe kerülésének lehetősége, a nukleáris biztonság.

A megújuló energiaforrások: a szél, a napfény, a biomassza ígéretesek, de felhasználásuk fejlődése, főként a bőséges és olcsó fosszilis tüzelőanyagok tükrében, nem eléggé gyors.

A Föld növekvő népességének igényeit a következő században csak úgy elégíthetjük ki, ha új, hatékonyabb energia-előállítási technológiákat fejlesztünk ki. További előrehaladás kívánatos a vízfelhasználás hatékonyságában. Decentralizált alternatív energia-előállítási rendszerek, azaz biomasszát, nap- és szélenergiát hasznosító rendszerek bevezetését kell segíteni mindenütt, ahol alkalmazásuk indokolt. Környezeti szabályozásra van szükség a káros kibocsátásra kirótt díjakkal és bírságokkal, segíteni kell tisztább technológiák bevezetését ezek bemutatásával, költségeinek csökkentésével és támogatásával.

Az egészségügyi ellátás gondjai

Az utóbbi évtizedek példa nélküli fejlődést hoztak a világ egészségügyi körülményeinek változásában. A legtöbb országban a várható élettartam több mint 25 évvel nőtt. A világ legszegényebb népei ennek ellenére még mindig viselik számos, nagyrészt elkerülhető betegség és halál terhét. Ezek ugyanis az egészségügyi szolgáltatások hiánya, a nyomor és a rossz táplálkozás következményei. A nyomor a városi és falusi népesség millióit kényszeríti elemi higiénia nélküli körülmények közé, és a tiszta víz és csatornázás hiánya melegágya a fertőző betegségeknek.

A következő 25 évben a Föld teljes lakosságának egészségügyi problémái közelíteni fognak azokhoz, amelyekkel jelenleg az iparosodott országok lakossága küzd. A csökke-

A fogyasztási szokások változása

A fogyasztás az anyag és energia átalakításával jár. Minden olyan esetben, amikor az átalakuló anyag vagy energia kevésbé használhatóvá válik vagy kedvezőtlenül befolyásolja a biológiai és fizikai rendszereket, a fenntarthatóság veszélybe kerül.

A 20. század második felében az energia és a javak termelése, előállítása és felhasználása jóval nagyobb ütemben nőtt, mint a népesség. A fejlett országokban a fajlagos anyag- és energiateljesítmény csökkent, azaz a hatékonyság nőtt. De a teljes fogyasztás világszerte nőtt, a fejlett és fejlődő országokban egyaránt.

Az energia- és anyagszükséglet biztosítása a fenntarthatóság legnagyobb nehézsége. Ahogyan a fejlődő országok anyagigénye emelkedik, és a jólét növekedése új igényeket támaszt, új fogyasztási szokásokat tesz lehetővé, de legalábbis kívánatos, ezek a nehézségek fokozódni fognak.

Mindezek alátámasztják, hogy az energia és anyagok felhasználásának hatékonysága rendkívüli fontosságú. Tudósok, mérnökök mellett gazdasági szakemberek és társadalomkutatók együttes erőfeszítésére van szükség a fogyasztási szokások megváltoztatásához. A tudomány és technológia önmagában nem tudja biztosítani a fenntarthatóságot, ha fogyasztási szokásaink nem változnak meg.

nő termékenység és a lakosság átlagos életkorának növekedése ugyanis a felnőttek között előforduló betegségek gyógyítását teszi fontossá, míg a gyermekbetegségek aránya egyre kisebb lesz. A felnőttek betegségei között külön is említendő a depresszió, a szív- és érrendszeri betegségek és a rák. Növekvő probléma a drogfogyasztás és a dohányzás is.

A fejlődő országokban sürgős feladat a fenntartható tudományos és orvosi infrastruktúra kialakítása, kutatók és orvosspecialisták alkalmazása.

A kutatás és oktatás szerepe

A fenntartható világban a tények ismeretén alapuló döntéshozatalra van szükség. Emiatt a fenntarthatóságot biztosító stratégia központi eleme a tudományos, mérnöki és egészségügyi kapacitások világméretű, erőteljes növelése. A civil szervezeteknek, magánvállalkozásoknak, regionális önkormányzatoknak és nemzeti kormányoknak közös erővel, összehangoltan kell munkálkodniuk a teendők kidolgozásában és helyi szintű megvalósításában.

Kíváncsok, hogy a kutatás intézményei világszerte megerősödjenek. Gyökeresen új megoldások, energiakímélő, tiszta technológiák csak új gondolatoktól, a hosszú távú alap kutatásoktól várhatók. Ezeket meg kell erősíteni és a társadalmi feladatok megoldására kell irányítani. A lokális, nemzeti és globális intézményeket a hatékonyság érdekében össze kell kapcsolni. Ugyancsak a hatékonyságot növeli az akadémiai, kormányzati és privát intézmények és különböző tudományos diszciplínák kutatási kapcsolatainak erősítése.

A világ tudományos közösségének a következő évtizedekben megbízható mérőszámokat kell kialakítani, amelyek azt mérik, mennyire közelítettük meg a fenntarthatóságot. Az eredményekről és a változásokról rendszeresen tájékoztatni kell a társadalmat. A fontosabb mérőszámoknak a következő tényezőket kell jellemezniük:

1. az emberi szükségletek, környezeti rendszerek állapota,
2. a környezeti sebezhetőség regionális mértékei,
3. a tájtípusok és ökoszisztémák helyi értékelése,
4. az előrehaladás mértéke olyan köztes területeken, mint az egészség, víz- és levegőminőség és energiahatékonyság (energiatakarékosság).

Globális információs hálózat kiépítése

A világban rengeteg tudás, know-how és jobb döntéshozatali lehetővé tevő ismeret és tapasztalat halmozódott fel. Nagy szükség van azonban arra, hogy olyan mechanizmusok is legyenek, amelyek lehetővé teszik, hogy egy személy, csoport, vállalat vagy nemzet tudását más személyek, csoportok, vállalatok vagy nemzetek számára hasznosíthatóvá tegyék. Ezeknek a mechanizmusoknak egyre inkább

Konfliktuskezelő képesség

A 21. században a stabilitás és biztonság megközelítésének mértéke szintén befolyásolni fogja a fenntarthatóságot. Konfliktusok keletkezhetnek a táplálék, a víz, az információ stb. megszerzéséért folytatott versenyből. A szükséges erőforrásokhoz jutást korlátozhatja vagy lehetetlenné teheti a szervezett bűnözés, a drogkereskedelem, a polgárháború vagy a terrorizmus. Szélsőséges esetben államok közötti háborúk is kitörhetnek. Mivel nem zárható ki nukleáris, vegyi vagy biológiai fegyverek használata, minden eddiginél nagyobb pusztítás is bekövetkezhet.

Szükséges tehát megérteni, hogyan kerülhetők el vagy kezelhetők ezek a fenntarthatóságot veszélyeztető események, hogyan biztosítható az intézmények stabilitása és normális működése. A tudomány lényegesen segítheti a megértést és együttműködést, hangsúlyozhatja a konfliktusok óriási költségeit, felderítheti és kiküszöbölheti a konfliktusok forrásait.

együttműködéssé és partnerséggé kell válniuk a versengés és a régebbi egyoldalú és egyirányú segítség helyett.

Az új információs technológiákkal, a világháló létrejöttével a tudományos közösség egyedülálló, eddig példátlan esélyt kapott arra, hogy csökkentse a „tudás-szakadékot” az emberek között. Más országokban nemzetközi segítséggel lehetne, illetve kellene megvalósítani az elektronikus kapcsolatokat. A meglévő hálózat néhány országban máris lehetővé teszi a kutatók, mérnökök és orvosok elérését elvileg bárki számára. A világháló további kiterjesztésével el kellene jutni odáig, hogy az emberek mindenhol elérhessék a számukra szükséges tudományos és technikai ismereteket vagy a szakértőket és ezzel segítséget kapjanak problémáik megoldásához, életük minőségének javításához. Ugyanakkor módjukban áll közölni saját tudásukat, meglátásaikat, szükségleteiket másokkal.

*

Az elmúlt évek során egyetértés alakult ki az egymással összefüggő fontos célokról, amelyekre a természetet megtartó működés épülhet. Meg kell változtatni fogyasztási és termelési szokásainkat, hogy a környezet egészségét és az erőforrásokat megőrizzük. A tudomány és technológia elvileg biztosítani tudja a jelen és jövő generációk számára a fenntarthatóság megvalósításához szükséges eszközöket. Szélesebb körben és hatékonyabban kell használni a meglévő ismereteket, új tudásra kell szert tenni tudományos kutatás révén és új, tiszta technológiákat kell kidolgozni, építve erre a tudásra. Az átmenet az eddigitől eltérő gazdasági és szociális politikát igényel, emiatt a tudományos akadémiáknak szorosabban kell együttműködniük a kormányokkal, nemzetközi szervezetekkel és a privát szférával a fenntarthatóság érdekében. Ennek megvalósulása lehet reményünk. Ezért kérjük az elvégzendő kutatásokhoz a döntéshozók és a társadalom támogatását.

VIDA GÁBOR

AZ ÖKOLÓGIAI VÁLSÁGTÓL A TECHNOKULTÚRÁIG

„A jövő nemzedékek jogai” címmel tartottak konferenciát a Magyar Tudományos Akadémián 2000. szeptember 8-án. Az előadók ismert természetkutatók, valamint jogászok voltak (Vida Gábor, Zágoni Miklós, Lányi András, Sólyom László, Majtényi László, Nagy Boldizsár), a konferenciát a „Védegylet” rendezte.

Az előadásokat (Jávor Benedek szerkesztésében) kis példányszámú füzetben adták közre. Mivel a tematikájuk és tárgyalási szellemük egybeesik az Akadémia stratégiai kutatásainak céljaival, közülük kettőt – Vida Gáborét és Lányi Andrásét – közzétesszük. (Vida Gábor szövegét terjedelmi okok miatt rövidítettük, Lányi Andrásét teljes terjedelemben közöljük.)

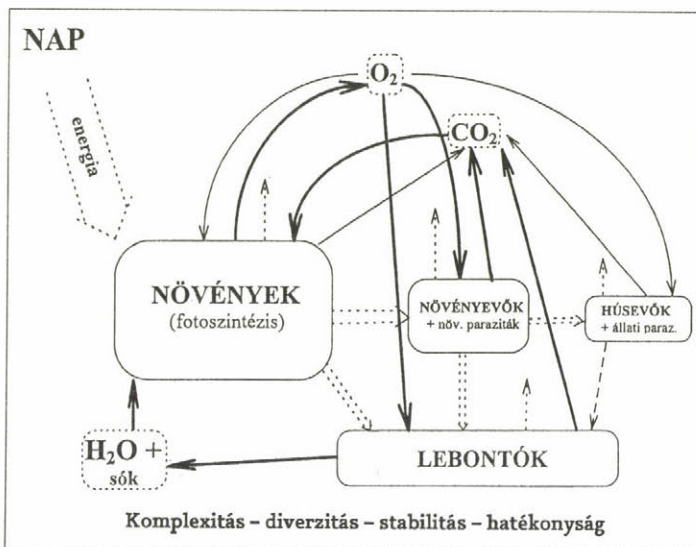
A Föld a jelenleg zajló folyamatok mellett hosszan nem tartható fenn számunkra elfogadható körülmények között. A Föld, mint tudjuk, 4,5 milliárd éves. Nem sokkal kialakulása után, alig néhány százmillió éven belül megjelentek rajta az élet kezdetleges formái, és ezek az idők során jelentősen átalakították bolygónkat. Megjelent a bioszféra és megindultak az evolúciós folyamatok, melyek révén az élővilág változatossága, diverzitása, növény- és állatvilága kialakult, majd a legvégén, egy roppant rövid időn belül ezen a skálán, megjelent az ember, és megjelentek az emberi változtatások ebben a bioszférában.

Gaia-elmélet

A bioszféra tehát nagyon sokáig ember nélkül működött, és ez a rendszer csodálatos módon tartotta fenn az élet feltételeit. A rendszernek ezen működése az, amit manapság mint *Gaia-elméletet* részleteiben is kidolgoztak. Ennek a folyamatnak a lényege az volt, hogy egyetlen nagy rendszerként működött három, majd négy alrendszer. A Föld szilárd halmazállapotú része, amit geoszférának vagy litoszférának nevezünk, és amelynek legfelső rétege a pedoszféra, a talaj, interakcióban, kölcsönhatásban az atmoszférával és a hidroszférával, különböző folyamatokon keresztül formálta, alakította a Földet. Ez volt a kezdet kezdetén. Erre a hármas rendszerre hamarosan rátelepült azonban egy negyedik szféra, a biológiai szféra, a *bioszféra*. Az élővilág azáltal, hogy a Földön uralomba vette először a vizet, azután a többi szférát is, teljesen átalakította a Földet. Az 1900-as években jöttünk csak rá, hogy például az atmoszféra oxigéntartalma biológiai eredetű, ha a Földön az életet elpusztítanánk, geológiai skálán rövid idő alatt teljesen átalakulna. Az oxigén gyakorlatilag eltűnne a légkörből, helyette szén-dioxid kerülne nagyrészt a légkörbe, ennek következtében a hőmérsékleti viszonyok átalakulnának a Vénuszhoz hasonlóvá, és ha nem is annyira forró, de valószínűleg 100 °C feletti hőmérséklet uralkodna a Földön. Ma már nyilvánvaló, hogy az

a szemlélet, amely a 19–20. században uralkodott, ami szerint természetes, hogy oxigén van a légkörben, természetes, hogy a vizeink olyanok, amilyenek, a tenger sós stb., alapvetően hamis, hiszen teljesen más körülmények uralkodnának, ha élővilág nem lenne a Földön.

Ennek ismeretében a feladat az, hogy megmondjuk, melyek azok a folyamatok, amelyek a jelenleg tapasztalt körülményeket kialakították, és melyek azok, amelyek révén ez az állapot valahogy fenn is marad. Nagyon egyszerűen és vázlatosan, a Föld úgy működik, mint egy hatalmas ökoszisztéma, amelyet a rendszeren átfolyó energiaáramlás tart fenn. Minden transzformáció nyilvánvalóan hővesztéssel jár, így az áramló energia mennyisége egyre kisebb, de minőségében egyre magasabb értékeket vesz fel. Ez az energiaáram cirkuláltat többé-kevésbé zárt anyagi ciklusokat, amelyek számunkra legfontosabb elemei a légkörben levő oxigén és szén-dioxid, a vízben és a talajban lévő ásványi sók, és maga a víz is. A rendszer működése (lásd ábránkat), nagymértékben leegyszerűsítve, abból áll, hogy a napenergia, amely a mi időskálánkon mérve korlátlanul áll rendelkez-

zésre, transzformálódik kémiai energiává a növényi fotoszintézis csodálatos mechanizmusa révén, és ennek hasznosításával működik végső soron az egész földi ökoszisztéma. (Pontosabban vannak kivételek: bizonyos mélytengeri élőlények függetleníteni tudják magukat a Napból származó energia-áramlástól, de mennyiségében, hatásában ez a folyamat elhanyagolható.) A fotoszintézis során megkötött energia révén létezhetnek a növényevő állatok, amelyek a táplálékhálózatokban a ragadozóknak szolgálnak táplálékkul, míg végül mindegyikük teste a lebontókon keresztül jut vissza az anyagciklusok záródásához. Ez egy olyan séma természetesen, amelyben nem térek ki nagyon sok egyéb, biológiai nagyon fontos folyamatra; tudjuk azt, hogy a növények is lélegeznek, és így oxigént fogyasztanak – jóllehet a növekedésben lévő növények összességében több oxigént termelnek, mint amennyit fogyasztanak – és így tovább.

A természetátalakítás ellentmondásos hatása

A kérdés az, hogy ez az egész rendszer jelenleg sérült-e vagy sem, működik-e ugyanúgy, mint eddig, vagy pedig nem. Azt vélhetnénk, hogy nem lehet baj, mivel az ember által átalakított bioszférában a gabona, a kukorica, a búza és más terményeink helyettesítik sok esetben a természetes vegetációt. A növényevők helyén az embert és háziállatainak jelentős részét találjuk, míg a húsevőket mi magunk, esetleg a macskáink, kutyáink helyettesítik. A lebontó szervezeteket lényegében nem bántottuk; azt gondolhatjuk, hogy azok élnek a talajban mint eddig, és az egész rendszer működik tovább.

A helyzet azonban nem ilyen egyszerű, mert egyrészt jelentős mennyiségi változásokat tapasztalunk a növényzet tömegében – elég elképzelni, hogy Magyarországon egy ún. klímaxerdő, tehát az, amelyik magától, a klimatikus tényezők hatására itt kialakulna, milyen bonyolult, és milyen nagy élőtömeget jelent, összehasonlítva mondjuk egy búza- vagy akár egy kukoricatáblával. A mennyiségi változás tehát jelentős, de még sokkal jelentősebb változások vannak a változatosság, a biodiverzitás tekintetében, ami igen nagy mértékben lecsökkent.

Megpróbáltam táblázatszerűen összeállítani a kontrasztos különbségeket az eredeti, természetes állapot és az ember által létrehozott, ún. mesterséges ökoszisztémák legjellemzőbb tulajdonságait illetően. (Lásd a 20. oldalon levő táblázatot.) A változatosság fajsztintén és a fajon belüli, ún. genetikai diverzitás szintjén a természetes ökoszisztémákban óriási nagy volt, ezzel szemben az ember által létesítettekben minimális. Ez látszólag nem lényeges dolog, gondolhatnánk azt, hogy természetes, hisz az eredeti természetes ökoszisztémában a vadászó, halászó, gyűjtögető ember a rengetegféle élőlény közül egyet-kettőt preferált, amelyet jól tudott hasznosítani, ezt most helyettesítette egy olyan rendszerrel, amelyben minden egyes egyed, minden egyes

LÁNYI ANDRÁS

AZ ETIKÁTÓL A POLITIKÁIG

Miért teszi próbára politikai gondolkodásunkat az utánunk jövő nemzedékek jogainak elismerése? Hiszen az utódokról való gondoskodás kötelezettsége korántsem új, egyike ez a társadalmi együttélés alapelveinek. A feladat eredetileg a családra és a kisebb közösségekre hárult, s az egymást követő nemzedékek, az íratlan hagyományt követve, a kulturális mintákkal együtt a megélhetés biztosítékait is örökölték elődeiktől. A munkamegosztás fejlődésével ezt a kötelezettséget mindinkább átvették a társadalmi gondoskodás közvetett és személytelen intézményei. Nem ismerjük azokat, akikről gondoskodunk, még kevésbé ismerhetjük igényeiket, hiszen az utódok életkörülményei egyre kevésbé hasonlítanak az elődökére. A hangsúly ennek megfelelően áttevődött a gondoskodásra kötelezettek egyre nehezebben értelmezhető személyes erkölcsi felelősségéről az örökösök jogaira.

Ha vannak jogaink, amelyek pusztán ember voltunknál fogva illetnek meg bennünket, hogyan is tagadhatnánk meg ezeket utódainktól? Itt látszólag nincs semmiféle ellentmondás. Valóban, az Emberi Jogok Nyilatkozatának kibocsátása után vagy két évtizeddel maga Thomas Jefferson hívja fel az Egyesült Államok elnöki székében őt követő Monroe figyelmét arra, hogy a kongresszusnak nincs joga olyan adósságot vállalni, ami harminc éven belül nem törleszthető, ellenkező esetben megsértenék a következő nemzedék jogát a szabad önrendelkezésre. Vajon mit gondolnának az Alapító Atyák mirőlünk; akik olyan adósságot halmoztunk fel a természettel szemben, melyet utódaink évszázadokig vagy évezredekig nyöghetnek majd?

A probléma gyökerei mégis az emberi jogokkal kapcsolatos közkeletű felfogásban rejlenek. Az elismert alapjogok tisztán formális természetűek: nem mondják meg, mi az, ami mindenkit megillet, éppen ellenkezőleg, azokat és csakis azokat a feltételeket írják körül, melyek között mindenki szabadon választhatja meg egyéni céljait. Az egyéni választások függetlenségének elve nem tűri, hogy konkrét materiális értékekkel kapcsolatos kötelezettségeket és jogosultságokat állapítsunk meg.

Ennek az etikai és jogi formalizmusnak a kereteit felsegetjük akarva-akaratlan, amikor kimondjuk, hogy utódaink nem élhetnek emberhez méltó életet, ha nem biztosítjuk ennek meghatározott tárgyi feltételeit: a földi élet

A TERMÉSZETES ÉS AZ EMBER ÁLTAL LÉTREHOZOTT ÖKOSZISZTÉMÁK FŐBB TULAJDONSÁGAI KÖZTI KÜLÖNBSEGEK		
	TERMÉSZETES	EMBER ÁLTAL LÉTREHOZOTT
Fajdiverzitás	magas	alacsony (gyakran monokultúra)
Géndiverzitás	magas	alacsony (gyakran genetikailag homogén)
Biomassza	magas	alacsony
Elemek körforgása	kiegyensúlyozott	felborult
Változó környezetben alkalmazkodás	természetes szelekció	faj- vagy fajtaváltás, nemesítés
Működőképesség (tapasztalat)	4 milliárd év	400 év
Globális trend	csökkenés (kiszorulás)	növekedés
Következmény a bioszféra működésére	fenntarthatóság (Gaia)	? (globális melegedés, instabilitás)

növény hasznos a számára. Csakhogy ennek a logikus változtatásnak a hatására *működésbeli problémák* jelentkeznek, elsősorban a stabilitás vonatkozásában, és pedig elsősorban nem rövid, hanem hosszú távon. Rövid távú problémák is jelentkeznek természetesen, gondoljunk csak arra, hogy mit jelent egy monokultúra fönntartása vegyszerigény, permetezés, talajművelés, gondoskodás tekintetében; amelyek az eredetiben természetesen nem voltak meg. A problémák széles köréből a diverzitáson és a tömegvonatkozásokon kívül még kiemelném a ciklusok működésével kapcsolatos nehézségeket. Az anyagkörforgások rendszerében az emberi beavatkozások hatására olyan, igen erős változtatások mentek végbe, amelyek hatására a ciklusok nem záródnak tökéletesen. A természetben a ciklusok záródnak, hiszen ha nem záródnának, akkor rövid időn belül a ciklusban cirkuláló elemek valamelyike elfogyna, és a rendszer tönkremenne. De ha belegondolunk a vizeinkben felhalmozódott rengeteg nitrogén jelenlétébe, vagy felvetjük a kérdést, hogy mitől van a légkörben túl sok savkeltő kén-dioxid és más vegyületek, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a ciklusok nem záródnak teljesen, és ez azt jelzi, hogy ez az állapot nem fenntartható.

Ahhoz, hogy ezeknek a hatásoknak a nagyságát meg tudjuk becsülni, tudnunk kéne, hogy milyen mértékben változtattuk meg ezeket a rendszereket a Földön. Három típusú területet különböztethetünk meg egymástól. Az *első típus* az ember által teljesen átalakított területek, ahol az eredeti állapotnak nyoma sincs. A *második*, közbülső régió az, ahol még fel lehet ismerni valamit belőle; gondoljunk egy legelővé átalakított vagy egy művelt erdőre, és végül a *harmadik* azon területek összessége, ahol még természetközelinek nevezhető ökoszisztémák a dominánsak. Nem jelenti ez természetesen azt, hogy ezek még érintetlen területek lennének, mert a Földön a 20. század végén ilyenről gyakorlatilag nem beszélhetünk, hanem pusztán azt jelzi, hogy még mű-

lehetőségek gazdag változatosságát, úgy, ahogyan mi örököltük azt elődeinktől.

Márpedig ez az a kötelesség, amelynek ma okvetlenül elég kell tennünk. Elődeink még több-kevesebb joggal vélhették, hogy ezek a létfeltételek azért természeti-ek, mert az embertől függetlenül, változatlan és elvileg korlátlan mértékben állnak minden újabb nemzedék rendelkezésére. Hans Jonas hívta fel a figyelmünket először arra, hogy amit a természettel művelünk, a technológia fejlődése következtében erkölcsi megítélés tárgya lett. Az erkölcsi univerzum fennmaradása ugyanis az élővilág meghatározott állapotához kötött, amit ma súlyosan veszélyeztet az emberi beavatkozás.

Amíg a katedráról hirdetjük a jövő nemzedékek jogát az ép természeti környezethez, valamint ezzel kapcsolatos felelősségünket, nem ütközünk súlyosabb ellenállásba. A baj akkor kezdődik, amikor meggyőződésünk politikai következményeit próbáljuk megfogalmazni. A mai társadalom rendje ugyanis a javak tömeges előállításán, a szabad prédának tekintett természeti erőforrások egyre intenzívebb kiaknázásán nyugszik; és az igazságosság követelményét még elvben is csupán a zsákmány méltányos elosztása körül alkalmazzuk. Most pedig kiderül, hogy amit jogos szerzeményünknek véltünk, az utódaink elherdált öröksége volt.

A terjeszkedés a piacgazdaság alaptörvénye: az üzleti haszon csak addig realizálható, ameddig rendelkezésre állnak a beruházások növelésének feltételei. Ez pedig megköveteli, hogy a társadalom szükségleteit egyre több eszköz egyre sebesebb ütemű elhasználása révén elégítse ki, azaz a *jólét fogalmát a pazarló fogyasztáshoz társítsuk*. Így azután a *fogyasztók társadalmában csak olyan politika számíthat sikerre rövid távon, amely képes és hajlandó biztosítani a növekedés feltételeit*. Ez és nem a tudományos előrelátás hiánya magyarázza, hogy a környezeti katasztrófa árnyékában a nemzetek és nemzetközi szervezetek legfőbb törekvése, hogy elhárítsák az utolsó akadályokat a vésszenen fogatkozó természeti erőforrások kiaknázására törekvő üzleti tényezők útjából (ami persze nem sikerülhet a vélemények, a szükségletek, a képzelet és a tudás globális ellenőrzése nélkül).

A jövő nemzedékek érdeke tehát a jelenben csak olyan pozícióból védelmezhető, amely független a piacgazdaság, a tömegdemokrácia és a médiapolitika pillanatnyi erőviszonyaitól. Kérdés, hogy milyen alapon érvelhetünk egy ilyen jogintézmény létjogosultsága mellett? Legalább kétféle módon kell érvelnünk, ha egyaránt igényt tartunk a jobb- és baloldal egyetértésére.

A „baloldali” érv igen egyszerű. A baloldaliság lényege a szabadságjogok kiterjesztése újabb és újabb társadalmi csoportokra: a nem nemesekre, a jövevényekre, a nincstelenekre, a nőkre, a kisebbségekre stb. Hogyan is tagadhatnánk meg e jogokat a legnagyobb kisebbségtől, az utánunk jövő nemzedékektől? Sorsukat súlyosan be-

ködőképes ökoszisztémákról van szó, amelyek ellátják az alapvető ökológiai funkciókat.

Ha megnézzük, hogy az egyes kontinensekre vetítve az átalakított területek aránya mekkora, akkor jól látszik, hogy Európa ebben a tekintetben a *legrosszabb helyzetben van*, hiszen itt van a legrégebben jelen a természetátalakításnak egy nagyon drasztikus formája. A világ egészében is ez az átalakítás már 50%-nál nagyobb területre terjed ki, ami azt is jelzi, hogy a gondok ennek kapcsán kezdenek szaporodni. Nagyon triviális hasonlattal élve ez olyasvalami, mintha a Föld felszínét az emberi bőrhöz hasonlítanánk. Ha megégg a kezünk, és egy kis darabon a bőr elhal, az még könnyen regenerálódik. De ha a roncsolódás 50% körüli értéket ér el, akkor általában már nincs esély a túlélésre.

Mindezek hatására az utóbbi évtizedekben komoly aggályok jelentek meg a különböző ökológus gondolkodók körében is. Az aggodalom alapja, bármennyire is furcsának tűnjön ez Magyarországon, a *túlnépesedés*. Az emberiség létszáma nagyon hosszú időszakon keresztül gyakorlatilag állandó vagy lassan növekvő volt a Földön, és ez a létszám néhány százmillió lehetett az egész Földre vetítve. Az ipari forradalom idején és azután ez a lélekszám exponenciális, sőt hiperbolikus, nagyon gyors növekedésnek indult, és ez a „populációs bomba” mára 6 milliárd fölé vitte a Föld lakosainak a számát. Ebből pedig igen komoly gondok származnak. Nem annyira ismerjük ezeket itt, Magyarországon, de ha megvizsgáljuk a Szahara alatti Afrikában élő népeket, mondjuk Ruandát, ahol az átlagos gyerekszám ötnél több és ahol a népszaporulat olyan mértékű, és az ebből adódó problémák olyan erősek, hogy állandó konfliktusokat jelentenek különböző törzsek között, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy komolyan kell venni ezeket a problémákat.

A túlnépesedés ugyanakkor nem az egyetlen dolog, amit figyelembe kell vennünk. Van egy egyszerű formula, amit még Ehrlich vezetett be és írt föl. Ez azt mondja ki, hogy a környezetre való hatás három tényező szorzatából adódik. Ezek közül egyik a *népességszám*, azaz hogy hány ember él a Földön, a következő az, hogy ezek *egy főre eső fogyasztása mennyi*. Végül a harmadik, amivel mi szeretünk törődni, a technológiai megoldás, vagyis hogy ezt a termelést *milyen technológiával*, mennyire környezetbarát módon tudjuk produkálni. Ha most ennek a szorzatnak a három tagjából egyetlen egyre, a technológiára koncentrálunk és arra helyezzük a hangsúlyt, az azt jelenti, hogy gyakorlatilag hiába való lesz a megelőző szándékú tevékenység. Magyarország esetében például, ahol a népesség ugyan nem nő, de a fogyasztás és a GDP az utóbbi években dinamikus növekedésnek indult, sőt, ezt tartjuk büszkén az egyik legnagyobb eredményünknek, összességében mégsem tekinthető sikernek, környezeti hatásait illetően. A fogyasztási probléma rákfeneje az emberi jólét-igény viszonylagosságában és kiélgeztetlenségében van.

folyásolják a jelenben születő döntések, illő tehát, hogy képviselőik hallassák a szavukat a döntéshozatalnál.

Okoskodásunk ellenében felhozható, hogy a hivatkozás a többségi elvre ezúttal mégiscsak metaforikus, hiszen a ma élők akaratát, a népfenség elvének érvényesülését igenis korlátozzuk egy empirikusan nem létező sokaság nevében, akiknek tényleges akaratnyilvánítását a politikai procedúrában önkényesen megállapított értékelvek érvényesítése helyettesíti. Ezért ezen a ponton át kell térnünk a konzervatív érvelésmódra, amely szerint a törvények legitimitása sosem pusztán a pillanatnyi többség akaratán nyugszik, hanem az alapvető értékválasztásokat illető tartós közmegegyezésen alapul. Azt már nem lesz nehéz belátnunk, hogy civilizációnk legáltalánosabban elfogadott alapelveiből egyenesen következik az utódainkért viselt felelősség, következésképpen a természeti létfeltételek minőségének fenntartását illető kötelesség, valamint az emberi alapjogok kiterjesztése az utánunk jövő nemzedékekre.

A szabadelvű és a konzervatív érvek azonban, meggyőződésem szerint, nem állnak egymással kibékíthetetlen ellentmondásban. Éspedig azért nem, mert ha képesek vagyunk az utódaink sorsáért ránk háruló felelősségnek megfelelően cselekedni, az nemhogy korlátozza a ma élők szabadságát, de éppenséggel bizonyítja azt – s mi egyéb bizonyítaná? Hiszen a szabadság tesz képesé, hogy túllépjünk önadottságainkon, azonosuljunk másokkal és „lenni hagyjuk” őket, azaz gondoskodjunk szabadságukról; tudván, hogy a szabadság nem valamiféle természeti adottság, melynek élvezetében az egyént nem szabad háborgatni, éppen ellenkezőleg: társadalmi teljesítmény, a civilizáció célja, amit megvalósít vagy elvét.

Szabadságunkban áll, hogy begyógyítsuk a megsebzett bolygó sebeit. Szabadságunkban áll, hogy éljünk civilizációnk kivételes vívmányaival: a tudományos előrelátás eszközeivel elhárítsunk egy közeli katasztrófát, és úgy bánjunk utódainkkal, ahogyan azt a szolidaritás (a felebaráti szeretet) megköveteli. Valamint szabadságunkban áll az is, hogy mindezt elmulasszuk, és a jövő nemzedékeket kiszolgáltatassuk a szenvedés és az ínség eleddig ismeretlen nemeinek. Egy dolog nem áll a szabadságunkban: az, hogy e két lehetőség közül ne kelljen választanunk. A választás felelősségét nem háríthatjuk át sem a gazdaság, sem a politika intézményeire.

Németh László írja a Tanúban, hogy a *jelen* nem kor, inkább válaszút. Az a *pillanat*, amelyben jövőt választunk. S hogy mifélett, ezen méri a történelem egy-egy korszak értékét. A jövő nemzedékek törvényes képviselőjét ellátó jogintézmény megalkotása Magyarországnak úttörő szerepet biztosítana az ezredforduló kihívására választ kereső nemzetek közösségében. S alkalmas volna arra is ez az elhatározás, hogy kimozdítsa politikai közéletünket abból a mély erkölcsi válságból, ami a kibontakozásnak ma talán bármely egyébnél súlyosabb akadálya.

A fenntartható fejlődés feltételei

Nem elég azonban ezekre a problémákra felhívni a figyelmet, hanem meg kell próbálnunk levonni a megfelelő következtetéseket, és megkísérelni az adekvát választ megfogalmazni. Lássuk, melyek azok a jellemzők, amelyek a bioszférát valóban az ún. „fenntartható fejlődés” kategóriájában tartották. (Nem szeretem ugyan ezt a kifejezést használni, nyilvánvalóan meg kéne mondani, hogy mi az, hogy fenntartható, mennyi ideig akarjuk fenntartani, és mi az, hogy fejlődés, de azért a élővilág egészére nézve, azt hiszem, mindannyian beláthatjuk, hogy a Föld keletkezésétől az ember megjelenéséig komoly fejlődés zajlott le.)

Nagyon fontos üzenet, hogy a bioszféra fenntartható fejlődést tudott produkálni. Ehhez három nagyon lényeges szempont járult hozzá. Az egyik a *diverzitás*, a *változatosság*. Az élővilág mindig roppant változatos volt.

A tudomány számos bizonyítékkal szolgált már arra nézve, hogy a diverzitás növekedése valójában hatékonyságnövekedést is jelent. Gondoljuk csak el, hogy az egyes élőlények más és más elemeit tudják hasznosítani a környezetüknek. Világos tehát, hogy ha többféle élőlény van, akkor azok hatékonyabban tudják a forrásokat kihasználni, az energiaáramlást és az anyagciklusokat működtetni; másrészt pedig a diverzitás biztosítja az egész rendszer stabilitását is. Ennek a fölborulását jól láthatjuk a monokultúrák létesítésekor. A monokultúra egy terített asztal minden olyan élőlény számára, amely azt hasznosítani tudja. Nemcsak az ember jelentkezik ilyen igényekkel, hanem jelentkeznek baktériumok, vírusok, gombák, rovarok, emlőssálatok stb. A természetben monokultúra éppen ezért nincs, mert hosszabb távon a különféle erre specializálódó szervezetek a monokultúrát megszüntetik; elpusztítják, illetve visszaszorítják olyan szintre, amelyen működőképes marad még, életben marad, de megszűnik a dominanciája. Az ember olyan faj a Földön, amelyik dominanciára jutott, és ennek hatására éppígy dominánssá váltak háziállatai, természet növényei, néhány élősködője, kártevője, és ez az egész rendszer labilitását mára jelentős mértékben megnövelte.

A másik nagyon fontos mechanizmus, amelyik a bioszféra fenntarthatóságát biztosította, a *növekedés* és annak *szabályozása*. Korlátlan növekedés egy véges világban nem létezik. A *Föld korlátlan növekedést nem tud biztosítani*. Némelyik faj időnként exponenciális növekedésre képes, és Malthus legfontosabb megállapítása éppen az volt, hogy az emberi fajnál ez bekövetkezhet. Ezt aztán Darwin az összes többi fajra is kiterjesztette, és bebizonyította, hogy potenciálisan minden faj képes exponenciális növekedésre, csak éppen a környezet nem biztosít lehetőséget hosszú távon ennek a fenntartására. Ezért a természetben, és erre a biológusok nagyon sokféle példán keresztül mutatnak rá, a források kimerülése, korlátozott volta előbb-utóbb az expo-

nenciális növekedést simítja, csökkenti és végső soron vagy nulla növekedés valósul meg, tehát a növekedés megáll, vagy fluktuál egy bizonyos telítettség szint körül, vagy pedig, szélsőséges esetben, kipusztul, ha nem tudja a szabályozását megoldani. Sok ökológus éppen amiatt aggódik, hogy még nagyon sokan hisznek a korlátlan növekedésben. Világos, hogy ez a végtelenségig nem megy.

A harmadik tulajdonság, amit a fenntarthatóság szempontjából fontosnak tartottam, a diverzitáson és a növekedés korlátozásán kívül, az a *zárt anyagciklusok léte*. Energia nem áramolhat zárt ciklusban, de anyagok esetében erre van lehetőség, és a Föld gyakorlatilag egy ilyen zárt rendszernek tekinthető az anyagciklusok vonatkozásában. Csodálatos, ahogyan az élővilág kialakította ezeket a zárt anyagi ciklusokat. A működéséhez szükséges különböző anyagok nem mindig álltak kellő mértékben rendelkezésre, és ez a földtörténet folyamán különböző krízishelyzeteket hozott létre. A bioszféra azonban mindig úgy tudott átváltani fokozatosan valami másra, hogy lehetővé vált fennmaradása, míg nem végül, csaknem valamennyi folyamatát ciklusokra építette fel. Végső soron az oxidáló atmoszféra is egy energia-krízis eredményeképpen alakult ki: amikor az ósóceánban vészesen csökkenni kezdett a szerves vegyületek mennyisége, a bioszféra fokozatosan átállt a korlátlan mennyiségben rendelkezésre álló napenergia hasznosítására az oxigéntermelő fotoszintetikus folyamatokon keresztül, amelyeknek hatására megjelent, majd megnövekedett az oxigén koncentrációja a légkörben.

Ezek a tapasztalatok azonban homlokegyenest ellentmondanak a manapság domináló közgazdasági szemléletnek. Ezt az ellentmondást már sokan megpróbálták feloldani oly módon, hogy *összeegyeztetik az ökológiai és az ökonómiai gondolkodást*. Az érdekesség, a paradoxon az egészben az, hogy ez a két kifejezés ugyanannak a görög szónak (*oikosz*) alkalmazása, és mégis teljesen mást jelent egy ökológiai gondolkodás, mint egy hagyományos ökonómiai gondolkodás. Ezeknek a kísérleteknek az eredménye az ún. *ökológiai ökonómia*, amelyet egy kaliforniai kutatócsoport az utóbbi években kezdett el kidolgozni. Megpróbálták pénzben kifejezni azokat az ökoszisztéma-szolgáltatásokat, amelyeket mi sohasem kalkulálunk bele a termeléssel kapcsolatos költségekbe. A számítások végeredményeképpen fantasztikus értékek jöttek ki. Összességében a teljes globális GNP-t (18×10^{12} dollár) majdnem kétszeresen felülmúló, 33×10^{12} dollárnyi összeg egy év alatt az egész Földre vonatkozóan. Ez azért nagyon fontos, mert ezek a kalkulációk jelzik azt, hogy az a folyamat, amelynek során eltüntetjük a Földről a természetes vegetációt és kicseréljük egy számkra rövid távon előnyösnek látszó termelési rendszerrel, hosszú távon nem tartható fenn, mivel ebben az esetben ezeket az amúgy az ökoszisztéma által nyújtott szolgáltatásokat nekünk kellene valamiből fedezni.

Hosszú távú előrejelzés

Milyen következtetéseket vonhatunk le a fentiekből, melyik modellt fogadjuk el a jövőre nézve érvényesnek? A kérdés nem könnyű. A közgazdászok ugyanis másképp gondolkodnak. Többnyire rövid távon értékelik a helyzetet, és előszeretettel hivatkoznak az emberi belátásra. A forrással való belátáson alapuló gazdálkodásnak Hotelling 1931-ben egy nagyon egyszerű példáját mutatta be. Modelljének lényeg az volt, hogy ha okosan és előrejelzően gazdálkodik a bányatulajdonos, akkor nem termeli ki most az összes aranyát, mert tudja, hogy az arany fogyó anyag, és ennek következtében később nagyobb értéken tudja majd értékesíteni, nagyobb haszonnal.

Csak hogy ez a modell feltételezi azt, hogy a bánya hosszú távon is az ő tulajdonában marad, azaz biztonságos társadalmi berendezkedésben gondolkodik; valamint biztos abban is, hogy növekedni fog az arany ára, az előrejelzése tehát tökéletesnek mondható. Ilyen feltételek között a fogyó anyagok hasznosítása egy fékkel működik csak, és ez ráveszi az egész világot arra, hogy váltogasson, próbáljon alternatív forrásokat is keresni. Ez az optimista közgazdász modell azt mondja, hogy nem kell aggódnunk, megoldunk mindent, okos, előrejelző emberek vagyunk.

A kérdés, hogy az optimista közgazdászoknak, vagy az aggódó ökológusoknak van-e igazuk. A legfőbb probléma ezzel kapcsolatban az időelcsúszás, ami a mi vonatkozásunkban azt jelenti, hogy *milyen távon tudunk előre gondolkodni, és mennyi idő alatt tudunk reagálni a változásokra*. A megfelelő előre gondolkodás akadály lehet az, hogy a tudomány még nem tart ott, hogy ezt megtegye. (Gondoljunk csak arra, hogy például a meteorológusok milyen távon tudnak biztonságosan előrejelezni! A meteorológia különösen jó példa, mivel hasonlóan komplex rendszerekkel dolgozik, mint amilyeneken az ökoszisztéma és az emberiség sorsa múlik, jól jelzi tehát a tudomány előrejelző képességének korlátait.)

Az időelcsúszás mellett további nehézségekkel is számolnunk kell. Nyilvánvaló, hogy egyáltalán nem mindig gondolkodunk racionálisan, és nem mindig lehetnek elég gyorsak a társadalom válaszai a kihívásokra, számolnunk kell a politikai rendszerek, a választások rövid időciklusával és így tovább. Mindezek miatt elég komoly lehet az aggály egy pesszimista jóslat megvalósítását illetően.

A megoldás végső soron tehát az lehet, hogy hosszú távú előrejelzés keresetül próbáljunk több információt szerezni, és mindenekelőtt a társadalmi intézményeinket próbáljuk úgy igazítani, hogy a jövő generáció szempontjait figyelembe vegyük. Igaz, még nagyon keveset tudunk. Bár ez nagyon sok, amikor meg akarjuk tanulni; de rengeteg mindent mégsem tudunk, és ebben a bizonytalanságban a fék a legjobb megoldás, és az intézményrendszerek ennek tudatában való átalakítása.

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

Az MTA stratégiai kutatásainak összegző eredményeit a szélesebb közönség számára a „Magyarország az ezredfordulón” című könyvsorozatában adja közre.

A sorozat 2001. évi megjelenésre tervezett kötetei:

- 1. Egészségügy Magyarországon**
Program: Az életminőség tényezői Magyarországon
Programvezető: Vizi E. Szilveszter
A kötet szakmai lektora: Bácsy Ernő
- 2. A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései**
Program: A Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetőségei
Programvezető: Horváth Gyula
A kötet szakmai lektora: Hajdú Zoltán
- 3. A hazai vízgazdálkodás stratégiai kérdései**
Program: A hazai vízgazdálkodás stratégiai kérdései
Programvezető: Somlyódi László
- 4. Gógl Árpád: Az egészségügyi ellátórendszer és a nemzet egészségének fejlesztése**
Program: Az életminőség tényezői Magyarországon
Programvezető: Vizi E. Szilveszter
- 5. Borhidi Attila: Gaia**
Program: Ökológiai kutatások egy kelet-közép-európai ökológiai kutatóhálózat érdekében
Programvezető: Borhidi Attila
- 6. Az Alföld települési és társadalmi folyamatai**
Program: Az Alföld új területei, telepítési és társadalmi folyamatai
Programvezető: Csatári Bálint
- 7. A megkérdőjelezett sikerárgazat (környezetgazdálkodás)**
Program: Környezetvédelem és integráció. Alapelvek a csatlakozási tárgyalásokhoz
Programvezető: Kerekes Sándor
- 8. Balázs Géza: Nyelvstratégia**
Program: A magyar nyelv jelene és jövője
Programvezető: Balázs Géza
- 10. Információs társadalom és jogrendszer (Szerk.: Sárközy Tamás)**
Program: Az információs társadalom kialakulásának hatásai a jogrendszerre
Programvezető: Sárközy Tamás
- 11. Láng István–Csete László: A fenntartható agrárgazdaság természeti és társadalmi összefüggései**
Program: A minőség dimenziói az agrárgazdaságban
Programvezető: Láng István

CHIKÁN ATTILA

A GLOBALIZÁCIÓ ÉS A GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGEK KOORDINÁCIÓJA

A globalizáció rendkívül összetett jelenségét hármас témacsoкorba összefogva tárgyalja a tanulmány: egy fogalmi és tartalmi összefoglaló magáról a jelenségről, majd a globalizáció jellemzői, végül Magyarország globalizációhoz való kapcsolódásáról mond el néhány gondolatot. Rengeteg definíció létezik az irodalomban a globalizációról, közülük számos elfogadható is. Olyan jelenségről van szó, amelynek tárgyalása nem csak egy megközelítésből lehetséges, s így a jelenség lényeges vonásait tartalmazó, meghatározott körben érvényesen alkalmazható definíciója sem csak egy van. E tanulmány a gazdaság globalizációjára szűkíti le az elemzést, s ezt is az üzleti világ nézőpontjából közelíti meg.

A globalizáció fogalma

A gazdaság globalizációja azt jelenti, hogy a gazdaság szereplői döntéseiknél, amikor potenciális befektetéseikről, fogyasztóikról, erőforrás-beszerzési lehetőségeikről gondolkodnak, az egész világon adódó lehetőségeket mérlegelik. (A globalizáció azonban távolról sem csak ebben a szférában létező jelenség, sőt, még csak nem is tekinthető úttörőnek ez a szféra. A kultúra vagy a sport globalizálódása például sokkal régebbinek tekinthető.) Jelen esetben vizsgálódásom körét a gazdasági globalizációra szűkítem, de mondanivalóm tanulságai túlmutatnak a gazdaság szféráján.

Miért alakul ki a globális gazdaság? A tőkének, amely a gazdasági tevékenység immanens mozgató tényezője, örök törekvése az, hogy optimálisan helyezkedjen el a lehetséges befektetések között (ami a közgazdaságtan alaptörvényei szerint akkor következik be, ha minden részegysége egyformán hatékony). Ehhez, az örökké változó feltételekhez való alkalmazkodás igénye miatt, igen nagy mozgékonyásra van szüksége. Mindent, ami ezen mozgékonyaság útjában áll, igyekszik eltávolítani – beleértve az országhatárokat is. Ahhoz, hogy átlássuk: hogyan, milyen mechanizmusokon keresztül képes a tőke a maximális – tehát a globalitást feltételként megkövetelő – allokáció felé mozogni, egészen Adam Smith-hez, a közgazdaságtan atyjához célszerű visszanyúlnunk.

Ő volt az, aki a 18. században elsőként fejtette ki következetesen a társadalmi munkamegosztás jelentőségét a hatékonyság szempontjából – rámutatva, hogy e hatékonyság alapvető tényezője a gazdasági szereplők specializációja s a tevékenységek (eredményének) erre épülő cseréje. A specializáció és a tevékenységcsere együtt elvezet a koordináció igényéhez: szükség van a társadalomban olyan koordinációs mechanizmusokra, amelyek keretet adnak ezeknek a cserefolyamatoknak.

Koordinációs mechanizmusok

A koordinációs mechanizmusokról jelentős mennyiségű és értékű irodalom született. Magam Kornai János (1983) gondolatmenetét használok a legszívesebben. Kornai azt mondja, hogy a társadalmi (s ezen belül a gazdasági) koordinációnak négy alapvető mechanizmusa különböztethető meg: a piaci, a bürokratikus, az etikai és az agresszív koordináció. Kornai hangsúlyozza, hogy olyan társadalmat még nem ismertünk, ahol csak egy koordinációs mechanizmus működött volna (tehát mindig az említett mechanizmusok valamilyen kombinációjával találkozunk), ugyanakkor minden társadalomban létezik egy domináns koordinációs mechanizmus.

Úgy tűnik, hogy a 20. század a piaci koordináció diadalát hozta. A közelmúltban megjelent a *Fortune* magazin különszáma, amely az üzleti tevékenység, a „business” jövőjéről szól, s ezt a századot „a kapitalizmus századának” nevezi. Az egyik szerző, Paul Krugman, napjaink egyik legbefolyásosabb közgazdásza is azt bizonygatja, hogy a ma elképzelhető koordinációs mechanizmusok közül a piac a leghatékonyabb, az ettől való eltérésre irányuló kísérletek rendre kudarcot valottak. Természetesen nem csupán Krugman fejtegetésére alapozzuk a piaci koordináció hatékonyságába vetett hitünket: empirikus és elméleti érvekkel egyaránt alá tudjuk azt támasztani. Legfőbb empirikus érvünk épp a közép- és kelet-európai országok átalakulási folyamata, amelynek során szinte hihetetlen hatékonysági javulás állt elő a régióban. Félreértés ne essék, ezzel nem az átmenet egészét értekelem; a következmények átfogó elemzése nem lehet e dolgozat tárgya. Azt azonban aligha vitatja bárki, hogy a szűken értelmezett gazdasági hatékonyság drámaian növekedett, akár a szerkezetátalakítás sebességét, a termékek piacképességét vagy a termelési hatékonyságot tekintjük. A piaci koordináció hatékonysága a következő pontokban foglalható össze:

1. A piaci koordináció az, amely a szóba jöhető alternatívák közül a leginkább *dinamizálja* a társadalmat. A verseny, ami a piaci koordináció alapvető eszköze, megteremti a fogyasztói igényekhez való *állandó alkalmazkodás kényszerét*, ami a *folyamatos innováció* szükségességéhez vezet, azt pedig a gazdaság működése a társadalmi jólét gyors fejlődésének lehetőségére fordítja le.

2. A piaci koordináció másik fontos tulajdonsága, hogy úgy képes átmenetet teremteni a gazdaság különböző létszférái között, hogy közben meghagyja azok viszonylagos önállóságát. Képes a gazdaság kapcsolatát megteremteni más létszférákkal, a fogyasztó értékítéletét közvetíteni például az oktatással, az egészségüggyel, a művészetekkel kapcsolatban, anélkül hogy közvetlenül beleavatkozna azok speciális belügyeibe – ezzel segít egy harmonikus társadalmi struktúra előállításában.

3. Végül nagyon fontos jellemzője a piaci mechanizmusnak, hogy több olyan általános tulajdonsággal rendelkezik, amelyek a társadalom számára pozitív tartalommal bírnak: a döntési szabadság lehetőségét teremti meg a résztvevők számára, kialakítja és fenntartja a tisztességes verseny kerekeit, a szereplők egyenrangúságára épít – ezek olyan értékek, amelyeket az emberek általában fontosnak tartanak.

Természetesen a piaci koordináció alkalmazásának és hatékonyságának is megvannak a *korlátai*. Vannak igen hangsúlyos értékek a társadalomban (így például az esélyegyenlőség gondolata), amelyeket a piaci koordináció eszközei nem képesek megfelelően kezelni. Bizonyos radikális közgazdászokkal ellentétben úgy vélem, hogy az egyéb koordinációs mechanizmusokra (mindenekelőtt a másik, hosszú távon stabil típusra, állami szerepvállalásra építő bürokratikus koordinációra), nemcsak a „piaci tökéletlenségek” miatt, hanem a társadalom értékszerkezetének bonyolultsága következtében van szükség.

A globális koordináció kettőssége

A piaci koordináció sok évszázada jelen van az emberiség történelmében – nem új jelenségről van tehát szó. Érdekes azonban figyelmet fordítanunk arra, hogy mi az oka a kiterjedésének, annak, hogy az elmúlt évtizedekben az országhatárokon átnyúlva globálissá válik. Természetesen bonyolult (és sok oldalról megközelíthető) összefüggéslánc vezethetett ide, amiből én két, az üzleti világ szempontjából nagyon fontosnak tartott tényezőt emelek ki (ugyanakkor ezek jelentősége túl is mutat az üzleti világon). A fogyasztói szükségletek robbanásszerű bővülése (általános növekedése és választéki szélesedése) a termelés és a fogyasztás egyre kiterjedtebb nemzetköziesedésének a szükségességét teremtette meg, míg a technikai fejlődés (ezen belül is mindenekelőtt az informatika és a logisztika fejlődése) a lehetőséget adta a globális gazdaságnak.

ÚJ KÜLFÖLDI ÉRDEKELTSÉGŰ VÁLLALKOZÁSOK BEFEKTETŐK SZERINT
MAGYARORSZÁGON (1998. I. félév)

Megnevezés	Szervezetek		
	száma	jegyzett tőkéje (Mrd Ft)	ebből külföldi tőke (Mrd Ft)
Kizárólag külföldi tulajdonosok által alapított vállalkozás	1328	14 779,7	14 779,7
Belföldi és külföldi tulajdonosok által alapított vállalkozás	917	13 681,7	8 192,5
Összesen:	2245	28 461,4	22 972,2

Forrás: Gazdasági Minisztérium

A piaci koordináció nemzetköziesedése, végső soron globalizálódása a világ működési logikájának, a globális ügyekre irányuló koordinációnak a megkettőződését jelenti. A világkoordináció ügye a legutóbbi időkig a bürokratikus koordináció logikájára épült, aminek fő hordozói a 19. század óta a nemzet-államok. Ezek hoztak létre saját, politikai racionalitásra épülő felfogásuk kiterjesztéseként nemzetközi szervezeteket, illetőleg folytattak saját hatáskörükben koordinációs tevékenységet. Természetesen ebben a bürokratikus-politikai logikában is nagy súllyal jelentek meg a piaci, gazdasági szempontok, de mint külső, mérlegelendő tényezők. A nemzetállamokra és a bürokratikus koordinációra épülő működés főszereplője a szavazatmaximáló politikus – akinek működési logikája alapvetően eltér a másik ág, a piaci koordináció főszereplőjétől, a profitmaximalizáló üzletemberétől. Utóbbi (szervezeti háttérként a multi/transznacionális vállalatokkal) a gazdasági, üzleti racionalitásra építve próbálja a társadalom működését irányítani.

Napjaink világának működését ez a kettősség határozza meg. Senki nem tudja, hová fejlődik a dolog, hiszen történelmi léptékben nagyon új jelenségről van szó. Az azonban bizonyos, hogy a politika (illetve a bürokratikus koordináció) évszázadokon keresztül tapasztalt dominanciája a nemzetközi kérdések kezelésében megrendült, és ma nehéz lenne megmondani, hogy a kétféle koordinációs mechanizmus közül melyik vezetni ténylegesen a világot.

A két, alapján eltérő logika között azonban sok fontos azonosság is található. Az egyik, ami különösképpen nehézkessé teszi az „egyezkedést”, az, hogy mind a szavazatmaximáló politikus, mind a profitmaximalizáló üzletember kényszerpályán mozog a preferenciáit illetően. Ha az üzletember bevételei nem haladják meg tartósan és a versenytársainál nagyobb mértékben a kiadásait, illetve ha a politikus a választáson nem szerez a versenytársainál több szavazatot – akkor elveszett...

Fontos hasonlóság továbbá, hogy mind a piaci, mind a bürokratikus koordinációval, illetve ezek megvalósítóival szemben a társadalom megfogalmaz olyan etikai elvárásokat, amelyeket átvezetnek bennünket az etikai koordináció birodalmába. Ezek az etikai elvárások első látásra idegenek mind a profitmaximalizáló üzletember, mind a szavazat-

maximalizáló politikus számára, korlátozzák ezek önálló hatékonyságát. Erre a témára a dolgozatban még visszatérünk.

Végül nagyon fontos megemlíteni, hogy mindkét szereplőtípus hajlamos az agresszióra. Kornai azt mondja, hogy azért nincs a társadalomban koordinációs vákuum, mert ahol a másik három mechanizmus nem működik, azaz ahol csak lehetőség nyílik rá, ott belép az agresszív koordináció. Ez egyébként tisztán következik a maximalizáló hajlandóságból; hiszen ahol valamelyik más koordinációs mechanizmus nem működik, ott a politikus vagy az üzletember számára új tér látszik nyílni (valamilyen korlátozás, szabályozás eltűnt), amibe neki be kell nyomulnia, ellenkező esetben azt ellenfelei teszik meg.

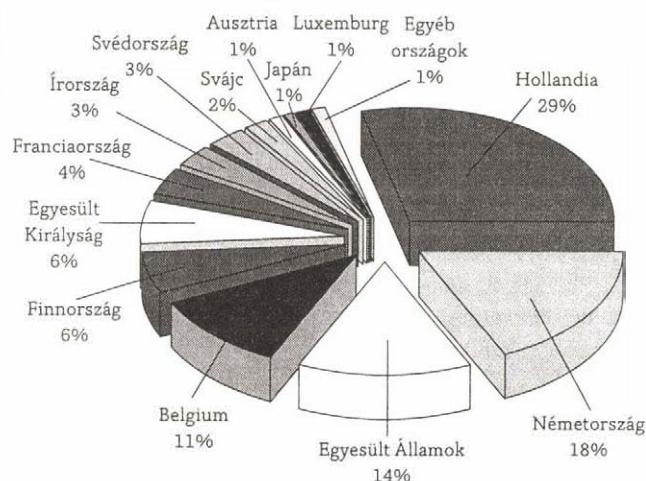
Hogy jó irányba viszi-e az emberiség fejlődését a világ ilyen megkettőződött működési logikája, ma még nyitott kérdés. Egy dolog biztos: a nemzetállami logikára és az erre épülő bürokratikus koordinációra, amely a világot az elmúlt másfél-két évszázadban egyre szofisztikáltabb intézményrendszerrel alkalmazva uralta, nem lehetünk valami büszkék. Ennek jegyében és keretei között természetesen sok jó történet: iskolarendszerek épültek ki, nemzetköziesedett a kultúra és a tudás, kiterjedt a szociális és egészségügyi ellátás, és még sorolhatnánk. De ugyanerre a nemzetállami logikára épülve folytak a területszerző háborúk, alakultak ki a nemzetiségi, kisebbségi elnyomás változatos formái, folyik alapvető emberi szabadságjogok korlátozása is. Aligha valószínű, hogy a piaci koordináció térnyerése önmagában semlegesítene vagy megoldaná a jelzett problémákat, de nagyon sok vonatkozásban eltérő síkra helyezvén a kérdéseket, legalábbis új válaszokat fog rájuk keresni.

A globalizáció intézményrendszere

Rendkívül érdekes, hogyan alakul a *globalizáció intézményrendszere*. A főszereplők egyik oldalon a *nemzetállamok*, a másikon a *multinacionális vállalatok*. Sajátos és fontos körülmény, hogy ez idáig mind a bürokratikus, mind a piaci koordináció globalizálására létrehozott intézményeket a nemzetállamok hozták létre, a politikai logika szabályai szerint. A multinacionális vállalatok nemzetközi megszerveződése intézményi szinten még várat magára. A szerződési kezdemények megvannak: létrejöttek olyan vállalatcsoportok, illetve stratégiai szövetségek, amelyek egy-egy iparágat (vagy épp egy-egy régiót) dominálnak. Ez azonban természetesen nem a piaci koordináció intézményrendszere, sőt, mivel versenykorlátozó elemek (is) jócskán találhatók bennük, sokszor éppen hogy piacellenesek.

Az üzleti szféra aktivitására épülő koordináció nincs „kitalálva” – kérdéses, hogy lehetséges-e egyáltalán. Mindenesetre ma a piaci koordinációt is államilag létrehozott államközi szervezetek (pl. WTO) igyekeznek szabályozni. De a világgazdaság monetáris szabályozását (és bizonyos érte-

Magyarországi közvetlen befektetések származási országok szerinti bontása 2000-ben

Forrás: Gazdasági Minisztérium

lemben a fiskális politikákat is) befolyásolni szándékozó IMF és Világbank is sokkal inkább a politikai, mint a gazdasági logika szerint működik – nem is beszélve az ENSZ gazdasági szervezeteiről. A politikai és gazdasági logika ellentmondásának feloldására ezek a szervezetek azonban nem jelentenek alkalmas keretet, amit az egyre nyilvánvalóbb működési zavaraink világosan mutatnak.

Sajátos szerepük van, de még inkább lehet a jövőben, azoknak a nemzetközi szervezeteknek, amelyek személyesen segítenek összehozni menedzsereket. Formális keretként a *nemzetközi szakmai szervezeteket* lehet említeni, amelyek egy-egy szakterületen a működésben szakmai, etikai, szervezeti kérdésekben nemcsak eszmecserét folytatnak, de közvetlen és közvetett módon normameghatározó szerepet is betöltenek. Ezek történelmi léptékkal mérve nagy sebességgel törnek utat az üzleti élet szabályozásának irányában. (Jómagam több ilyen szervezetben töltöttem be vezető tisztségeket, köztük talán legfontosabb, hogy tíz éve vagyok végrehajtó bizottsági tagja, s most két évre elnöke az egyik legnagyobb ilyen menedzserszervezetnek, a Beszerzési Világszövetségnek.) Ezek a szervezetek nem hoznak közvetlenül üzleti vagy szabályozási döntéseket, de tagjaik nagy kooperációs készsége, a közvetlen konfliktuslehetőségek csekély volta, a bennük felhalmozódó, illetve aktivizálódó szakismeret igen jelentős magatartásformáló erőt képvisel.

Rendkívül fontos elem a koordináció alakításában a *civil szféra intézményeinek* a megjelenése. Ezen intézmények többnyire mindkét típusú (a piaci és bürokratikus) koordinációval, azaz mind a piaccal, mind az állami szerepvállalással – ha úgy tetszik, a multinacionális cégekkel és a politikai állammal – egyaránt elégedetlenek. Ezek a szerveződések rendkívül heterogén struktúrát képeznek, megtalálhatóak itt a környezetvédőktől a szegények támogatásán át a szak-

szervezeti típusú érdekvédőkön keresztül széplelkű értelmiségi csoportokig mindenféle nézetek képviselői. Ezek aktivizálódása és főleg globalizálódása az elmúlt egy-két évtized jelensége, és feltétlenül új szint hoz a gazdasági koordináció kérdéseinek kezelésében. A WTO 1999. évi „seattle-i ülésén” történt az első nagy összecsapás a globális szabályozás szervezetei és a globális jelentőségűvé nőtt civil szervezetek között, amelyet aztán rövidesen követett a davosi, majd legutóbb a prágai „ütközet”. Jóllehet világosak és értelmesek a gyökerei a különböző csoportok közötti globális szervezeti együttműködésnek, nem fogalmazódik azonban meg, legalábbis egyelőre, olyan közös cél, amely nemcsak valami (a fennálló intézményi rendszer) ellen, hanem *valamiért* volna képviselhető. A jelenség azonban mindenképpen figyelemre méltó, s azt jelzi, hogy e szervezeteknek a globális koordinációban betöltendő szerepe növekedni fog.

Globális globalizáció

A globalitásban érdekelt szervezetek ezen heterogenitása felveti a kérdést: *mennyire tekinthető globálisnak maga a globalizáció.* Úgy vélem, hogy még a szűken értelmezett gazdasági globalizáció is eléggé eltérő mértékű az egyes területeken, a különböző piacokon, s azt is hiszem, hogy napjaink nemzetközi válságai egy részének ez az egyik oka.

Leggyorsabban és legmélyebbre hatóan a *pénzügyi szféra* globalizációja ment végbe a nemzetközi gazdaságban, valószínűleg nem kis mértékben okozva azt, hogy a pénzügyi befektetések az elmúlt évtizedekben lényegesen nagyobb hozamot hoztak nagyjában és egészében, mint a reálfelbefektetések. Azokkal érték egyet, akik úgy látják: a reálszféra tejetén úszik egy pénzügyi buborék, amely a világban mozogva különböző zavarokat okoz. A pénzügyi és a reálfolyamatok elszakadnak egymástól, problémákat okozva ott is, ahol ezt a reálszféra működése egyáltalán nem indokolná (szakértők szerint iskolapélda erre az 1999. évi indonéz válság).

A *reálszféra* nagyon sokat lépett előre a globalizálódás felé, itt az informatika fejlődése mellett különösen a logisztika fejlődése volt nagy jelentőségű, de ez a szféra a globalizálódás mértékét tekintve elmarad a pénzügyi szférától (ez nem is igen lehetne másként: a pénz gyakorlatilag korlátlan mozgékonyaságával az anyagi folyamatok nem versenyezhetnek).

Rendkívül lényeges hatása van a világ fejlődésére annak a ténynek, hogy – érthető okokból – a munkaerőpiac globalizációja nagyon csekély mértékben indult be, s néhány piaci szegmenstől eltekintve ez belátható időn belül nem is várható. Ez egyrészt a munkaerőnek még az áruvilágnál is jóval kisebb mobilitása, másrészt éppen a politikai szféra és a bürokratikus koordináció lényegesen nagyobb szerepe miatt természetesnek tekinthető. Végül megemlítjük, hogy az *információ* mint erőforrás piacának robbanásszerű globalizálódása újabb és rendkívül jelentős kihívást jelent mind a pia-

ci, mind a bürokratikus koordináció számára, alapvetően változtatva meg a többi részpiac belső működését és egymáshoz való kapcsolatait egyaránt. Ez a robbanás, mint közismert, napjaink jelensége, ma még gyakorlatilag felbecsülhetetlen következményekkel.

A globalizáció hatásai

Ha összefoglalóan akarjuk értékelni a globalizációt, abból célszerű kiindulni, hogy önmagában semmi nem jó vagy rossz, így a globalizáció sem: megvannak a kedvező és kedvezőtlen hatásai egyaránt. Vannak jelenségek, amelyek arra utalnak, hogy – ha tetszik, ha nem – *uniformizálódnak az emberi szükségletek*, a globalizáció jelenségével szoros kölcsönhatásban. Ma a világ valamennyi repülőterén ugyanazokat a termékeket lehet megkapni, ugyanazok a tollak vannak az írószerboltokban, ugyanazon üdítőket követelik maguknak a gyerekek, ugyanazon tévéműsoroknak van sikere és ugyanazokat a slágereket dúdolják (üvöltik) mindennütt. De *az igénykielégítés módja is uniformizálódik.* Magam sem értem pontosan, miért vette át Európa oly gyorsan az amerikai bevásárlóközpont-kultúrát, azt viszont értem, miért kell ugyanazokat a kurzusokat meghallgatni a világ minden Business Schooljában ahhoz, hogy valaki MBA fokozatot szerezzen. Úgy tűnik, kialakulóban van egy olyan általános, az emberi élet elemeire vonatkozó konszenzus, amely globálisan érvényesül. Ha optimisták akarunk lenni (s miért ne lennénk azok), akkor hihetünk abban, hogy erre ráépülnek, ráépülhetnek a helyi (nemzeti) kultúrák, s oldhatják az uniformizálódás egyhangúságát.

Mindemellett a globalizáció *történelmi léptékű új választ* adhat az emberiség néhány nagy problémájára – olyanokra is, amelyeket a piachoz kapcsolunk, s olyanokra is, amelyeket a nemzetállamok keretei között nem tudunk kezelni. Az új válaszokat, amelyeket keresünk, én elsősorban a *tudásalapú társadalom* felé mozdulás során vélem megtalálni. Ez tanít meg bennünket az ember és az emberi értékek mélyebb tiszteletére, beleértve a saját és az idegen kultúra harmonizálására irányuló képességet is. Ezekre az értékekre támaszkodva kaphat az etikai koordináció a jelenleginél lényegesen nagyobb teret az emberi társadalom, s ezen belül a gazdaság szabályozásában, lehetővé téve olyan tényezők összehangolását is, amelyekkel a két, jelenleg a dominanciáért küzdő erő: a piac és az állam, nemigen tud mit kezdeni.

Magyarország és a globalizáció

Magyarország – véleményem szerint – összességében a globalizáció haszonélvezői közé tartozik, és ez a helyzet fenntartható. A rendszerváltás ebből a szempontból szerencsés időszakban zajlott le: olyankor, amikor a világgazdaság erős nyitási periódusban volt, a globalizáció felfelé ívelő szakaszá-

ban, s így befogadó készsége az újonnan piacosodó országok felé a szokásosnál nagyobb volt. (Ebből a szempontból nem tekinthető véletlennek, hogy ma sokkal több szkeptikus hang hallatszik világpiacon és EU-integrálódásunkkal kapcsolatban.)

Ez a megállapítás elvben az ún. átmeneti gazdaságok mindegyikére érvényes – ezen belül Magyarország különösen kedvező lehetőségekhez jutott, mivel az átlagosnál lényegesen nagyobb vonzerőt gyakorolt a külföldi tőkére, három fő ok következtében. Az egyik a viszonylagos társadalmi-gazdasági stabilitás, a másik a jól képzett és relatíve olcsó munkaerő, míg a harmadik, hogy a külföldi befektetők, menedzserek Magyarországot „élhető” helynek tartják, ahová viszonylag szívesen jönnek dolgozni.

A külföldi tőke intenzív részvétele a magyar gazdasági-társadalmi átmenetben nagymértékben megkönnyítette a globális gazdaságba való bekapcsolódásunkat, ami (kétségtelenül meglévő problematikus vonásaival együtt is) felbecsülhetetlen jelentőségű az ország jövője szempontjából. Természetesen nem mindegy, hogy az a bekapcsolódás milyen konkrét körülmények között megy végbe: fontos, hogy hatásait reálisan vegyük számba. Csak néhány jelentős tézisre hívnám fel itt a figyelmet, amelyeknek mérlegelése alapvető a globalizációs folyamat résztvevői (s főként irányítói) számára.

Nagyon lényeges, hogy tudomásul vegyük: a globalizáció megváltoztatja a belföldi játékszabályokat, a belföldön alkalmazandó normákat, standardokat is. Hatásai tehát nem korlátozódnak a nemzetközi piacon (is) szereplő cégekre, egyénekre, szervezetekre, valamennyiünknek számolnunk kell vele. Hasonlóképpen fontos, hogy az ország ne szakadjon ketté sem regionálisan, sem a műszaki fejlettség vagy az anyagi jólét szempontjából, a globális gazdaságban részt vevő és részt nem vevő gazdasági szereplőkre. De az is hasonlóképpen fontos, hogy ne veszítsünk nemzeti vonzerőnkől,

meg tudjuk őrizni ezeket a globalizálódás folyamatában is, valamint a kulturális és gazdasági szférában egyaránt.

Mindezek után adódik a kérdés: mit tehetünk a globális gazdaságba való hatékony bekapcsolódásunk s ugyanakkor a fenti figyelmeztetések helyes mérlegelése érdekében?

A legfontosabb talán az, hogy csakis egy kiegyensúlyozott és tudatos társadalom- és gazdaságpolitikai háttérrel lehet a globalizációt kedvezően kezelni. Nem könnyű feladat ez egy olyan korszakban, amikor életünk sok területén hiányoznak még az átmenetet követően letisztult értékek – megkövetelné a politika, a tudomány, a kultúra, a gazdaság erőinek hatékony, egymást kölcsönösen tisztelő és erősítő együttműködését.

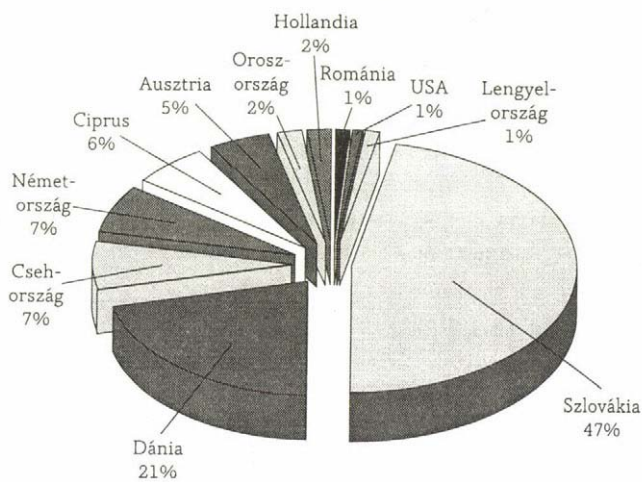
Hosszú távon alapvető jelentőségű, hogy lehetőleg minél szervezettebben kapcsolódjunk a globális gazdasághoz. Ez egy sokoldalú tevékenységrendszer aktivizálását igényli. Elkerülhetetlen azoknak a reformoknak a végrehajtása, amelyek segítségével például a magyar energiarendszer vagy egészségügyi rendszer eurokompatibilis lehet, növelni kellene a gazdaság jogbiztonságát, fejleszteni az infrastruktúrát stb. De a szerves kapcsolódás feltétele például a külképviseleti rendszer fejlesztése. Jelen kell lennünk diplomáciailag, üzletileg, kulturálisan, tudományosan a nemzetközi eseményeken (ez ma elfogadhatatlanul alacsony intenzitással valósul meg), de bővíteni kellene a külföldi magyar kirendeltségek (gazdasági, turisztikai, kulturális stb.) számát is (ami sajnálatosan ellenkezik az elmúlt évek tényleges tendenciájával).

Végül, de nem utolsósorban segítenünk kellene minden olyan fejlődést, amely az ország alkalmazkodóképességét, rugalmasságát fokozná. Első helyen az oktatást, képzést említem. Az az ország, amely itt hatékonyabban lép, nyertese lehet a globalizációnak. Rendkívüli jelentőségűnek tartom olyan közeg megteremtését, amely kedvező a vállalkozások versenyképessége szempontjából – ez mintegy technikai feltétel a globális gazdaságban való helytálláshoz. Nagyon fontosnak tartom továbbá a civil szféra fejlődését is. Tíz év persze történelmileg igen rövid idő, de nagyon messze vagyunk még e téren (is) attól a (lehet, kissé illuzórikus) képtől, amit a rendszerváltás tájékán vázoltunk magunknak. Pedig ez adná meg azt a társadalmi hálót, amely védené az embert éppen a globalizáció számos nemkívánatos hatásától (sokkal inkább, mint az állam védő karjai).

Egy ilyen program megfogalmazható és megvalósítható a mai Magyarországon. Ennek megvalósulásához a piaci, az állami és az etikai koordináció hatékony együttesére van szükség, ami – technokrata megfogalmazásban – a gazdasági, tudományos, kulturális szféra szereplőinek egymás értékeinek és működési elveinek kölcsönös tisztelő és mérlegelésére épülő együttműködését jelenti.

A globalizáció elkerülhetetlen, s nem csapásként, hanem lehetőségként kell felfogni. Véleményem szerint megvan az esélyünk, hogy a globalizáció nyertesei közé kerüljünk.

**Magyar tőkeexport célországok szerinti bontása
2000-ben**

Forrás: Gazdasági Minisztérium

NYÁRY ISTVÁN-PÁSZTOR EMIL

AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS REFORMJA

Elkészült a Nemzeti Stratégiai Kutatások „Az életminőség tényezői Magyarországon” programjának újabb tanulmánykötete. Címe: „Egészségügy Magyarországon” (programvezető: Vizi E. Szilveszter). (A program keretében kiadott korábbi kötetek: *Egészségügy és piactudomány*. Budapest, 1998; 243 l., *Népegészség, orvos, társadalom*. Budapest, 1998; 215 l., *Losonczi Ágnes: Utak és korlátok az egészségügyben*. Budapest, 1998; 243 l.) A monográfiásorozatunkban már megjelent kötetből közöljük az egyik tanulmány részletét.

Közismert, hogy az ún. Kádár-korszak politikai fundamentuma 1956 után az a hallgatólagos társadalmi kiegyezés volt, amely a széles tömegek részére a politikai passzivitásért cserébe ha lassan is, de garantáltan növekedő jólétet és anyagi gyarapodást nyújtott. A szocialistának nevezett államkapitalista gazdasági rendszer azonban nem tudta biztosítani az anyagi fedezetet ahhoz a jóléti politikához, amely a vezető (leggazdagabb) nyugati országokhoz képest ugyan szerénynek tűnt, ugyanakkor még mindig szélesebb körű és magasabb szintű volt a hasonló nemzeti összterméket produkáló kapitalista országokéhoz képest, következésképpen szükségszerűen meghaladta az ország (ugyanúgy a többi, ún. szocialista ország) gazdasági teljesítőképességét. Ennek következményeként, a társadalmi béke érdekében külföldi kölcsönökkel kellett pótolni a hiányt, ami az ország fokozatos, arányaiban igen súlyos eladósodásához vezetett. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a felvett kölcsönök részben nem közvetlenül jóléti célokra fordítottak, hanem pl. infrastrukturális beruházásokra, gyártókapacitások létrehozására. Miután az így létrehozott kapacitások soha nem termelték meg a befektetett tőkét, de ennek ellenére fennmaradtak, társadalmilag az így befektetett tőkét is feléltük, elfogyasztottuk.

A szocialista „félműlt”

Az az egészségügyi ellátórendszer, amely 1956 után Magyarországon kiépült (gondoljunk az alkotmányban foglalt alanyi jogra az ingyenes, magas szintű egészségügyi ellátást illetően), működésével minden bizonnyal egyik eleme volt a társadalom fedezetlen többletfogyasztásának, miután nem felelt meg az ország gazdasági teljesítőképességének. A hasonló GDP-vel jegyzett országok (pl. Portugália, Görögország) nem tudtak és jelenleg sem nyújtanak tartalommal, valamint az ellátottak körét illetően olyan mennyiségű és minőségű ellátást, mint a magyar egészségügy. A társadalmi elvárások viszont óriásira nőttek, nem kis mértékben az említett politika következményeként. Ugyanakkor sajátos módon a gondoskodó állam ilyen mértékű kötelezettség-

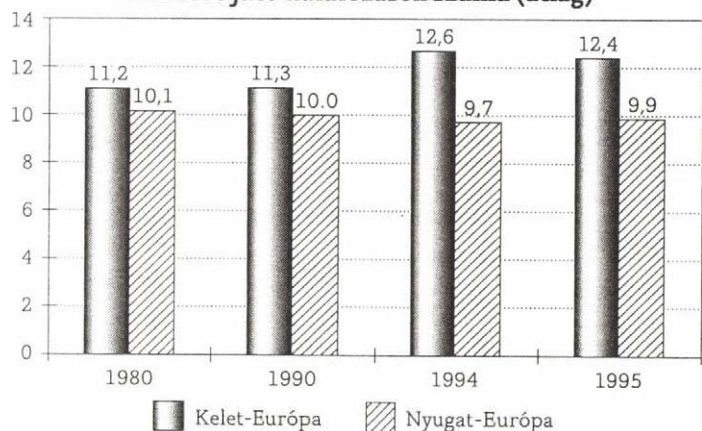
vállalása ahhoz vezetett, hogy a hazai lakosság szemléletében az egészség teljesen értékét veszítette, a hazai fogyasztó költségstruktúrájában az egészségügyi tétel a sorban egészen máshol szerepel, mint az amerikai fogyasztóban. Ez az egyik magyarázata a hazai népegészségügyi mutatók látványos romlásának és annak a paradoxonnak, amely szerint az egészségügyi ellátás színvonala mégis jobb, mint ami az ország teljesítőképessége alapján várható volna.

Még egy sajátos külső körülményt kell megemlíteni, amelynek messzeható globális következményei jelenleg még fel sem mérhetők. A nemzetközi szembenállás enyhülésével és a hidegháború megszűntével világszerte, de mindenekelőtt az USA-ban hatalmas és a technikai fejlettség csúcsát reprezentáló gyártókapacitások szabadultak fel, amelyek új alkalmazások és piac után kutatva, az egészségügyet célozták meg. Következésképpen az egészségügy minden területén megjelentek és folyamatosan jelen vannak a sokszor futurisztikusnak tűnő, science fiction-szerű technikai megoldások. A korábban csak a hadiiparra jellemző *high tech* színvonal civil szférában történő hasznosítása sehol nem következett be olyan mértékben és gyorsaságban, mint az egészségügyben. A folyamat fokozódó gyorsulása jól nyomon követhető az 1970-es évektől, és jelenleg is meghatározó eleme az egészségügy fejlődésének. Mindez soha nem látott mértékű *költségrobbanás*hoz vezetett, amely alapjaiban rengette meg a leggazdagabb országok, beleértve az USA egészségügyi ellátórendszerét, és megoldhatatlannak látszó feladat elé állítja az egészségügyi finanszírozás tervezőit.

Napjainkban eljutottunk abba a helyzetbe, hogy *vannak biológiai vagy orvosilag egyébként lehetséges megoldások, amelyek pénzügyileg nem finanszírozhatók*. A tudomány állása szerint megvalósítható, de költségessége miatt nem finanszírozható betegellátás dilemmájának a társadalmi kihatásai beláthatatlanok, hiszen a jövőben komoly társadalmi feszültségek forrása lehet.

A technikai fejlődés indukálta, megállíthatatlannak tűnő költségspirál még fokozottabb nyomással nehezedik az egyre csökkenő reálértéken finanszírozott hazai egészségügyre. Ma még kevésbé kell szembenézni azzal a nem túl szép

Ezer főre jutó halálozások száma (átlag)

Forrás: Losonczy Ágnes: *Utak és korlátok az egészségügyben*. Budapest, 1998.

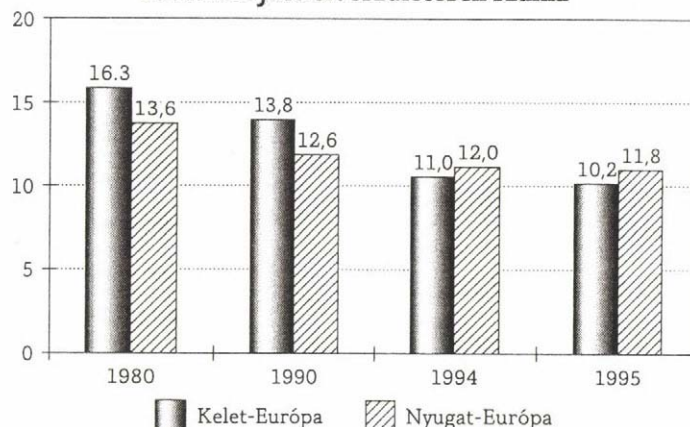
jövőképpel, hogy egyesek olyan egészségügyi ellátást is meg tudnak vásárolni (itt kizárólag a szakmai tartalomra gondolunk és nem a szolgáltatás minőségi attribútumaira), amit esetleg másoknak a közellátás már nem tud biztosítani, noha vannak ennek is jelei. Az viszont most is érzékelhető, hogy a hazai egészségügyi ellátás és társadalmi környezete elmarad a kor színvonalán lehetséges teljesítménytől, amelynek meglehetősen pontos indikátorai az ún. elkerülhető mortalitások nem túl kedvező mutatói.

Felemás állapot – a rendszerváltás után

A rendszerváltás könyörtelenül felszámolta a gazdasági szisztéma azon anomáliáit amelyek a csődhez vezettek, megteremtve a valódi piacgazdaságot. Érdeemes felvillantani a környező országokban párhuzamosan lezajlott hasonló folyamatok különbségeit, az átalakítás dinamikáját, ha tetszik „könyörtelenségét” illetően. Hazánk e tekintetben valahol Lengyelország és Csehország között helyezkedik el. Galbraith amerikai polgári közgazdász már évekkel ezelőtt kijelentette: a Kelet-Európára rászabadított szabad piac az utóbbi 150 évben soha nem létezett sehol, sem Európában, sem Amerikában. Ezt a kísérletet a lakosság egy jelentős része igen nehéz körülmények között éli át, és sokak számára a jelenlegi történelmi állapotot a politikai demokrácia jelentős kiterjedése majd csak a gazdasági fellendüléssel együtt fogja érezhetően kompenzálni.

A gazdasággal párhuzamosan az egészségügyi ellátórendszer átalakítása nem következett be, következésképpen a magyar társadalom túlfogyasztása az egészségügy területén folytatódott. Ez a körülmény még markánsabban áll szemben azzal a ténnyel, amely szerint ugyanezen idő alatt a nemzetgazdaság teljesítménye egy vesztes háborúnak megfelelő mértékben csökkent, és ma sem éri el a rendszerváltás előtti szintet. Miközben a gazdaság egyéb területein végrehajtottuk azokat a sokszor fájdalmas következménnyel járó

Ezer főre jutó elveszületések száma

Forrás: Losonczy Ágnes: *Utak és korlátok az egészségügyben*. Budapest, 1998.

intézkedéseket, amelyek végül az adósság leépítéséhez és a gazdaság versenyképességének növeléséhez vezettek, ezzel egy időben a lakosság reáljövedelmének jelentős részét elvesztette. Az alapvető reformok az egészségügyi szolgáltatórendszert érintetlenül hagyták; ma az egészségügy az egyetlen jelentős szolgáltatás, amelyet nem az árán (valós értékén) fizetnek meg. A finanszírozás alapelve sem változott (input finanszírozás, azaz a díjtételek nem fedik a költségeket, vagyis az ellátórendszer szükségképpen alulfinanszírozott). Igen fontos előrehaladás viszont az elosztásban megjelenő teljesítményarányos elem. Ebben a kontextusban értelmezhetetlen az egészségügyről mint pazarló ágazatról beszélni (ha egy szolgáltatásnak eleve nem fizetik meg az árát, nem lehet a szolgáltatót pazarlással vádolni, még akkor sem, ha a szolgáltató rendszerben vannak pazarló jelenségek).

A rendszerváltás utáni kormányok egyike sem mert hozzájárulni az egészségügyi ellátórendszer átalakításához, visszarettenve a várható politikai következményektől, vállalva inkább azt a soha be nem tömhető léket az éves költségvetés hajóján, amit a tb-költségvetés növekvő hiánya jelentett. (Tragikomikus az évente eljátszott szembekötődsdi, amikor az OEP által elkészített, a realitásoknak jobban megfelelő, a járadékbeszedésből várható fedezet és a valós kiadások közötti jelentős különbségeket tükröző költségvetés-tervezetet a PM rendszeresen felülbírált és a saját verzióját erőszakolta a parlament által elfogadott költségvetésbe, amelyről az elkészítés pillanatában mindenki tudta, hogy fél év múlva pótköltségvetéssel kell korrigálni.) A piacconform átalakítás elmaradásának azonban feltehetően voltak más okai is. Ez a struktúra lehetőséget biztosított a mindenkori pénzügyi kormányzatnak folyamatos, igen jelentős forrásmegtakarításra, amelyet a gazdasági szerkezet átalakításánál lehetett felhasználni. A szolgáltatás volumenét, szakmai tartalmát tekintve a hazai egészségügyi ellátórendszer az elmúlt években semmivel nem teljesített kevesebbet, mint az előző években, ugyanakkor a térítés oldalán

A KÓRHÁZI ÁGYAK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA 1980 ÉS 1995 KÖZÖTT EGYES OSZTÁLYOKON						
Osztály	1980	1994	1995	1980	1994	1995
Szülészet	9 800	- 438 9 362	- 1894 7 428	100	95,53	75,79
Csecsemőosztály	9 920	- 1811 7 479	- 1655 5 824	100	80,50	62,69
Elmeosztály	15 569	- 425 15 144	- 6008 9 136	100	97,27	58,68
Tüdőosztály	7 856	- 2472 5 384	- 1737 3 647	100	68,53	46,42
Működő	95 539	2914 98 453	- 5850 92 603	100	103,50	96,92

Forrás: Losonczy Ágnes: Utak és korlátok az egészségügyben. Budapest, 1998.

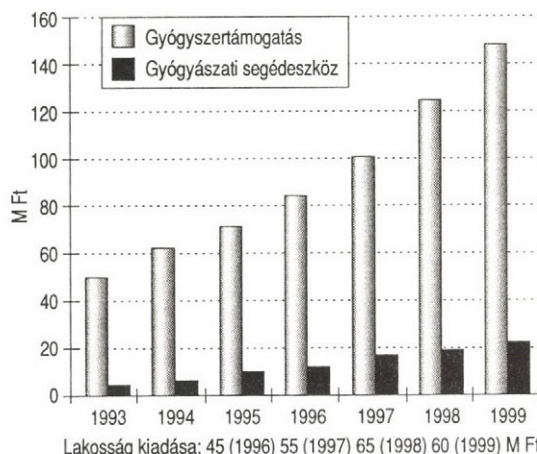
reálértéken számolva elvesztette jövedelme felét. Jól követhető ez a tendencia a nemzeti össztermék aspektusából is, hiszen a rendszerváltás óta a fokozatosan csökkenő GDP egyre kisebb hányadát fordítottuk egészségügyre.

A kérdés az, hogy mi módon volt lehetséges az egészségügyi ellátás változatlan vagy inkább még növekvő teljesítménye reálértéken csökkenő források mellett? A válasz igen egyszerű: a teljes egészségügyi infrastruktúra felélése által. Mára az egészségügyi ellátás *materiális és humán tartalékai* teljesen *kimerültek*, az egészségügy finanszírozásának gyökeres átalakítása elkerülhetetlen. A materiális infrastruktúra lepusztulására a mindenki számára jól látható külső jegeken kívül csak egyetlen adalékként említenénk, hogy jelenleg jószerével nincs az országban olyan fekvőbeteg intézmény, amely biztosítani tudná az 1 beteg/8 m² törvény által előírt alapterületet mint minimál feltételt, következésképpen intézményeink évente hosszabbított ideiglenes ÁNTSZ engedéllyel működnek. Ez a rendelkezés egyébként gyöngyszeme a hazai törvényhozás a reális lehetőségeket figyelmen kívül hagyó gyakorlatának, amely ugyancsak egyik oka a törvénytisztelő és -követő magatartás mélységes válságának. Az egészségügy humán erőforrásainak kimerülése már közhelynek számít.

Az egészségügyi finanszírozás alapvető megváltoztatásának elmaradása azzal is járt, hogy igen *meggyengült* az egészségügy *érdekérvényesítő képessége*, pontosabban a változatlan rendszerrel együtt tovább élnek a késő Kádárkor technikái. Ezek közös jellemvonása, hogy konkrét esetekben a betegek érdekében, a „társadalmi szerződés” által garantált béke fenntartására hivatkozva lehetett és lehet tűzoltó jellegű, szigorúan partikuláris megoldásokat találni. Bármelyik fiskális kormányzat szempontjából invariáns, szív-műtétekre kell-e több pénz vagy rehabilitációra, a rendelkezésre álló forrásokra és a zárt kasszára való hivatkozással dobják vissza a jogosnak vélt követeléseket azzal, hogy ez szakmai kérdés, döntse el a szakpolitikai vezetés, mire mennyit szánnak. Átfogó koncepció hiányában, egy-egy szűk terület kiragadásával történő érdekérvényesítés az orvostársadalom teljes megosztása mellett azt a látszatot kelti, hogy az egészségügy pénzügyi szempontból feneketlen hordó, amelyet soha nem lehet feltölteni. A pénzügyi kormányzat véleményünk szerint ki is használja ezt a

Egészségügy és piacgazdaság

Közgazdászok kimutatták, hogy az egészségi állapot csak kisebb részben az egészségügyi ellátórendszer fejlettségi fokán múlik, sokkal több benne a szociális, gazdasági és környezeti tényező részesedése. Akármilyen a kiváltó okok mozaikja, a kialakult állapotot az ország csak az egészségügy ellátórendszerén keresztül tudja kezelni.

Borotvaélen táncol a magyar egészségügyi ellátás. A gyógyszer, a diagnosztikai és terápiás eszközök, az intézmények működési költségei, azaz kiadásainak többsége világgpi áron számoltatik, fő bevételi forrása, a társadalombiztosítási járulék viszont a lakosság jövedelmének függvénye. Akármilyen elviselhetetlenül nagy teherként nehezednek is a munkáltatókra, munkavállalókra és az önálló foglalkozást űzőkre a nettó jövedelmük nagyságrendjébe eső, attól összességükben csak kevéssel elmaradó társadalombiztosítási fizetési kötelezettségek, a jövedelmek többségének alacsony szintje miatt a társadalombiztosítás bevételei nem fedezik az elkerülhetetlen kiadásait. Jelenleg Magyarország mintegy 300–500 dollárt fordít évente és fejeként állampolgárai egészségügyi ellátására: nyolcadannyit, mint az Európai Unió országai, kevesebb, mint tizedannyit, mint az Egyesült Államok.

Miért nem omlott még eddig össze az egészségügyi ellátás? Azért, mert személyzetének keresete és az egészségügyi intézmények szolgáltatásainak betegpénztári térítése messze nem világgpi, mert szakembereink kiválóan képzettek, és mert az egészségügyi ellátásban dolgozók erejükön felül teljesítenek. Ez nem az az alap, amelyre tartósan támaszkodhat a betegellátás egyensúlya, és valójában már ez a „tartalék” is kimerült.

(Részlet „Az életminőség tényezői Magyarországon” című program zárótanulmányából. – Vizi E. Szilveszter)

szituációt, amikor az egészségügy finanszírozását az éppen még elviselhető (?) minimál szinten tartja, mondván, úgysem elég semennyi pénz sem az igények kielégítésére.

Érdemes még megvizsgálni, mi az a mechanizmus, amellyel az egészségügyi ellátórendszerből az infrastruktúra megújításának elhalasztása mellett az elmúlt években tíz- és százmilliárdokat lehetett kisajtolni. A zárt kasszás, teljesítményarányos elosztórendszer az a mókuserék, amely a kifulladásig egyre nagyobb teljesítményre kényszeríti az egészségügyi ellátás résztvevőit, egyre kevesebbért. Ugyanezen rendszer ösztökéli a valós teljesítmények mellett a pontvadászat, finoman szólva „turbósított” technikáinak alkalmazását. A legnagyobb baj azonban az orvosszakmai szemlélet eltorzulása: a szakmai szempontokon túl vagy helyett a finanszírozás válik meghatározóvá a döntéshozatalban.

Kétségek nélkül el kell fogadni azt aényt, hogy az egészségügyből történt forráskivonás gazdasági szükségszerűség volt, amely nélkül a hazai gazdaság összeomlott volna, és ez a kényszerű áldozat is hozzájárult a gazdaság növekedési pályára állításához. Ez a kényszer találkozott az egészségügyi tényleges reform következményeivel viszolygó politikai szféra halogató taktikájával, de nem kerülhető meg az orvosszakmai vezetés, valamennyiünk felelőssége sem a konzekvens, szakmailag koherens és a pénzügyi kormányzat számára is elfogadható *stratégiák kidolgozásának elmaradásában*. Ugyanakkor annak szükségszerűségét is el kell fogadni, hogy az *egészségügyi finanszírozás átfogó rendezése tovább nem halasztható*. Elkerülhetetlen, hogy az egészségügyi ellátórendszer *eszközállományát* a nem is távoli jövőben fel kell *újítani* és a *bérekre* is többet kell költeni. Hosszabb távon a rendszer további jelentős tökékezést már nem képes elviselni, az egészségügyre mindenképpen lényegesen többet kell fordítani.

Az átalakítás várható irányai

Az egészségügy reménytelenül feneketlennek tűnő hordójának meg lehet becsülni egy, az ésszerűség határai között tartható maximális úrméretét. Alapul véve a jelenlegi ellátórendszer, olyan arányú bérekkel kalkulálva, ahogyan a pénzügyi vagy legalább a vegyipari ágazat bérei aránylanak a nyugat-európai színvonalhoz, hozzátevé az adott infrastruktúra megújításának költségeit (amortizáció), véleményünk szerint felbecsülhetők a meglevő ellátórendszer piakonform költségei. Különbözőbb képzelőerő nélkül is valószínűsíthető, hogy a mai magyar nemzetgazdaságban ennek nincsen meg a fedezete, következésképpen ha az egészségügyet az egyébként piakonform környezettel összhangban kívánjuk működtetni, a *szolgáltatások árát emelni, a szolgáltatások volumenét csökkenteni kell*. A jövőben feltehetően a „hordó” minden mérete zsugorodni fog, úgy az ellátások köre, mint maga az ellátórendszer szükségszerűen kisebb kell, hogy legyen.

EGÉSZSÉGÜGY – SZÁMOKBAN			
Megnevezés	1997	1998	1999
Dolgozó orvosok száma	35 477	36 143	36 386
százezer lakosra	350	358	362
Háziorvosok és házgyermekorvosok száma	6 716	6 780	6 741
Egy háziorvosra és házgyermekorvosra jutó lakos	1 509	1 488	1 490
Működő kórházi ágyak száma	83 485	83 770	83 992
százezer lakosra	824	830	836
Gyógyszertárak száma	2 003	2 010	2 028
Éves gyógyszerforgalom (millió Ft)			
lakossági térítési díjon	54 899	64 372	87 442
tb-támogatás	101 733	126 790	142 292
Forrás: KSH. Éves adatok, 1999			

Annak meghatározása, hogy milyen méretű ellátórendszer, milyen tartalommal maradjon meg, messze túlmutat az egészségügyön. Olyan társadalmi (ha tetszik, politikai) kérdés, amelynek megoldása attól függ, mennyit képes és mennyit hajlandó a társadalom az egészségügyre fordítani. Az is nyilvánvaló, hogy jó megoldás csak a társadalommal való megfelelő kommunikálással érhető el. Ebben a kérdésben egyforma a politikai szféra és a szakmapolitikai vezetés felelőssége. Véleményünk szerint az egészségügyi közellátás jövőbeni körének és tartalmának az újradefiniálása az egészségügy legalapvetőbb problémája, ehhez képest minden más, OEP-finanszírozástól, privatizációtól és különbiztosításokig, másodrendű kérdés. Megfordítva: az alapkérdés megoldása nélkül minden más kísérlet és próbálkozás csak fél-, azaz rossz megoldásokat eredményezhet.

Az átalakítással kapcsolatban még két körülményre kell felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy minden diszfunkciója és jogos kritikája ellenére a hazai egészségügyi ellátórendszer és a társadalombiztosítás a térség (gondolva a volt szocialista országokra) legjobban, vagy egyáltalán működő rendszere, vélhetően nem kis részben a működtetők elkötelezettsége, áldozatvállalása eredményeképpen. Nagyon óatosan kell nyúlni a meglevő struktúrákhoz. A másik sajátosság, hogy hazánkban éppen a szűkös források miatt az ellátási szintek lépcsői sokkal meredekebbek, mint a gazdagabb országokban. (Ausztriában például egy kisvárosi kórház felszereltsége és infrastruktúrája is meghaladja sok hazai egyetemi klinikáét.) Nálunk egy-egy intézményben koncentrálódik a szellemi kapacitás és a magas szintű műszerezettség, ekkép honfitársaink is részesülhetnek a kor követelményeinek megfelelő ellátásban. Az egészségügyi árrobbanás és a rendelkezésre álló források szűkössége a jövőben is afelé mutat, hogy csak koncentrált ráfordítással lehet biztosítani a legmagasabb szintű ellátásokat. Mindez amellet szól, hogy a *legmagasabb szintű ellátásokat néhány, sok esetben egy-egy intézményre célszerű koncentrálni*.

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM ÉS A JOG

Új akadémiai stratégiai kutatási program

A Magyar Tudományos Akadémián 2000 májusában alakult új kutatási program (programvezető: Sárközy Tamás) 2000. szeptember 4–5-én rendezte első konferenciáját „Az információs társadalom kialakulásának hatása a jogrendszerre” címmel. Alább közreadjuk a program konferenciáról, illetve egész éves tevékenységéről készített beszámolóját, valamint a téma tervezett főbb kutatási irányait.

Beszámoló a konferenciáról

2000 májusában stratégiai kutatás indult az „információs társadalom és a jog” kapcsolatának, az információs forradalom által a jognak szegezett kérdések vizsgálatára. A kutatás programtanulmány kidolgozásával indult, majd 2000. szeptember elején konferenciát rendeztek a téma kutatási céljainak felvázolása érdekében.

A kétnapos konferenciát a Magyar Jogász Egylettel közösen szervezték. Három szakmai blokkra tagoltan tárgyalták a szakjogi kérdéseket: a média, a hírközlés új jelenségeinek jogi összefüggései és a polgári jog egyes területein felmerülő új tendenciák ismertetésére került sor.

1. A médiával kapcsolatos jogi szabályozás témakörében elhangzott előadások:

- A médiatörvény fejlesztése és az Európai Unió jogának kapcsolata (Körmendy Ékes Judit az ORTT elnöke).

- A közszolgálati és a kereskedelmi médiák megkülönböztetésének jogi modelljei (Révész T. Mihály egyetemi tanár).

- A sajtójog aktuális kérdései (Sarkady Ildikó ügyvéd).

- Az előkészületben lévő mozgóképtörvény elvi kérdései (Sámuel Balázs NKÖM főosztályvezető).

- A reklám jogi kérdései és a médiareklámok sajátosságai (Pázmándi Kinga egyetemi adjunktus).

2. A hírközlés jogi szabályozásának kérdésével foglalkozó előadások:

- A hírközlés jogi szabályozásával kapcsolatos elméleti kérdések (Baksa Sarolta ügyvéd).

- A távközlési szolgáltatások kapcsán felmerülő újkori versenyjogi problémák (Török Gábor egyetemi tanár).

- A digitalizáció miatt a jogi szabályozásban felmerülő néhány aktuális kérdés (Suba Ferenc egyetemi adjunktus).

- Az internet alapvető jogi problémái, köztük a domain-nevek jogi szabályozásának összefüggéseiről (Szecskay András ügyvéd).

- Az igazságszolgáltatásban az informatika fejlődéséhez kapcsolódó változások és újszerű jelenségek (Zumbok Ferenc MEH helyettes államtitkár).

3. Az információs társadalom kialakulásának a polgári jogra gyakorolt hatásával foglalkozó előadások:

- Az informatika fejlődése és az adatvédelem kapcsolata (Majtényi László, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa).

- Az elektronikus okiratokkal kapcsolatos jogi szabályozási modellek és a szabályozás nemzetközi tendenciái (Wallacher Lajos IM főosztályvezető).

- Az informatikai fejlődés eredményeképpen kialakult egyes szerzői jogi problémák (Faludi Gábor egyetemi docens).

- Az informatika és az iparjogvédelem kapcsolata (Ficsor Mihály MSZH főosztályvezető).

- A személyiségi jogok védelmének lehetőségei – megváltozott technikai körülmények között (Szalay Péter ügyvéd).

A tanácskozás második napján kerekasztal-pódium-beszélgetésre került sor, témája: a jog szerepe az információs társadalom kialakításában. A beszélgetésben Almási Miklós, Gálík Mihály, Hankiss Elemér és Vámos Tibor vettek részt.

A konferencia anyaga az MTA stratégiai kutatásokkal kapcsolatos kiadványsorozatában külön kötetként jelenik meg.

A stratégiai kutatás fő irányai

1. Az audiovizuális területen tapasztalható tendenciák (digitalizáció, konvergencia, globalizáció) alapvetően új értelmet adnak a „média” fogalmának. Erre tekintettel mind az EU joga, mind pedig nemzeti *mediajogunk* jelentős továbbfejlesztésre szorul.

Az uniós csatlakozás során a médiatörvénnyel kapcsolatos teendők – a „Kultúra és az audiovizuális politika” című fejezet – egyike volt az 1998 őszén elsőként megnyitott fejezeteknek. Ennek keretében az Európai Bizottság által 1999-ben közzétett *Regular Report* is úgy foglalt állást, hogy a magyar jog e területen nagyrészt összhangban van az acqis-val, ezzel együtt azonban további lépések szükségesek, különösen a műsorszórtási tevékenység szabályozása és az európai művek előnybe részesítését előíró műsorszervezeti követelmények bevezetése tekintetében. A kormány álláspontját a 2198/1998. (IX. 9.) sz. határozat tartalmazza, amelyben kötelezettséget vállalt arra, hogy 1999 végéig a törvény teljes harmonizációját megvalósító javaslatot készít és azt benyújtja a Parlamenthez. Az ennek megfelelően elkészített T/1982. sz. törvényjavaslat a médiatörvény teljes harmonizációját célozza. A javaslat jelentősége alapvetően abban foglalható össze, hogy normaszinten biztosítja a teljes jogi összhangot az Európai Unió jogával; ami által beléphetünk az Európai Unió finanszírozási és információs „kötelékébe”.

A médiaszabályozás Európa-konform jogi modelljének lényeges súlypontjai:

- A kiskorúak védelmére megalkotott, az eddigi szabályozásnál pontosabban kidolgozott rendszer.

- A kizárólagos közvetítési jogok gyakorlásának kérdései: annak biztosítása, hogy a társadalom számára különösen fontos események figyelemmel követésének lehetőségétől az ország lakosságát ne lehessen megfosztani.

- Technikai jellegű változások a reklámozás tekintetében.

- A törvény hatályának kiterjesztése a műsorszórtásra mint tevékenységre.

- Bizonyos nemzeti preferenciák (az Európai Unióhoz való csatlakozás napjával történő) hatályon kívül helyezése: pl.: magyar művek minimális aránya, az európai gyártású műsorszámok előnyben részesítése.

2. A fejlett világ *mediarendszerei* s az azokat megteremtő jogintézmények összehasonlító vizsgálata nyomán kiinduló tézisként megállapíthatjuk, hogy az ezredforduló tájára a duális, közszolgálati-kereskedelmi rendszer túlsúlya befejezett tényként kezelhető. A *duális rendszerek* működése azonban önmagában nem oldja meg a gondokat. Mindenekelőtt a kommunikációs terep két alapvető szektorának határvonalait szükséges kijelölni, meghatározva a közszolgálati és a kereskedelmi csatornák működését mindkét szektor számára szemben támasztott minőségi követelményeket. Világos szabályozással rendezni kell a médiarendszer felügyeleti viszonyait, a magáncsatornák jogosultságaiból következő mennyiségi kötelezettségeket és az ezek teljesítését szolgáló ellenőrzési technikákat. A sikeres és eredményesen működő kommunikációs modell egyértelmű finanszírozási formákat, megbízható forrásokat feltételez mindkét szektor számára. A siker érdekében e feltételeket is meg kell teremteni. A szabályozás során indokolt törekedni a kereskedelmi csatornák és a köztelevíziók piaci versenyének mérséklésére, külön-külön gondoskodva számukra a stabil gazdasági környezetről.

3. Vizsgálandók a *sajtójog* időszzerű kérdései, illetőleg a vonatkozó joggyakorlat azon neuralgikus pontjai, amelyek egyre inkább felvetik az új sajtótörvény igényét. Az utóbbi kivonat tartalma a következőkben foglalható össze:

- a lapcím sajtó- és védjegyjogi oltalma,
- a sajtó elfogulatlan (objektív) felelőssége,
- a sajtó-helyreigazítás – személyiségi jog az objektív felelősség tükrében,
- az újságírók felelőssége jogi helyzetük alapján (a szerzői jog tévesztése),
- a lap ingyenes megjelenésének versenyjogi megítélése,
- a sajtójog és az internet kapcsolata.

Az internet jogának nemzetközi és ezáltal magyarországi rendezetlensége miatt, illetőleg önálló internetjog hiányában a különböző sajtótermékek interneten való közzétele ugyanazon jogi problémákat veti fel, mint a nyomtatott sajtóban való megjelenés. Az első kérdés az, hogy önálló sajtóorgánumnak te-

kinthetjük-e az internetet a rajta keresztül történő közlés esetében, amire a válasz egyértelműen igen. Mindez az internet viszonylag önálló jogi szabályozásának szükségességét veti fel.

4. A *filmtörvény* megalkotásával kapcsolatban a tételes jogi rendezés kapcsán felmerülő lényeges kérdések:

- az uniós joggal való kapcsolódási pontok (állami támogatásokkal kapcsolatos közösségi-versenyjogi elvárások és összefüggések),

- a filmszakma finanszírozási kérdései és jogi szabályozásának lehetőségei, a finanszírozásban az állami befolyás és a szakmai szempontok duális megjelenésének lehetőségei,

- a nemzeti filmvagyon kezelése és a felhasználói jogok kérdése.

5. A *reklám jogi szabályozásában* az alapvető kérdés – változatlanul – az információáramlás szabadságának és a fogyasztóvédelem, illetve a tisztességes piaci verseny jogi szempontjainak összehangolása, mely az új technikai környezetben, az internet szabad információdömpingjének idején különösen élővé válik. Az internet „előretörése” a reklámparban egyelőre mérsékelt és elmarad a várakozásoktól, fejlődése az *e commerce*, az elektronikus kereskedelem, illetve a felhasználás elterjedéséhez kötött fokozatosan történik. Nemzeti jogunk jelenleg a közösségi joghoz harmonizált, de néhány kérdés (pl. a médiajog és a reklámjog egymással ütköző jogszabályainak rendezése) még várta magára.

6. A *hírközlési piac* szabályozásában az információs társadalom kialakulásával, a digitális technika, a konvergencia megjelenésével és előretörésével párhuzamosan elkerülhetetlenné válik a szektor egységes jogi szabályozása, mely nemzeti jogunkban égető jogalkotási feladat. Többek közt a megszülető hírközlési törvény lesz a meghatározója a táguló gazdasági világszisztemben a hírközlési piacon elfoglalt helyzetünknek is.

7. A *távközlési szolgáltatások* jogi szabályozásában – a közjogi és a magánjogi szempontok keveredése és ütközése miatt – olyan ellentmondások keletkeznek, melyeknek feloldása a klasszikus jogi eszköztárral aligha lehetséges. A távközlési szolgáltatás versenyjogi szabályozása – mely például a piaci dominanciával rendelkező szolgáltató számára kapacitása egy részének kötelező átengedését írja elő – komoly összeütközésbe kerül, a tulajdonosi szabad rendelkezés korlátjaként, a klasszikus magánjogi elvekkel. Ezzel kapcsolatosan nem kevés jogelméleti, de jogtechnikai kérdés is felvetődött és tisztázandó.

8. Szintén jogalkotási feladat az *internet jogában a tartalomszolgáltatók* mögöttes jogi felelősségének tisztázása. Ennek jogi modellezésében nemzeti jogunk ugyanis „kedvezőnek” mondható kezdetleges állapotban van, így választhatunk már működő, bevált szabályozási megoldások közül.

9. Az *elektronikus kereskedelem*, illetve az elektronikus aláírás szabályozásában Magyarország viszonylag lemaradt: több európai államban már szabályozást nyert az elektronikus úton születő szerződések, okiratok kérdése. Az elektronikus aláírások jogi hitelessége dogmatikai jelentőségű, amire hatékony

technikai megoldást kell találni (konceptcionális kérdés, hogy a hitelesítői joggal milyen szervezetet ruházzunk fel). Az elektronikus aláírással, csak elektronikus formába létező okiratok léte a meglévő jogi kategóriák megváltozott értelmezési igényét veti fel, végső megoldást azonban csak a tételes jogi szabályozás nyújthat. Ennek keretében az elektronikus okirat jogi értelemben is „okirati rangra” emelendő.

10. Az *igazságszolgáltatásban* az informatika térhódítása több változást is hozott. A bírósági, illetve egyéb közhiteles nyilvántartások (pl. ingatlan-nyilvántartás) helyzetében jelentős változást hozott a technikai fejlődés. A cégnyilvántartás informatikai fejlesztése jelentősen leegyszerűsítette a cégbíróságok kapcsolattartását, valamint az adat- és információcserét. A forgalombiztonság és a gazdasági élet információáramlásának elősegítésére az Igazságügyi Minisztérium központi céginformációs hálózatot működtet, melynek használata a gyakorló jogászok körében is erőteljesen terjed.

Lényeges az informatika technikai vívmányainak alkalmazása a *jogalkotásban*, mely a jogrendszer fogalmi és rendszertani ellentmondásainak kiküszöbölésével a *jogrendszer koherenciájának* megteremtését szolgálhatja.

11. A *szerzői jogban* a technikai fejlődés hatására az alábbi változások tapasztalhatók:

- új műfajok jelennek meg (a szoftver, az adattárak, illetve a számítógépes úton létrehozott művészeti alkotások),

- jelentősen változtak a szerzői felhasználási jogok (pl. többszörözés, nyilvánossághoz közvetítés kérdései),

- bővült a szerzői felhasználás fogalma,
- bővült a szerzői jogsértések köre is (kódolás, dekódolás jelenségei),

A szoftverjogosultak úgy érezhetik, hogy a jelenlegi szerzői jogi védelem nem nyújt elég erős védelmet a befektetéseiknek, s így végezetül „új védelmi utakat” keresnek, melynek eredményeképp előtérbe kerültek a szoftver szabadalmazhatóságának szélesebb körű jogi lehetőségei, illetve azok megteremtése.

12. A tételes jogi rendezés irányait a *szabadalmi jog* területén alapvetően a gyakorlatban felvetődő gondok elemzéséből lehet levezetni. Sajátos probléma például a szoftverprogramok védelme, hiszen a szoftver-felhasználási szerződések technikailag a védelemben részesített tartalom teljes átadását jelentik. Összességében elmondható, hogy az iparjogvédelem sokrétűvé válásával párhuzamos jogász feladat a hatékony jogi védelem intézményeinek és szabályainak megalkotása, szemléletbeli követése és a szükséges finomítások elvégzése.

13. A *személyiségi jogok védelme* körében a jó hírnév jogi védelme terén a média fejlődése új fejezetet nyitott. A sajtószabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága és a személyiségi jogvédelem ütközésének tételes jogi és gyakorlati összefüggéseinek kifejtésében lényeges szerepet játszik a sajtó-helyreigazítás jogi intézményrendszere és gyakorlata. Az *adatvédelemben* felmerülő legújabb kori problémák a terjedő „hálózati” környezet, az elektronikus nyilvántar-

tások, illetve a tartalomszolgáltatókat érintő adatvédelmi kérdések köré csoportosulnak.

A 2001. és 2002. évre tervezett kutatások

2001-ben és 2002-ben három alapvető témakörben terveznek kutatásokat:

1. Média és sajtójog

2001-ben e témában hét tanulmány elkészítését tervezik. Ezek a következők:

- A kereskedelmi szólásszabadság nemzetközi és magyarországi szabályozása (dr. Cseh Gabriella ügyvéd és dr. Sarkady Ildikó ügyvéd).

- A kereskedelmi televíziózás nemzetközi szabályozási megoldásai és tanulmányai Magyarország számára (dr. Cseh Gabriella ügyvéd).

- A média-, illetve szólás szabadságának viszonya a tulajdonosi koncentrációhoz (dr. Rozgonyi Krisztina ügyvéd).

- Közzolgáltatás az elektronikus médiumokban (dr. Fehér Zsuzsa ügyvezető igazgató).

- A sajtó szabályozása Európában (dr. Sarkady Ildikó ügyvéd).

- A rendszerváltozás társadalmi hatásai – különös tekintettel a magyar ítélezési gyakorlatra (dr. Meleg Csilla tudományos kutató).

- A sajtólevelezők jogállása (dr. Hamza Gábor egyetemi tanár).

2. Elektronikus gazdasági kapcsolatok joga

2001-ben öt tanulmány megírását tervezik. Ezek a következők:

- Az adatvédelmi jog kérdései az információs társadalomban (dr. Jóri András ügyvéd).

- Versenyjog és új gazdaság – az elektronikus kereskedelem kihívásai (dr. Soós Andrea ügyvéd).

- A közvetítői, beszállítói elektronikus kereskedelem sajátos jogi környezete (dr. Bartal Iván ügyvéd).

- Önszabályozás és normatív szabályozás az elektronikus gazdaságban, a jogviták eldöntésének bíróságon kívüli útjai (dr. Mayer Erika ügyvéd).

- Az elektronikus gazdaság és a büntetőjog (dr. Verebics János tudományos kutató).

3. Jogi informatika

2001-ben négy tanulmány elkészítését tervezik. Ezek a következők:

- Az információs társadalom és a jog kapcsolatának jogelméleti összefüggései (Phd. dr. Bódi Mária egyetemi adjunktus).

- Az információs társadalom és az elektronikus jogi környezet megjelenése a joggyakorlatban (dr. Buglyó Gabriella bír.).

- Számítógép és jog kapcsolata, a „jogi informatika” értelmezésének elméleti gyakorlati aspektusai (dr. univ. Zódi Zoltán egyetemi adjunktus).

- A gyermek- és fiatalok fogyasztói jogi védelmének kérdései az elektronikus környezetben (dr. Pázmándi Kinga egyetemi adjunktus).

A 2001-ben elkészült tanulmányok alapján 2002 őszén a 2000. szeptemberihez hasonló kétnapos konferenciát rendeznek, amely lezárna a stratégiai kutatás kezdeti szakaszát. A konferencia színvonalasabb tanulmányai remélhetőleg egy újabb akadémiai kötet anyagát képezik majd.

VÍZGAZDÁLKODÁS '21

Konferencia a hazai vízgazdálkodás stratégiai kérdéseiről, 2000. szeptember 27.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Közlekedési és Vízügyi Minisztérium szervezésében „A hazai vízgazdálkodás stratégiai kérdései” c. MTA stratégiai kutatási program konferenciát tartott az Akadémia székházában. A program az 1998 és 2000 között végzett kutatások, a vízgazdálkodás hagyományos ágai (vízkészlet-gazdálkodás, árvízvédelem, területi és települési vízgazdálkodás) mellett kiterjedt a víz és társadalom kapcsolatának, a vizekkel való gazdálkodás kapcsán felmerülő ökológiai és természetvédelmi kérdésekre, a vízgazdálkodás nemzetközi kapcsolatainak elemzésére, az uniós csatlakozásból adódó feladatok, az éghajlat-változás esetleges következményei és az intézményi rendszer vizsgálatára.

A konferencia megnyitó előadásait Glatz Ferenc, az Akadémia elnöke, Manninger Jenő, a Közlekedési és Vízügyi Minisztérium politikai államtitkára és dr. Ligetváry Ferenc (akkori) környezetvédelmi miniszter tartotta.

Az MTA elnöke megnyitójában hangsúlyozta: az 1998-ban indult stratégiai program lehetőséget adott

arra, hogy hazánk kulturális, társadalmi, gazdasági és környezeti jövőképét felvázoló kutatások körébe illeszkedjenek a vízzel kapcsolatos stratégiai elemzések is. Kiemelte: a víz jó példa a Kárpát-medence országainak egymásrautaltságára, problémáinkra csak közösen lehet tartós, megfelelő megoldásokat találni.

Manninger Jenő köszöntőjében az ágazat egyik fontos feladatának az elkövetkező időszak vízügyi politikáját meghatározó koncepció elkészítését tartotta. Ebben a munkában hasznos támpontot jelent az MTA támogatásával megvalósuló kutatás.

Ligetváry Ferenc a konferenciát üdvözlő beszédében a vízzel való gazdálkodást egyre inkább meghatározó környezetvédelmi szemlélet erősödését emelte ki, és megelégedéssel említette, hogy a stratégiai kérdések vizsgálatában ez megfelelő hangsúlyt kapott.

A tanácskozáson az alábbi előadások hangzottak el:

– Somlyódi László: A magyar vízgazdálkodás stratégiai kérdései (felkért hozzászóló: Alföldi László)

– Nováky Béla: Az éghajlat-változás hatásai
– Simonffy Zoltán: Készletek és igények
– Hock Béla: Vízhatalom-szabályozás
– Istvánovics Vera: Ökológia és természetvédelem

– Szilávik Lajos: Árvízvédelem
– Ijjas István: Területi vízgazdálkodás
– Koncsos László: Öntözési vízigények becslése
– Buzás Kálmán: Települési vízgazdálkodás
– Reich Gyula: Egy átlagos település vízgazdálkodása

A zárszót Hajós Béla, a Közlekedési és Vízügyi Minisztérium helyettes államtitkára tartotta. Beszédében kiemelte az árvízvédelemben, a csatornázás koncepciójának kidolgozásában és az ökológiai szemlélet gyakorlati érvényesítésében jelentkező feladatokat, és megerősítette az ígéretes stratégiai kutatások folytatásának szükségességét.

A konferencia anyaga külön kötetben is megjelenik, melyből folyóiratunk szélesebb közönsége is olvashat e hasábkon részleteket.

MIT TEHETÜNK A MAGYAR NYELV KORSZERŰSÍTÉSÉÉRT?

Nyelvművelő konferencia, 2000. december 4.

A magyar nyelv az informatika korában c. nemzeti stratégiai kutatási program 2000. december 4-én konferenciát szervezett a Magyar Tudományos Akadémián. Az előadások a mai magyar nyelv állapotát, a fejlesztés, a cselekvés lehetőségeit, követelményeit járták körül nyelvpolitikai, szociálpszichológiai, művelődéstörténeti és -elméleti keretben, különös tekintettel a határon túli magyar nyelvvaltozatokra, az Európai Unióra, illetve az egyéb informatikai, nyelvtechnológiai és kulturális hatásokra.

Glatz Ferenc, az MTA elnöke megnyitó előadásában kiemelte a tudósok felelősségét a nyelvi kultúra folyamatos fejlesztésében, és a nyelvészeket gyakorlati nyelvi cselekvési program kidolgozására kérte. A magyar nyelv ügye négy okból is kiemelt feladat az Akadémián:

1. a nyelv nem csupán a nemzeti hagyomány része, hanem a modernizáció záloga, s így teljes mértékben társadalmi-gazdasági kérdés; 2. a kismemzeti kultúrák (nyelvek) fennmaradása alapvető érdek, s az ehhez szükséges munka elvégzése állami feladat; 3. új fórumokat kell keresni a nyelvművelésnek, meg kell hódítani az oktatás mellett a médiát; 4. mindehhez elengedhetetlen valamennyi tudományág együttműködése. A nyelvészekről várja a politika és a társadalom a nyelvi cselekvéssel kapcsolatos, tudományosan megalapozott elképzeléseket.

A konferencián az alábbi előadások hangzottak el:

– Pusztai Ferenc: A nyelvi modernizálás tartalma és csapdái

– Kiss Jenő: Nyelvi korszerűsítés és közösségi nyelvi attitűdök

– Szépe György–Derényi András: Nyelvpolitika – nyelvstratégia

– Grétsy László: A kettős kötődés szükségessége és lehetősége

– Péntek Mária: Korpusztervezési feladatok a külső régiókban

– Ágoston Mihály: Nyelvközösségünk többnyelvűsödésben

– Szij Enikő: Az oroszországi finnugor nyelvek (új)élesztésének és modernizálásának tapasztalatairól – okulás

– Gósy Mária: Érthetőség és beszédmegértés: a hangzó nyelv ma

– Zimányi Árpád: Nyelvi és interkulturális hatások vizsgálata, mérése

– Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvi önállóság és önmegértés mint folyamatos modernizáció az ezredvégi magyar nyelvközösségben

– Bódi Zoltán: A nyelvművelés és az informatika érintkezési pontjairól

– Banczerowski Janusz: A magyar nyelvpolitika aktuális kérdései

– Adamikné Jászó Anna: iskola és nyelvművelés
– Wacha Imre: Feladatok, gondok a kutatásban és a stratégiában

– Prószéky Gábor: Magyar nyelvtechnológia = magyar nyelv + magyar technológia + ?

– Kis Ádám–Kis Balázs: A technológizált szakfordítás nyelvi kihívásai

– Klaudy Kinga: Van-e fordítói normatíva?

– Lengyel Zsolt: Magyar nyelvpolitikai irányok és lehetőségek az államilag elismert nyelvvizsgák tükrében

– Szűts László: Egy kis reklámszöveg-nyelvészet
– Domonkosi Ágnes: A nem tegező kapcsolattartási formák használatának és megítélésének problémái

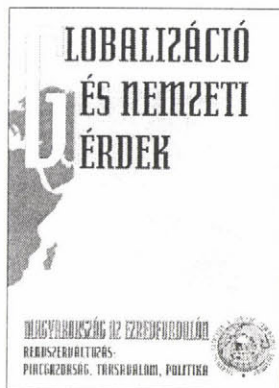
– Bertók Loránd: Hány szót szorít ki az informatika?

– Minya Károly: Mai magyar nyelvújítás

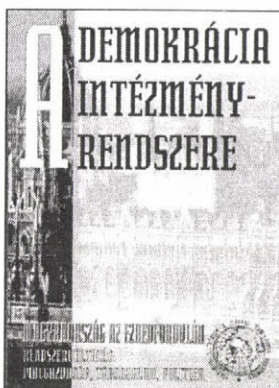
– Dobsonyi Sándor: Helyesírási rendszerünk korszerűsítésének lehetőségeiről

– Balázs Géza: A magyar nyelvstratégia jelszavai, metaforái

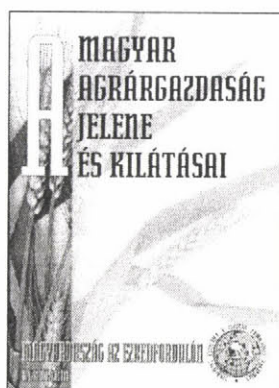
Az előadások anyaga 2001-ben az Akadémia kiadásában megjelenik, az elkészült tanulmányokból folyóiratunk részleteket közöl majd.

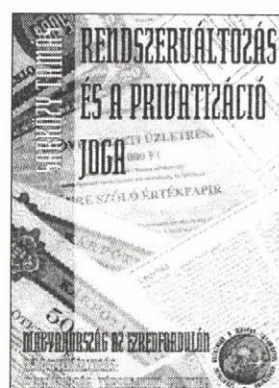
Bp. 1997. 197 p.; 510 Ft

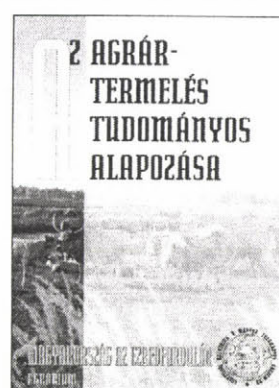
Bp. 1997. 187 p.; 490 Ft

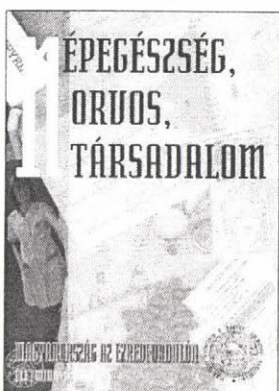
Bp. 1997. 203 p.; 540 Ft

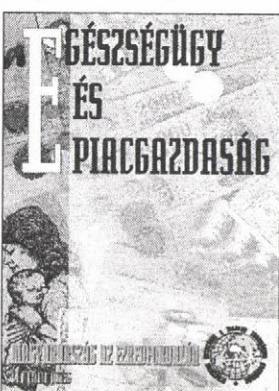
Bp. 1997. 294 p.; 730 Ft

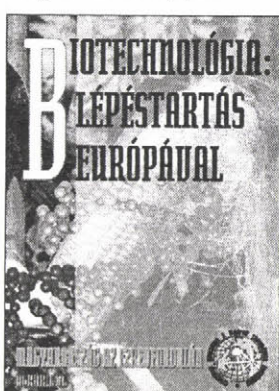
Bp. 1998. 179 p.; 540 Ft

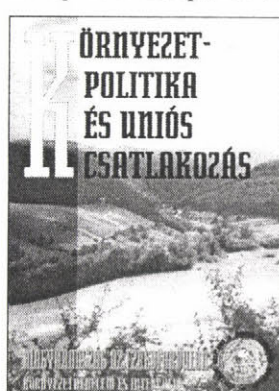
Bp. 1998. 215 p.; 570 Ft

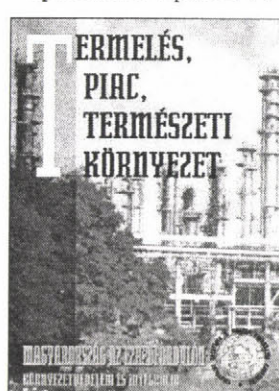
Bp. 1998. 243 p.; 590 Ft

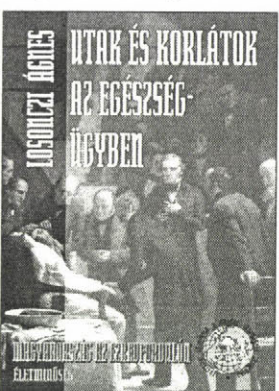
Bp. 1998. 158 p.; 540 Ft

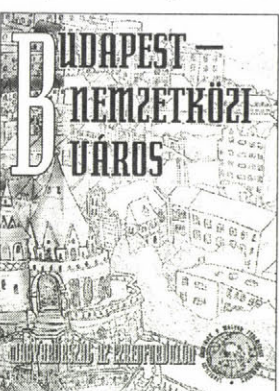
Bp. 1998. 234 p.; 620 Ft

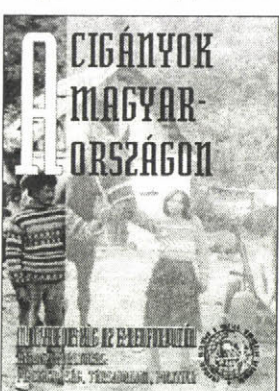
Bp. 1998. 193 p.; 570 Ft

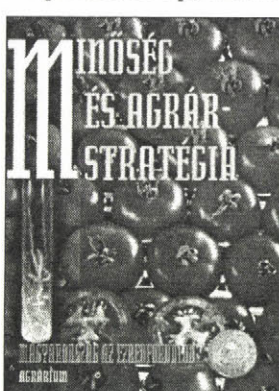
Bp. 1998. 243 p.; 660 Ft

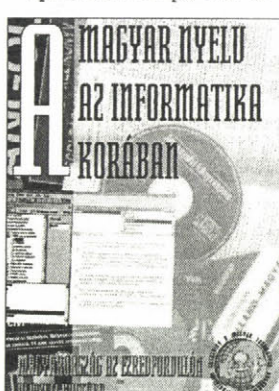
Bp. 1998. 245 p.; 660 Ft

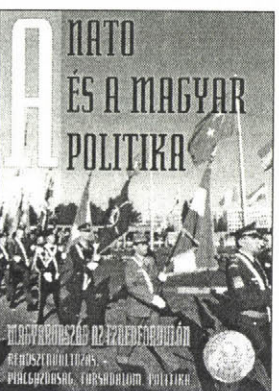
Bp. 1999. 270 p.; 700 Ft

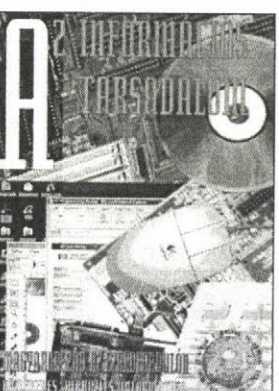
Bp. 1999. 408 p.; 900 Ft

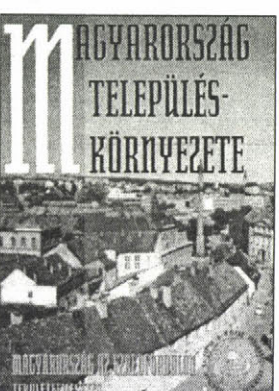
Bp. 1999. 195 p.; 550 Ft

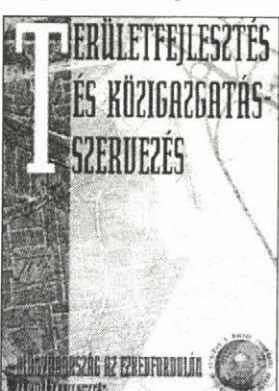
Bp. 1999. 214 p.; 620 Ft

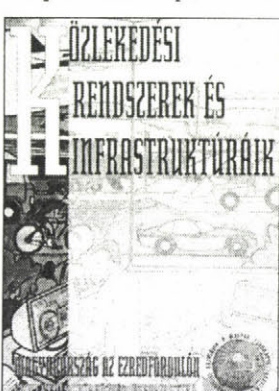
Bp. 2000. 236 p.; 700 Ft

Bp. 2000. 466 p.; 920 Ft

Bp. 2000. 246 p.; 700 Ft

Bp. 2000. 242 p.; 700 Ft

A jelölt kötetek megvásárolhatók a könyvesboltokban, valamint az MTA Történettudományi Intézetében.
(Cím: MTA TTI, 1014 Bp., Üri u. 53., Dobos Anikó terjesztő. Tel./fax: 3-566-373)

EZRED FORDULÓ

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

A TISZA-VIDÉK PROBLÉMÁI ÉS FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

(CSATÁRI B., GALLÉ L., ARADI CS., MEZŐSI G., KERÉNYI A., CSORDÁS L. ÉS MUNKACSOPORTJUK)

GLATZ FERENC:
AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A NYELVEK

HASZPRA OTTÓ:
AZ ESZPERANTÓ HÁRMAS HASZNA

GADOS LÁSZLÓ:
AZ ESZPERANTÓ – NYELVI MENTŐŐR EURÓPÁNAK

2 | 1002

A Tisza folyó, valamint annak hullámtere és mentett ártere, a számos kedvezőtlen antropogén változás (szabályozás, töltések emelése, a természetközeli erdők jelentős részének kiirtása, szennyezések stb.) után is kiemelkedő természeti értéket képvisel. Az eredeti állapotok lehetőségei szerinti visszaállítása, az ökológiai stabilitás növelése nemcsak hosszú távú érdekünk, hanem nemzeti kincseink megtartásának és méltó kezelésének elve kapcsán kötelességünk is.

Lásd A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei c. cikkünket a 3. oldalon.

A z Európai Unió történelmének nagyobb része és alapjainak lerakása is a hidegháború korára esik. A világ kettéosztottságában Nyugat-Európa „természetes” szövetségese, az Egyesült Államok oldalán állott. Kelet-Európa viszont az ellenfél, a Szovjetunió megszállása alatt élt. Most, amikor a szovjet hatalom összeomlott és Oroszország visszahúzódott történelmi határai mögé, az európai kontinensnek világosan látszanak sajátos kontinentális érdekei. Továbbra is természetes szövetségben él az atlanti világ egészével, de ma már ezen a szövetségen belül erősek a versenytényezők. Ma már az európai kontinens termelési bázisai egyáltalán nem ideológiai-politikai vonalak szerint tagozódnak, hanem üzleti, illetve lokális érdekeik szerint.

Lásd Glatz Ferenc: Az Európai Unió és a nyelvek c. cikkét a 22. oldalon.

A jelenlegi jövőkép: A világ lakosságából talán 7%-ot kitevő angol anyanyelvűeknek nem kell nyelvet tanulniuk, 93%-nak kötelezően kell (fejenként 2000 órában, saját anyanyelvük és más irányú képzésük, munkájuk vagy egyszerűen szabad idejük kárára). Ez az állapot addig tart, míg az angol (ha közben nem lép fel egy erősebb jelölt, amire már több példa volt, és a lehetőség még mindig fennáll) mindenki anyanyelvévé nem válik.

Alternatív jövőkép: A világ egész lakossága (horribile dictu: az angol anyanyelvűek is) fejenként 100-200 órában (mert ez az anyanyelvtől is függ) kötelezően eszperantót tanul (és a nyelvi kommunikációban egyenrangúvá válik). Persze könnyebben tanulhat tetszés szerint más nyelveket is. Ennyi terhelést a kisebb anyanyelvűk is talán a végtelenségig kibírnak. Ady nem hiába tekintette az eszperantót a magyarság létszükségletének, „amely játszva lop be bennünket a kultúrnépek közé”.

Lásd Haszpra Ottó: Az eszperantó hármass haszna c. cikkét a 30. oldalon.

EZREDFORDULÓ

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik évente négy alkalommal,
a História, a Köznevelés, a Technika és a Természet Világa mellékleteként.)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1051 Budapest, Roosevelt tér 9. Tel./fax: 302-5638

Kiadó: MTA Történettudományi Intézete

1014 Bp. Üri u. 53. Tel.: 3561-539

Kiadói munkatársak: Kovács Éva,

Csányi Attila, Frisnyák Zsuzsa, Horváth Imre, Péterfi András

Nyomdai munkálatok:

Mesterprint Kft. Bp., Vak Bottyán u. 30-32B

Felelős vezető: Losonczy György

ISSN 1417-8826

TARTALOM

• MŰHELY •

- A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei 3
I. A Tisza: tények és remények • II. A Tisza-vidék „fenn-
tartható fejlődése” • III. A Tisza vízkészlete • IV. A
Tisza és az ember • V. A turizmus különböző formái •
VI. A Tisza-vidék fejlesztésének általános kérdései, té-
nyezői (Csatári Bálint-Gallé László-Aradi Csaba-
Mezősi Gábor-Kerényi Attila-Csordás László és
munkacsoportjuk)

- A 2001. évi árvíz a Felső-Tiszán – Az MTA-MHT szakmai
konferencia ajánlásai (Bakonyi Péter-Alföldi László-
Starosolszky Ödön) 21

• FIGYELŐ •

- GLATZ FERENC: Az Európai Unió és a nyelvek 22
Első tézis: az Európai Uniónak miért nincs humán-
stratégiája? • Második tézis: mi is az EU célja? • Har-
madik tézis: a nyelvismeret ma már szociális kérdés •
Negyedik tézis: a kulturális diverzitásról • Ötödik
tézis: Európa emancipálódásáról • Hatodik tézis: a
német kultúra és a német nyelv emancipálódásáról •
Hetedik tézis: a német nyelv és kultúra közép-kelet-
európai és magyarországi szerepéről

• DISPUTA •

- GADOS LÁSZLÓ: Az eszperantó – nyelvi mentőöv Euró-
pának 28
Az eszperantó előnyei • Az eszperantó világ
HASZPRA OTTÓ: Az eszperantó hármass haszna 30
Nyelvtanulás • Nyelvi alapozás

• HÍREK •

- Összefoglalók a Stratégiai Programbizottság üléseiről 32
Új trendek és stratégiák a világgazdaságban
Könyvbemutató, 2001. május 15. 34
Pályázati felhívás 35

Szerzőink

- ARADI CSABA tud. főosztályvezető, ökológus, Ökológiai Ko-
ordinációs Iroda, Debrecen
CSATÁRI BÁLINT a földrajztudomány kandidátusa, tud. intézeti
igazgató, MTA Regionális Kutatások Központ-
ja, Alföldi Kutatócsoport, Kecskemét
CSORDÁS LÁSZLÓ a földrajztudomány kandidátusa, Gazdasági
Minisztérium, Budapest
GADOS LÁSZLÓ nyugd. földmérőmérnök, Budapest
GALLÉ LÁSZLÓ a biol. tud. doktora, tszv. egy. tanár, Szegedi
Tudományegyetem
GLATZ FERENC akadémikus, az MTA elnöke
HASZPRA OTTÓ akadémikus, kutatóprofesszor, Budapesti Mű-
szaki és Gazdaságtudományi Egyetem Vízépi-
tési és Vízgazdálkodási Tanszék
KERÉNYI ATTILA a földrajztudomány doktora, egy. tanár, Debre-
ceni Tudományegyetem
MEZŐSI GÁBOR a földrajztudomány doktora, egy. tanár, Szegedi
Tudományegyetem

A címlapon: az árvíz nyolcadik napja a Beregben, 2001. március 14.
(MTI-fotó)

A TISZA-VIDÉK PROBLÉMÁI ÉS FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

A Nemzeti Stratégiai Kutatások Programbizottsága az elmúlt (2000.) év folyamán többször foglalkozott egy komplex Tisza-kutatói program megindításának tervével. A terv az 1997. április 22-i „Víz világnapja” akadémiai konferenciára fogalmazódott meg: az elnök javasolta, induljon az általános országos vízstratégia elkészítésével párhuzamosan egy Duna- és Tisza-medencekutatói program. 2000-ben a Stratégiai Kutatások Programbizottsága több alkalommal, majd az Intézetkonszolidációs Bizottság is foglalkozott a Tisza-kutatókkal. A kérdés: hogyan lehet a vízkutatást (vízgazdálkodás, vízminőség), a területfejlesztést és a környezeti, valamint közlekedési-kereskedelmi szempontokat közös programban összefogni. 2001. február 8-án alakult meg a „Tisza és vízgyűjtője komplex vizsgálati és fejlesztési program” Enyedi György alelnök vezetésével. És elkészült az 1997-ben fejlesztett Alföld-kutatói részeként az első Tisza-kutatói program. A Csátori Bálint vezette kutatócsoport helyzetjelentését és programját az alábbiakban kivonatossan közöljük.

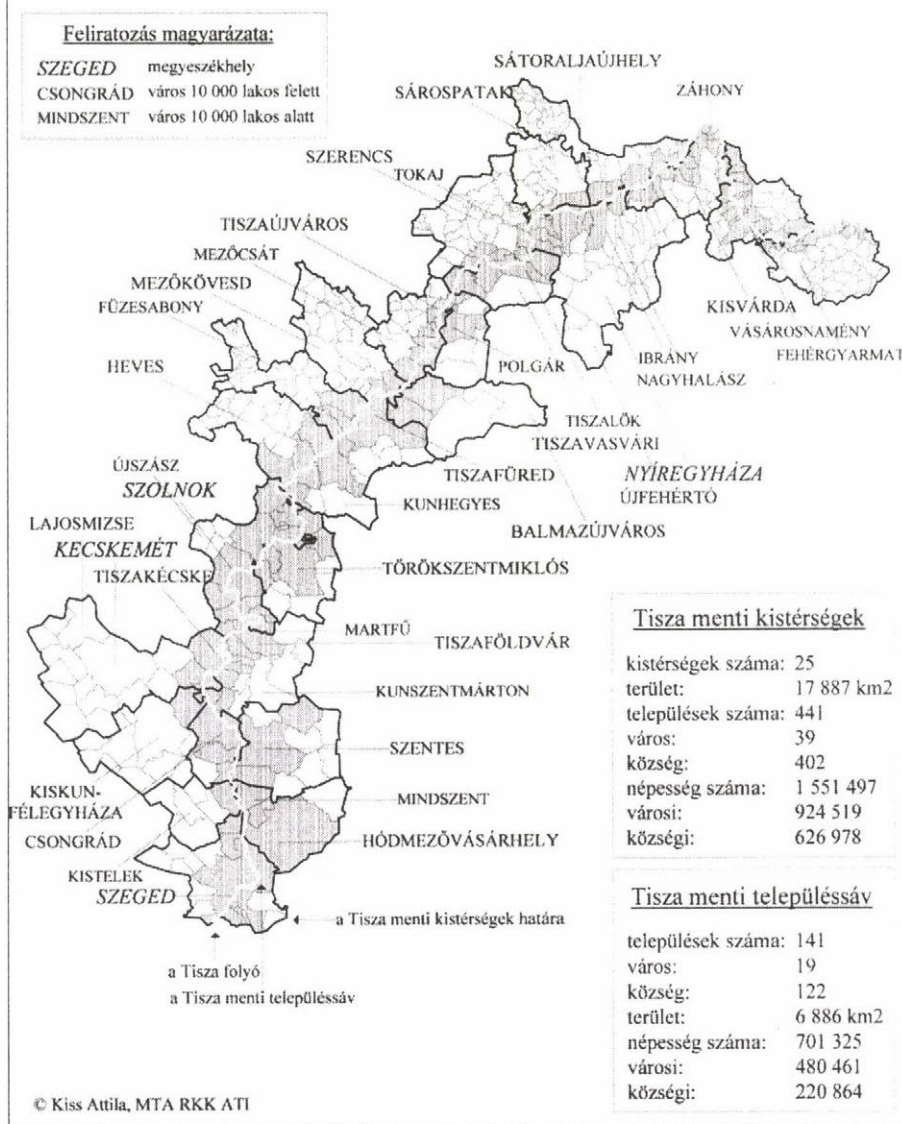
I. A Tisza: tények és remények*

A Tisza-vidék komplex fejlesztéséhez nem lehet egyetlen kitüntetett terület vagy téregységet meghatározni. Ezért szükséges és indokolt – más országok gyakorlatához hasonlóan – speciális és különleges fejlesztési igényű területként kezelni az egész Tisza-vidéket. Első lépésként megfelelőnek tűnnek a közös fejlesztések elindítására a Tisza menti kistérségek (sokkal jobban kihasználva a folyó menti települések által létrehozott Tisza Szövetség és megyék által megalakított Tisza Programrégió partneri lehetőségeit).

A különböző módon érintett és területenként sajátos hatókörű dekoncentrált állami szervezetek, intézmények (vízügyi igazgatóságok, környezetvédelmi hivatalok, nemzeti parkok stb.) vagy a megalakítandó Tisza Fejlesztési Koordinációs Intézeten keresztül, vagy a mai kormánybiztosság e feladatokra való alkalmas átszervezésével kapcsolódhatnak be a munkálatokba.

Ezek nélkül a Tisza-vidék rendkívül szerteágazó igényű, de mindenképpen komplex tervezési-fejlesztési szemléletet és megoldásokat igénylő fejlesztésének nem lesz sem érdemi gazdája, sem felelőse.

A Tisza-vidék 2000 kutatás-fejlesztési program vizsgálati területe

* Részletek a dr. Csátori Bálint és munkacsoportja által készített „A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei” c. kötetből. A munkálatokat az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, mint keretintézet, szervezte és bonyolította.

Árvízlevezető vagy ökológiai folyosó

A Tisza vízgyűjtőjén eredő folyók vízszállításának köszönhetően évente összesen mintegy 114 km³-nyi víz érkezik a medence belsejébe. Ez évszakonként eltérő mennyiséget jelent, amelynek következtében másfél-két évente a folyó kilép medréből.

Öt-hat évenként nagyobb árvíz tapasztalható, amelynek időtartalma a középső és az alsó szakaszon 15–120 napot is elérhet. A Felső-Tisza és a Körösök térségében – jelentős csapadékot követően – 28–36 órán belül akár 8–10 métert is emelkedhet a vízszint. Az árhullámok tetőző vízszintje emelkedő tendenciát mutat, ez a szint pl. a Felső-Tiszán 1970 és 1989 között 99 cm-t nőtt.

Az állandóan visszatérő árvíz miatt jelentős szabályozásokra került sor. Jelenleg 2944 km hosszú védvonal húzódik a Tisza mentén, ennek körülbelül 55%-a felel meg az árvízvédelmi előírásoknak. Hatalmas lezúduló vízmennyiség esetén – mint ahogy az elmúlt két évben tapasztalhattuk – ez kevésnek bizonyul és komoly károk keletkeznek mind az épületekben, mind a mezőgazdasági területeken.

A folyó áradása mellett a belvíz is komoly gondot jelent. A belvízi kockázat az utóbbi években jelentősen megnőtt, mert a vízlevezető rendszerek teljesítőképessége – állapotuk nagyfokú romlása miatt – az eredeti értéknek csupán 10-50%-a. A belvízzel veszélyeztetett összes terület mintegy 1,8 millió hektár, ami az Alföld mezőgazdaságilag művelt területének közel 60%-a.

Az árvízvédelem a belvívvédelemmel együtt biztonsági és gazdasági kérdés, mely nem csupán önmagáért fontos, de az aszályelhárítással együttműködve alapvetően meghatározza a „Tisza-folyosó” ökológiai, környezetvédelmi struktúrájának szabályozhatóságát, az idegenforgalom és a hajózás optimális működtetését, valamint az esetleges energetikai fejlesztéseket.

Gondot okoz azonban, hogy a vízügyi igazgatóságok működésének és feladatellátásának finanszírozása nem bizto-

sított megfelelően, a költségvetés évek óta a minimálisan szükséges forrásoknak alig felét szolgáltatja, s e munkák pénzügyi fedezete minden erre fordítható forrást figyelembe véve sem éri el a műszaki normatívák alapján meghatározott értéket.

A Tisza folyó a jövőben – megítélésünk szerint – már nem tekinthető az árvíz levezetésére szolgáló vízi létesítménynek, illetve a hullámtér üzemi területének.

A Tisza-völgy olyan egységes ökológiai rendszer, amely eltérő élőhelytípusokban, illetve tájsorozatokban jelenik meg. Az ökológiai hálózatban egyaránt betölt forrás-, menedék- és folyosószerepet. A Tisza mint ökológiai folyosó – fő irányultsága (É-D) – révén európai jelentőséggel bír. Mai teljes 966 km hosszával szemben migrációs pályájának hossza közel 2000 km-re tehető. A Kárpát-medence mai élővilágának kialakulása szempontjából e tény jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Környezetvédelmi felkészületlenség

A Tiszán a rendkívüli vízszennyezések gyakorisága csökken, de még így is évente tíznél több esettel kell számolnunk. Ezek kb. 60%-a hazai, 40%-a külföldi eredetű.

A határokon túlról érkező rendkívüli szennyezések többnyire súlyosabbak, mint a hazaiak. A felszín alatti vizek közül a talajvíz elszennyeződött, ivóvíz nyelésére nagyrészt nem használható. A távlati felszín alatti ivóvízbázisok többféle hatás által veszélyeztetettek. A Tisza menti talajok összterületének 74%-a a szennyezések terjedésére, 70%-a pedig a savanyú környezeti hatásokra (pl. savanyúan ható műtrágyákra) érzékeny.

A települések alapvető környezeti gondjai közül ki kell emelnünk a csatornázottság és a szennyvíztisztítás elmaradottságát. A települések mindössze 10%-a tekinthető teljes körűen csatornázottnak, 70%-án pedig nincs szennyvíztisztítás. A tisztító létesítmények hiányából, illetve hiányosságából adódóan pl. 10 000 főnél alacsonyabb lélekszámú települések 70%-án nem vagy csak részlegesen megoldott a szennyvíztisztítás.

A települési hulladékok környezetkímélő lerakásának megoldatlansága ugyancsak a legsúlyosabb környezeti gondok közé tartozik. A Tisza menti településeken évente 800 ezer m³, 160 ezer tonna kommunális szilárd hulladék keletkezik, melyet helyi lerakókban helyeznek el. Mindössze két hulladéklerakó üzemel kistérségi jelleggel, de mindkettő alkalmatlan további települési hulladék befogadására. Az üzemelő hulladéklerakók 60%-a működik engedéllyel, 40%-a engedély nélkül. Az engedéllyel működők többsége sem felel meg a környezetvédelmi előírásoknak. A hulladéklerakók mindössze 6,6%-a felel meg minden szempontból a műszaki és üzemelési követelményeknek. A környezetvédelem problémáit és hiányosságait az önkormányzatok és a lakosság is érzékelik.

TERMÉSZETVÉDELMI ÉRTÉKKATEGÓRIÁK A TISZA KISKÖRÉTŐL DÉLRE ESŐ SZAKASZÁN		
Természetvédelmi értékkategória	Terület ha	Területarány %
Kiemelkedő értékű, természeti „szentély” minőségű (pl. idős, ártéri ligeterdő, fontos madárelőhelyek, értékesebb gyepek, mocsarak)	5 293	8,4
Természetközeli megőrzendő (őshonos fafajú erdők, természetközeli gyepek, vizes élőhelyek)	11 010	17,5
Degradált vagy intenzív emberi hasznosítás alatt álló, de rehabilitálandó területek (szántók, tájidegen faültvények)	46 657	74,1
A teljes vizsgált terület	62 960	100
Forrás: A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei. Kecskemét, 2000. 18. o.		

A települési környezetvédelem alacsony hatékonyságának egyik kiinduló oka az *önkormányzati tisztségviselők környezetvédelmi felkészületlensége*, a települési köznevelési elmaradottsága. Ezt tükrözi az a tény, hogy a településeknek 90%-án nem készült helyi környezetvédelmi program.

Talajviszonyok

A Tisza-vidék talajtípusainak a mezőgazdasági hasznosítás szempontjából történő értékelése alapján az 1447 ezer hektáros összterületnek több mint egynegyede (382 ezer ha) nem alkalmas mezőgazdasági művelésre.

További 193 ezer hektár csak meliorációs beavatkozásokkal, kedvező piaci helyzet esetén hasznosítható gazdaságosan. A Tisza mentén 355 ezer ha magas, illetve viszonylag magas termékenységgű termőföld található. Összességében a teljes területnek csak mintegy fele tekinthető mezőgazdasági szempontból igazán értékesnek, e terület kb. fele-fele arányban van a Tiszához közeli, illetve a távolabbi településeken. A talajok kémhatásának és mészállapotának vizsgálata szerint a talaj kb. 70%-án nincs ilyen korlátozó tényező a gazdálkodással szemben.

A vízgazdálkodási jellemzők szerint a Tisza-vidék talajainak *közel fele* gyenge vízgazdálkodási tulajdonságokkal rendelkezik – különösen az Alsó-Tisza-vidéken okoz ez gondot.

Mezőgazdálkodás

A térség művelési ágak szerinti megoszlása a *szántóterület* jelentős súlyát mutatja, az összterületen belüli 58%-os részesedés az országos átlagot is meghaladja 7%-kal. A terület 16%-án gyepek vannak, ami szintén nagyobb az országos részesedésnél. A terület 8%-án található erdő, ami szerény erdőszűrségnek nevezhető, alatta marad az országos átlagnak is. A terület 15%-a termelésből kivont térség, ami 1%-kal magasabb az országos mutatónál.

A Tisza-vidék vetésterületének több mint felén (59%) gabona terem, ennek többsége *búza*. A vetésterület egyötödén ipari növényeket – elsősorban napraforgót – termesztettek, nagy arányt képviselt (14%) a szőlőtermesztés is.

Időforgalom

A Tisza menti 441 település közül az 1990-es évtized elején mindössze 56, az évtized közepén 79, míg 1998-ban 98 település kereskedelmi szálláshelyein jártak turisták.

Az országban megszállt vendégeknek mindössze 8,8 – a külföldiek 5,5%-a vette igénybe a Tisza menti szálláshelyeket, az eltöltött vendégéjszakák 6,8 – külföldiek esetén 4%-a

A KÖRNYEZETVÉDELME SZEMPONTJÁBÓL FONTOS TÉNYEZŐK MEGÍTÉLÉSE A VIZSGÁLT ÖNKORMÁNYZATOK ÉS A LAKOSSÁG SZERINT (% 100 FOKOZATÚ SKÁLÁN)

Tényezők	Falusi önkormányzatok szerint	Városi önkormányzatok szerint	Falusi lakosság szerint	Városi lakosság szerint
1. A szennyvíztisztítás	52,4	35,7	20,8	11,7
2. A személtlerakás	19,0	35,7	27,0	15,6
3. A felszíni vizek (folyókák, tavak) állapota	12,7	14,3	26,6	25,8
4. Az ivóvíz minősége	7,9	–	10,4	15,9
5. A közlekedés, a forgalom nagysága	3,2	7,1	0,3	4,1
6. A természeti értékek veszélyeztetettség	3,2	–	4,3	5,8
7. A levegőszennyezés	–	7,1	6,1	9,3
8. A tájképrongálás vagy -romlás	1,6	–	1,0	2,0
9. A zöldterület hiánya	–	–	1,8	7,2
10. A zaj	–	–	1,4	2,3

Forrás: A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei. I. m. 19. o.

jutott erre a térségre. Ezek a részesedések csökkentek is az évtized elejéhez képest. A forgalom csökkenése annak ellenére következett be, hogy a kereskedelmi szálláshelyek száma bővült.

Településtípusok

A Tisza 579 km hosszú magyarországi szakasza mentén 25 kistérség található. Ezen kistérségek 441 településének összesen 1 561 997 lakosa van. A folyó által közvetlenül érintett települések száma 141, lakosságuk meghaladja a 700 ezer főt.

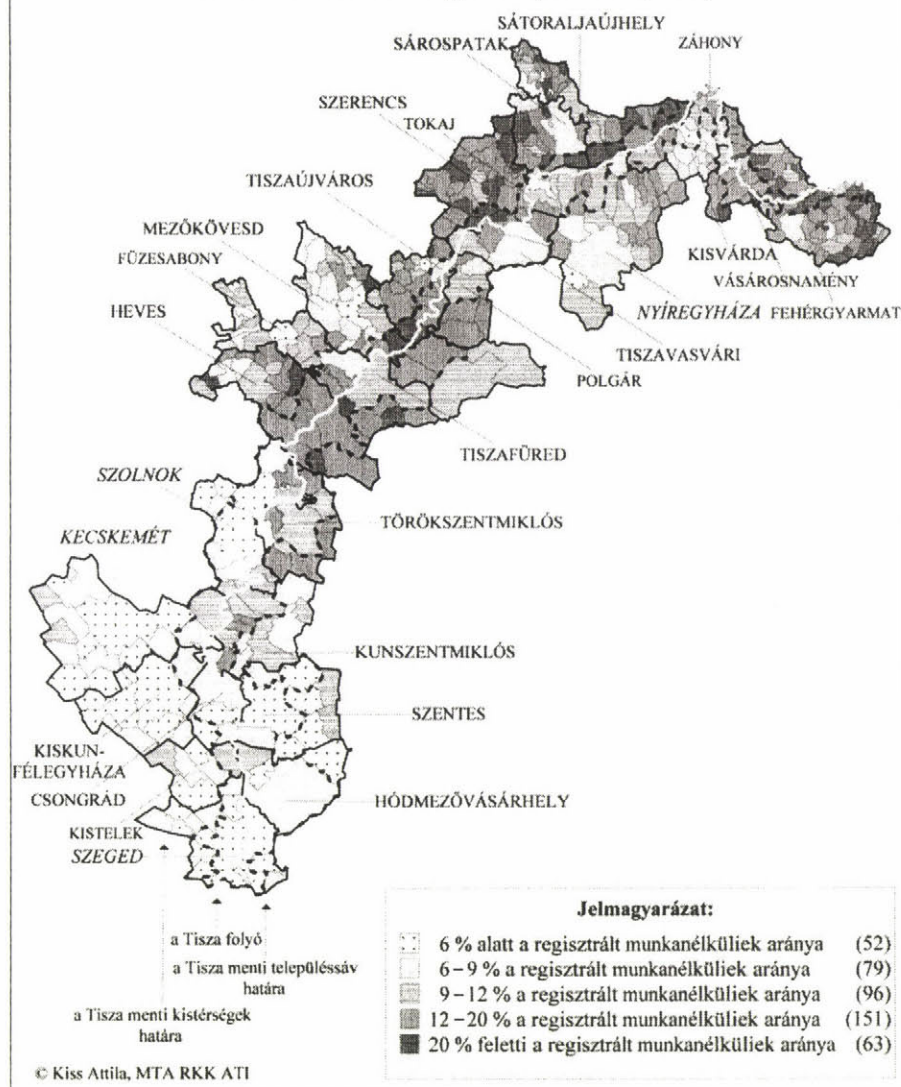
A terület lakosságának közel egyharmada (32,6%) az 5 megyei jogú városban él (Szeged, Kecskemét, Nyíregyháza, Szolnok, Hódmezővásárhely), további 27,2% a térség többi 34 városi jogú településén. A 402 község már „csupán” a népesség 40,2%-ának nyújt lakhelyet.

A 25 ezer főnél népesebb, komplex, sokszínű városi funkciókat tömörítő települések egyértelműen a Tisza *déli harmadában* helyezkednek el. Az 5000–25 000 lakosságú kisvárosokból 39 található a 25 Tiszával érintkező kistérség területén, közülük 18 sorolható a Tisza menti településsávba. Jelentőségük környezetük falusi településeinek ellátásában és a Tisza-vidék fejlesztési programjaiban igen fontos lehet.

Népesség

1990 óta a kistérségek többségében csökkent a lakónépesség – Vásárosnamény körzetében pl. 10%-kal –, mindössze négy térségben volt kismértékű emelkedés. A 3,6%-os át-

A regisztrált munkanélküliek aránya az aktív korúak százalékában a Tisza menti kistérségek településein (1998)

átlaggal), egyes térségekben viszont ennél jóval magasabb mutatókat találhatunk, pl. Csongrád, Kistelek térségében 24%, Mezőkövesd, Füzesabony térségében 23%. Ugyanakkor pl. Tiszaújváros, Kiszvárd körzetében 15% ez az arány.

A munkanélküliség az országos átlagnál magasabb arányú, a Tisza mentén átlagosan 6,5%, míg országosan 5,5%. A tartós munkanélküliek aránya is meghaladja az országos szintet. Egyes körzetekben pedig még magasabb munkanélküliséggel küszködnek.

II. A Tisza-vidék „fenntartható fejlődése”*

Természetvédelem – ökológia

A Tisza folyó, valamint annak hullámtere és mentett ártere, a számos kedvezőtlen antropogén változás (szabályozás, töltések emelése, a természetközeli erdők jelentős részének kiirtása, szennyezések stb.) után is kiemelkedő természeti értéket képvisel. Az eredeti állapotok lehetőségek szerinti visszaállítása, az ökológiai stabilitás növelése nemcsak hosszú távú érdekünk, hanem nemzeti kincseink megtartásának és méltó kezelésének elve kapcsán kötelességünk is.

A szabályozás utáni Tisza-árteret az árvízvédelmi töltések egy keskeny, hullámtéri és egy egészen más hidrológiai saját-

ságokkal rendelkező mentett ártéri területre osztják. A táj jellege és adottságai jelentősen megváltoztak, a folyó már nem változtatja medrét, nem vágja le túlfejlett kanyarulatait, holtágak sem képződnek többé. A Tisza jelenlegi hullámtere, illetve egyes mentett oldali területei, elsősorban a Felső-Tisza-vidéken az egykori Tisza-ártér változatos természeti rendszereinek kiemelkedő gazdagságát őrizték meg.

A Tisza mente ökológiai szempontból *jelentősen károsodott*. A területre egykoron jellemző kis- és nagyléptékű tájképi változatosság csökkent, s egyes területeken a „tájképi homogenitás” vált meghatározóvá.

1. A Tisza jelenlegi hullámterének legnagyobb része erdő művelési ágként szerepel a nyilvántartásban. A jelen-

lagos, kistérségi népességfogyás nagyobb volt az országos átlagnál. Ebben szerepet játszott a növekvő vándorlási veszteség is, amely hét év alatt –4,5% az országos –1,4-hez képest.

A népsűrűség adatait nézve mindenekelőtt kitűnik a *szabolcsi aprófalvas térség átlag feletti népsűrűsége*: jószerével nem találunk 50 fő/km²-nél alacsonyabb értéket mutató települést, sőt számos falu népsűrűsége meghaladja a 120 fő/km²-t. Miközben a folyóval érintkező további kistérségek Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun és Csongrád megyei területein – Rákóczi- és Sándorfalva agglomerációs községek kivételével – egyetlen ilyen falusi települést sem találunk.

A népesség vitalitását a fiatalok, illetve az idősek arányával jellemezhetjük. A Tisza menti kistérségekben a lakosság közel 20%-a 60 év feletti (ez majdnem azonos az országos

* A természetvédelmi és ökológiai fejezeteket dr. Gallé László, ill. dr. Aradi Csaba és munkacsoportjaik készítették.

leg meglévő, természetvédelmi szempontból értékes erdők a parti zónában lévő hazai fűz- és nyárfajokból álló ligetek, valamint a töltések mentén megmaradt kubikerdők. Igazi, természetes keményfaliget a vizsgált szakaszokon nem fordul elő, de a mentett oldalon több természetközeli – bár telepített – kocsányos tölgyes található. Sajnos a tájidegen fajokból álló, természetvédelmi szempontból értéktelen erdők aránya jelentős és az erdők korosztály-eloszlása is rendkívül kedvezőtlen, természetellenes.

2. A *gyepek* területaránya nagyon kicsi. Területük növelése szükséges ahhoz, hogy megőrizhessük a gyepekhez kötődő fajokat és életközösségeket, táji értékeket. Természetvédelmi jelentősége van a töltések telepített gyepeinek is, mert vadon élő növény- és állatfajok számára nyújthat megfelelő élőhelyet, és így természetközeli alakulhat.

3. A legutolsó, ismert természetes Tisza menti táj, a 18. sz. végi állapot legjellemzőbb élőhelytípusa, a *mocsár*. Területaránya ma nagyon csekély, szigetszerű, erősen fragmentált. Ha sekély, nyílt vízi részek is vannak benne, különösen értékes táplálkozóhelyet jelent a madarak számára, de kételtűfaunája is gazdag.

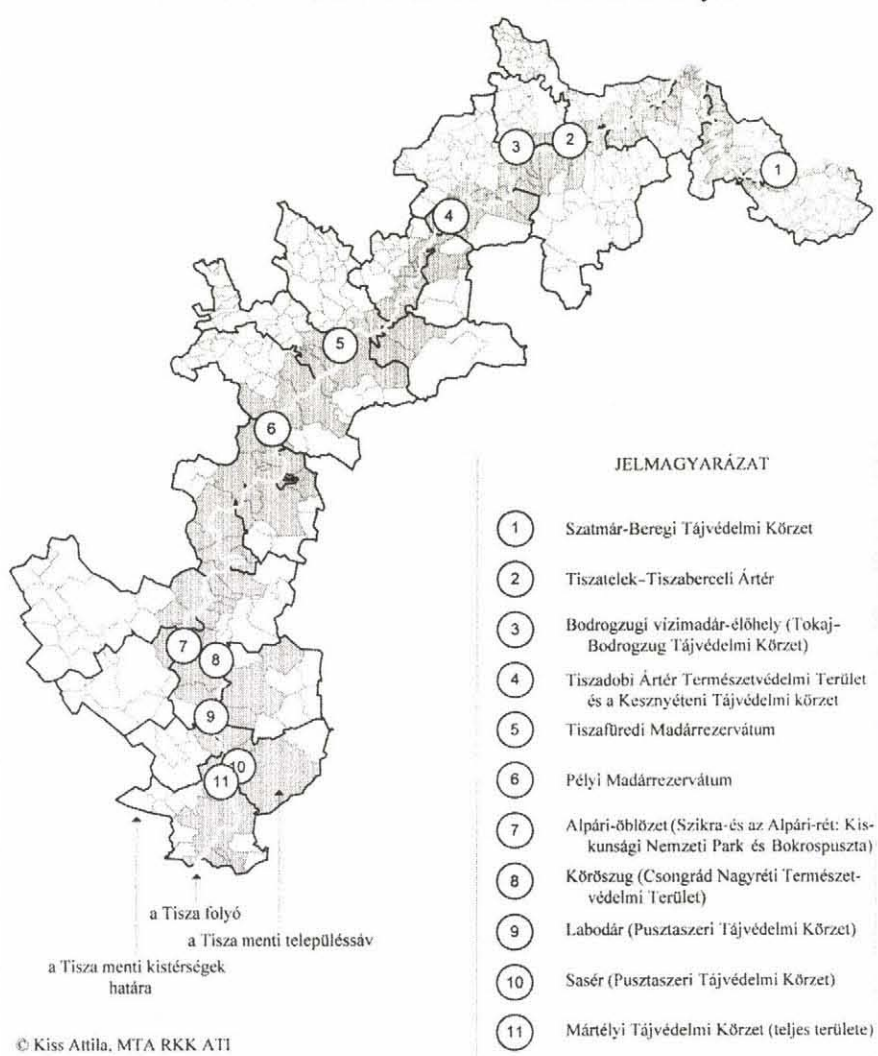
4. A *holtágak* természetvédelmi jelentősége igen nagy, de az emberi hasznosításból eredő terhelésük is jelentős. A Tisza holtágainak állapota nagyon különböző. Egy részük erősen beépített, szennyezett, partig szántott, öntözőművekkel, üdülőterületekkel terhelt, de vannak kivételek is. A hullámtériek jobb állapotúak, a rendszeres elöntés elősegíti fennmaradásukat.

Természeti értékek és megőrzésük

A Tisza völgye nagyon fontos része az alföldi természetközeli területek hálózatának. Biztosítja a biota tagjainak vándorlását (pl. madarak tavaszi-ősz migrációját) és terjedését (pl. déli fajok észak felé nyomulását és fordítva). Erre, az ún. „*ökológiai folyosó*” *funkcióra* a Tisza kutatói már számos esetben felhívták a figyelmet. Ügyelni kell arra, hogy maradjanak összefüggő élőhelysávok, amelyek lehetővé teszik a migrációt.

Másrészt a Tisza mente fontos szerepet tölt be a *fokozottan veszélyeztetett vizes élőhelyek* megőrzésében és a biodiverzitás minél teljesebb fennmaradásában, hiszen a Ti-

A Tisza-mente kiemelt természeti értékű élőhelyei

sza-hullámtér egyes szakaszai a hullámterek víztértípusait zömmel természetközeli állapotban őrizték meg. Megóvásuk nemcsak magyarországi, de európai szinten is kiemelt jelentőségű. A folyóvölgyek mint ökológiai folyosók és a természetvédelmi törzsterületek kiemelt helyen szerepelnek a nemzetközi természetvédelmi programokban, például a Pán-európai Biológiai és Tájdiverzitási Stratégiában, a Természetvédelmi Világszövetség „River Corridors” programjában. Így Magyarországon – a területfejlesztés területén is – kiemelkedő szerepe lehet egy Tisza-programnak.

A mai korszerű természetvédelem feladata:

- a korábban sokkal nagyobb kiterjedésű természetes élőhelytípusok maradványainak megőrzése,
- a közösségdinamikai folyamatok fenntartása.

Az utóbbi feladat a modern természetvédelmi szemlélet tükrözi, amely az ún. folyamatelvre épül. Ennek megfelelően nem elegendő pl. a szép, idős, természetes fűz-nyár ligeterdők megőrzése, hanem *biztosítani kell olyan területe-*

ket, ahol ezek felújulhatnak, és meg kell őrizni fejlődésük valamennyi stádiumát. Továbbá biztosítani kell a fajok vándorlásának lehetőségét, azt, hogy eljuthassanak az újonnan keletkezett élőhelyekre. Élőhelyhálózatokat, ökológiai folyosókkal összekötött törzsterületeket kell fenntartani. E feladat teljesítéséhez és a biodiverzitás jelenlegi szintjének megőrzéséhez a természetközeli területek (fűz-nyár ligeterdők, természetközeli gyepek, mocsarak, vizes élőhelyek) arányának növelése szükséges a Tisza mentén.

A korábbi korokra jellemző Tisza menti területhasználat (kaszálás, legeltetés, halászat, pákászat, „dzsungelgyümölcsösök”) nem vagy alig veszélyeztette a természeti értékek fennmaradását, ezért a *tradicionális gazdálkodási formák* rehabilitációjára lehetőséget kell teremteni.

A nagy területeken folytatott intenzív, folyamatkoordináció nélküli szántóföldi mezőgazdaság, a tájidegen faültvények, a motorizált turizmus, a természeti értékek megsemmisüléséhez vezethetnek. A legújabb nemzetközi ten-

denciák a fenntartható mezőgazdaság és ökoturizmus együttes térhódítását jelzik. Ennek mind anyagi, mind tudati, társadalmi feltételei egyelőre még nagyrészt hiányoznak, megteremtésük alapvető fontosságú a Tisza-vidék fejlesztése során.

Fejlesztési célok

Az ökológiai, természetvédelmi tennivalókat három alapcél határozza meg:

1. A folyó csak a *teljes vízgyűjtő védelme*, a hozzá kapcsolódó ökológiai hálózat kiépítése esetén őrizhető meg.

Az ökológiai hálózat szükséges szerkezeti elemei:

- mag- („szentély”) területek,
- rekonstrukciós területek és
- ökológiai folyosók.

A teljes vízgyűjtő védelméhez megfelelő és szigorúan betartott nemzetközi szerződésekre van szükség.

2. Az ökológiai hálózatban kulcsfontosságúak a *mellékfolyók völgyei*. Kiemelt szerepe van a felső-tiszai mellékfolyórendszernek és a Körösök vízrendszerének, hiszen ezek a Magyarországról kilépő Tisza-víz mintegy 75-80%-át adják!

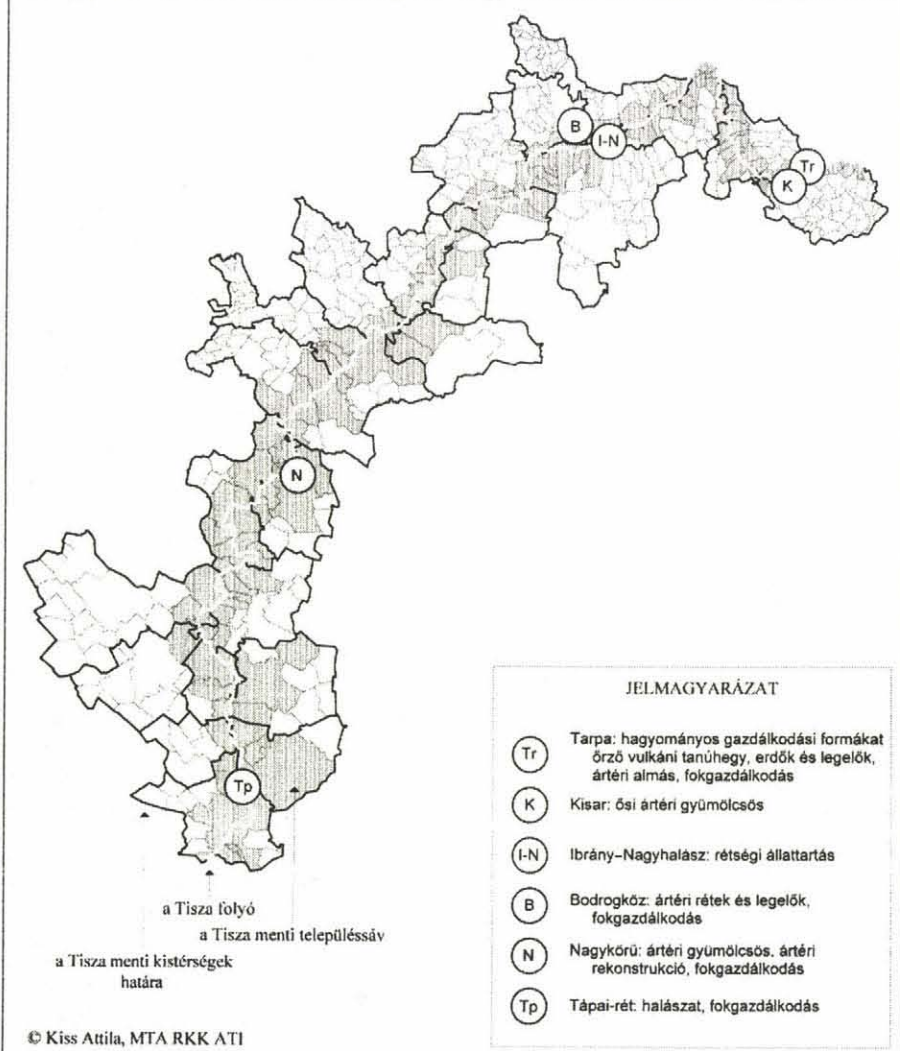
3. A jelenlegi hullámtér a vízgyűjtőhöz, illetve a csúcstérköz vízszinthez képest keskeny, a (túl) gyors vízlevezetést célozza. Ezért kulcsfontosságú – ahol lehet – a *hullámtér kiszélesítése*, öblözetek kialakítása, a hullámtéren kívül rekedt vizes élőhelyek és a folyó közötti kapcsolat biztosítása.

Az alapcélok megvalósítását a következő fejlesztési prioritások érvényesítése segítheti:

– Ökológiai szempontból szükséges a tájat formáló folyamatok *természetes lejtésződésének* biztosítása. A természetes medervándorlások során képződött övzatonnyok, illetve a folyószabályozással kialakított holtmedrek ökológiai folyamatainak biztosítása nélkül a folyó és az ahhoz kapcsolódó térségek biológiai változatossága nem őrizhető meg.

– A térségi kapcsolatok, a *hullámterek* természeti rendszereinek rehabilitációja, valamint azoknak mentett oldali rendszerekkel, szabályozott módon történő összekapcsolása. Célszerűnek tartjuk – az árvízvédelem biztonságának javítása, valamint a táj biológiai „átjárhatósága” érdekében – a mentett oldalon integrált hasznosítás,

A hagyományos gazdálkodás még élő vagy feléleszthető terei a Tisza mentén

holtmedreket is magukba foglaló szükségtározó-rendszerek létrehozását.

- A Tisza menti *holtágak* nagyon különböző állapotúak, és sokféle igénybevételnek kitéttek. Értékük nemcsak természetvédelmi, hanem mezőgazdasági, rekreációs és környezetvédelmi szempontból is felbecsülhetetlen. A vízszennyezést holtágak esetén teljesen meg kell szüntetni, a szántóföldi vegyszer- és műtrágya-bemosódást parti gyepek vagy erdős pufferzóna létesítésével kellene megakadályozni. A minőségi és mennyiségi fenntarthatóságot biztosító vízpótlást az élő Tiszával való szabályozható kapcsolat kiépítésével kell megoldani. A különböző használati szempontokat (természetvédelem, öntözés, horgászat, halászat, üdülés, véstározás stb.) minden holtág esetén egyedileg kell meghatározni, megegyezés alapján.

- A *pufferzóna* természetvédelmi funkciója: a hullámtér biodiverzitás-megőrző szerepének támogatása. Vannak azonban olyan szakaszok, ahol a pufferzónában jelentősebb természeti értékek vannak, mint a hullámtéren. Mindenütt ajánlatos lenne, ha a Tisza árvízvédelmi töltését gyepek és/vagy erdősáv kísérik, és az intenzíven művelt szántók a töltéstől távolabb kezdődjenek. Ez lenne az elsődleges pufferzóna. Ahol a mentett oldalon, nem messze a töltéstől természetvédelmileg értékes terület van, ott a pufferzóna azt is magában foglalja. E terület fejlesztését jelentené az is, hogy a Tisza-völgybe irányuló idegenforgalom vagy a kiépítendő hagyományos gazdálkodáshoz szükséges infrastruktúra egy részét itt lehetne kialakítani.

Javaslatok és feladatok

1. Javasoljuk, hogy a folyók mellett – ott, ahol a természeti, talajtani és gazdálkodási feltételek lehetővé teszik – a védőtöltések áthelyezésével öblözeteket hozzanak létre, azokat *őshonos természeti rendszerekkel* kell újranépesíteni.

2. Úgy ítéljük meg, hogy a *szántóföldi művelés* jelen formájában a hullámtéren – a terület hosszabb távú fenntarthatósága érdekében – nem kívánatos. A hullámtéri szántókat vissza kell szorítani, ennek ütemtervét a vízügyi és természetvédelmi szakmának, a mezőgazdaság bevonásával kell kidolgoznia.

3. Szükségesnek tartjuk olyan *hagyományos gazdálkodási formák* újraélesztését, melyek harmóniában állnak a táj nyújtotta adottságokkal, lehetőségekkel, extenzív gazdálkodási megoldások irányába mutatnak. Igen kedvező lehetőség lehet az arra alkalmas területeken a biogazdálkodás bevezetése, a fokgazdálkodás újjáélesztése, a hullámtéri gyümölcsgazdálkodás.

4. A hullámtér az árhullámok levonulása után kedvező feltételeket kínál a különböző *vadfajok*, elsősorban a vad-disznó és gímszarvas megtelepedésére, számukra mesterséges vadmentő dombokat kell kialakítani.

5. Az árterek tájképet meghatározó élőhelyei az erdők. Eredeti sokszínűségüket – főleg lágyszárú- és cserjeszintjük fajgazdagságát – komoly veszteség érte és a természetes társulásarányok is kedvezőtlenül változtak. Az árterek ökológiai és gazdasági szempontból legértékesebb – napjainkra visszaszoruló – erdőtársulása a magasártéri tölgy-kőris-szil liget. Az egészséges tájszerkezet kialakítása érdekében ennek az erdőtársulásnak az újratelepítése szükséges. Az árterek mélyebb fekvésű, vízjárta területeinek jellemző erdőtársulása a fűz-nyár ligeterdő, melynek felújulási erélye kitűnő, így célirányos telepítéséről nem kell gondoskodni. Jelentős területeket borítanak az ökológiai szempontból értéktelen nemesnyár- és akácültetvények. Szükségesnek tartjuk egy program elindítását, mely során a tájidegen fásításokat őshonos erdőállományokra lehet lecserélni.

6. A hullámtéren egyre több strandot, kempinget, csónak- és kishajó kikötőt kiszolgáló létesítmény jelenik meg. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy mind a *turizmust*, mind a vízisportokat kiszolgáló létesítményeket a mentett oldalon kell kialakítani. A jelenleginél sokkal szigorúbban kell meghatározni a hullámtéri fejlesztési lehetőségek körét. Természetesen a strand, a legszükségesebb közegészségügyi, környezetvédelmi és kommunális létesítményekkel megépíthető a hullámtéren. De a kempingek a hozzátartozó parkolókkal, éttermekkel együtt *csak* a mentett oldalon valósíthatók meg. A hullámtéri építkezések, a közismert közegészségügyi problémákon túlmenően a szegélytársulásokat is erősen veszélyeztetik, károsan befolyásolva ezzel a terület biodiverzitását.

7. Az utóbbi években a hullámtéren, a homok- és kavicspadokon sorra jelentek meg a *kavics-* és a *folyami homokbányák*. Sokszor mederrendezés címen folyik a kitermelés, megváltoztatva ezzel egy-egy folyószakasz természeti adottságait, tájképi sajátosságait. A két tevékenységet – az eddiginél sokkal komolyabb engedélyezési eljárással – megfelelően el kell választani egymástól.

8. Az árvédelmi töltések építése során kialakított *anyagnyerő helyek*, a kubikgödörök sajátos életközösségeket tartanak fenn, melyeket – amennyiben nem veszélyeztetik a töltés állékonyságát – történeti és biodiverzitás-védelmi értékük miatt meg kell őrizni.

9. A folyók által a szabályozások előtt táplált természeti rendszerek maradványainak (ma: mentett oldali mocsarak, holtmedrek és erdők) vízpótlását, rehabilitációját biztosítani kell. Ez az ökológiai hálózat kialakítása szempontjából az egyik legfontosabb feladat, hiszen megteremtí a hullámtéren kívüli „szentélyek” megmentésének és hullámtéren belüli rendszerekkel való összeköttetésének lehetőségét.

A Tisza-vidék fenntartható fejlődésében és az új szemléletű terület- és vidékfejlesztésben alapvetővé kell válnia az ökológiai és más környezeti rendszerek összehangolásának!

III. A Tisza vízkészlete*

A Tisza vízháztartási mérlegének és az általa meghatározott természeti, gazdasági folyamatoknak egyik legjelentősebb tényezője a Tisza vízkészlete.

Párolgási vízhiány

A Tisza-vidék egyik alapvető vízháztartási sajátossága a nyári időszak alatti jelentős párolgási vízhiány. Ebben a természeti adottságoknak és az emberi beavatkozásoknak (elsősorban az erdősültség nagymértékű csökkentésének) egyaránt meghatározó szerep jut. Az erdősültség csökkenése mind az éghajlati vízhiányt (aszályhajlamot), mind a felszíni vízképződést (belvízi és árvízi kockázatot) számottevően megnövelte. Így a Tisza-vidék vízháztartása a természetes ökológiai állapotokhoz képest jóval szélsőségesebbé vált.

Nagy területeken jellemző az Alföldön a talajvízszint süllyedése, ami jelentős mértékben a talajvízkészletek túlháználtságának a következménye. A lakossági ivóvízellátás az Alföldön legnagyobb részben a mélyebben fekvő víztartók rétegeiből történik. Jelentős mennyiségben használnak olyan felszín alatti vízkészleteket, amelyek természetes eredetű arzéntartalma az EU tervezett új ivóvíz-minőségi jogszabályában megengedett értéknél nagyobb. Az EU-csatlakozásról folytatott tárgyalásoknak ez az egyik kulcskérdése.

Árvizek

A Tisza-vidék – földrajzi helyzetéből következően – rendszeresen árvízgondokkal küzd. Az árvizek előfordulása a magyarországi folyókon nem rendkívüli esemény, ez a folyók vízjárásának természetes sajátossága. Árvízkatasztrófának a töltésezett folyókon csak az tekinthető, ha a folyó átszakítja az árvízvédelmi töltéseket, és elönti a mentesített árteret. A hazai folyókon az év bármely szakában előfordulhatnak árvizek; egyes folyókon számolnunk kell a különösen veszélyes jeges árvizekkel is. A szélsőséges helyzetek kialakulására vonatkozó meteorológiai, hidrológiai és történeti földrajzi kutatások is elég határozottan alátámasztják, hogy nem tekinthetők rendkívülieknek az elmúlt évek árvízi eseményei sem.

* A hidrológiai fejezeteket dr. Mezősi Gábor és munkacsoportja készítette.

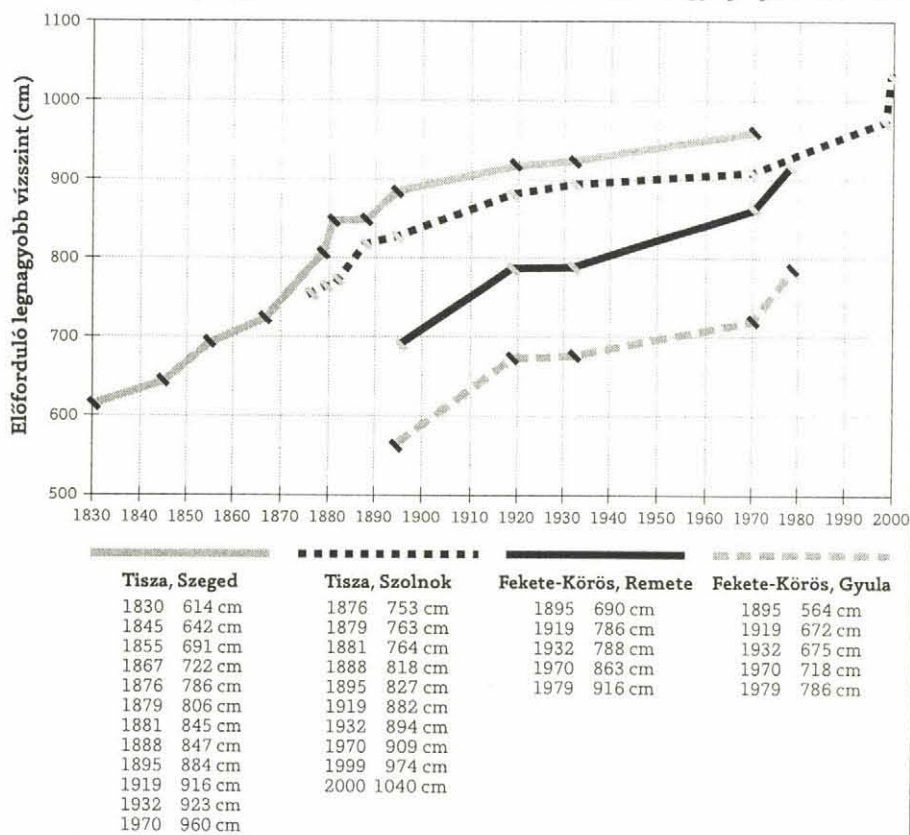
Az észlelt árvízszintek emelkedésének legalább három, egymást átfedő, egymásra halmozódó oka van: a vízgyűjtőn folytatott emberi tevékenység hatásának integrált megjelenése, az újabb, korábban még nem kialakult időjárási helyzetekből származó következmények, illetve bizonyos mértékig az éghajlatváltozás hatása.

A Szamos torkolata feletti Felső-Tiszán három nagyobb árhullám szokott kialakulni: a hóolvadásból származó tavaszi, a májusi és az őszi árhullám. A Szamos-torkolat alatt azonban a két első árhullám összeolvad és a Tisza két nagy mellékfolyójának, a Körösnek és a Marosnak az árhullámával általában találkozik. Ezért a Közép-Tiszán igen hosszán elnyúló magas árvizek lehetségesek.

Aszályhajlam

Az elmúlt évszázad adataira alapozott elemzések szerint az éghajlatváltozás várható hatásai a kisebb felületű tavak kiszáradását, vizük sótartalmának növekedését, a talajok nagymértékű szikesedését idézhetik elő. Nagyobb párolgás várható a Tisza-tónál is. Így megerősödik az aszályhajlam, növekszik az öntözés fajlagos vízigénye, térben kitolódik az öntözés vízigényének határa.

Az előforduló legnagyobb vízszintek alakulása a Tisza vízgyűjtőjén 1830-tól

Forrás: Somlyódi L. (szerk.): A hazai vízgazdálkodás stratégiai kérdései. Budapest, 2000. 211. o.

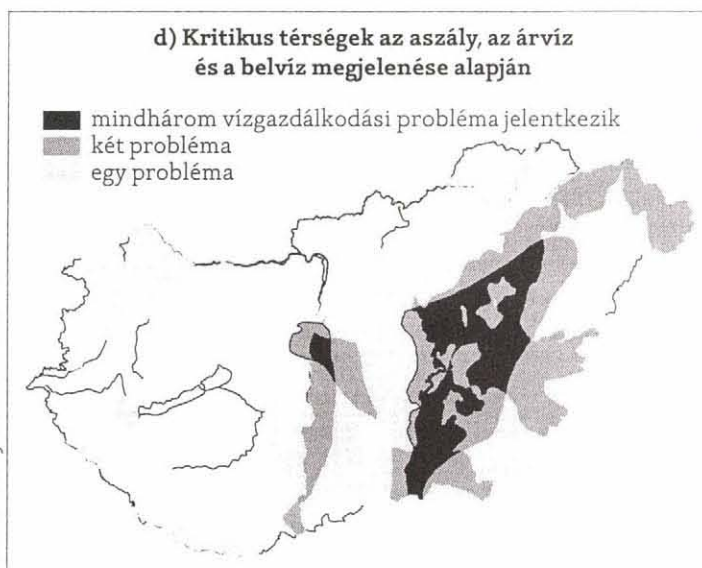
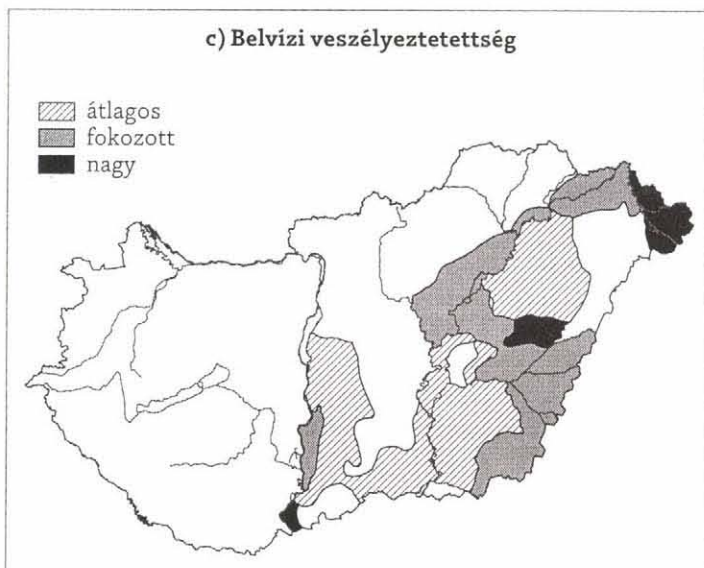
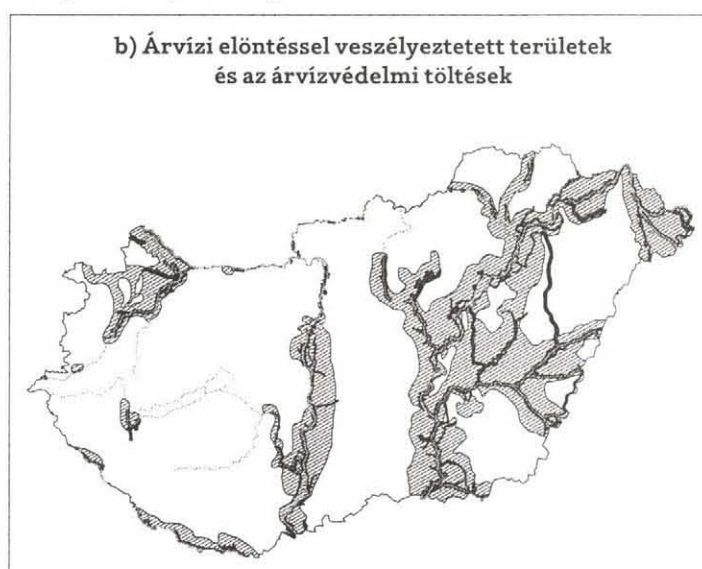
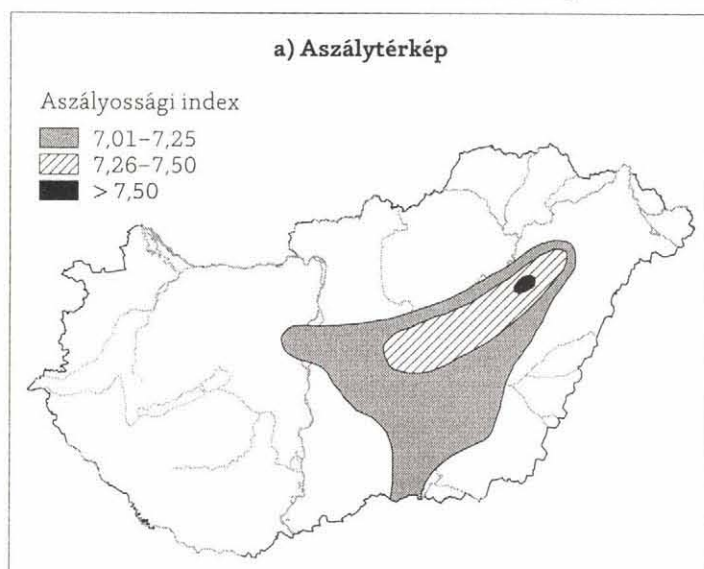
Az Alföldön jelentkező vízigények kielégítésére felhasználható, a vízgyűjtőn, hazai területeken keletkező felszíni vízkészlet minimális, a vízigényeket más területekről érkező vízzel, illetve vízatvezetéssel kell kielégíteni. Az Alföld vízgazdálkodása mennyiségileg és minőségileg is jelentős mértékben függ a Tisza vízgyűjtőterületén felettünk lévő országoktól. A vízgazdálkodás terén a jövőben várható igények kielégítése emiatt rendkívül bizonytalan.

Gátak, töltések

Hasonlóan aggasztó helyzetben van a Tisza-völgy *gát- és töltésrendszere*. A kötött talajból épített töltések állékonysága erős. Mégis, az elmúlt évtizedekben csökkent ez az állékonyság, mert a hosszan tartó, mintegy évtizedes száraz

időszak hatására a töltések erősen megrepedeztek. Az ország árvízvédelmi töltésein 1200 olyan veszélyes állékonysági mutatójú, lokálisan gyenge, egyenként 50-200 m hosszú szakaszt ismert, melynek árvízvédelmi biztonsága nem megfelelő. (Ezen belül 257 olyan szakasz van, amely sürgős beavatkozást igényel.) Az árvízvédelem az elmúlt évtizedekben sikeres volt, ugyanakkor jellemzője a rendszernek, hogy még a fejlesztett védvonalakban is vannak a környezetüktől eltérő, a biztonsági követelményeknek nem megfelelő, lokálisan gyenge szakaszok vagy keresztezések. A Tisza-völgyben a védművek kiépítettségi aránya mintegy 55%. A vizsgálatok szerint az árvízi elöntésnek kitett területen a *védelmi műveknek az előírt biztonságra történő kiépítése mintegy 170 milliárd forint ráfordítást igényelne*.

A hazai vízgazdálkodás néhány fontos jellemzője

Forrás: Somlyódi L.: i. m. 37. o.

Hullámterek

A Tisza mentén sajátos, sokrétű funkciót töltenek be a *hullámterek*, azokra mind az árvízvédelem, mind a természetvédelem, mind a mező- és erdőgazdaság, mind pedig a rekreáció igényt tart(ana), miközben ezek a funkciók gyakran nem vagy csak alig összeegyeztethetők. Alapvető gond, hogy a hullámterek *környezetileg igen érzékeny területén* a szántóföldi művelés módja alig tér el az általános gyakorlattól, ugyanúgy használják a kemikáliákat, mint a mentett oldalon, holott a vegyszerek bemosódásának veszélye itt sokkal nagyobb. Ezért a szántóföldi művelés csökkentése, illetve fokozatos megszüntetése a hullámtereken mindenképpen kívánatos.

A múlt századi folyószabályozásokat követően az árvízmentesítéssel a korábbi nyílt árterek vizes élőhelyei leszűkültek, és a hullámtereken alakult ki az akkori időszakhoz hasonló élővilág. A természetvédelmi cél kielégítésére a hullámtereken jó lehetőség van, ezért a *hullámtéri gazdálkodást* alá kell rendelni ennek a rendkívüli fontos ökológiai követelménynek. A hullámtér használói mezőgazdasági művelést, erdőgazdálkodást vagy bármilyen más tevékenységet kizárólag saját kockázatukra, a környezetvédelmi, természetvédelmi előírások betartásával és az árvizek levezetésének akadályozása nélkül folytathatnak.

Fejlesztési célok

A belvízvédelem stratégiai kérdései

A Tisza-völgy mezőgazdasági termelése, valamint a települések biztonsága érdekében fontos jövőbeli feladat a belvízbiztonság megteremtése. A probléma a belvízborítások nagyobb *területi kiterjedtsége* miatt nehezebben kezelhető, mint az árvízvédelem ügye. A jelentősebb kárt okozó belvizek kialakulása ugyanakkor hosszabb folyamat, így a veszélyhelyzetek hosszabb távú előrejelzése segíthet a védekezés eredményességében.

Az Alföldön általánosnak tekinthető belvízproblémában a szűkebb értelemben vett Tisza-völgy sajátos szerepet tölt be. A mélyebb fekvésű folyó menti területeken a belvízi elöntés kockázata nagyobb, ugyanakkor a veszélyeztetett földterületek minősége rosszabb. Ezek a tények felvetik annak lehetőségét, hogy itt lehetne és kellene leginkább a *területhasználat módját* megváltoztatni: az EU-s igény a szántóterületek csökkentésére jól összhangba hozható a természetvédelem és a költségtakarékos gazdálkodás érdekeivel.

A belvizek keletkezése, veszélyes mértékű elterjedése gyakran az *emberi gondatlanság* következménye. A nagy kárt okozó belvizek kialakulásának fő oka ugyanis – a szélsőséges hidrometeorológiai helyzeteken túl – a nem a táji adottságokhoz igazodó területhasználat (pl. mély fekvésű

területek szántóként való hasznosítása vagy településeken ilyen területek beépítése), illetve a korábban kiépült csatornahálózat szakszerűtlen használata (pl. tisztítás elmaradása, feltöltése, beszántása).

A legfontosabb feladatok

– A *belvízcsatorna-hálózat* szakszerű üzemeltetésének biztosítása mind a kül-, mind a belterületeken. Ennek lát-szólag felesleges karbantartásáról száraz időszakokban sem szabad megfeledkezni.

– A *területhasználatot* a táji adottságok figyelembevételével kell kialakítani, szükséges esetben módosítani. A termőföld-kivonások, erdősítések, rendezéstermódosítások során a belvízveszélyes területek létével számolni kell.

– Azokon a területeken, ahol a megemelkedő *talajvíz* jelenthet belvízi kockázatot, a biztonságos előrejelzést lehetővé tevő figyelőhálózatot kell üzemeltetni.

Tartós, rendkívüli hidrometeorológiai helyzetek esetén *távérzékeléssel, légi, illetve műholdas elemzésekkel* jól meghatározhatók a beavatkozást igénylő területek.

Mindezek figyelembevételével két helyzet okozhat belvízi problémákat, vagy fokozhatja azokat:

a) a gyors hóolvadás mélyen átfagyott felszínek esetén, illetve a rendkívüli heves csapadék,

b) a folyók olyan magas vízállása, ami a vízelvezetést a tisztán gravitációs rendszerekben nem teszi lehetővé.

Ismételten meg kell azonban jegyeznünk, hogy a belvízmentesítés komoly érdekellentétben van az ökológiailag szükséges vízkészletek visszatartásával. Alföldünkön a potenciális párolgás az évek többségében meghaladja a csapadék mennyiségét, éppen ezért minden, a területről elvezetett víz fokozza a vidék vízhiányát (jól példázza ezt a helyzetet 2000. tavasza és nyara, amikor a rendkívüli ár- és belvízhelyzetet átmenet nélkül tartós szárazság követte). A jövőben a belvízmentesítést a vizek lehetőség szerinti visszatartásával együtt kell megvalósítani.

A felszíni vízgazdálkodás

a) A vízkészletek és a vízminőség nemzetközi együttműködésen alapuló biztosítása.

Mindaddig, amíg nem sikerül az egész Kárpát-medencére kiterjedő, a nemzetközi egyezmények előírásait egyformán értelmező, elfogadó és betartó többoldalú együttműködést kialakítani, a Tisza-vidék kistérségeit felvízi irányból mindig fenyegetik a tervezhetőnél nagyobb mértékű *vízgazdálkodási kockázatok*. Az egész vízgyűjtő 80 évvel ezelőtti politikai feldarabolása kockázattal növelő eredménnyel járt, s a részvízgyűjtők fejlesztése egymás érdekeivel ellentétesen történt/történik. A hegyvidéki vízgyűjtőt uraló országok (Románia, Ukrajna, Szlovákia) saját érdekükben számottevő víztározó-kapacitásokat építettek ki, amelyek révén a Tisza-vízrendszer legfontosabb mellékfolyóinak vízjárását – nem

azonos mértékben ugyan, de – módosították. Egy felvízi ország ellentételezés nélkül nem vehető rá arra, hogy saját beruházásában megvalósított létesítményeit az alvízi ország igényeit – akár minimális mértékben is – figyelembe véve üzemeltesse, illetve olyan beruházásokat hajtson végre, amelynek előnyeit nem maga élvezi. Mindez a hidrológiai kérdéskör legsúlyosabb, de eredményesen legnehezebben megoldható konfliktusa.

b) A hullámterek alapvető funkciója az árvizek biztonságos levezetése.

Tudomásul kell venni, hogy az ármentesítés eredményeként elért több mint tízezer km² extenzív területnyereség ára az árterek alkalmi vízborítása! Az árvízvédelmi funkció után a hullámtereken a természetvédelem, illetve az ezzel összeegyeztethető erdő- és legelőgazdálkodás kaphat szerepet (ezek a funkciók alapvető ellentétek nélkül összehangolhatók).

c) Területhasználat racionalizálása.

A folyó menti kistérségek fejlesztése során külön prioritásként kell kezelni a fenntartható és racionális területhasználat kialakítását. Ennek fontos eleme, hogy a mélyebb fekvésű, gyakran belvizes területeken található szántókat át kell minősíteni, az ártereken a szántóföldi művelést lehetőleg meg kell szüntetni. A változásokkal együtt a természetvédelem szempontjait érvényesíteni kell, s a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Programban megfogalmazottak megvalósítása során a Tisza-völgyet *kiemelt célterületnek* kell tekinteni.

A kedvezőtlen vízháztartási folyamatok mérséklése, a keletkező gazdasági és ökológiai károk csökkentése érdekében fontos feladatok:

- a területen képződő csapadékok, különböző eredetű vízkészletek minél nagyobb arányú visszatartása (a kárelhárítással összhangban);

- a rendelkezésre álló vízkészletek minél nagyobb területen való felhasználásának kiterjesztése (a potenciálisan öntözhető területek bővítése);

- a rendelkezésre álló felszíni vízkészletek bővítése és a korlátozott vízhasznosítással járó időszakok lerövidítése (megszüntetése) a határon túli vízgazdálkodási létesítmények fejlesztésével; (az előző sikertelensége esetén) a Dunából történő vízátvétel lehetőségének hosszú távú előkészítése.

A jövő árvízvédelmére gyökeresen új koncepció nem alakítható ki, arra sem természetföldrajzi, sem műszaki, sem gazdasági lehetőség nincs, de nincs is rá szükség. A meglévő árvízvédelmi művek fejlesztése, rekonstrukciója biztosítani tudja az ország árvizek elleni védelmét.

Az árvízi szükségtározás a Tiszán hatékonyan nem alkalmazható, viszont a kisebb mellékfolyókon jelentős tartalékok vannak. A rendkívüli vízmennyiségek szükségtározásánál számolni kell ezen vizek szennyezettségéből fakadó ökológiai és egyéb környezeti kockázatokkal.

A töltések megfelelő minőségi állapotának (szerkezeti problémák, magasságihiány) kialakítása, azokon szilárd burkolatú utak létesítése az árvízi védekezés hatékonyságának jelentős javítását eredményezné. Ez utóbbi egyúttal igazodva a társadalmi igényekhez egy mintegy 4200 km-es kerékpárút-hálózat részeként az ökoturizmus kiemelten fontos része lehetne, és a gátórházak, védelmi központok e turistaútvonal szállás-, segélynyújtási, tájékoztatási és ellátási központjaiként is működhetnének.

IV. A Tisza és az ember*

Az ember és a környezete egy. Az egyik pusztulása a másik vesztét hozza magával. Amikor ezt gazdasági szempontok alapján megértjük, hibáinkat, mulasztásainkat felismerjük, megeshet, hogy már késő lesz.

A környezetvédelem helyzete

A Tisza-völgy környezeti viszonyai rossznak tekinthetők. Ennek oka: a hazai környezetvédelmi stratégiák hiányossága, valamint a határon túli szennyezések drasztikus megnövekedése.** A folyó menti települések környezeti infrastruktúrája sok esetben korszerűtlen, a vezetők ismeretei gyakran hiányosak, a lakosság környezeti érzékenysége csupán eseti.

A térségben jelentős ipari szennyező források találhatók, melyek a bevezetett, már szigorítottnak tekinthető intézkedések és szabályozók ellenére még mindig nagyban hozzájárulnak a folyó vízminőségének romlásához, hasonlóan a légszennyezéshez. A kisebb települések zöme többkevesebb sikerrel küzd a hulladékkezelés, a szennyvizek és a nem megfelelően kialakított térhasználat problémáival, amely a mezőgazdasági területek degradációját, a talajok romlását és az erdőgazdálkodási gondokat eredményezte. Pótolhatatlan természeti értékek, nemzeti kincsek kerülnek veszélybe, a Tisza mentén élők sorsa pedig sokszor kilátástalannak tűnik.

A környezeti elemek állapota, az ember és a környezet egységének hiánya térségenként erősen eltérő.

- A *levegő háttérszennyezettsége* országos összehasonlításban csekély, de a településeken a lélekszámmal arányosan egyre szennyezettebb.

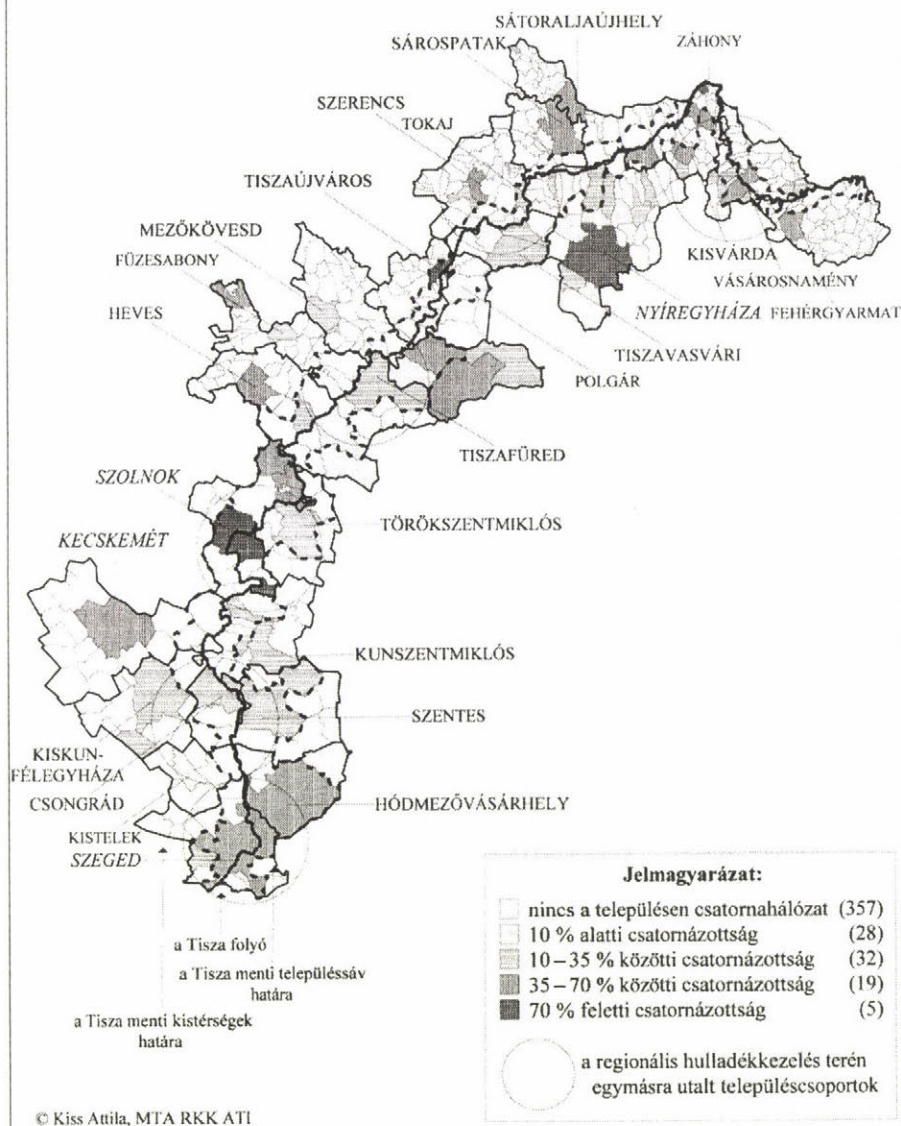
- A Tisza *vízének szennyezettsége* a rendszerváltás után csökkent, általában közepes vízminőség jellemző rá, de a mikroszennyezők tekintetében rosszabb a helyzet, mint ko-

* A környezetvédelmi fejezeteket dr. Kerényi Attila és munkacsoportja készítette.

** Vö. a tanulmány III. fejezetével!

A környezetvédelem két kulcsterületének reprezentálása:

A közcatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya (1998)
és a regionális hulladékkezelés távlati terei

rábban. A vízminőségi monitoring a szerves és szervetlen mikroszennyezők terén fejlesztésre szorul. Mint már az első fejezetben leírtuk, a rendkívüli vízszennyezések gyakorisága csökkent, de a határon túlról érkező rendkívüli szennyezések többnyire súlyosabbak, mint a hazaiak. Emellett a felszín alatti vizek közül a talajvíz elszennyeződött, ivóvíz nyelésére nagyrészt nem használható. A távlati felszín alatti ivóvízbázisokat több hatás veszélyezteti.*

– A talaj mezőgazdasági eredetű szennyezése csökkent, a lokális szennyeződések az alábbi főbb forrásokból származnak: *élelmiszer- és vegyipar, vegyianyag-átfejtés, üzem-*

anyagtartályok hibái, tökéletlen szennyvíztisztítás. A Tisza menti talajok összterületének 74%-a a szennyezések terjedésére, 70%-a pedig savanyú környezeti hatásokra érzékeny. A cink, az ólom és a réz mennyiségének növekedése az ártér öntéstalajai-ban kimutatható.

– A tájban bekövetkezett változások közül kedvezőtlen az *erdők* több területen megfigyelhető *tarvágása*, a szántóterületek egy részének *parlaggá válása* (allergén gyomnövények elszaporodása), az illegális hulladéklerakások szaporodása, az elhagyott kavics- és/vagy homokhányók rendezetlensége.

– A települések alapvető környezeti gondjai közül ki kell emelnünk a *csatornázottság* és a szennyvíztisztítás elmaradottságát. (A települések mindössze 10%-a tekinthető teljeskörűen csatornázottnak, 70%-án pedig nincs szennyvíztisztítás. Ez utóbbiak kivétel nélkül falvak.) A települési szennyvíztisztítók a leggyakoribb felszíni-víz-szennyezők.

Felmérésünk szerint közel négyezer épület van a Tisza gátjain belül, s ezek több mint 90%-a építési engedéllyel épült! A települési önkormányzatok több településen további építési engedélyek kiadását tervezik a hullámtérre. A gátakon belüli épületekben keletkező szennyvíz nagy része normál vízállások esetén is a Tiszát terheli, s árvíz alkalmával az emésztőkből kikerülő szennyvíz komoly fertőzésveszélyt jelent. A *települési hulladékok* környezetkímélő lerakásának megoldatlansága ugyancsak a legsúlyosabb környezeti gondok közé tartozik.

Környezetvédelmi veszélyforrások

A helyzetértékelés alapján – a problémák, hiányosságok súlyosságát figyelembe véve – az alábbi gondokat, folyamatokat emelhetjük ki:

1. Az önkormányzati környezetpolitika elmaradott, nincsenek települési környezetvédelmi programok és átgondolt környezeti tervezés.

2. A települési hulladékok mennyisége nő, elhelyezésük túlnyomórészt megoldatlan. A legsúlyosabb problémák ezen a téren:

- a hulladéklerakók 31,5%-a vízjárta területen fekszik,
- 67%-uk gödörfeltöltéssel technológiával üzemel,

* A vízminőségre vö. a tanulmány II. fejezetét!

MIKROSZENNYEZŐK OSZTÁLYÁTLAGAI FŐ VÍZFOLYÁSAINKON				
Komponens-csoport	Komponensek	Duna	Dráva	Tisza
Szerves	Kőolaj és termékei	3,50	2,33	2,67
	Fenolok	1,50	2,67	1,67
	Anionaktív detergens	1,00	1,00	1,00
Szervetlen	Cink	1,00	1,00	2,33
	Higany	2,33	1,00	2,00
	Kadmium	1,00	1,00	1,00
	Króm	1,00	1,00	1,00
	Nikkel	1,00	1,00	1,00
	Ólom	1,00	1,00	1,00
	Réz	1,50	1,00	1,67

Forrás: Somlyódi L.: i. m. 153. o.

- 17%-uk homokra került,
- 6,7%-uk természetvédelmi területen helyezkedik el,
- 11%-uk humán-egészségügyi szempontból igen kedvezőtlen helyen fekszik (nem megfelelő védőtávolság, kedvezőtlen szélviszonyok),
- 60%-uknál elmarad a rendszeres tömörítés vagy a földtakarás,
- 33%-uknál az üzemeltető égetéses megsemmisítést alkalmaz.

3. A települések csatornázottsága, különösen pedig a szennyvíztisztítás elégtelen. A műszakilag, technológiailag elmaradott szennyvíztisztítók a felszíni vízfolyások, morotvatavak és a talaj legsúlyosabb szennyezői közé tartoznak.

4. A Tisza és mellékfolyóinak rendkívüli szennyezései évtizedek óta évi 10-20 alkalommal terhelik a folyók vizét. A szennyezések okozója mintegy 50%-ban felderítetlen marad.

5. A Tisza menti településeken számos illegálisan működő fűtő kút van. Ezek összességükben komoly veszélyt jelentenek a regionális felszín alatti ivóvízbázisokra, mivel a víz-záró rétegeket is átütik. Sok esetben a felhagyott kutakat felszín alatti szennyvízelhelyezésre használják, s ez tovább növeli a vízbázisok elszennyeződésének veszélyét.

6. A mezőgazdasági eredetű talaj- és vízszennyeződések a rendszerváltás után csökkentek. Mindezek ellenére az élővizek (különösen a holtágak és morotvák) eutrofizációs veszélyeknek vannak kitéve, ha közvetlen környezetükben szántóföldi művelést végeznek. A talaj sokáig képes kivédeni a szennyező anyagok ártalmas hatásait. Hosszú idő után azonban a talajbéli szennyeződések „időzített kémiai bombaként” robbanhatnak: a termesztett növényeken keresztül az emberi egészséget is veszélyeztethetik, vagy a talajvíz elszennyezése révén a vízhasználatot korlátozhatják. Komoly probléma, hogy a talaj diffúz szennyezettsége gyakorlatilag nem ismert.

7. A települési önkormányzatok eddigi gyakorlata és ismert jövőbeli szándékai szerint a hullámtéren sok település határában nem szüntetik be az építkezéseket. Ezzel veszélybe sodorják az épületeket (lakóházak esetén a lakókat is), és komoly szennyező forrásokat hoznak létre.

8. A roncsolt és/vagy egyéb tevékenységekkel átalakított tájrészletek kiterjedése tovább nő. Az építkezések (beleértve az autópálya- és útépitési programokat is) fokozott kavics- és homokigénye várhatóan fokozni fogja a tájrombolás mértékét, ezen belül nőhet az illegális kitermelések száma is.

Fejlesztési célok

1. A települési önkormányzatok (polgármesteri hivatalok) környezetvédelmi tudatosságának és feladatmegoldó képességének kiemelt fejlesztése.

2. A helyi környezetvédelmi problémák feltárása, szakszerű értékelése, a megoldások főbb alternatíváinak elemzése, szakszerű települési környezetvédelmi program készítése felkészült szakembereket igényel. Ilyenekkel a Tisza menti települések túlnyomó többsége nem rendelkezik, holott nélkülük eredményes környezetpolitika nem folytatható.

3. A lakosság környezeti tudatának fejlesztése. A lakosság együttműködését a környezeti problémák megoldásában csak úgy lehet megnyerni, ha tisztában vannak lakóhelyük gondjaival, a megoldások módjaival és a várható kedvező következményekkel, illetve a megoldások elmaradása esetén a kedvezőtlen hatásokkal.

4. A vízminőségi monitoring fejlesztése – különös tekintettel a szerves és szervetlen mikroszennyezők folyamatos mérésére –, a biológiai vízminősítés fejlesztése.

5. Komplex vízgazdálkodási-vízvédelmi programok kidolgozása. A települési önkormányzatok, a vízügyi igazgatóságok és a környezetvédelmi felügyelőségek közösen dolgozzanak ki regionális, hosszú távú vízgazdálkodási és vízvédelmi cselekvési programot, beleértve a tényleges és potenciális szennyezők feltérképezésén alapuló stratégiai jelentőségű vízvédelmi intézkedéseket, tevékenységeket is, különös tekintettel a távlati regionális vízbázisokra.

6. A Tisza menti árvízvédelmi vonalon belüli építkezések rendezése, újabb építkezési engedélyek kiadásának megszüntetése, ill. erős korlátozása, szigorú műszaki feltételekhez kötése.

7. A városi ivóvíz minőségének javítása – különös tekintettel a szerves mikroszennyezők eltávolítására.

8. Környezetkímélő, a termőhelyi feltételekhez alkalmazkodó földhasználat és mezőgazdasági technológia megvalósítása.

9. A települési hulladékok gyűjtésének, szállításának, ártalmatlanításának, szakszerű elhelyezésének és/vagy újrafeldolgozásának megvalósítása. Középtávon legalább hat regionális hulladéklerakó kialakítása javasolható. Alternatív megoldásként meg kellene vizsgálni két vagy három plazmaégető építésének lehetőségét. Hosszú távon feladat a szelektív hulladékgyűjtés egyre szélesebb körben történő megszer-

vezése, beleértve a háttérpar felderítését, a hulladékfeldolgozás megszervezését, a szállítások lebonyolítását is.

10. A roncsolt (bányagödrök) vagy egyéb emberi tevékenységgel átalakított (pl. kubikgödrök) tájrészletek természetközeli állapotának visszaállítása, a táj rendezése, s ahol lehet, a környezetkímélő tájhasznosítás megvalósítása.

A Tisza tartósan II. osztályú vízminőségének elérése a távlati cél. Ehhez szükséges a nemzetközi egyezményekben rögzítendő garanciák megalkotása, a vízgyűjtő potenciális veszélyforrásainak fokozatos felszámolása.

II. A turizmus különböző formái*

A Tisza mentén egymás mellett léteznek idegenforgalmi centrumok és idegenforgalmilag „szűzföldekként” értelmezhető területek, amelyeknek igen vonzó természeti látnivalóik, kulturális, tradicionális, termál- és gyógyvizardottságaik vannak. Míg az első csoport keresettségére helyenként már a túlszűfolttság jellemző (a nagyvárosok, egyes fürdőhelyek és folyószakaszok, nemzeti parkok részletei), addig egyes külső vagy belső periférius területek még a hazai turizmus által is alig érintettek.

A fejlesztés típusai és terei

A „ránk váró” EU-s direktívák bizonyos területeken alternatívaként előtérbe helyezik a fenntartható fejlődés kritériumainak is megfelelő, a természeti környezetet megőrizve fejlesztő környezetbarát üdülési formákat. Mindazokat, amelyeket összefoglaló néven „a turizmus lágy formáinak” nevezünk. Ennek jelei már napjainkban is mutatkoznak. A természeti viszonyokon kívül a Tisza mente kulturális és művi adottságai, bemutatói, rendezvényei vonzó hatást gyakorolhatnak a hazai és a határokon túli magyarokra, valamint a külföldi turistákra is.

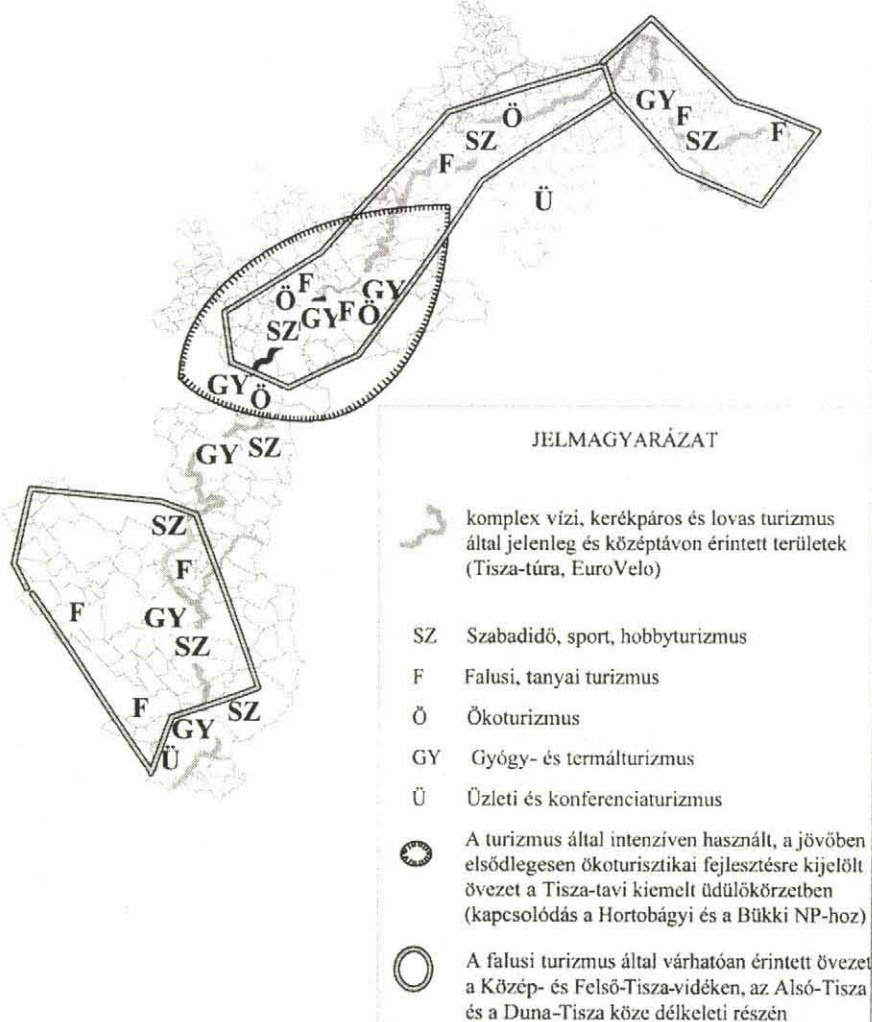
A Tisza mentén fekvő 25 kistérség 441 települése közül az évtized elején mindössze 56, majd az 1991–92-es visszaesést (38–45) követően az évtized közepére 79, míg 1998-ra 98 település kereskedelmi szálláshelyein jártak turisták. Mindez tehát mutatja a turizmus diffúzióját az Alföldön, s azon belül az attraktívabb adottsággal rendelkező Tisza menti kistérségek-

ben. A KSH által 1998 óta publikált, falusi turizmusról szóló statisztika szerint ezen szálláshelyeknek az országos értékekből való részesedése magasabb a kereskedelmi szálláshelyeknél tapasztaltaknál.

Megfigyelhető azonban az is, hogy az évtized elejéhez képest elsősorban a *kisebb falvakban bekövetkezett változás* hozzájárult a turizmus fejlesztéséhez. Ezt jól mutatja az is, hogy az évtized végén az ezer vendégéjszaka alatti, valamint az 1–5 ezer vendégéjszakával rendelkezők kategóriájába esett a települések kétharmada, addig az évtized elején e két kategóriába összesen csak kevesebb mint felük jutott.

A Tisza menti *kistérségek* – mint már említettük – együttesen ma a vendégforgalomból kisebb mértékben részesednek, mint az évtized elején (kb. 8,8% a vendégéjszából, 5,5% a külföldi vendégek számából, 6,8% a vendégéjszakák számából és 4,0% a külföldiek által eltöltött éjszakák számából). Nem szabad elfelejteni azonban azt sem, hogy a

A turizmus fejlesztésének típusai és terei a Tisza mentén

© Dr. Csordás László, Tisza Program 2000.

* A turizmusról szóló fejezeteket dr. Csordás László és munkacsoportja készítette.

térséghez tartozó megyeszékhelyeken, Nyíregyháza kivételével, jelentősen visszaesett a *vendégéjszakák száma 1990-hez képest* (különösen Szolnokon, Szegeden és Kecskeméten).

A *csökkenés* megfigyelhető mind a vendégek, mind a vendégéjszakák (összes és külföldi) számában. Ugyanakkor az 1990-es évek közepe óta gyenge növekedés tapasztalható egyes mutatókban, elsősorban a kistérségi beosztás szerint. A folyóval szomszédos 141 település kereskedelmi szálláshelyein a Tiszát övező kistérségek turisztikai forgalmának több (a külföldiek tekintve kevesebb) mint fele bonyolódik, tehát a kevesebb mint 1/3 településre a forgalom fele jut. A kereskedelmi szállásférőhelyek száma a fizetővendéglátásból adódó visszaesések ellenére az 1990-es évek közepétől növekedni kezdett, úgy, hogy az országon belüli arány 0,5–1,0%-kal javult.

Gátló tényezők

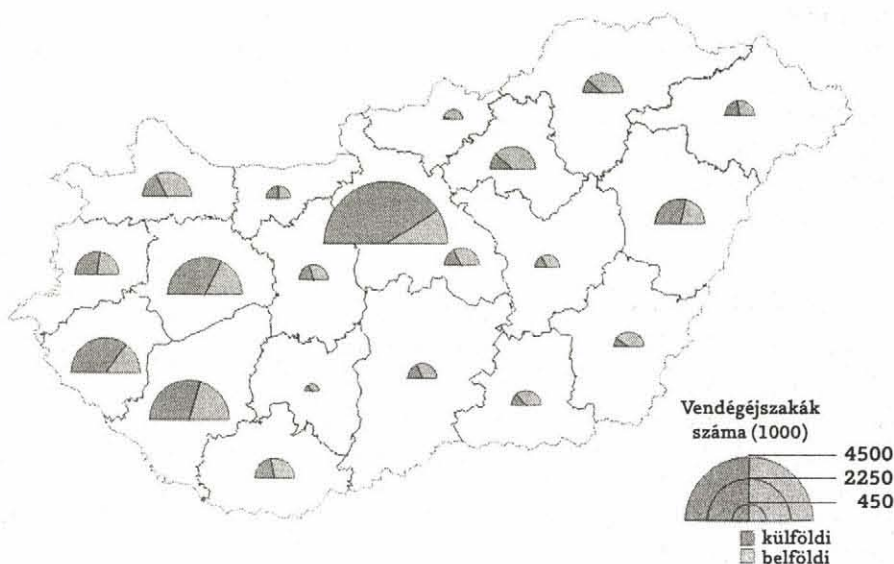
Leginkább a *pénzhiány* gátolja a turizmus fejlődését. A települések kb. egynegyedében a reklám hiányát, az elmaradott infrastruktúrát, a szálláshelyek és a vendéglátóhelyek hiányát jelölték meg problémaként, a rossz megközelíthetőség (utak hiánya) említendő a második nagy blokkban. A válaszadó önkormányzatok mintegy 10–13%-a véli úgy, hogy a vállalkozások hiánya, a koordináció, a szakmai képzetlenség, a szolgáltatások alacsony színvonala, valamint a lakosság szemlélete is negatívan hat a folyamatokra.

A turizmus szerepe a helyi gazdaságban és a foglalkoztatásban ma még szerény, de folyamatosan emelkedni fog jelentősége, a válaszadó települések több mint 80%-a nem is tudná elképzelni települését turizmus nélkül.

A települések egy részében az elmúlt évtizedben jelentős kapacitásbővítésre került sor az alpinfrastruktúra és a turisztikai infrastruktúra területén, a vonalas hálózatok kialakításában (a válaszadó települések közel felén jelentősen bővítették a férőhelyek számát, új vendéglátóhelyeket alakítottak ki az elmúlt évtizedben). Ugyanakkor jellemző a falusi telkek üdülési célú felvásárlása, a zártkertből üdülővé való alakulás, azaz a rekreációs övezetek további, *extenzív típusú növekedése*.

Az önkormányzatok turizmushoz való viszonya felemás, sokszor a szervezeti keretek megteremtése sem történt meg, sokszor hiányoznak a civil szervezetek, ami esetenként visszavetheti az üdülőtérületek és az érintett települések tervszerű fejlesztését. A települések csupán egynegyede rendelkezik turizmusfejlesztési koncepcióval, miközben mára már mind-

A kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma, valamint megoszlása külföldi és belföldi vendégek szerint (ezer éjszaka), 1999

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal; © Gazdasági Minisztérium Regionális Információs Főosztály

egyik régió elkészítette a koncepcióját és a programokat is. A gyakorlati tapasztalatok alapján viszont az látható, hogy a települések igen aktívan vesznek részt a kistérségi, megyei és regionális jellegű szerveződések turisztikai feladataiban.

A települések elsősorban a szálláskapacitások bővítésére, az infrastruktúra fejlesztésére, kemping-, strand- és kikötőfejlesztésre, a kerékpáros, a falusi és a termálurizmus fejlesztésére, valamint erőteljes PR fejlesztésre tettek javaslatot rövid, közép-, és hosszú távú turizmusfejlesztési elképzeléseik keretében.

A fejlesztésirányok megfogalmazásakor a legtöbb válaszadó település – az Országos Területfejlesztési Koncepció turizmusfejlesztési prioritásai közül – leginkább a *szabadidő, sport és hobbiturizmust* (51 településen) és a *falusi turizmust* (42) fejlesztené, amit *jelentősen lemaradva követ a rendezvény- és fesztiválturizmus* (23), valamint az *ökoturizmus* (21). A *tranzitturizmust* és a *gyógyturizmust* 13–13 település tartja fontosnak valamilyen szinten, azaz más-más fontossági sorrendben. Az üzleti, gasztronómiai és borturizmust a települések kb. egyhatoda említette meg. A bevásárló- és vallási/zarándokturizmust viszont csak 4–4 településen fejlesztenék, igaz csak a 3–11. helyek valamelyikén.

Fejlesztési célok

A turisztikai régiókra elkészült fejlesztési koncepciók és turizmusfejlesztési programok igen sok irányt javasolnak a fejlesztések megvalósítása érdekében. Ezek közül a legfontosabbak kiválasztása igen nehéz. Általánosságban a turizmus területén az alábbi fő irányok kiemelése fontos:

1. Az turizmusához szükséges alpinfrastruktúra és a turisztikai infrastruktúra kialakítása (utak, vonalas infrastruktúra). A turistának a kiválasztott területre változatos közlekedési eszközökkel el kell tudni jutnia, ott komfortosan kell magát éreznie, elvárja a tiszta, rendezett viszonyokat és a teljes körű kiszolgálást a programok stb. terén. Ezen a prioritáson belül autópálya és más egyéb utak, hidak építése, a csatornázottság szintjének emelése, a kiszolgáló közlekedési és turisztikai infrastruktúra (szálláshelyek, kulturált vendéglátóhelyek, kemping, strand- és kikötőfejlesztés, kerékpárutak, közös vízi-kerékpáros-gyalogos-lovas csomópontok a folyó menti árvízvédelmi töltésen, termálfürdők fejlesztése, szabadidőközpontok) kialakítására van szükség a Tisza-völgy egységes turisztikai fejlesztésének megvalósítása érdekében.

2. A turisztikai információs rendszer és a marketing szerepének erősítése. A Tisza-völgy egységes turisztikai fejlesztésének megvalósítása érdekében szükséges egy területekre bontott és az OTIR-ra építő információs rendszer kialakítása, a Tourinform-irodák számának szaporítása, a településeken, kistérségekben olyan csoportok létesítése, akik a településsel kapcsolatos információkat naprakészen tartva jelentősen hozzájárulhatnak a gyors és pontos, korrekt tájékoztatáshoz.

3. Programcsomagok kidolgozása a különféle turisztikai termékek együttes piacra vitele érdekében. A turisták számának és elsősorban az általuk töltött vendégéjszakák számának, a programokban való részvételi lehetőségek növelése érdekében lehetőleg minél több programot össze kell kapcsolni. A Tisza mente erre részben lehetőséget nyújt hosszabb tematikus programok kialakításával (Tisza-túrák), ám emellett szorgalmazni kell a különféle szabadidő-eltöltési módok összekapcsolódását.

A turizmus tudatos fejlesztése esetén elérhető jövőképet – az LT Consorg és a Teampannon Kft. által elkészített Tisza-tavi Turizmusfejlesztési Koncepciót alapul véve – az észak-alföldi és dél-alföldi koncepciók is hasonlóképpen foglalmazták meg:

Az optimális jövőkép megvalósításához és a távlati célok eléréséhez sikeres, fenntartható turizmust kell a térségben megteremteni, amely nem jár negatív hatásokkal a kulturális és természeti környezetre, hozzájárul a gazdasági-társadalmi fejlődéshez, a lakosságnak biztos megélhetést nyújt, a vállalkozások számára rentábilis, a turistáknak pedig kifogástalan utazási-üdülési élményt nyújt. Ehhez szükséges a térség sajátos képének, arculatának kialakítása is.

„Tudatos fejlesztés esetén felvillantható egy olyan jövőkép, amely a térség adottságainak és lehetőségeinek egészével számol és azok optimális felhasználásán alapul.”

Optimálisnak ma azt tekintjük, ami úgy teszi lehetővé az erőforrások felhasználását, hogy abból a lehető legtöbb jusszon mindenkinek, a ma itt élőknek és leszármazottaiknak is. Ez a fenntartható fejlődés lényege, amit nem könnyű meg-

valósítani. Ha ezt az utat választjuk és valósítjuk meg, akkor a turizmus szemszögéből nézve a Tisza mente jövőképe a következőképpen képzelhető el:

– Épen megőrzött, szép természeti környezetben megbúvó, virágzó kis települések, amelyeknek belső rendje és tisztasága is megkapó.

– A lakosság számos munkalehetőség közül választhat, sok a szolgáltatás, a kis bedolgozó- vagy hagyományos kézművesüzem, de az emberek többségének gazdasági tevékenysége a biotermelésre alapozott mezőgazdasághoz és a turizmushoz kötődik. Mindkettő sok fiataalt vonz (vissza) a térségbe.

– A Tisza-tó és a Tisza-völgy hazai és európai hírnevét azonban nemcsak ennek köszönheti, hanem annak, hogy a tó és a völgy környéke szinte szigetként képez a természettől eltávolodott és gépiessé vált világunkban, ahol az ökoturizmus különböző formái együtt, egymás mellett és egymást kiegészítve léteznek. Az ökoturisták minden csoportja megtalálja itt, ami vonzza őt:

a) az iskolák tanulói és a felnőtt természetjárók a madárrezervátum és a nemzeti parkok élővilágát csodálhatják helyükről, miközben szakavatott kísérők magyarázatát hallgatják;

b) a horgászok még késő ősszel is jó süllő-, harcsa- és csuka fogásra számíthatnak;

c) a vadászok számára a jól megszervezett vadgazdálkodásnak köszönhetően a térség szinte minden évszakban kínál vadat;

d) a lovasok szép természeti környezetben követhetik a tó körüli és a Hortobágyra vagy Bugacra vezető változatos túraútvonalakat, amelyek mentén tanyákon és kúriákon be rendezett szállásokon pihenhetnek meg;

e) az evezősök az egész hazai Tisza-szakasz mentén vezethetik hajóikat a Tisza-túrán, s a Sarudi-öböl nemzetközi színvonalú pályáján mérhetik össze erejüket;

f) a települések régi házaiban és a környékbeli tanyákon a falusi turizmus hívei térhetnek vissza – vendéglátóik segítségével – a szinte elfelejtett természetközeli életmódra nyaralásuk alatt;

g) a gyógyfürdők vendégei egész évben érkeznek és egészségük regenerálása mellett élvezhetik a sok élményt és hangulatot, amelyet a térség nekik is felkínál.

A turista számára – akár miért is jött ide – mindenütt színvonalas szolgáltatások és vendégszerető emberek teszik teljessé az élményt, amelynek megteremtéséért az egész térség lakossága hosszú éveken át közösen dolgozott.

Szakmai szemszögéből e jövőkép megvalósítása a tudatos fejlesztésre épül. Ez csak a helyi lakosság bevonásával képzelhető el. E jövőkép megvalósulása esetén a Tisza-völgyi turizmus legalább az országos átlagnak megfelelő ütemben nő, gazdasági teljesítménye pedig az ország turisztikai bevételeiből való jelenlegi 5–10 százalékos részesedés fenntartását biztosíthatja, vagy – sajátos jellege folytán – inkább növelheti.

Az ökoturizmus szemlélete a látogatók számának túlzott növelése helyett a környezet megőrzésére és olyan gazdasági haszon elérésére teszi a hangsúlyt, amelyből a térség lakossága és természetvédelme is részesedik.

VI. A Tisza-vidék fejlesztésének általános kérdései, tényezői*

A Tisza és a hozzá kapcsolódó tájak, térségek jövője, új szemléletű fejlesztésük megalapozott kidolgozása az egész Alföld fenntartható regionális és vidékfejlesztésének kulcsproblémája.

A Tisza-vidék fejlesztéséhez az alábbi általános feladatok meghatározására és megoldására van szükség:

– a Tisza-völgy egésze vízgyűjtő területére vonatkozóan – azaz nemzetközi szintű és a szomszédos országokkal is összehangolt – új folyószabályozási, vízgazdálkodási és -védelmi koncepció kidolgozására, különös tekintettel a vízgyűjtő átfogó környezet- és természetvédelmi, ökológiai használati szabályainak szerződéseken, ill. törvényekben való rögzítésére,

– egy átfogó, komplex szemléletű Tisza-fejlesztési stratégia kidolgozására, amely a folyó meghatározott vidékeit indokoltan kiemeli és szigorúan szabályozott, illetve támogatott tervezési-fejlesztési övezetként kezeli (ennek első változatának is tekinthető ez a dokumentum),

– a kiemelt ágazatok (környezet- és természetvédelem, vízgazdálkodás és -védelem, mező- és erdőgazdaság, turizmus-, település- és humánerőforrás-fejlesztés) tekintetében összehangolt, a folyó mentén fűrtszerűen összekapcsolódó tervezési és fejlesztési feladatok kidolgozására, megfogalmazására, megvitatására, elfogadására, és egymásra épülő, programozott és ütemezett végrehajtására,

– a tervezett Tisza-fejlesztések beillesztésére a magyar és (a nemzetközi) regionális fejlesztési rendszerbe érdemi regionális, megyei, kistérségi és települési (Tisza-szövetség), il-

letve civil együttműködési-partneri hálózat kiépítésével, a közös Tisza menti fejlesztési programok megvalósításában való részvételük intézményes biztosításával,

– majd ezekkel párhuzamosan: a koncepció elfogadása után egy minden igényt kielégítő, az érintettek számára kötelező érvényű, modern szemléletű és kivitelezésű Tisza menti színvonalas rendezési terv elkészítésére, befogadására és alkalmazására.

A következő általános fejlesztési területek, ajánlások fogalmazhatók meg.

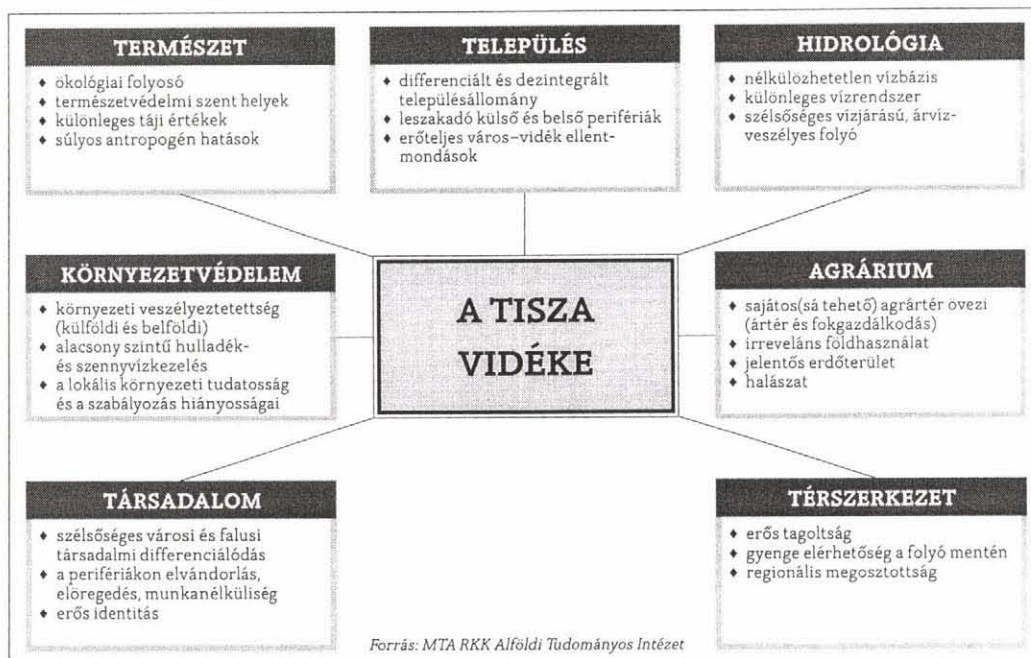
1. A Tisza, az Alföld ökológiai tengelye

Minden lehetséges fejlesztést és beavatkozást alapvetően alá kell rendelni a modern fenntartható fejlesztés elveinek. Átgondolva a folyónak az Alföld egésze fejlődésében betöltött és várható új, növekvő szerepét, megállapítható, hogy a jövőben a Tisza mint természeti-táji ökológiai érték lesz a legfontosabb.

2. A Tisza mint havariátényező

Javítani szükséges az árvízvédelmi létesítmények állapotát. Indok: a szélsőségesse váló alföldi klimatikus és lefolyásviszonyok, valamint a Tisza menti térségek települései társadalmának fokozódó veszélyeztetettsége. Erősíteni kell a folyó és közvetlen környezete tájrehabilitációját is, elősegíteni a szétvezetett víz mennyiségének növelését.

A havariátényezők másik csoportját a hazai és a nemzetközi környezetvédelmi veszélyeztetettség jelenti. Ezek felszámolása rendkívül sürgető teendő. Elmaradásuk számottevően korlátozhatja a többi fejlesztés lehetőségét.

* A fejlesztési koncepció-javaslatokat dr. Csátrai Bálint és munkacsoportja készítette.

3. A Tisza mint vízrendszer és vízgazdálkodási tényező

Meg kell oldani a szűkebb és a tágabb Tisza menti agrártárjak öntözési, *belvíz-mentesítési, csatornázási feladatait*, illetve a települések vízigényére is tekintettel a szennyvíztisztító kapacitások kiépítésének feladatait.

4. A Tisza mint különlegesen kezelendő, sajátos, fenntartható agrártér

A Tisza menti térségek 3/4-e halmozottan hátrányos helyzetű, a (belső) perifériákra jellemző tüneteket magán viselő kistérség. Népessége hagyományosan vidéki, alacsony nép-sűrűségű, részben előregedő és fogyó. Viszonylag magas az agrárfoglalkoztatottság, és – kivéve a nagyvárosias térségeket (Szolnok, Szeged) – tartós munkanélküliséggel is sújtott.

Az érintett térségek *mezőgazdaságának fejlesztése* terén kiemelt szerepet kellene kapnia a kétarcú mezőgazdasági fejlesztésnek. Az integrált, termékpályás és piacképes termelés mellett a hagyományos ártéri gazdálkodás sokoldalú rehabilitációjának, az okszerű erdősítésnek, a természet- és vízvédelmi szempontok által meghatározott és szükséges Tisza menti zöldfolyosó-, illetve ökológiai hálórendszer kiépítésének.

5. A Tisza mint gazdaságfejlesztési tér

A Tisza menti kistérségek számára felzárkózást biztosító gazdaságfejlesztésnek gondoskodnia szükséges a mezőgazdaságból *felszabaduló munkaerőről és a munkanélküliség csökkenéséről*. Amennyiben a markánsan megjelenő alföldi Tisza-tengely elsősorban a természeti-táji rehabilitációt, a környezet- és természetvédelmet kell, hogy szolgálja, akkor e munkahelyteremtő, kisvállalkozói, beszállítói típusú fejlesztéseknek – két nagyváros kivételével – elsősorban a *Tisza menti kisvárosok* támogatott gazdaságfejlesztésére kell irányulnia.

Ehhez minimálisan szükséges a Tisza menti kistérségeken belüli *közlekedésfejlesztés*, az elérhetőség lényeges javítása, illetve a lehetséges – környezetbarát – gazdaságfejlesztési ágazatok meghatározása (pl. kiemelten a tiszai ártéri gazdálkodás és a piacképes mezőgazdaság egyediséget is felmutató termékfeldolgozása és az idegenforgalom tudatosan összehangolt fejlesztése).

6. A Tisza, a természetközeli turizmus paradicsoma

A Tisza-vidék fejlesztésének kiemelt és a térségek eltartó-képességét fokozó feladata lehet az *idegenforgalom* sajátos *zöld, vízi, ökológiai látvány formáinak* a tudatosan összehangolt fejlesztése. Ennek egyik alapfeltétele a forgalmi terhelhetőség pontos kritériumrendszerének a kidolgozása és térségenként is eltérő meghatározása. Az egyes térségek eltérő adottságaiból kiinduló turizmusfejlesztési programok-

nak ki kell terjednie a tágabb terek kínálatával való (pl. gyógy- és városi-kulturális idegenforgalom) tudatos összehangolására, illetve a belföldi kereslet növekedésére, sőt a térségben kialakuló második otthonok és üdülők tulajdonosainak igényeire, „fejlesztő” energiáira is.

7. Tisza mint táji-szellemi, kulturális örökség

A Tisza menti *alföldi társadalom viszonya a folyóhoz* ellentmondásos. Veszélyezteteti, gyakran félelmet ébreszt benne, ugyanakkor szereti és sajátosan kötődik is hozzá. Csak nagyon kevesen ismerik ma úgy a folyót, környezetét és helyzetét, hogy kellő tudatossággal, vagy akár fejlesztési elképzelésekkel „kapcsolódjanak” hozzá. A leszakadó térségek elvesztik perspektívájukat és részben cselekvő és kreatív értelmiségüket. Komoly, alulról építkező, tudatos, lokális *társadalom- és humánerőforrás-fejlesztési programok* szükségesek egy új alapokon nyugvó, reménykeltőbb közösségi fejlesztési perspektíva kidolgozására. Ugyanakkor az arra alkalmas városias központokban egyfajta sajátos Tisza-kultusz és szellemi-kulturális propaganda tudatos megvalósítására és területi marketingjére is szükség lehet.

8. A Tisza mint hajóútvonal

Nagyobb távlatban szólni szükséges a *tiszai hajózásról*, a Duna-Tisza-csatorna esetleges megépítésével az európai belvízi hajóútvonalhoz való kapcsolódásáról, ami elsősorban a Szolnok-Szeged-országhatár szakaszon nyithat új közlekedési, szállítási, logisztikai távlatokat.

A zárótanulmány teljes anyaga és a munkálatokhoz készült Tisza-bibliográfia a

<http://www.alfoldinfo.hu/tisza>

honlapon lelhető fel. A Tisza-vidék kutatási-fejlesztési programjának résztvevői: dr. Csátori Bálint (a kutatás témavezetője), a legfontosabb résztémavezetők: dr. Mezösi Gábor (vízrajz), dr. Gallé László (Dél-Tisza, ökológia), dr. Bellon Tibor (kültúrtáji értékek és hagyományos gazdálkodás), dr. Hanyecz Vince (Dél-Tisza, mező- és erdőgazdálkodás), Szoboszlai Zsolt (prominenciák fejlesztési elképzeléseinek felmérése), dr. Fehér Alajos (Közép-Tisza, mező- és erdőgazdálkodás és a mezőgazdaság téma koordinálója), dr. Kerényi Attila (környezetvédelem), dr. Szabó József (Felső- és Közép-Tisza táji értékei), dr. Aradi Csaba (Felső- és Közép-Tisza, ökológia, természetvédelem), dr. Csordás László (idegenforgalom, turizmus), dr. Nagy Géza (Felső-Tisza, mező- és erdőgazdálkodás). A munkálatokban több mint ötven kutató és gyakorlati szakember vett részt.

A 2001. ÉVI ÁRVÍZ A FELSŐ-TISZÁN

Az MTA-MHT szakmai konferencia ajánlásai

Nyíregyháza, 2001. április 19.

A Magyar Tudományos Akadémia Vízgazdálkodás-tudományi Bizottsága, valamint Hidrológiai Tudományos Bizottsága mint a vízzel, így az árvízvédelemmel is foglalkozó tudományos testületek és a Magyar Hidrológiai Társaság mint szakmai-tudományos civil szervezet szakmai konferenciát és fórumot rendeztek annak érdekében, hogy hozzájáruljanak a 2001. márciusi felső-tiszai árvíz kialakulásának, lefolyásának tudományos igényű elemzéséhez, a védekezés tapasztalatainak összefoglalásához és bemutatásához, a fejlesztési teendők meghatározásához.

A rendezvény résztvevői együttérzésüket fejezték ki azok iránt, akiket az árvíz katasztrófa következményei érintettek, akiknek elpusztult, kárt szenvedett lakóházuk, vagyonuk, akiknek az árvíz megzavarta békés, nyugodt életét. Tisztelegtek továbbá azok előtt, akik az árvíz-védekezési, mentési, kiürítési munkákban helytálltak, akik szervezik és végrehajtják az újjáépítés nehéz feladatát.

A rendezvényen elhangzott előadások és a fórum tapasztalatai, megállapításai alapján az MTA tudományos bizottságai és a Magyar Hidrológiai Társaság a következő ajánlásokat fogalmazták meg az állami szervek és a települési önkormányzatok részére a térségi és az országos árvízvédelmi fejlesztési feladatokkal kapcsolatban:

1. Javasoljuk elvégezni az árvízvédekezésben közreműködő állami és önkormányzati szervek együttműködési tapasztalatainak átfogó elemzését, kiértékelését, a szükséges fejlesztési teendők meghatározását. Javasoljuk a veszélyhelyzetben végrehajtandó kitelepítések jogi hátterének fejlesztését.

2. Véleményünk szerint minden szinten javítani kell az ország árvízi veszélyeztetettségével kapcsolatos tájékoztatói tevékenységet, fejleszteni a lakosság, a társadalom árvíztudatát. Javasoljuk, hogy az állami és önkormányzati szervek erre fokozott gondot fordítsanak, egyidejűleg hozzá kívánunk járulni az árvizekkel kapcsolatos kommunikációs feladatok teljesítéséhez.

3. Árvízvédelmi helyzetünk kulcskérdése a vízgyűjtőn felül fekvő országokkal a nemzetközi vízügyi együttműködés javítása. Javasoljuk, hogy ebben az illetékesek a jövőben építsenek az EU-csatlakozás nyújtotta lehetőségekre, az Európai Unió új vízgazdálkodási irányelveire, amelyek előtérbe helyezik az országhatárokon átnyúló, a vízgyűjtő terü-

tek egészére kiterjedő együttműködéseket, az integrált vízgazdálkodás megvalósítását.

4. Javasoljuk, hogy az illetékes állami szervek gyorsítsák fel az árvízvédelmi rendszer folyamatban lévő fejlesztését az érvényes mértékadó szintekre és terhelésekre, figyelemmel az ártéri öblözetek differenciált biztonsági igényeire. A fejlesztések során a nagy értékű, sűrűn lakott árvízvédelmi öblözetek élvezzenek elsőbbséget és kapjanak kiemelt védelmet.

5. Örömmel nyugtázzuk, hogy folyik a tervező munka a Vásárhelyi-féle árvízvédelmi megoldások továbbfejlesztésére. Javasoljuk, hogy ennek keretében

- a) folytatódjanak az árvízszint-emelkedések okainak, a meteorológiai és hidrológiai tényezők alakulásának, a területhasználatokban bekövetkezett változásoknak és egyéb körülményeknek a feltárására irányuló vizsgálatok. Szükséges, hogy ezeket az elemzéseket a román, ukrán, szlovák és jugoszláv partnerek bevonásával, a Tisza-vízgyűjtő egészére végezzék el,
- b) az árvízi öblözetek lokalizációs terveinek megkezdett átdolgozását a 2001. évi felső-tiszai árvíz-védekezési és lokalizálási tapasztalatok alapján folytassák; a beregi árvízvédelmi öblözet lokalizációs terve a magyar és ukrán területre a két ország szakértőinek közös munkájaként, mintatervként készüljön el,
- c) az árvízvédelem fejlesztési lehetőségeinek feltárása során valamennyi árvíz-mentesítési és kárcsökkentési módszert vizsgálják meg, törekedve a különböző eljárásokat optimálisan ötvöző, rugalmas műszaki megoldásokra.

Az ország árvízvédelmi biztonságának javítása érdekében szükséges, hogy a tudomány is hozzájáruljon a megelőzés és az árvízvédekezés módszereinek és eszközeinek fejlesztéséhez. A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Hidrológiai Társaság a jövőben is minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy az alkotó munkában közreműködjenek.

Budapest, 2001. április 25.

Dr. Bakonyi Péter

az MTA Vízgazdálkodás-tudományi Bizottság elnöke

Dr. Alföldi László

az MTA Hidrológiai Tudományos Bizottság elnöke

Dr. Starosolszky Ödön

a Magyar Hidrológiai Társaság elnöke

GLATZ FERENC

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A NYELVEK

(Lingua frankák, regionális lingua frankák, anyanyelvek és a német nyelv)

„2001” a nyelvek éve az Európai Unióban. Már az 1996. évi Európa Fórumon (Berlin, 1996. november 6.) az alábbi sorok szerzője előadásában a kisnemzetek megmaradásához szükséges feltételek tanulmányozását sürgette. Azért, hogy az „emberi tényező” napirendre kerüljön, ezek között is a nemzeti sokszínűség megőrzése, sokat tett az a nemzetközi munkabizottság, amely 1991 óta vizsgálja az Európai Közösség, majd Európai Unió keleti kiterjesztését. A bizottságot a Bertelsmann Alapítvány szervezi, finanszírozza, a brüsszeli adminisztrációval együttműködve. Ebből a bizottságból nőtt ki az 1996 óta évente ülésező Európa Fórum, ami az uniós „kormányá”-val (azaz a „Bizottsággal”) közösen megállapított napirendek keretében tárgyalja az uniós politika alapkérdéseit. Az alábbi előadás szerzője 1991 óta vesz részt az uniós munkabizottságban. 1991-ben a kisebbségi kérdést, a kisnemzeti kultúrák megmaradását javasolta tárgyalni és egy kisebbségi kódexet dolgozott ki (megjelent a História 1992. 11. különszámaként, majd több ezer példányszámban angolul, németül, szlovákul, románul), az 1996. évi első Európa Fórumon a kisnemzetek megmaradásának feltételeiről, 2000. januárban az uniós „humán-jövőjéről” tartott előadást.

2001. március 30-án a Magyar Tudományos Akadémián az „európai nyelvek” programja keretében tartottak konferenciát a német nyelv jövőjéről. A bevezető előadás szövegét az alábbiakban közöljük.

○ Első tézis: az Európai Uniónak miért nincs humán-stratégiája?

Az EU ismeretes módon az európai szén- és acéltrösztök szerveződéséből nőtt ki. Ma már elmondhatjuk: az Európai Uniónak 40 éves előtörténet után van politikai-igazgatási szervezete (komisszió, adminisztráció, parlament, választási rendszer stb.), alapjaiban készen áll (gondoljunk csak

Maastrichtra, 1992), van védelmi-stratégiai szervezete (gondoljunk a NATO kiterjesztésére), készen áll a gazdaságpolitikai konstrukció (ipar- és agrártermelési normatívák, Europa Bankkal, az euró bevezetésével, 1999), sőt van már az EU-nak környezetpolitikája és formálódik tudománypolitikája (elsősorban a termeléshez kötődő kutatási ágazatokra koncentrálni). De elfeledkezünk arról, hogy az Európai Unióban emberek is fognak élni, akiknek nemcsak védelmi, termelési és igazgatási-rendészeti problémáik lesznek. Ezek a jövőbeli Európai Unióban élő emberek nemcsak ipari termékeket és élelmet produkáló egyedek, nemcsak katonáskodó vagy szavazó individuumok, de érző, gondolkodó, az életet szellemileg is élvezni akaró egyedek. Akiknek van kulturális, érzelmi világuk is. Emberek, akik mozognak a kontinensen, akiknek be kell illeszkedniük új közösségekbe, törököknek, lengyeleknek, magyaroknak Nyugat-Európába, németeknek, angoloknak, franciáknak Kelet-Európába. Mindez konfliktusokat vált ki a jövevények és a hagyományosan kialakult szokásrendek között. Mindezzel egy időben zajlik a termelési-kulturális globalizáció, az információs forradalom, a kulturális kommunikáció eszközeinek (computer, tv, a telefónia) forradalma, amely az érintkezéskultúra új formáit alakítja ki. Ezért az EU-nak azal is foglalkoznia kell: milyen nyelveken fognak beszélni az emberek, milyen legyen a kontinensen létező képzési-utóképzési rendszerek koordinációja. És mindezek után választ kell majd adni a kérdésünkre: lehet-e az oktatás-, kultúrpo-

litikát lényegében csak nemzetállami szinten működtetni. Miért nincs az EU-nak kultúrpolitikája? Hiányzik máig az EU-ból egy *humánpolitikai koncepció*, egy humánpolitikai vízió. Ha az EU költségvetésére tekintünk, láthatjuk e költségvetésben is a humánpolitika hiányát: megdöbbentően kis ráfordítást láthatunk (néhány százalékot) oktatásra, nyelvi programokra, nem beszélve arról, hogy a modern értelemben vett kultúrpolitika is szétesik az EU rendszerében, némi oktatásra, ifjúságpolitikára, médiapolitikára. Teljesen eltávolodik az EU a hagyományos európai politikai struktúrától, amelyben a kultúrpolitika a 19–20. században igen fontos helyet foglalt el. Azt is mondhatnánk: Európa 19–20. századi emelkedésének egyik titka a színvonalas oktatás- és kultúrpolitika kiépítése volt. Az adófizetők pénzéből igenis törődni kell az életminőségnek nemcsak anyagi-materiális, de értelmi-érzelmi tényezőivel is. (Zárójelben hadd tegyem hozzá: nem vagyok benne biztos, hogy ezen a téren is feltétlenül másolni kell az amerikai politikát, amelyik a kultúrát alapjában az egyén dolgának fogja fel.) Ezért is csak örülni lehet annak, hogy az EU a nyelvek kérdését napirendre tűzi, konferenciákat ösztönöz, aminek eredményeként egy európai uniós nyelvstratégia rögzülhet.

○ Második tézis: mi is az EU célja?

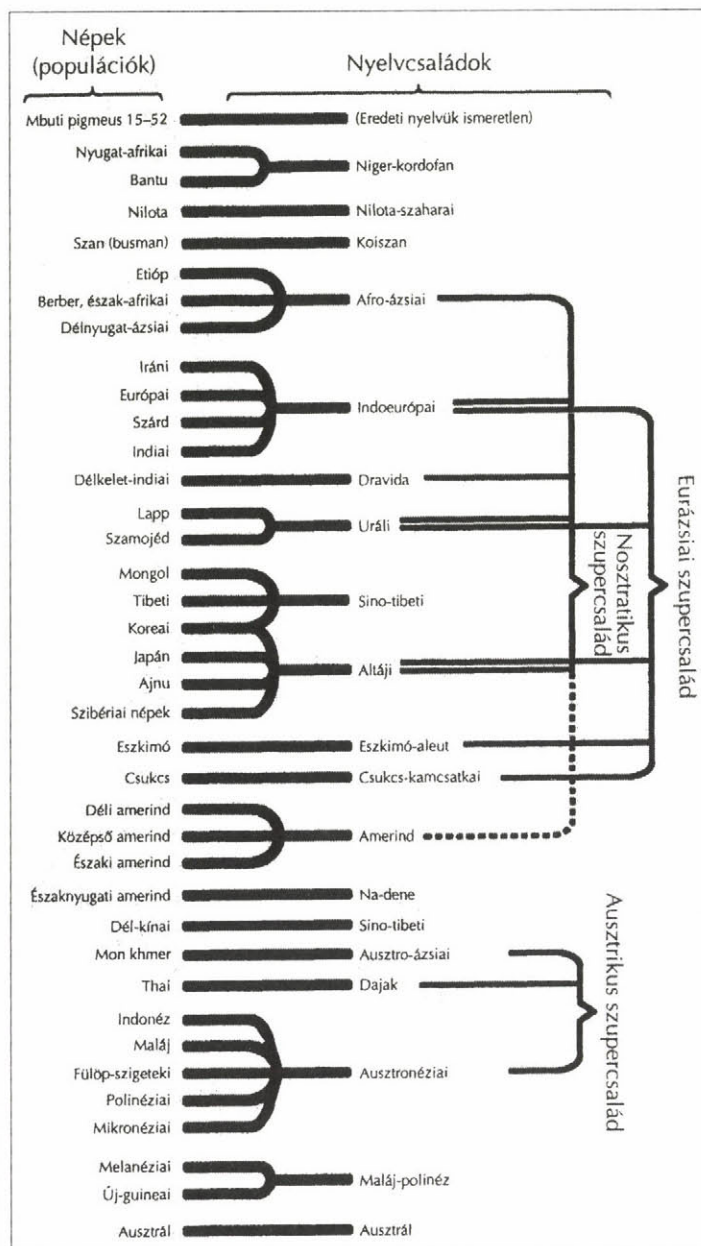
Az Európai Unió mint igazgatási egység első számú célja nem lehet szerintünk más, minthogy igazgatási-szakigazgatási eszközökkel *segítse a területén élő polgárok versenyképességét*. A 21. század visszavonhatatlanul a globalizáció százada lesz, ami azt jelenti, hogy minden falu, iskolaterem, sőt dolgozószoa a világverseny része lesz. Az információs forradalom egyelőre csak ipari-technikai forradalomnak látszik, de hamarosan látható lesz: itt egy világméretű kulturális forradalomról van szó. Egyrészt műveltséganyagunk modernizálásáról, másrészt az egész érintkezéskultúra átalakulásáról. Aki nem tanulja meg a modern információs technikát, aki nem sajátítja el az új érintkezéskultúra alap-elemeit, az elbukik ebben a világversenyben.*

○ Harmadik tézis: a nyelvismeret ma már szociális kérdés

Mi köze a versenyképességnek a nyelvekhez?

Ahhoz, hogy a globális tudásanyaghoz hozzáférhessünk, szükséges a *világnyelv* vagy *világnyelvek* ismerete. Jelenleg az angol látszik az egyetlen világnyelvnek, noha megerősödik újra és újra az eszperantó tábor. Ez utóbbiak érve: az eszperantó könnyebb – pontosabban szólva – könnyebb magas irodalmi szintre jutni benne, mint az angolban. Csak

* Vö. erre Glatz Ferenc: Újévi etűdök. Európaról, az Európai Unióról, európaiságunkról. Ezredforduló, 2001/1. 5–9. o.

Forrás: Csányi Vilmos: Az emberi természet. Bp. 1999.

hát az angol mögött a világ legdinamikusabb gazdasági és katonai nagyhatalma áll, és ez az anyagi érdek eldönti a teoretikus vitákat, behozhatatlan előnyt biztosítva az anyanyelvű angoloknak, mindenekelőtt az amerikaiaknak. Kereskedés, diplomácia, tudomány, informatikai rendszerek világszintű működtetése ma már angol nélkül elképzelhetetlen. Ez tények, nem pedig érzelmek kérdése.

A világnyelv mellett ugyanakkor szükséges a *lokális lingua frankák* ismerete: az angolon túl a francia, a spanyol, az orosz, az arab, a kínai, a német. (Erre még visszatérünk.)

Ezekről az igazságokról mindenki beszél, ez ma már a politikában amolyan common place, sőt a sajtó területén is. Sajnos, az EU szintjén nagyon keveset teszünk viszont azért,

hogya a lingua frankák oktatása, használata erősödjék. Kérdés, hogy ráhagyhatjuk-e csak az individuumra az idegen nyelv tanulásának belátását? Nem kellene az uniós tagállamok iskarendszerébe a kötelező idegen nyelvek oktatását ugyanúgy erősíteni, erőszakkal, mint például előírjuk a paradicsom formájának, méreteinek követését?

Az idegen nyelv szükségessége – common place! Sajnos kevesebbet beszélünk az anyanyelv fontosságáról.

A lingua frankák *közvetítő nyelvek*. Az igazgatás, a kereskedelem, a személyes turizmus, a tudomány, a szakmák érintkezési eszközei. Egy ideig sokan azt hitték, ezek a világnyelvek kiszorítják az anyanyelveket. Azt hittük, minden kisgyerek az Alföldön 2000-ben már angolul vagy németül fog érettségizni. Nem így történt és Németországban, Kínában sem így történik. Világos lett: a modern technikát, az új világ bonyolult társadalmi-világnézeti konfliktusait az ember csak anyanyelvén érti meg. Érzelmileg világát kiteljesíteni anyanyelvén fogja a jövőben is. Ezért tehát a kis nyelveket is modernizálni kell. Ha nem lesz magyar vagy szlovák, vagy román stb. nyelven modern fizika-, kémia-, biológiaoktatás vagy nem lesz szépirodalom, verskultúra, akkor az alföldi vagy regáti, vagy kárpátaljai kisgyerekek már 6 éves korukban szociális hátrányba kerülnek a meedwest vagy más nagy kultúrába született kisgyermekkel szemben a holnap világversenyében. Ma már nem a kis nyelvek eltűnésének veszélye fenyeget. Hanem az, hogy a kis nyelvek konzerválódnak. A másik veszély: egy nyelvi alapú szociális diszkrimináció. Kiemelkedik egy felső középosztály, amelyik egy modern fogalomvilággal operáló, korszerű világnyelvet vagy világnyelveket beszél, azon ír, gondolkodik és kialakul egy kulturálatlan tömeg, amelyik csak a modernizálatlan, szubkultúrába süllyedt anyanyelvet beszél. Ennek elkerülésére

az eszköz: egyrészt a kis anyanyelvek modernizálása, másrészt a világnyelv, illetve a lokális lingua frankák oktatásának erősítése költségvetési pénzből.

És itt ismét az EU céljaihoz érkezünk vissza: a kontinens társadalmainak versenyképességének kérdéséhez. Európa emelkedésének egyik titka volt mindig az – a 16–20. században –, hogy az elit- és a tömegkultúra nem szakadt szét. (Szemben a kínai, arab és más kultúrákkal.) És ebben a zsi-

dó-keresztény életelvek követése és a görög-latin demokratizáló írás-, olvasáskultúra segített bennünket. A 21. század az emberminőség százada lesz éppen az új érintkezéstechnika következtében. Ma már az USA-ban, Kínában egyaránt látják, hogy a chipkorszak igénye a tömegműveltség emelkedése. Azért bírálják saját oktatási rendszereiket, mert az elit- és tömegműveltség elszakadt egymástól. Európát csak most fenyegeti az amerikanizálódás: nem az angol nyelv hódítása a veszély, és még kevésbé az amerikai elitkultúra beáramlása (sőt, ezt kevésnek tartjuk!), a veszély az amerikai primitív kommersziális kultúra hódítása és az, hogy szociálisan-kulturálisan amerikai módra szétszakadnak az európai társadalmak. Az európai kiegyensúlyozott tömegműveltség hagyományát kell újraerősítenünk, aminek első számú feltétele a nyelvi érintkezés színvonalának erősítése. A világnyelv, a lingua frankák kötelező oktatása, a feltételek előírása részben EU, részben nemzetállami feladat. A kis nyelvek modernizálása viszont csak a nemzetállamok feladata. De e kis nyelvi kultúrák fontosságának demonstrálása az EU feladata. Ez meg is történik egyelőre annyiban, hogy az EU kijelenti a tagállamok nyelvének egyenjogúságát.

○ Negyedik tézis: a kulturális diverzitásról

A természettudományok sokat beszélnek a biológiai diverzitásról. Vagyis arról: az emberiség érdeke a Földgolyó, egész természeti környezetünk élővilágának sokszínűségét megőrizni, a biodiverzitást. Én legalább ennyire fontosnak tartom a kulturális diverzitást. Vagyis: az emberiség történetében több százezer év alatt kialakult sokféleséget meg kell őrizni. Európa történelme folyamán egyedülálló kulturális diverzitást fejlesztett ki. Aránylag kicsiny területén több mint 20 egyenrangúan kiművelt nyelvi kultúra él, amelyek tagjai világszinten jutnak anyanyelvükön ismeretekhez.

Ez a kulturális diverzitás nemcsak etikai, hanem anyagi-materiális szempontból is fontos. Sőt, a kulturális diverzitás hasznos. A különböző kultúrák egymás mellett élése és találkozásai, igaz, konfliktusokhoz is vezetnek (mint ahogy például az állandó európai háborúkhöz), de ugyanakkor egészséges versenyhez is. A szokásrendszerek és hagyományokba rögződött sajátosságok ütközése, kihívásokat is megfogalmaznak, de egyben versenyhelyzetet is teremtenek. (Mint ahogy azt teremt ma az Egyesült Államokban is az afrikai gyökerű, a spanyol gyökerű, az ázsiai gyökerű, az európai gyökerű és a jenki gyökerű kultúrák együttélése, csak erről keveset beszélünk, hanem az egészet belefoglaljuk az ún. amerikai kultúra fogalmába. Ezt a befogadókészséget természetesen – hadd tegyük hozzá – őszintén csodáljuk.) A 21. század, a mi elképzelésünk szerint, a kulturális diverzitás százada lesz. Európának ez a hagyománya tehát nagyon is korszerű lehet. De hogyan őrizhető meg, sőt fejleszthető a kulturális diverzitás?

A MAGYARORSZÁGON BEMUTATOTT ÚJ JÁTEKFILMEK A GYÁRTÓ ORSZÁG SZERINT, 1990–1999		
Ország	1990	1999
Franciaország	17	13
Lengyelország	8	–
Magyarország	31	16
Nagy-Britannia	6	9
Németország	9	–
Olaszország	12	3
Románia	2	–
Oroszország (Szovjetunió)	9	–
USA	126	119
Kanada	1	1
Japán	3	–
Spanyolország	–	2
Összes bemutatott film	258	176
Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1999. KSH, 2000. 248. o.		

A MAGYAR ISKOLÁKBAN KÖTELEZŐ TÁRGYKÉNT IDEGEN NYELVET TANULÓK SZÁMA, 1999 (%)

Iskolafaj	Angol	Francia	Német	Orosz	Egyéb
Általános iskola	47,0	1	49	0,9	2,1
Gimnázium	44,0	8	36	1,0	11,0
Szakközépiskola	51,5	3	43	0,6	1,9
Felsőoktatási intézmény (nappali tagozat)	39,0	9	30	4,0	18,0

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1999. KSH, 2000. 236. o.

Ezen emberi sokféleségnek a megnyilvánulási formája a szokásokban, az életformában és a nyelvekben megtalálható sokféleség. Ezek közül ma már kétségtelenül legerősebb eszköz a nyelv. A kulturális (etnikai, vallási) sokszínűség hordozója a nyelv. *Ezért tehát a sokféle anyanyelv megőrzése a kulturális diverzitás megőrzésének eszköze.* De mint láthatják, én nem az anyanyelvek konzerválását tartom elrendő célnak, hanem *modernizálását*. És természetesnek tartom, hogy az anyanyelvek, éppen lingua frankák révén, állandó kapcsolatban vannak egymással. Folytonos interferencia áll fenn az egyes anyanyelvek, valamint a lokális lingua frankák és a világnyelv között. Legalábbis én ezt tartom ideálisnak a következő évtizedekben.

Tehát világnyelv (vagy világnyelvek), lokális lingua frankák és modernizált anyanyelvek – ez lehet az európai 21. századi versenyképesség alapja. Ismétlem: nemcsak egyszerűen humánológiai alapkérdés e hármas nyelvi szintnek a kiépítése és támogatása, hanem nagyon is hasznos a jövőnk szempontjából.

○ Ötödik tézis: Európa emancipálódásáról

Az Európai Unió történelmének nagyobb része és alapjainak lerakása is a hidegháború korára esik. A világ kettéosztottságában Nyugat-Európa „természetes” szövetségese, az Egyesült Államok oldalán állott. Kelet-Európa viszont az ellenfél, a Szovjetunió megszállása alatt élt. Most, amikor a szovjet hatalom összeomlott és Oroszország visszahúzódtott történelmi határai mögé, az európai kontinensnek világosan látszanak sajátos kontinentális érdekei. Továbbra is természetes szövetségben él az atlanti világ egészével, de ma már ezen a szövetségen belül erősek a versenytényezők. Ma már az európai kontinens termelési bázisai egyáltalán nem ideológiai-politikai vonalak szerint tagozódnak, hanem üzleti, illetve lokális érdekeik szerint. És az európai termelési és kulturális közösség nemegyszer legerősebb versenytársa éppen az Egyesült Államok vagy netán Japán, azaz a korábbi, úgynevezett szabad világ államai. Európának tehát meg kell tudni fogalmaznia a maga saját kontinentális gazdasági és kulturális céljait is. Az Európai Unió újabb fejlődési szakasza Európa emancipálódásának elősegítése.

Európa emancipálódásának első számú feltétele az *európai kultúra történelmi szerepének újrvizsgálata*.* Amerikai, de kínai barátaim is gyakran kérdezik, miért nincs büszke európai ember. Amíg az amerikaiak, sőt a dél-amerikaiak, az afrikaiak, kínaiak rendkívül büszkék a múltjukra és a jelenükre. Az én válaszom erre mindig az: de minálunk kritikusabb embertípus nincsen. Az ő kérdésük: miért van az, hogy e más kontinensek világszemlélete alapján jövőorientált, míg a miénk elsősorban múltorientált és a jogos önkritikák mellett képtelenek vagyunk a történelmünkben megtalálható előremutató sajátosságokra jövőt felépíteni?

A kérdés-válaszok azután most már az egyes európai nemzetek, és közöttük mindenekelőtt a németek, *kultúrájához és e kultúrák értékeléséhez vezet.* És ahhoz a tényhez, hogy tankönyvekben, sőt filmekben Európa 19–20. századi történelme elsősorban negatív vonásokkal van lefestve.

Európa úgy jelenik meg a 19. században a világtörténelem-könyvekben, mint gyarmatosító hatalom, amelyik kizsákmányolta az akkor még fejletlen afrikai, ázsiai vagy éppen dél-amerikai népeket. De keveset szólnak a zsidó-keresztény kultúrkör, azaz az *európai kultúrkör folytonos kíváncsiságáról*, arról, hogy ez az Európa a modern technikai eszközöket, az emberi jogok becsületét és a politikai kultúrát vitte el ezen világrészekre. Vagyis Európa szerepe az emberiség 19–20. századi történelmében nagyon is pozitív volt. Még akkor is, ha ez az európai jelenlét a világ különböző részein az európaiak uralmi pozícióinak megerősítésével járt együtt. (Ahogy a későbbi korban azután ugyanígy viselkedett az elmaradott területekkel szemben a japán, a kínai és az arab kulturális-katonai terjeszkedés is.) Vagyis mi, európaiak: angolok, franciák, németek, hollandok, portugálok, belgák, magyarok szóljunk csak továbbra is önkritikusan az ipari forradalmak korának gyarmatosító mozzanatairól, de legyünk büszkék arra a technikára és arra az irodalmi, nyelvi és közösségsszervező kultúrára, amelyet e kontinensen kifejlesztettünk és amelyet a világ különböző részein, ha rossz eszközökkel is, terjesztettünk. És legyünk ma őszintén kíváncsiak és befogadók az ázsiai, az afrikai, a dél-amerikai vagy éppen az arab kultúrákkal szemben.

De a legsúlyosabb vád ellenünk, európaiakkal szemben az, hogy a kontinens két világháborút termelt ki. És ez már teljes mértékben igaz is. Egyesek hajlandók ezen háborús konfliktusok felelősségét egy vagy két nemzetre (általában a németre) vagy az európai tőkére (itt is elsősorban a német, kisebb mértékben az angol, a francia tőkeérdekeltségre), mások ideológiai áramlatokra, kommunizmus és fasizmus megjelenésére hárítani. Akárkinek is van igaza, e világégések joggal késztetik önkritikára az európai kultúra mai képviselőit, mint amilyenek mi is vagyunk. Az állami háborúk gyakorlata, az emberi jogokat semmibe vevő diktatúrák és

* Vö. erre Glatz Ferenc: Az európai történelem kérdőjelei. História, 2000/2. sz.

ártatlan emberek tömeges pusztítása soha nem lehet „bocsánatos bűn”. Ezért tehát jogos az európai önkritikus magatartás. De úgy gondolom, hogy a *II. világháborút végre be kell fejezni*. Nem lehet százmilliókat politikai rendszerek vagy kormányok vagy politikai pártok bűneiért felelőssé tenni. És főképp nem lehet az unokákat a nagyapák bűnei vagy tévedései miatt felelőssé tenni. És nem lehet azt tovább folytatni, hogy a világ gazdasági versenyében az európai cégek versenytársai nap mint nap elveszik az európai államok hatvan évvel ezelőtti világháborús tetteit és ezzel próbálják meg európai versenytársaikat erkölcsileg, a média segítségével a víz alá nyomni. (Fiatalkorom élménye jut eszembe, amikor a proletárdiktatúra propagandája úgy igyekezett csökkenteni az amerikai autók és technikai cikkek presztízsét, hogy azt mondta nekünk: igen, de az amerikaiak mindennek érdekében kiirtották az indiánokat.)

És ez a gazdasági téren mutatkozó Európa-ellenesség megmutatkozik a szellemi életben is, amelynek a kárvallottja elsősorban a német kultúra.

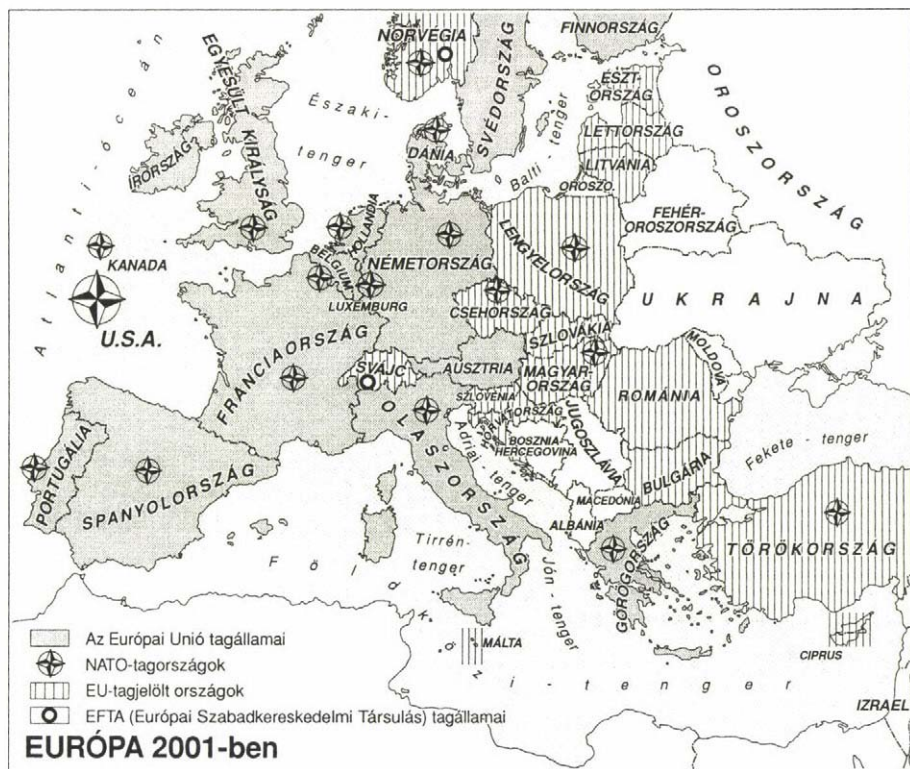
○ Hatodik tézis: a német kultúra és a német nyelv emancipálódásáról

A második világháború és a fasizmus, valamint a holokauszt tragédiáját nehezen dolgozta és dolgozza fel az emberiség. Érthető. És érthető az is, hogy az európai országokban létezett fasiszta mozgalmakat elsősorban – gyakran teljesen a tényekkel ellentétben – a német fasizmusra és a német tör-

ténelemre vezették vissza. Ezzel akartak a francia, az angol, a skandináv, az olasz, a kelet-európai – így a magyar – nemzeti történelmek megszabadulni a maguk nemzeti fasizmusainak tényétől. Ha nem is helyes és ha nem is igaz, de érthető. És még az is érthető – igaz, hogy szintén hamisítás –, hogy a világ film- és irodalmi kultúrájába 1945 után a negatív hősök műveltsége, viselkedése a világ minden sarkában amolyan németes vonásokkal volt felruházva. Szemináriumi dolgozat témája volt, milyen tulajdonsággal látták el a világháborús filmekben a németeket: embertelenség, cinizmus, magas technikai műveltség, arrogancia, mások lenézése, sőt kulturálatlanság. Ezek az ún. kollektív tulajdonságok azután átragadtak a civil témájú filmekre is, ahol ha német ember megjelent, többnyire rendelkezett ezen tulajdonságok egyikevel. De az elemzés azt is kimutatja, hogy általában a filmművészetben ezeket a „fritz”-es tulajdonságokat aggatták rá mindig a negatív hősökre. A fasizmus–humanizmus, diktatúra–demokrácia életérzés ellenpárjából egy *kultúra kontra németek* ellentétpár alakult ki. (Néhány évvel ezelőtt kezdtünk egy vizsgálatot arról, hogy a modern gyermekfilmek negatív szereplőiben, még a híres Harrison Ford-filmekben, a Csillagok háborújában is mennyire feltűnnek a gonoszok birodalmának lefestésében a korábbi évtizedekben a fasisztákra, illetve németekre mintázott alaptulajdonságok.) És arról már nem is beszélek, hogy a német történelemnek mindazok az elemei, amelyeket a hitleri politikai rendszer ideológiájában felhasznált – a germán hagyományoktól a lutheri hagyományokon át a wagneri zenéig – kiiktatódott a németiség kultúrtörténetéből. *A német történelem első sorban a német fasizmus előtörténeteként jelent meg.*

Ami azután már nem is érthető, az a diszkriminatív magatartás a német nyelvvel szemben 1945 után. Mindenki előtt ismeretes az, hogy nagyon sok állami iskola-rendszerben a német nyelv oktatását erőszakkal szorították vissza. Sőt, az UNESCO által meghatározott világnyelvek közé sem kerülhetett be és az UNESCO égisze alatt rendezett tudományos konferenciák nyelvei közül is kizárták a német nyelvet. Deformitást idézett ez elő több tudományág és több szakmának a művelésében, ahol a német nyelvű hagyomány vagy a német nyelvű szakirodalom alapvetőnek számított.

De az utólagos antifasizmus jogos kibontakozása deformitást idézett elő a német értelmiség egy részében is. A német értelmiség rendkívüli önkritikával vizsgálta és vizsgálja nemzete történelmét. Én ezt példaértékűnek tartom. Úgy látom, hogy a saját negatív hagyományokkal legőszin-

tébben és legkritikusabban a németek szálltak szembe. Ismétlem: követendő magatartás mind az európaiak, mind az amerikaiak vagy akár a japánok, kínaiak és arabok számára is. Mégsem hallgathatom el, hogy lépten-nyomon zavar az, hogy ez az önkritikus magatartás egy kompenzációval párosul. Érthető, de néha már komikus volt az, amikor figyelmeztetni kell német kollégáinkat: legalább ne tiltakozzanak az ellen, hogy mi szóba hoztuk a német kitelepítések jogtalanságát, a kollektív felelősségre vonást a második világháború után. Az elmúlt 15 év más komikus esetei közül talán csak még egyet említek. 1999-ben Budapesten rendeztük a Tudomány I. Világkonferenciáját. * Mint a rendezőbizottság elnöke kértem az UNESCO-t, hogy a konferencia hat világnyelv mellett lehessen a német is hivatalos nyelv. És ehhez először a német diplomáciai testület kollégáit kellett meggyőzni, hogy még sincs rendjén ez a diszkrimináció a német nyelvvel szemben. Úgy gondolom, *Európa emancipálódásának egyik peremfeltétele a német kultúra emancipálódása*. A germán vasművesség, a germán faluközösség előremutató szerepének megmutatása éppen úgy, mint a középkori német szövetségi területszervezési hagyomány, a vallásmegújítás, a dráma, zene, természet- és társadalomtudományok európai hagyományainak visszaemelése Európa kultúrtörténetébe, és e hagyományanyag felhasználása a közös európai jövő építésében és egyúttal a *német nyelv beemelése a világnyelvek közé*. Csak örömmre szolgál, hogy éppen a mai konferenciánk szerint is ez az évtizedes, sok kis csatatereken meghívott harc végül is győzelemmel zárul és ma már a német nyelv szerepéről beszélhetünk az európai együttélés kikovácsolásában.

○ Hetedik tézis: a német nyelv és kultúra közép-kelet-európai és magyarországi szerepéről

A németek az okcidents keleti határterületén helyezkedtek el és így természetesen 1500 éve állandó érintkezésben voltak a keleti határokon elhelyezkedő szlávokkal, magyarokkal, vagy az éppen a régióba betörő és hosszú ideig itt tartózkodó törökökkel. Természetes, hogy az Északi-tenger és az Adria, illetve a Fekete-tenger háromszögében a német telepések újra és újra kiáramlottak a 10-től a 19. századig. Ezek a területek munkaalkalmat kínáltak és szakképzett földműves, iparos vagy éppen katonáskodó munkaerőt igényeltek. Mindenki előtt ismeretes, hogyan alakultak ki a Baltikumtól a Kárpát-medence déli csücskéig, a mai Romániáig, illetve Jugoszláviáig a különböző német telepescsoportok. Sőt, ismeretes az is, hogy a 20. századig a térség városi kultúrája nagyon erősen német kultúra volt: a telepések hozták magukkal nemcsak szerszámaikat, de közösségszervezési formáikat és nyelvüket is. (Még a magyar fővárosban, Budapes-

ten is például az 1870-es években a lakosság több mint 70%-a beszél németül és a lakosság nagy része magát német anyanyelvűnek vallja.) A német nyelv térségünkben egészen 1945-ig az első számú világnyelv volt, egyes szakmákban pedig szinte a kizárólagos világnyelv szerepét töltötte be. Mondanom sem kell, hogy a térségbe beáramló szőlőműveseknek, drehereknek, vagy éppen sörfőzőknek, műszaki tisztviselőknek eszük ágában sem volt a német nemzeti eszme győzelemre juttatása, ahogy azt a német nacionalista és fasiszta ideológia, a Drang nach Osten ideológiája 1930–1945 között hirdette, mert történelmi alapot kívánt teremteni a III. Birodalom aktuális keleti terjeszkedéséhez. De természetesen az sem igaz, amit a háború utáni utólagos antifasiszta ideológia állít, hogy ugyanis ezek az emberek a német imperializmus és a germanizálás előharcosai lettek volna. Ez is ideológia volt 1945-től máig. Az ideológia egyik forrása a német fasizmus kelet-európai rombolása okozta fájdalmak voltak: a kelet-európai kis népek lerochanása és a kelet-európai népiertások fölött érzett fájdalom. De volt egy másik, legitimáló forrása is: a térségbe benyomuló orosz nagyhatalom érdekeit szolgálta.

1990 után – ma már láthatjuk – új fejezet kezdődött a térség népeinek és a németiség kapcsolatának történelmében. A szovjet zóna összeomlása, a megszállás után napirendre került a térség szorosabb kapcsolódása az okcidentshez, az ún. visszatagozódásunk Európába. A nyugat-európai népek és az Egyesült Államok sokat ígértek és a politika, valamint a védelmi politika (NATO) szintjén sokat is tettek. De a mindennapok szintjén egyedül a német értelmiség és a német középosztály volt az, amelyik szívósan figyelt a kelet-európai térség belső társadalmi problémáira. Míg a multinacionális cégek mozgási rádiusza globális – ezek között nagy számmal találhatjuk az Egyesült Államokat és a távol-keleti informatikai cégeket is –, addig a térségben létrejött közös kisvállalkozások (joint venture-ok) több mint 80%-a a szomszédos nyugati területekről, német, osztrák területről származik. Vagyis: ismét működésbe léptek az évezredes mechanizmusok. Szó sincs német imperializmusról, szó sincs Drang nach Ostenről, hanem egyszerűen emberi, gazdasági érdekekről és hozzájuk kapcsolódó folyamatos kulturális interferenciáról van szó.

A Kelet-Európában élő népek számára tehát a *német nyelv a 21. század lokális lingua frankája* és a német kultúra az egyik természetes közvetítő és testvérkultúra. A térségünkben élő (még ki nem telepített) németiség az egyik pillére lehet ennek a megújuló közép-európai német kultúrának. Ehhez viszont az szükséges, hogy a térség értelmisége és politikai középosztálya véglegesen számoljon le a németellenes beidegződöttségekkel és tudja megkülönböztetni Goethe, Schiller kultúráját a Mein Kampf követőitől.

Ne felejtsek: a hagyományos német kultúra – a reformáció lényegében ezt fogalmazta meg – egy csodálatos, állandóan vitatkozó magatartásra alapozódik.

* Vö. erre: az Akadémia c. folyóirat 1999. évi különszámát.

GADOS LÁSZLÓ

AZ ESZPERANTÓ – NYELVI MENTŐÖV EURÓPÁNAK

Az Európai Unió – de a távlatokra tekintettel mondhatunk Európát is – „nyelvügyben” bajban van. Az Európai Unióban a tagállamok (és nyelveik) egyenjogúsága az egyesülés szilárdságának alapvető biztosítója. Az intézmények nyelvhasználatának követelménye (minden hivatalos nyelv egyenjogúsága) eltér a nemzetközi szervezetekben elfogadott gyakorlattól (csak néhány nyelv hivatalos). Az integráció folyamán történt előrehaladás (áttérés a politikai integrációra is, újabb tagállamokkal történő bővülés) során nem került sor a nyelvhasználati szükségletek és követelmények áttekintésére az integrációs fejleményekhez és célokhoz való igazítására. Jele sincs annak, hogy a kialakult gondokkal érdemben foglalkoznának.

Az Európai Unió országaiban a súlyosbodó nyelvi gondok közül a főbbek a következők: a) az intézményi nyelvhasználat korábban bevált rendszere a nyelvek számának növekedése miatt már nem felel meg; b) az anyanyelv szerepének megőrzése (és erősítése) mellett közös közvetítő nyelv használatára is egyre égetőbb szükség lenne, de ennek célszerű megoldásával hivatalosan nem foglalkoznak; c) globalizációs kísérő jelenséggé az angol nyelv mind szélesebb körű használata a nyelvek egyenjogúsága, a kultúrák megőrzése – mint követelmény – ellenében hat (de az uniós intézmények nem törekednek e folyamat korlátozására, hanem különböző intézkedéseikkel inkább támogatják).

Bár az angol terjedésével a közös nyelv kérdése látszólag önmagától megoldódhat, ez a feltételezés azonban megalapozatlan. Ugyanis ez a nyelv – ellentétben a híresztelésekkel – szintén nem könnyű; a vitaképes nyelvtudás szintjére csak (viszonylag) kevesen jutnak el. Különösen áll ez azokra, akiknek anyanyelve más nyelvcsaládba tartozik.

Az Európai Uniónak nincs átgondolt, a nagy közösségi (gazdasági és más) célokkal összehangolt nyelvpolitikája; iránymutatása csak annyi, hogy az unió polgárai anyanyelvükön kívül tanuljanak meg jól még (legalább) két uniós nyelvet, mert az egyenjogúság hirdetett (és büntetlenül fel nem adható) elve és érvényesítésének gyakorlati feltételei között keletkezett ellentmondásokat etnikus nyelvre támaszkodva feloldani nem lehet (nemzeti nyelv nem jelölhető közös közvetítő nyelvi szerepre). Nem etnikus (azaz tervezett) nyelvet, amely pedig kiutat jelentene, szemléleti okok (korlátok) miatt nem hajlandók figyelembe venni. Az unió jelenlegi, ki nem mondott, de jól érzékelhető stratégiája: *nem lépni, hagyni az angol nyelv terjedését mindaddig, amíg a folyamat visszafordíthatatlanná nem válik*. Ez a magatartás sérti az unió népeinek érdekeit, és ugyanakkor gyengíti az unió gazdasági versenyképességét is.

Megfelelő politikai akarat esetén van lehetőség arra, hogy ez másként legyen. Az angol nyelv a többi nemzeti nyelvvel szemben „nyert” ugyan a közvetítő nyelvi szerepért

versengve, ez azonban nem jelenti azt, hogy a semleges nemzetközi nyelvnek, az eszperantónak – a lehetséges területeken történő – versenybe állítása nem hozna változást.

Az eszperantó előnyei

Az eszperantó mint nyelv tökéletesen versenyképes. A jelenleginél nagyobb mérvű elterjedésének gátját – a mozgalmat ért üldözéseken kívül – a gazdasági és hatalmi háttér hiánya jelenti. Az ilyen háttér azonban, politikai akarat esetén, az unió intézményeinek és tagállamainak eszközeivel rövid idő alatt megteremthető.

Az összehangot az unió népeinek érdekeivel, valamint az integrációs elvekkel és célokkal olyan nyelvpolitika teremtheti meg, amelynél a nyelvek fontossági sorrendje: 1. *anyanyelv*; 2. az általános nyelvi érintkezés szükséges feltételeként: *eszperantó*; 3. *további nyelvek*, sajátos (gazdasági, tudományos stb.) szükségletek vagy érdekek szerint.

Az eszperantó mellett szóló tények:

1. *Politikai és gazdasági szempontból* nézve *semleges nyelv*; egy népet sem juttat kiváltságos helyzetbe, de mindegyik hasznára lehet saját nyelvének megőrzésében.

2. *Nyelvi tekintetben* jellemzője:

a) *fonémarendszere* minden elemének (28 eleme van) csak egy írásképp felel meg, és fordítva;

b) *hatékony szóalkotási rendszere* van; viszonylag kevés alapszóból igen jelentékeny mennyiségű szó alkotható; biztosítja a tudományos és műszaki haladással való lépéstartást;

c) a szavak szófaji hovatartozása könnyen felismerhető, ami nemcsak a tanulást könnyíti meg a tanuló számára, hanem az általánosabban érvényes nyelvi jelenségek felismerését is;

d) a hangsúly helye állandó;

e) mondatba történő beszerkesztésnél a szavakra nem kell bonyolult ragozási paradigmákat alkalmazni és sokféle kivételre tekintettel lenni; a mondatbeli szerep mégis egyértelmű, a jelentés világos.

A fentiek lehetővé teszik, hogy az etnikus nyelvekhez képest jelentősen kevesebb idő-, energia- és pénzráfordítással lehessen megtanulni. Természetesen az arányt több tényező befolyásolja: általában 1/5 és 1/10 közötti arányban adódik a ráfordítási idők viszonya. A Nemzetek Szövetsége 1922. évi közgyűlésén az eszperantóról előterjesztett főtítkári jelentés szerint: „Az elvégzett kísérletek igazolják, hogy az eszperantó nagyon könnyen tanulható, mert európai és amerikai gyerekek azt heti két órában egy év alatt, és a Távol-Keleten a gyerekek, ugyanannyi heti tanórával, két év alatt megtanulják, amíg más európai nyelv elsajátításához, heti négy-öt órában, hat tanulmányi év szükséges számukra.”

Az eszperantó világ

A nyelvek szerepének értékelésénél gyakran figyelembe vett tényező, hogy hányan beszélnek az adott nyelvet. Az eszperantó esetében – tekintve, hogy beszélői öt kontinensre kiterjedő szórványt alkotnak – hiteles adat nem állítható elő. A becslések, amelyek olykor napvilágot látnak, és amelyeknek adatai nagy szélsőségek között mozognak, nem tekinthetők megalapozottaknak. Nem a teljességről adnak képet (mert nem minden eszperantóul tudó ember tagja valamely eszperantó szervezetnek, nem minden eszperantó szervezet tagja a világszervezetnek stb.), de mégis hitelesen tájékoztatnak az Eszperantó Világszövetség évkönyveiben található különféle adatok az eszperantó elterjedtségéről és használatáról. Ilyenek például (1999. évi adatok): az Eszperantó Világszövetségnek (UEA, székhelye Rotterdam) 60, ifjúsági szekciójának (TEJO) 40 országos szövetség a tagja.

Az eszperantóról szólva

feltétlenül említeni kell olyan magyarokat, ha csak felsorolás-szerűen is, akik igen jelentős mértékben előrevitték az eszperantó ügyét, s akik ezzel az egész világ eszperantistáinak elismerését kivívták. Az eszperantó Magyarországon *Bálint Gábor*, a neves orientalista tudós révén jelent meg, *Cseh András* az eszperantó tanításának „direkt” módszerét dolgozta ki és vitte sikerre; az általa létrehozott intézet ma is eredményesen működik Hollandiában. *Kalocsay Kálmán* irodalmi és nyelvészeti tevékenysége a legkiválóbbak közé emelte. A költészetben *Baghy Gyula*, a prózában *Szilágyi Ferenc* meghatározó alakjai lettek az eszperantó kultúrának. A jövő szempontjából is jelentősége lehet annak, hogy *Szerdahelyi István* kitaró fáradozásának, valamint *Bárczi Géza* és *Balázs János* professzorok támogatásának köszönhetően 1966-tól Budapesten, az ELTE-n eszperantó szak működik, egyetemi szinten képeznek eszperantótanárokat.

AZ ESZPERANTÓ VILÁGSZÖVETSÉG DELEGÁTUSI HÁLÓZATA
AZ EU ORSZÁGAIBAN ÉS NÉHÁNY MÁS ORSZÁGBAN

Térség	Ország	Települések	Delegátusok
Európai Unió	Ausztria	8	13
	Belgium	29	42
	Dánia	18	25
	Finnország	39	63
	Franciaország	120	162
	Görögország	2	3
	Hollandia	43	56
	Írország	1	5
	Luxemburg	2	4
	Nagy-Britannia	65	79
	Németország	138	196
	Olaszország	48	84
	Portugália	7	9
	Spanyolország	35	56
	Svédország	35	53
Amerika	Egyesült Államok	76	89
	Brazília	94	241
Ázsia	Japán	69	96
Európa	Magyarország	32	48

Ezek célja az eszperantó terjesztése. Ezeken kívül működnek szakjellegű nemzetközi eszperantó szervezetek is, amelyeknek tevékenysége különféle világnézeti, szakmai, kedvtelési stb. célra irányul, közvetítő nyelvként, munkanyelvként pedig az eszperantót használják. Ilyenek közül 9 tagja az UEA-nak, 38 pedig együttműködési kapcsolatban van vele. A világszövetségnek az egész világra kiterjedő ún. *delegátusi hálózata* működik. A delegátusok és szakdelegátusok (címük, elérhetőségük évkönyvekben található) tájékoztatást és a lehetséges mértékben segítséget adnak a hozzájuk fordulóknak. 1999-ben 99 ország 1270 településén 2042 delegátusból és szakdelegátusból állt a hálózat.

1905 óta, a világháborús éveket kivéve, évente megrendezik az eszperantó világkongresszust (a résztvevők száma átlagosan 2000 fő), 2001-ben Zágráb lesz a világkongresszus házigazdája.

Az eszperantó nyelv védelmének, ápolásának fő felelőse az Eszperantó Akadémia (Akademia de Esperanto). Az eszperantó nyelv tudományon belüli hasznosításának előmozdításán munkálkodik a Comenius Nemzetközi Tudományos Akadémia. A San Marinóban alapított Tudományok Nemzetközi Akadémiája öt nemzeti nyelv mellett fő munkanyelvként az eszperantót használja.

A külkapcsolatokat tekintve: az Eszperantó Világszövetségnek együttműködési kapcsolata van az ENSZ-szel, az UNESCO-val, az UNICEF-fel, az Európa Tanáccsal, az Amerikai Államok Szervezetével és másokkal.

HASZPRA OTTÓ

AZ ESZPERANTÓ HÁRMAS HASZNA

Közhely, hogy egy nyelv tanulását segíti, ha az illető már tanult más nyelv(ek)et. Ez így nem igaz. Tanulhatott akárhányat, de ha egyet sem tanult *meg* használható szinten, a következő sem fog ettől könnyebben menni. Mondják, latin alapon minden más nyelv tanulása könnyű. De a bonyolult latint kevesen képesek megtanulni. Hatékony alapozásra csakis olyan nyelv alkalmas, amely nagyon rövid idő alatt elsajátítható, folyékonyan beszélhető és olyan kifejezőképességű, mint a természetes nyelvek.

A közel ezer *tervezett nyelv* közül az 1887-ben kezdeményezett, s azóta önszabályozottan fejlődő *eszperantó* toponymagasan kiemelkedik. A tervezett nyelvek irodalmának 95%-a (kb. 10 ezer kötet könyv, 10 500 kisebb-nagyobb folyóirat 43 ezer évfolyama stb.) eszperantóul jelent meg.

Nyelvtanulás

Mennyi idő alatt sajátítható el az eszperantó? Továbbá az angol az eszperantó alapozás után, ill. a kettő összesen? Hadd hozzam fel saját nyelvtanulásom példáját.

Az eszperantóval 1959 őszén, 31 éves koromban, egy 32 tanórás (16 hetes) TIT-tanfolyam keretében ismerkedtem meg. 82 óra egyéni tanulással: ez összesen 114 óra. Szótáramba 1800 szót jegyeztem fel. Kiadásaim (tandíj, könyv, füzet, szótár) 200 forintot tettek ki. A második hét után élénken leveleztem, két hónap után lefordítottam egy matematikai cikkemet. (Megjegyzem, a középiskolai latin, német és olasz nyelveken szinte meg sem tudtam szólalni.)

Szisztematikus angoltanulásom 1960 őszén ugyancsak egy TIT-tanfolyamon (64 óra/félév) kezdődött. Az első hó-

FELMÉRÉS A MAGYAR KUTATÓK IDEGENNYELV-TUDÁSÁRÓL, 1990-ES ÉVEK

A FELSŐ ÉS ANYANYELVIT MEGKÖZELÍTŐ/ANYANYELVI SZINTEN BESZÉLŐ MAGYAR KUTATÓK SZÁMA NYELVENKÉNT (65 ÉV ALATTI KORCSOPORTOK)	
Nyelv	Szám
Angol	171
Német	46
Orosz	33
Francia	12

A NYELVTANULÁST ELŐSEGÍTŐ EGYÉB TÉNYEZŐK 1989-1999

Tényezők	Rangsor	
	1989	1999
Tudatos tanulás	1	1
Szakszövegek olvasása	2	3
Szakmai motiváció	3	2
Szorgalom	4	6
Családi háttér	5	7
Konferencia-részvétel	6	10
Külföldiekkel való kapcsolattartás	7	4
Kedvtelésből történő olvasás	8	8
Idegen nyelv szeretete	9	5
Tévé/rádió	10	9

AZ ANGOL ANYANYELVŰEKKEK VALÓ KAPCSOLAT 1989-1999

Gyakoriság	1989	1999
	százalék	
Minden nap	2,6	7,5
Egyszer-kétszer hetente	20,6	21,1
Egyszer-kétszer havonta	24,1	25,5
Néhányszor évente	34,4	31,4
Ritkán	15,4	10,9
Soha	2,9	3,7

Forrás: Medgyes Péter – László Mónika: A magyar kutatók idegen nyelv-tudása az 1990-es évek végén. Magyar Tudomány 2000/8. sz.

nap végén, a *present continuous tense* (folyamatos jelenidő) belépésekor a résztvevők fele hagyta ott a tanfolyamot, a negyedik félévben pedig magam maradtam. Ráfordításom két és fél év alatt tanfolyamokon 352, magántanárral 28, összesen 380 óra volt, amit egyénileg 1100 órára egészítettem ki.

A Magyar Tudomány 2001/2. számában megjelent cikket – a szerző jövőhagyásával – kissé rövidítettük és táblázatokkal kiegészítettük. – A szerk.

NYELVTUDÓK NYELVENKÉNT MAGYARORSZÁGON

Nyelv	1979-1982	1994-1995	
	a 18 éven felüli lakosság százalékában	a 14 éven felüli lakosság százalékában	a 18 éven felüli lakosság százalékában
Német	5,4	6,3	6,1
Angol	1,9	5,5	5,1
Orosz	2,8	1,9	2,0
Francia	0,8	0,	0,9
Olasz	nincs adat	0,5	0,5
Egyéb nyelv	0,6	0,8	0,9
N	24 000	2000	1915

Forrás: A magyar nyelv az informatika korában. Magyarország az ezredfordulón. Budapest, 1999, 169. o. (Terestyéni Tamás adatai)

Szótárfüzeteimbe 12 500 szó került, a kiejtés, hangsúly és rendhagyó alakok megjelölésével. Összkiadásom 5000 forint volt. 1963-ban középfokú állami nyelvvizsgát tettem.

A továbbiakban eszperantóul sokat leveleztem, angolból sokat fordítottam, mindkét nyelven olvastam. 1960-ban első külföldi látogatóimmal kifogástalanul tudtam eszperantóul társalogni, ill. szakmai tájékoztatót tolmácsolni. 1968-ban 20 óra eszperantó és 120 óra angol szó- és nyelvtanisméltás után mindkét nyelvből megszereztem a felsőfokot, majd egy évet töltöttem az USA-ban. Ma mindkét nyelven folyékonyan beszélek, írok és olvasok.

A felsőfokú angol nyelvvizsga szintjének elérése sokak szerint átlag 2000 órányi ráfordítást igényel és úgy vélem, nekem is szükségem lett volna erre. Viszont szisztematikus tanulásom csak $114 + 20 = 134$ órát tett ki az eszperantóból, $1100 + 120 = 1220$ órát angolból. Vagyis a két nyelv egymás utáni elsajátítása 1354 órát, azaz 32%-kal kevesebbet vett igénybe, mint amennyibe csak az angolé került volna, a megtanult eszperantó előtanulmányi hatása nélkül. 800 órányi szisztematikus tanulás után (amely szintén majdnem belefért a 2000-be) még spanyol felsőfokot is szereztem, majd spanyol nyelvterületeken összesen három hónapot töltöttem, miközben előadásokat tartottam.

Nyelvi alapozás

Oktatási kísérletek szerint eszperantó előtanulmány után a magyar általános iskolások 40%-kal, a németek 30%-kal gyorsabban tanulták az angolt, mint társaik, akik eszperantó alapozás nélkül rögtön az angolba kezdtek. (Az eszperantóval induló tanulók egyébként fél jeggyel jobb átlageredményt értek el a matematikában, a földrajzban, anyanyelvükben és más idegen nyelvben is.) Tehát

1. az eszperantó csekély fáradsággal annyira csökkenti a következő nyelv(ek) tanulásának időszükségletét, hogy már ezért is érdemes megtanulni.

Az eszperantó irodalomnak azonban 1999-ben már a Nobel-díjra is volt jelöltje, még ha ezt nem is kapta meg (vagyis 113 év után ott tart, ahol a 800 éves magyar irodalom). A jelölt William Auld sohase hallott Madáchról, míg

Az eszperantó – számokban

Az eszperantó hazai és külföldi elterjedtségére vonatkozóan csak becsléssel rendelkezünk. Magyarországon 2000 nyarán mintegy 1650 fiatal tett nyelvvizsgát az *Idegennyelvi Továbbképző Központban*, ismertebb nevén a „Rigó utcában”. A magyar eszperantista szervezeteknek 5560 tagjuk van, de az eszperantóul tudók száma ennek többszöröse. Az *Eszperantista Világszövetség* körülbelül 35 000 taggal rendelkezik, de a világban eszperantóul tudók száma az egymillió közelében van.

Forrás: Szilvási László, a Budapesti Eszperantó Ház ügyvezetője közlése.

NYELVEK NÉPSZERŰSÉGE ÉLETKORI CSOPORTOKBAN (%)						
Nyelv	14–17	18–30	31–40	41–50	51–60	60 felett
Angol	49	56	47	51	40	30
Német	33	33	40	42	55	62
Francia	7	2	2	4	0	3
Olasz	6	6	8	1	1	0
Egyéb nyelv	5	3	3	2	4	5
Összesen	100	100	100	100	100	100
Szívesen tanulna idegen nyelvet	73	381	347	310	235	339

Forrás: A magyar nyelv az informatika korában. Magyarország az ezredfordulón. Budapest, 1999, 175. o. (Terestyéni Tamás adatai)

Az *ember tragédiája* eszperantó fordításban el nem jutott hozzá. Azóta rajongója a magyar irodalomnak. De felkutatta a mű egyik angol fordítását is és véleményét így foglalta össze: „Ha Madách művét ennek a *mészárosnak* a fordításában ismerem meg, nem érdekelné a magyar irodalom.”

A világirodalom 5000 évének nevezetes alkotásai olvashatók eszperantóul (a Hamlet első fordítása már 1894-ből). Az eredeti eszperantó szépirodalom is van olyan jelentős, mint számos kis nép irodalma, de alkotói öt világrészben születtek és így egyedülállóan sokszínű irodalmi kultúrát teremtetek. Bizonyosodott, hogy az eszperantó a tudomány művelésére is alkalmas. Érdemes még megemlíteni az évi több száz nemzetközi találkozót és konferenciát, ahol az eszperantó teljes értékű élő nyelvként szerepel. Vagyis

2. az eszperantót *önmagáért* is érdemes tanulni.

Végül említést érdemel anyanyelvünk fennmaradásának kérdése. Vannak, akik azt jósolják, hogy 300 éves távlatban csak az angol, a kínai és a spanyol marad fenn, bár megengedik, hogy egyes nagy kultúrájú és gazdag népek nyelvei egy kicsit tovább ellen tudnak állni. Viszont

3. az eszperantó mint alapozó nyelv által az idegen nyelv-tanulás idejéből felszabadított időt többek között az *anyanyelv* ápolására, fejlesztésére is lehetne fordítani.

A jelenlegi jövőkép: A világ lakosságából talán 7%-ot kitevő angol anyanyelvűeknek nem kell nyelvet tanulniuk, 93%-nak kötelezően kell (fejenként 2000 órában, saját anyanyelvük és más irányú képzésük, munkájuk vagy egyszerűen szabad idejük kárára). Ez az állapot addig tart, míg az angol (ha közben nem lép fel egy erősebb jelölt, amire már több példa volt, és a lehetőség még mindig fennáll) mindenki anyanyelvévé nem válik.

Alternatív jövőkép: A világ egész lakossága (horribile dictu: az angol anyanyelvűek is) fejenként 100–200 órában (mert ez az anyanyelvtől is függ) kötelezően eszperantót tanul (és a nyelvi kommunikációban egyenrangúvá válik). Persze könnyebben tanulhat tetszés szerint más nyelveket is. Ennyi terhelést a kisebb anyanyelvek is talán a végtelenségig kibírnak. Ady nem hiába tekintette az eszperantót a magyarság létszükségletének, „amely játszva lop be bennünket a kultúrnépek közé”.

Összefoglalók a Stratégiai Programbizottság üléseiről

I. A 2000. június 13-i ülés

Jelen van: Enyedi György, Kulcsár Kálmán, Láng István, Glatz Ferenc akadémikusok, valamint Balogh Margit, a Programtanács titkára.

Glatz Ferenc, az MTA elnöke ismerteti a stratégiai kutatásokkal kapcsolatos megfontolásokat. Ezek a következők:

1. Az új finanszírozási rendszer január 1-jétől életbe lép, amelynek értelmében a projektfinanszírozás a tudományfinanszírozáson belül kiemelt helyet fog kapni, emelik az OTKA, a KMÚFA és az FFA kereteit is. Ez azt jelenti, hogy pályázaton és mindenekelőtt nagy témákkal lehet az eddiginél több pénzt elnyerni, illetve támogatást kapni. Amíg az OTKA az alapkutatást, az öt nagy téma az alkalmazott kutatást fogja támogatni. A Nemzeti Stratégiai Kutatások keretén belül kialakított és kialakítandó témák előtt így nagy lehetőségek nyílnak.

2. A kérdés az, hogy van-e az Akadémiában, illetve a magyar kutatói értelmiségben erő ahhoz, hogy a Nemzeti Stratégiai Kutatásokat megújítsuk. A 2000. év az előző két év témaváltozásainak befejezésével, ezek publikálásával telt, valamint folytatásként a hétkötetes „Magyarország az ezredfordulón” megkezdésével.

Az akadémiai költségvetésben előreláthatóan a 2000. évi 100 millió forintra számíthat a stratégiai kutatás, ezeket egészítheti ki az öt nagy témában tett pályázat.

3. Állásfoglalást kér az elnök a hétkötetes „Magyarország az ezredfordulón” ügyében.

Kulcsár Kálmán, Enyedi György, majd Láng István hozzászólásai, valamint a vita alapján a Programbizottság a következő megállapításokat tette:

- A stratégiai kutatásokat folytatni kell, mert társadalmi elvárás van irántuk, másrészt pedig az MTA éppen egyik új funkciója, „nemzeti tanácsadó” szerepe ezáltal teljesedhet ki. Az Akadémia így tud kezdeményező lenni: erősíti a tudományos kutatásban a szintetizáló szempontok pozícióit, ugyanakkor megrendelésekre is ösztönzi a politikai elitet, és hozzászoktatja a politikusokat a napi döntésekben a tudósok véleményének kikéréséhez. Erősíti a tudomány presztízsét a politikai elit és a közvélemény előtt.
- A stratégia folytatását két bázisra kell építeni: a) az Akadémián belüli 100 millió forint költségvetési összegre; b) a Széchenyi-programból elnyerhető pályázati pénzekre. Ezt egészíthetik ki az egyes minisztériumokkal (FVM, valamint KöM-mel) kötött megállapodások.
- Az új finanszírozási rendszerbe be kell épülni, azaz hozzá kell igazítani a körülményekhez a mi terveinket.
- A Programbizottság – építve a fiatalabb kutatók javaslatára is, konzultációk alapján – határozon meg 3-4 nagy témát, amelyekkel pályázhat a Széchenyi-programnál. Erről a július 12-i megbeszélésen fog a Programbizottság dön-

teni. Tisztázni kell: a stratégia nem jelenthet részletkutatásokat. Ugyanakkor: a szintetizáló, összefoglaló kutatások szükségszerűen járnak együtt „transzdiszciplináris alapkutatásokkal”.

- A Magyarország az ezredfordulón I–VII. kötetet folytatni kell. Ez az Akadémián presztízs-kérdés: képes-e a magyar kutatói közösség az ország természeti-emberi-kulturális viszonyainak összefoglaló leírására? Képes-e mindent a társadalom számára közérthetően elmondani? Ugyanakkor a társadalmi elvárás igen erős. Az elnök az 1998–99. évi tájékoztatók után írásban foglalja össze a műfajra vonatkozó elképzeléseit. Erre lehetőséget ad az első kötet tapasztalata, illetve az azzal kapcsolatos konfliktusok.

(Gyakorlatilag az egész kötetet át kell írni tudományos újságírókkal, mivel a szövegek jelentős része a néhány tucat szakember számára érthető formában, nem kielégítő magyarsággal íródott.) Tisztázni kell, hogy a sorozat – az eredeti elképzelések szerint – a „művelt középosztály” számára íródik, azaz olvasóként számít az egyetemet végzettek, illetve a színvonalas érettségizettek.

4. A 2000. évben futó kisebb programokról kapott áttekintést a bizottság: a Szociológiai Intézet által javasolt egyházi kutatások befejezéséről, a Láng István, Csete László által készített „A fenntartható agrárfejlesztés” című monográfiáról, a Környezetvédelmi Lexikon munkálataira adott 2 millió forint kölcsönről. Állást foglalt a Programbizottság kisebb pályázatok, javaslatok kérdésében. Az elnök tájékoztatást adott a demográfiai program ügyében Kulcsár Kálmánnal és Cseh-Szombathy Lászlóval folytatott tárgyalásokról. A bizottság elfogadta a demográfiai témák kutatását. Ismételt felhívják a javaslattal hozzánk forduló figyelmét: a stratégiai kutatások nem az egyik pályázati alap az OTKA, OKTK és más alapok mellett, rész-kutatásokat nem finanszíroz, csakis meghatározott műfajú munkákat eredményező stratégiai kutatásokat.

5. A bizottság áttekintette az elkészült zárótanulmány- (1997–1999) terveket, felszólítja a programvezetőket kiegészítésre.

6. Megállapodás született arról, hogy július 12-én 10 órakor tartja a bizottság a következő ülést.

II. A 2000. július 12-i ülés

Jelenlévők: Glatz Ferenc, Láng István, Enyedi György, Kulcsár Kálmán akadémikusok, Sárközy Tamás akadémiai doktor, valamint Burucs Kornélia és Balogh Margit.

Napirenden:

1. A stratégiai kutatások és a Széchenyi-program viszonya. Témajavaslatok.

2. A gazdálkodás, finanszírozás.

1. A stratégiai kutatások és a Széchenyi-program

Glatz Ferenc a legutóbbi bizottsági ülés állásfoglalásából kiindulva összefoglalja a Széchenyi-terv és az Akadémia viszonyát. A lényeg: valóban nagy lépték-

ben gondolkodó kutatók stratégiai jellegű témákkal pályázzanak. A Nemzeti Stratégiai Kutatások indítása 1996-ban többek között azt célozta: szoktassuk hozzá a kutatói közösségeket a nemzet és a tudomány szempontjából hosszú távon fontos és szintetizáló jellegű problémakörök felismerésére és arra, hogy kutatási témáikat ezek köré csoportosítsák.

Elérendő: nem feltétlenül a Stratégiai Kutatások Bizottsága, mint intézmény pályázzon, hanem a intézetek, illetve kutatói közösségek. Példák: rendszerváltás, Európai Unió kiterjesztése, ökológia. Ezek stratégiai jellegű, részben a Nemzeti Stratégiai Kutatások eddigi folytatása során kialakult kutatói közösségek önálló pályázatai lehetnek.

Új stratégiai kutatási (tematikai súlypontok kialakítására előkészített) témák:

2001-től át kell helyezni a tematikai súlypontot: a magyarság az ezredfordulón (Magyarország leírása 7 kötetben) álljon a központban, emellett néhány nagyobb téma, valamint több kisebb, 1-1 kötetet eredményező munkák támogatása.

A bizottság tagjai 3 héttel ezelőtt megkapták az 1997–2000 közötti munkálatokról szóló összefoglalókat, a pénzügyi kimutatásokat. Mindezek ismeretében, tájékozódás alapján a június 13-i bizottsági ülés határozata értelmében a következő tematikai javaslatokat tették:

1. Társadalmi egyenlőtlenségek és kezelésük, lehetséges altémái: iskolázottság, kisebbségi kérdés, devianciák, regionális kérdések, munkaerő-gazdálkodás, munkanélküliség stb. (Enyedi György javaslata).

2. Mezőgazdaság és biotechnológia (Láng István javaslata).

3. Informatika és társadalom (ebből egy Sárközy Tamás vezette résztema kidolgozása folyik: informatika és jogszolgáltatás).

4. Az EU-belépéssel járó modernizáció kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági, társadalmi vonatkozásai. (Glatz Ferenc, Láng István javaslata. Lehetséges témavezető: Palánkai Tibor.)

5. A magyar közigazgatás fejlesztése – hogyan kell fejlődni a 21. századi elvárásokhoz? (Lőrincz Lajos).

6. Életminőség – most már nemcsak orvosi, de általános szempontból – az életszínvonal, viselkedéskultúra, életmód szempontjából (konzultálni Vizi E. Szilveszterrel, Losonczy Ágnessel, Ferge Zsuzsával, Tamás Pállal).

7. Környezettudományok és anyagtudományok.

8. Ökológia. Egy-egy résztema, esetenként. (Először az elnök által javasolt Tisza.)

Hiányzik: műszaki téma (amennyiben a költségvetésből a 2001–2002. évre a stratégiai kutatások folyamatosan támogatást kap, akkor az elnök konzultál Keviczky László alelnökkel, Kroó Norbert főtitkárral, Somlyódy László osztályelnök úrral és Prohászka Jánossal témafelmérés ügyében).

2. A gazdálkodás, finanszírozás

Glatz Ferenc tájékoztatást ad a stratégiai kutatások jelenlegi és várható pénzügyi helyzetéről. A költségvetésből 2001-ben előreláthatóan 100 millió forinttal lehet számolni.

Ebből folytatni kell:

- a központi könyvsorozat és a műhelytanulmányok kiadását,
- az Ezredforduló megjelentetését,
- a „kis témák” támogatását.

Az elnök jelzi: az Ezredfordulót hordozó folyóiratok szerkesztőjéhez fordul, nyilatkozzanak, van-e szélesebb olvasói igény az Ezredforduló c. folyóirat folytatására. Csak egyértelmű támogatás esetén szabad a folyóiratot továbbra is megjelentetni. (Nincs ugyanis önálló szerkesztői stáb. Ha folytatjuk, legalább 1 főállású munkatársat kell felvenni a hat szám adminisztratív-nyomdai-tördelői munkáinak elvégzésére.)

Vita alakult ki a kidolgozandó témák jellegéről. Állásfoglalás: elsősorban azok a „kis témák” kapjanak támogatást, amelyek a társadalmi fejlődés kritikus pontjait vizsgálják. Mint például:

- a demográfia (ámbar az eddigi javaslatok nem stratégiai szintűek),
- nemzettudat, történelemszemlélet,
- környezetvédelem (Ligetvári miniszter jelezte: elődje 20 milliós támogatási ígértét átvállalja),
- a vallások szerepe Magyarországon.

Ez utóbbi témáról hosszabb eszmecsere folyt. Milyen horderejűvé bővítjük?

3. A stratégiai kutatások adminisztrációjának elhelyezése

Glatz Ferenc megállapította, hogy a stratégiai kutatások beilleszkedtek az akadémiai feladatvállalások közé. Helyese-e, ha ezek szervezeti hátterét a KSZB-ből a Várban formálódó Társadalomkutató Központban építi ki?

Láng István: A stratégia a következő 5-10 évben csak akkor fog működni, ha a kezdeményező Glatz Ferenc koordinálja továbbra is. A folytonosság biztosítása érdekében ki kell építeni a várbeli stratégiai adminisztratív központot.

Kulcsár Kálmán szerint az Akadémián belül a tudománypolitikai kutatásokat továbbra is stratégiai kutatási irányoknak kell tekintetni és a Társadalomkutató Központba kell telepíteni. Ugyanígy a hétkötes Magyarországleírását és az egész stratégiai projekt-együttest.

III. A 2000. október 18-i ülés

Jelenlévők: Glatz Ferenc, Enyedi György, Láng István akadémikusok, Pók Attila tudományos igazgató-helyettes (MTA TTI), Balogh Margit titkár.

Napirend: A Széchenyi-terv és a Nemzeti Stratégiai Kutatások.

Glatz Ferenc tájékoztatta a jelenlévőket a pályázati rendszer sorsának alakulásáról. Dönteni kell: milyen témákban, ki pályázzon. Még nincs pályázati kiírás, és nem ismerjük a 2001–2002. évi költségvetés sorsát. Feltehetően elfogadást nyer. Ez dönti el végül a stratégiai kutatások finanszírozását is. Párhuzamos finanszírozás (stratégiai kutatások és Széchenyi-terv) értelmetlen. Akkor tudjuk rögzíteni a stratégiai kutatások 2001–2002. utáni programját, ha rangsorolják a Széchenyi pályázatokat.

Javasolni fogja, hogy a Széchenyi-terv pályázatait, az OTKA, az FFA, a KMÚFA pályázati rendszerei között legyen összhang, erről az MTA rendezzen vitatást. Most folytatunk előzetes konzultációt, majd a jövő év elején (február) a költségvetési ráfordítások

számainak és a Széchenyi-terv pályázati rendszerének ismeretében foglaljunk állást a stratégiai kutatások jövőjéről. Akkor tudunk csak olyan kérdéskörben állást foglalni, mint pl. stratégián belül kialakított ökológiai témával, a vízgazdálkodással, Alföld, Tisza, Duna témakörökkel, mi pályázunk-e, vagy az intézetek, vagy: mi legyen a viszony a stratégiai kutatások és a remélhetően január 1. után adminisztratívra is felálló Társadalomkutató Központ között.

Jelzi, hogy a július 12-i bizottsági ülés témajavaslatai közül a bizottsági tagok 3 – Láng István, Enyedi György és Sárközy Tamás által készített – témajavaslatot juttattak el. Kiosztották az év folyamán beérkezett és véleményezett egyéb javaslatokat is. Állásfoglalást kér.

Ha a Nemzeti Stratégiai Kutatások pályázik a Széchenyi-programnál, akkor a „talajzoológia” (noha az elnök támogatja) nem ajánlható, de a vízgazdálkodással, valamint a Duna- és Tisza-programmal kellene jelentkezni (Láng István). A Duna (Berczik Árpád, illetve a Pécsi Regionális Központ), a Tisza (Meskó Attila, illetve Csatári Bálint, Kecskeméti) támogatandó (Enyedi György).

A jelenleg folyamatban lévő stratégiai programok közül a „magyar nyelv”, a „demográfia” és az „informatika” lehet esélyes, amennyiben a Stratégiai Kutatások Irodája is pályázik. Az elnök szerint az a fontos, hogy minden lényeges és jó minőségű hazai kutatás kapjon támogatást. De verseny legyen és elszámoltatás.

Láng István referál: az ökológia 8 alterületre oszlik, terveik évi 600 millió támogatásról szólnak, de gondban lennének, ha megkapnák, mert akkor 400 millióra kell külső vállalkozói partner. El kell választani Keresések ökológiai-gazdaságpolitikai programját az ökológusoktól. Keresések ugyanis az EU felé nyitnak, az ökológusok viszont hazai természetvédelmi kérdéseket vizsgálnak.

Az agrárium kérdéskörben hatalmas, reális konzorciumszerződések vannak (Láng István). Partnernek megnyerték a KITE-t. Sikertől háttérpartnert szereznie az állatorvosoknak, a növényvédőknek, a biotechnológusoknak. A martonvásári kutatások („Pannon búza”) igen ígéretesek.

Hasonlóan nagyon perspektivikusnak tartják a vízgazdálkodást (Glatz Ferenc).

A bizottság úgy foglal állást, hogy a hétkötes Magyarországleírása ne pályázzon. Erről 1 hónapon belül hívunk össze külön megbeszélést. (Megálapodás: november 15.)

IV. A 2000. november 15-i ülés

Jelenlévők: Glatz Ferenc, Láng István, Enyedi György akadémikusok, Balogh Margit titkár, Burucs Kornélia kiadványmenedzser.

Napirend: „Magyarország az ezredfordulón” c. „hétkötes” könyvsorozat helyzete.

1. Az első kötet helyzete

Glatz Ferenc elnök referálta az ismét elolvasott, ismét szerkesztett első kötet készületi állapotát. Véleménye: a szöveg sokat javult, de még mindig nem fedi elvárásait. A kötet nem egységes könyv, hanem egy szigorú tematikai rendbe rakott tanulmánykötet. Kísért az elmúlt harminc év világbetegsége: mindenki kapjon helyet az összefoglalókban, mert különben a „bizottságosdúra” épült kutatásszervezet nem fogadja

el a terveket, agyonbírálja az eredményt. A „szak-szervezetesdi” elv beszivárgása az írásba, a kutatásba jelenleg a kutatásszervezet gyógyíthatatlan rákfeneje. 10-15 szerző helyett maximum 2-3 fő kell. Kell vállalkozni azon fejezetek megírására is, amely nem feltétlenül saját kutatásokon alapul.

A stílusok, a szókincs szerzőként különbözik. A másik rákfene is jelentkezik: kevés kutató tud írni. A laboránsnak, könyvtárosnak nem kell tudni írni, előadni. De a tudományos kutatónak, oktatónak igen! Aki nem tudja közölni eredményeit a másik kutatóval vagy a társadalmi felhasználóval, annak eredményei elzárva maradnak.

A kötet mellékletei gazdagok, de kérdés, hogy van-e ma az Akadémián, illetve az intézetekben szerkesztői személyzet, amelyek a tördelés, szakszerű melléklet- és képszerkesztés munkáját el tudja látni. Most ismét látszik, milyen nagy kár volt az Akadémiai Kiadó elherdálása, a jó szakszerkesztő személyzet szelnek engedése. Kérdés tehát a kiadás is. Kérdése, hogy egyáltalán megjelentessük-e a kötetet és a sorozatot? A pénzt tartalékkolták, nem vész kárba semmi.

A bizottság szerint a hétkötes könyvsorozatot úgy kell kezelni, mint a magyar tudományos elit adott kérdésekben kifejtett, illetve összefoglalt tudását. Ez egyben az MTA álláspontja az ország ezredfordulós állapotáról. A helyzet ezért nem aggasztó. A Magyar Tudományos Akadémia inkább tudományos sorozattal áll elő. A szerzők, szerkesztők védelmében: egyes tudományterületek annyira szerteágazóak, hogy pl. egy általános geográfiai műveltséggel bíró nem is tud írni mondjuk a geomorfológiáról (Enyedi György).

A sorozatot feltétlenül ki kell adni, a munkák teljes lendülettel beindultak. Szerinte nem könyvkiadóval kell megjelentetni, hanem az MTA saját kiadása legyen, hasonlóan a stratégiai kötetekhez (Láng István).

Glatz Ferenc elfogadja a kötet, illetve a sorozat jellegére vonatkozó véleményeket. Mindemellett a hasábkorrektúrában igyekezni fog további stilisztikai és értelmi változtatásokat tenni, illetve javasolni. Kiadói háttér mindenképpen szükséges. Többfős kiadói szerkesztői stábot nem tudunk foglalkoztatni. Esetleg egy munkaközösséggel kell szerződést kötni, a terjesztéshez viszont nem nélkülözhetünk professzionista szervezetet. Targyalj az Akadémiai Nagylexikon vezetőjével, Balogh Margit fog a részletekről javaslat-tervezetet készíteni. A Magyar Könyvklubbal is tárgyalj. Ez utóbbival a Magyarok Krónikája kapcsán igen jó tapasztalata volt.

2. A második és harmadik kötet helyzete

Enyedi György mint a 3. kötet főszerkesztője jelzi, hogy a demográfiai rész megírása akad. Javaslat: a demográfiai rész kerüljön át az ötödik kötetbe, amelynek Kulcsár Kálmán a főszerkesztője. Saját kötetét viszont kiegészülne az elnök által többször hiányolt tájak leírásával. A kötet javasolt címe: Tájak, települések, régiók.

Az elnök elfogadja Enyedi György javaslatát. A demográfiáról írandó tervezett 12 ív helyett csupán 5 ív készüljön a témáról. Az 5 ívnyi demográfiai téma az ivhonoráriumokkal és pénzügyi fedezettel együtt kerüljön át az ötödik kötetbe. Balogh Margit tájékoztassa Bayer Józsefet, a kötet illetékes szerkesztőjét. A harmadik kötet pedig vegye fel tematikájába a tájak komplex leírását.

Balogh Margit beszámolt az első kötet, illetve a sorozat mellékleteinek készítéséről.

Új trendek és stratégiák a világgazdaságban Könyvbemutató, 2001. május 15.

A Társadalomkutató Központ 2001 januárjában jött létre, hogy az MTA kilenc társadalomtudományi intézete között együttműködést alakítson ki. E közös projektek része volt **Balázs Péter, Gál Péter, Simai Mihály és Veres József** *Új trendek és stratégiák a világgazdaságban* című könyvének bemutatója május 15-én, a Történettudományi Intézetben. A kötet – melynek már a második utánnyomására került sor – tankönyvnek készült, de egyben olyan szakkönyv is, amely új megközelítést igyekszik nyújtani.

Balázs Péter államtitkár-helyettes, **Gál Péter** pedig a Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem világgazdaságtan tanszékének tanára, akárcsak **Simai Mihály** akadémikus, aki egyben kutatóprofesszor az MTA Világgazdasági Kutatóintézetében. **Veres József** professzor a Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetemen.

Simai Mihály: Az ezredforduló sajátos fejlődési szakasz. A hazai szakirodalom túlnyomórészt a globalizációval foglalkozik, pedig ennél sokkal többről van szó. Egyfajta szétesés, fragmentáció is zajlik, folynak regionális gazdasági kísérletek is; a globalizáció csupán egyike a lényeges folyamatoknak, ráadásul sokszor rosszul közelítjük meg. Simai professzor döntő változásokra hívta fel a hallgatóság figyelmét. Az első: a politikai élet hidegháború utáni szakasza. *Többpólusú világ helyett hierarchikus struktúra* alakult ki, csúcán az Egyesült Államokkal. A világ országainak száma egyre nő, kormányzásuk a *konfliktusok elszaporodása* miatt nehezedik. Ugyanakkor látható a demokrácia térhódítása is; hogy ez megkönnyíti vagy éppen nehezíti a különféle folyamatok kezelését, az egyelőre a jövő titka.

Jelenlegi probléma a *népesség* kérdése. Befelejődően van egy hosszú népesedési ciklus, amely az ipari forradalommal kezdődött. A lakosságszám emelkedésének lassulása megkezdődött, a 21. század közepére stagnálás várható, a század végére talán népességsökkenés is. Egyes térségekben azonban láthatóan jóval később áll le a népességnövekedés. Napjainkban előtérbe kerül az *urbanizáció*. A népesség döntő többsége az új század húszas-harmincas éveiben városokban fog élni, ami megváltoztatja a gazdaság működését. A globalizáció részeként találkozunk a *nemzetköziesedés* fogalmával. Valószínű, hogy ez a folyamat lassanként likvidálna a nemzetállami intézményeket, csupán feladataik változnak meg radikálisan: nagy hangsúlyt kap a globalizáció lehetőségeinek kihasználása, az általa okozott károk csökkentése.

A közkeletűen „multik”-nak titulált *transznacionális vállalatok* egy adott nemzetközi csoport érdekeiből indulnak ki, jó esetben figyelembe véve a helyi érdekeket, sokszor pedig konfliktusok sorát okozva. A kiadványban nemzetközi szervezetek hatékonysága, tevékenységi köre is terítékre kerül.

Gál Péter előadásában kiemelte a világgazdasági folyamatok újszerű értékelésének szükségességét. Paradigmaváltás tapasztalható az erőviszonyok, az értékrendszerek, a gazdaságosság, a hatékonyság terén, a piaci viszonyokban. A globális piac minden szereplőt alkalmazkodásra kényszerít.

A könyv a gazdaság három szintjének együttes vizsgálatára vállalkozik. Elemzései magukban foglalják a mikroszférát, azaz a vállalatok szintjét, a makroszférát, vagyis a nemzetgazdaságokat, valamint a globális, egységesülő piac, a világgazdaság szintjét.

A hatásmechanizmusok jóval komplexebbé váltak. Az egyes államok helyzete, lehetőségei változtak meg a legnagyobb mértékben. Végtelen álláspontok szerint az állam szerepe negligálódik, USA-központú, egypólusú, hegemon politikai-társadalmi érdekrendszerek alakultak ki; a hagyományos nemzetállamok szerepe lecsökken a gazdasági folyamatokban. A háború után kialakult ösztönzési rendszerek rövid távon talán hatékonyak lehetnek, de elvesztik lehetőségeiket, ha hosszú távú célokat próbálnak megvalósítani. Felmerül a kérdés: létrejöhet-e egy szupranacionális gazdasági rendszer, kialakul-e a világállam? Vagy hatékonyabb az egyes államok koordinált együttműködése, kompromisszumos alapon?

A könyv szerzői vizsgálják a transznacionális vállalatok és a pénzügyi szektor átalakuló szerepét is, az ún. papírgazdaság jellemzőit, a szintén transznacionalizálódó pénzügyi folyamatok integrációját és ennek hatását az egyes államokra, amelyek a pénzpiac eszközeivel igyekeznek manipulálni.

A *világgazdasági folyamatokat* szervesen, egy rendszerben vizsgálja a könyv a magyar kérdésekkel, a magyar kül gazdasági folyamatok hatásmechanizmusával.

Balázs Péter kutatási területe a kormányzat és nem a mikroszféra cselekvési lehetőségeinek elemzése. Vajon milyen eszközök állnak rendelkezésre a kormányzati célok elérésére az átalakult külső környezetben, amelyben a nemzetállam és a szupranacionális gazdaságpolitika közti határok, különösen az Európai Unió esetében, sokszor elmosódnak?

Szerinte egyes nemzetközi gazdasági szervezeteknek a közvélemény önálló életet tulajdonít, néha „gonosz” Valutaalapról, Világbankról beszélünk. Ezek a szervezetek azonban kormányok érdekeit képviselik, önálló mozgásuk igen korlátozott, nemzeti érdekek állnak mögöttük, ezek adják jogaikat és eszközeiket.

Érdekes kérdés a hazai és külső gazdasági szereplők körének összemosódása. A magyar GDP nagy hányadát külföldi cégek leányvállalatai termelik – ezek ugyanakkor a világgazdaság hálózatának is részei.

Balázs Péter jellemezte a *világ jelenlegi gazdasági centrumait* is. Ezek a következők: az *Egyesült Államok* és – az integrációs folyamatok következtében – az egész amerikai kontinens; *Európa* és a gazdasá-

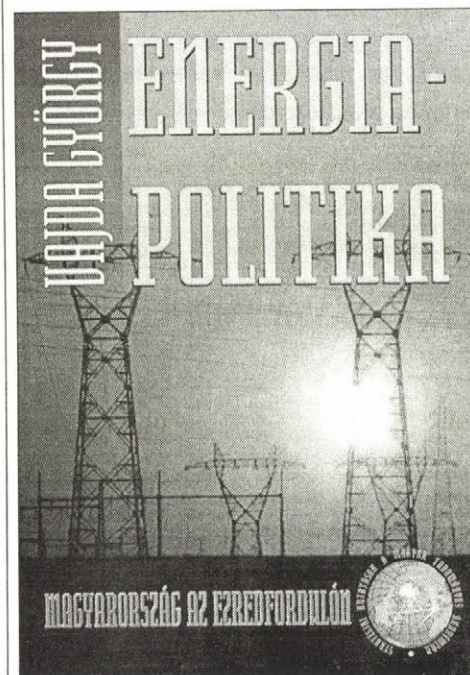
gához szorosan kapcsolódó államok, végül pedig a heterogénebb *ázsiai központ*, melyet meghatároz Japán és Kína vetélkedése. Kelet-Európa és a fejlődő országok gazdasági szempontból peritérikus jelentőségűek. Oroszország GDP-je ma egy kisebb nyugat-európai országéval egyenlő, külkereskedelme alig több mint másfélszerese a magyarnak. Az egykori nagyhatalom gazdasági befolyása gyakorlatilag megszűnt. A fejlődő országok egy része a nagy erőközpontokhoz kapcsolódik, egyes államok láthatóan erősen kiemelkedően vannak közülük.

Balázs Péter mindezen folyamatok tényében igyekszik leírni, mi történhet a magyar gazdasággal az Európai Unióba való belépésig, és aztán, amikor hazánk majd elveszíti a gazdasági szuverenitását önálló gyakorlásának lehetőségét, viszont egy hatalmas erőközpont tagja lesz. Jelenlegi gazdasági céljaink: a magyar kiviteli és a külföldi tőkebefektetések növelése, utóbbiakat azonban szintetizálva, szervesen beépítve gazdaságunkba. Fontos célkitűzés egyfajta piacvédelem is, és szükség van a kül gazdaság átalakítására, alkalmassá tételére az EU-csatlakozásra. Mindez elsősorban jogharmonizációt jelent.

Péterfi András

A „MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN”

című akadémiai stratégiai könysorozat
legújabb kötete

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

a stratégiai kutatási programok témakörében tanulmányok benyújtására

A Magyar Tudományos Akadémia Stratégiai Kutatási Programok Programtanácsa két életkori kategóriában pályázatot ír ki azon kutatók számára, akik az alábbi témakörökben a stratégiai kutatásokhoz kapcsolódó, kifejezetten szakmai, tudományos kutatást folytattak vagy folytatnak és ennek eredményét 20-50 oldal terjedelmű, eredeti, nyomtatásban még meg nem jelent tanulmányban fogalmazzák meg.

A pályázaton részvételi megkötöttség nincs. A tanulmányok, kéziratok beadása folyamatos, végső határidő: 2001. november 15. A pályázatokat a Programtanács elnöke által felkért szakemberek folyamatosan bírálják el, legkésőbb 2002. február 28-ig, javaslatuk alapján kerül sor a minden esetben konkrétan meghatározandó összegű díjazásra.

A pályázatra benyújtott anyagokat a következő címre kell postán vagy személyesen eljuttatni: MTA Társadalomkutató Központ Stratégiai Kutatási Programiroda, 1014 Budapest, Országház u. 30. II. emelet 22–23. A kéziratot egy gépelt példányban és floppy (Word 6.0) kell benyújtani, jelígesen, a jelíge mellett megnevezve a *pályázati témakört*. Külön zárt borítékban kell beadni a pályázó alábbi adatait: *név, leánykori név, anyja neve, születési hely, év, hó, nap, lakáscíme, munkahelye címe és telefonja*.

A pályázókat a programiroda írásban tájékoztatja a döntésről és a további teendőkről.

Budapest, 2001. június 18.

Glatz Ferenc elnök

A pályázat témakörei:

I. Piaccgazdaság, társadalom, politika

35 év alatt:

- Jóléti támogatások reformjának hatása az egyes lakossági csoportok jövedelmi helyzetére
- A foglalkoztatottság emelésének lehetőségei
- A nyugdíjreform hosszú távú hatásai

- Az egészségi állapot és anyagi helyzet összefüggései mikro- és makroszinten
- A számítógépes kultúra terjedésének társadalmi előfeltételei és következményei
- Médiahasználati szokások Magyarország különböző régióiban
- A kultúrák közvetítés megváltozott funkciói a kistérségekben
- A civil szervezetek kultúrák közvetítő szerepe
- Magyarországi pártok 1989 és 2000 között
- A magyar közjog 1989 és 2000 között
- A két Alkotmánybíróság működésének összehasonlítása (Sólyom László és Németh János elnöksége alatt)

35 év felett:

- A szegénység és jövedelemegyenlőtlenségek Magyarországon
- A magyar társadalomszerkezet változásai
- Társadalmi mobilitás
- Az uniós csatlakozás társadalmi feltételei és következményei
- Iskolázottság és társadalmi egyenlőtlenségek
- Demográfiai folyamatok befolyásolásának következményei és esélyei
- Vallási és etnikai viszonyok a globalizáció korában
- Médiahasználati szokások Magyarország különböző régióiban
- A kultúrák közvetítés megváltozott funkciói a kistérségekben
- A civil szervezetek kultúrák közvetítő szerepe
- Magyarországi pártok 1989 és 2000 között
- A magyar közjog 1989 és 2000 között
- A két Alkotmánybíróság működésének összehasonlítása (Sólyom László és Németh János elnöksége alatt)

II. Agrárrium

35 év alatt:

- Növénytermesztés – integrált növényvédelem
- Környezetkímélő agrártermelés
- A növénytermesztés és a természetvédelem harmonizálásának lehetőségei és problémái

35 év felett:

- Az élelmiszer-minőséget és élelmiszer-biztonságot szolgáló kutatások
- Fertőző betegségektől való mentesítés az EU-csatlakozás tükrében
- A tájtermesztés újabb lehetőségei

III. Területfejlesztés

35 év alatt:

- Egy kistérség vagy kisváros helyi fejlesztési erőforrásai
- A falusi turizmus gazdasági szerepe (esettanulmány)
- A falusi bevándorlás motívumai
- A regionális versenyképesség Magyarországon, európai összehasonlításban
- A Kárpát-medencei regionális együttműködés távlatai
- Az információs társadalom kiemelt tényezőcsoportjainak és infrastruktúrájának kiépülése, s várható szerepük egy gyorsított ütemű területi telzárkózásban, alföldi példákban
- A civil társadalom differenciált fejlődési és esélyei az Alföldön

35 év felett:

- Régiók Magyarországon – a decentralizáció nehézségei
- A szuburbanizáció típusai Magyarországon
- A magas szintű üzleti szolgáltatások területi különbségei
- Az 1990-es évek vándorlási folyamatai Magyarországon
- A határokon túlnyúló regionális együttműködések
- Az innovációs képesség területi egyenlőtlenségei
- A szegénység földrajza – a szegény rétegek területi elhelyezkedése
- A decentralizáció és a regionális közigazgatás lehetőségei Magyarországon
- A regionális innovációs stratégia módszertani megvalósítása
- A városok belső szerkezetének és életminőségének változásai alföldi városi példákban
- Az európai intelligens település- és régióprogramok adaptálhatóságának vizsgálata az Alföldön

IV. Környezetvédelem

35 év alatt:

- Társadalmi részvétel a környezetvédelemben: hazai és európai uniós minták
- A környezetvédelmi döntéshozatali mechanizmus fejlődése az EU-ban

- Környezetvédelmi együttműködés a Kárpát-medencében a szomszédos országokkal
- A környezetirányítási rendszerek elterjedése valamelyik hazai iparágban vagy vállalatnál
- A tisztább termelés ösztönzése a hazai adó- és pénzügyi rendszerben (jelenlegi helyzet és javaslatok)
- A környezetirányítási rendszerek alkalmazása az EU valamelyik országában

35 év felett:

- Javaslat a hazai környezetvédelmi finanszírozás rendszerének átalakítására (tekintettel az uniós országok gyakorlatára)
- Környezeti kárszámítási módszerek (vagy az egyes ágazatokban, mint pl. közlekedés, mezőgazdaság, turizmus stb., vagy az egyes kárfelelőségek esetében: savasodás, egészségi károk, légszennyezés okozta károk stb.)
- A környezetvédelmi feltételek teljesítésének hatása a vállalati versenyképességre (esettanulmány)
- Hogyan értelmezik a BAT-ot az EU-ban (elméletben és gyakorlatban)
- Az IPPC-direktíva értelmezése az EU-ban valamelyik gazdasági ág vonatkozásában
- A környezeti kockázatok rendszerelvű kezelése az EU-ban

U. Életminőség

35 év alatt:

- A környezet hatása az életminőségre
- Géntechológiai kutatások és etikai problémák

35 év felett:

- Egészségügyi és szociális ellátórendszerek
- Az előrejedő Európa társadalmi és gazdasági hatásai

VI. A közlekedés és technikai infrastruktúrája

35 év alatt:

- Az elektronikus adatcsere (EDI) alkalmazásának lehetőségei a nemzetközi közúti és vasúti áruforgatás támogatására
- Az integrált intelligens utasinformatikai rendszer modellje
- Közlekedési információs rendszerek fejlesztésére alkalmas komplex módszertan kidolgozása
- A fenntartható mobilitás követelményrendszerének és lehetőségeinek vizsgálata az EU elvárásaival és az éghajlat-változási kérdésekkel összefüggésben

- A magyar közlekedésszolgáltatók helyzete és perspektívái

35 év felett:

- Logisztikai információs rendszerek korszerű azonosítási, gazdálkodási, vállalatirányítási és komplex szolgáltatási technológiái
- A magyar közlekedés fejlődésének értékelése a rendszerváltozás után

VII. Nemzeti kultúra

35 év alatt:

- A nyelvi hiány (különös tekintettel a határon túli magyar nyelvhasználatra): tanulmány, gyűjtés a nyelvi hiányról, valamint javaslatok, gondolatok a hiány leküzdésére
- Szaknyelvi nyelvújítás (magyarítás): egy jól körülhatárolt szaknyelv mai terminológiájának elemzése, javaslatok a magyarításra
- Hogyan látjuk egymást? Kölcsönös nemzetképek kis és nagy országok vonatkozásában
- Etnicitás és felekezetiesség összefüggései a határon túli magyar közösségekben

35 év felett:

- A nyelvi hiány (különös tekintettel a határon túli magyar nyelvhasználatra): tanulmány, gyűjtés a nyelvi hiányról, valamint javaslatok, gondolatok a hiány leküzdésére
- Szaknyelvi nyelvújítás (magyarítás): egy jól körülhatárolt szaknyelv mai terminológiájának elemzése, javaslatok a magyarításra
- Idegen nyelvek és anyanyelv a közoktatásban a globalizáció korában
- Kisebbségi önkormányzatok – kisebbségi önkormányzati elképzelések Közép-Kelet-Európában

VIII. Ökológia

35 év alatt:

- Összehasonlító vegetációtanulmányok
- Tájéktörténeti és tájhasználat-történeti tanulmányok

35 év felett:

- Összehasonlító vegetációtanulmányok
- Tájéktörténeti és tájhasználat-történeti tanulmányok

STRATÉGIAI KUTATÁSI PROGRAMOK

IX. Vízgazdálkodás

35 év alatt:

- A költségmegtérülés és a „szennyező fizet” elv alkalmazásának helyzete a vízi szolgáltatásokban (javaslatok az EU vízzel foglalkozó keretirányelvében foglalt hazai megvalósítására)
- A vízgazdálkodás döntési szintjei, különös tekintettel a szubsidiaritás elvének alkalmazására (A közvélemény és a civil szervezetek szerepe a jövőben, bevonásuk a döntési mechanizmusba, szem előtt tartva az EU irányelveit)

35 év felett:

- A költségmegtérülés és a „szennyező fizet” elv alkalmazásának helyzete a vízi szolgáltatásokban (javaslatok az EU vízzel foglalkozó keretirányelvében foglalt hazai megvalósítására)
- A vízgazdálkodás döntési szintjei, különös tekintettel a szubsidiaritás elvének alkalmazására (A közvélemény és a civil szervezetek szerepe a jövőben, bevonásuk a döntési mechanizmusba, szem előtt tartva az EU irányelveit)

X. Földtudományok

35 év alatt:

- Antropogén hatásra bekövetkezett felszínváltozások és következményeik megfigyelése és értékelése
- Nagyberuházások és hulladéklerakó helyek tartós elhelyezésére szolgáló objektumok környezetének komplex földrajzi vizsgálata

35 év felett:

- Az ország környezeti krízisállapotban lévő régióinak környezeti hatáselemzése, domborzatminősítés, geoökológiai térképezés

XI. Demográfia – népesedési krízis

35 év alatt:

- A rendszerváltozás és a hazai termékenység alakulása
- Népesedéspolitika az 1990-es években
- A magyar állampolgárok kivándorlási stratégiája

35 év felett:

- A halandóság alakulása Magyarországon a 30–59 éves férfiak körében
- Párkapcsolatok alakulása 1980–2000 között
- Egy kistérség demográfiai viszonyainak változása az elmúlt évtizedben

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

3 | 2002

EURÓPA – HATÁROK NÉLKÜL
Nemzetközi Bertelsmann Fórum, 2001

GLATZ FERENC:
FORDULÓPONT EURÓPA TÖRTÉNELMÉBEN?

ROMANO PRODI:
A REFORM UTÁN: AZ EGYESÜLT EURÓPA JÖVŐBELI STRATÉGIÁJA

GERHARD SCHRÖDER:
A REFORM UTÁN: STRATÉGIÁKAT A JÖVŐRE NÉZVE EGÉSZ EURÓPA SZÁMÁRA

JACQUES DELORS:
AZ EURÓPAI EGYESÜLTÉSEK FOLYAMATÁNAK ÉLCSAPATA

Az európai integráció generációnk nagy élménye. Már a századelőn felismerték: a tömegtermelés, a munkaerő és a kulturális termékek szabad áramlásának igénye, a közlekedés, majd a hírközlés fejlődése behozhatatlan előnyt jelent a nagy térségű igazgatási egységeknek. Ezért szöttek terveket a századelőn az Európai Egyesült Államokról, majd a két háború között a Páneurópai Unióról. És sajátos módon a fasizmus is Európa igazgatási integrációját kívánta stb. Azután a második világháborút követően: konzervatív és baloldali politikai áramlatok tűzték zászlajukra az európai integrációt. Majd jött a hidegháború, Európa kettészakítása. Most úgy látszik, 1990 után a mi korosztályunknak adatik meg, hogy egy új Európa kialakításának szorgalmas munkása legyen.

Lásd Glatz Ferenc: Fordulópont Európa történelmében? c. cikkét a 3. oldalon

napjainkban az Európai Unió kihívásokkal szembesül. Ezek szerepének, alapjainak és szomszédi kapcsolatainak teljes újragondolását teszik szükségessé. Az elkövetkező tíz évben az EU körülbelül egy tucat új tag befogadására készül. Örömmel állíthatom, hogy a jelölt országok mindegyike energikus lépéseket tesz gazdaságának modernizálása érdekében. Eredményeik olyan kiválóak, hogy Közép- és Kelet-Európa ma egyike a leggyorsabban fejlődő térségeknek a világon, ha figyelembe vesszük gazdasági és kereskedelmi növekedésüket, illetve intézményeik demokratizálódását. A bővítés, melyet gazdasági reform kísér, stabilitást és fellendülést hoz majd egy egyre növekvő térség számára. Ugyanaz a szellem hajt minket az egész kontinens újraegyesítését célzó munkánkban, amely közösségünk alapító atyjait fűtötte.

Lásd Romano Prodi: A reform után: az egyesült Európa jövőbeli stratégiája c. cikkét a 21. oldalon.

Nizzában elértük a központi stratégiai célunkat: az Európai Unió dokumentálta az arra irányuló szándékát és képességét, hogy új tagállamokat vegyen fel. 2003-tól az unió készen áll a bővítésre. Nizza előkészíti az utat Európa megosztottságának végleges felszámolásához és a kontinens politikai, gazdasági és kulturális egységének megteremtéséhez. Sajnos, Nizzában kevesebbet értünk el az unió hatékonysága és cselekvőképessége tekintetében, mint amennyit elérni reméltünk. Viszont a másik oldalon a német szövetségi kormány nem volt hajlandó az unió gyors bővítését veszélyeztetni. Többet vesztettünk volna, mint amennyit nyertünk volna.

Lásd Gerhard Schröder: A reform után: stratégiákat a jövőre nézve egész Európa számára c. cikkét a 25. oldalon.

EZREDFORDULÓ

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik évente négy alkalommal, a História, a Köznevelés, a Technika és a Természet Világa mellékleteként.)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1051 Budapest, Roosevelt tér 9. Tel./fax: 302-5638

Kiadó: MTA Történettudományi Intézete

1014 Bp. Üri u. 53. Tel.: 3561-539

Kiadói munkatársak: Kovács Éva,

Csányi Attila, Frisnyák Zsuzsa, Horváth Imre, Péterfi András

Nyomdai munkálatok:

Mesterprint Kft. Bp., Vak Bottyán u. 30-32B

Felelős vezető: Losonczy György

ISSN 1417-8826

TARTALOM

• EURÓPA FÓRUM •

GLATZ FERENC: Fordulópont Európa történelmében? – Naplójegyzetek az Európa Fórumról 2001. január 19–20. 3

A megélt történelem... • Európai stratégia... • Az előadók • Záróra

Európa – határok nélkül – A politikai szerkezet stratégiái 5

I. A régi határokon túl • II. Európa politikai rendje • III. Összeurópai szolidaritás és az európai társadalmi modell jövője • IV. Európa szerepe a nemzetközi politikában • V. Európának szüksége van a nyilvános párbeszédre

ROMANO PRODI: A reform után: az egyesült Európa jövőbeli stratégiája 21

A bővítés • Szomszédság-politika • Európa a világ színpadán • Az nizzai kormányközi konferencia • Kormányköziség • A közösségi rendszer • Végső célunk? A vita szükségessége • Továbbfejlesztett együttműködés • A Nizza utáni folyamat • Végkövetkeztetés: a tárgyalások új módja?

GERHARD SCHRÖDER: A reform után: stratégiákat a jövőre nézve egész Európa számára 25

Nyitás a polgárok felé • Új tagállamok felvétele • A bővítés időpontja • Kapcsolat a szomszéd államokkal

JACQUES DELORS: Az európai egyesülés folyamatának élcsapata 29

Milyen ésszerű végső célt jelölhetünk ki a megnövekedett Európa számára? • Értekezés a módszerről • Az „élcsapat” és politikai tervei

• HÍREK •

Összefoglalók a Stratégiai Kutatások Programbizottságának üléseiről 32

A külföldi magyar kulturális intézetek és a stratégiai kutatások 34

Szerzőink

DELORS, JACQUES
LUCIEN JEAN

francia közgazdász, politikus, miniszterelnöki tanácsadó, az Európai Bizottság volt elnöke

GLATZ FERENC

akadémikus, az MTA elnöke

PRODI, ROMANO

olasz közgazdász, üzletember, az Európai Bizottság elnöke

SCHRÖDER, GERHARD

német politikus, szövetségi kancellár, az SPD elnöke

Ezt a számot az Európa Intézet Budapesttel közösen adta ki a szerkesztőség.

GLATZ FERENC

FORDULÓPONT EURÓPA TÖRTÉNELMÉBEN?

Naplójegyzetek az Európa Fórumról

2001. január 19–20.

A megélt történelem...

A legnagyobb értelmi feladvány: észrevenni, mikor élünk meg történelemformáló napokat, éveket. Legyen szó a magunk, családjunk vagy nemzetünk, netán az emberiség történelméről. Beszélünk globalizációról (gazdaságban, kultúrában), integrációról (területigazgatásban), de kevésbé látjuk, hogy mindez az emberiség közlés- és érintkezéskultúrájának, választott életcéljainak, ismeretrádiuszának gyökeres átalakulását jelenti.

Az európai integráció generációnk nagy élménye. Már a századelőn felismerték: a tömegtermelés, a munkaerő és a kulturális termékek szabad áramlásának igénye, a közlekedés, majd a hírközlés fejlődése behozhatatlan előnyt jelent a nagy térségű igazgatási egységeknek. Ezért szöttek terveket a századelőn az Európai Egyesült Államokról, majd a két háború között a Páneurópai Unióról. És sajátos módon a fasizmus is Európa igazgatási integrációját kívánta stb. Azután a második világháborút követően: konzervatív és baloldali politikai áramlatok tűzték zászlajukra az európai integrációt. Majd jött a hidegháború, Európa kettészakítása. Most, 1990 után, úgy látszik, a mi korosztályunknak adatik meg, hogy egy új Európa kialakításának szorgalmas munkása legyen. Jó azzal a tudattal élni, hogy a köznek fontos dolgok részesei vagyunk.

Európai stratégia...

De milyen legyen az új, egységesülő Európa? 1991-ben hívott létre stratégiai munkabizottságot Európa legnagyobb médiahatalma, a Bertelsmann cég, pontosabban a Bertelsmann Alapítvány. (Én azóta vagyok e csapat tagja.) A brüsszeli adminisztrációval együtt dolgozik... Témák: a keleti kiterjesztés (1991–97), a kibővülő unió határai; a földrajzi-kulturális és politikai Európa viszonya egymáshoz; a keleti kiterjesztés biztonságpolitikai, gazdaságpolitikai, majd humánpolitikai feltételei; a mediterrán és a keleti irányú ki-

terjesztés haszna és költsége Nyugat-Európa számára és így tovább.

Majd – miután 1995 májusában az Európai Bizottság elfogadta a közép- és kelet-európai országok EU-csatlakozásának Fehér Könyvét – „országkonferenciák”: annak felmérése, melyik ország mennyire „EU-képes”; kölcsönös tájékoztatás az elvárásokról: Nyugat és Kelet egymás iránti elvárásairól. Varsó, Pozsony, Budapest: kormányadminisztrációt, ellenzéket, civil szervezeteket ültettünk egy asztal-

MAGYARORSZÁG FŐBB GAZDASÁGI MUTATÓI					
		1996	1997	1998	1999
Bruttó hazai termék változása	az előző év %-ában	1,3	4,6	5,1	3,8 jan.–márc.
Inflációs ráta					
– éves átlagban	%	23,5	18,3	14,3	14,9 jan.–máj.
– december/december	%	19,7	18,5	10,4	8,9 máj.
Munkanélküliségi ráta					
– ILO módszertan szerint	%	9,9	8,7	7,8	
Központi költségvetés hiánya/többlete	a GDP %-ban	–3,2	–5,4		
Fizetési mérleg	a GDP %-ában	–3,7	–2,1	–4,8	
	millió ECU/euró	–1319	–840	–2059	–759 jan.–máj.
Külföldi adósság	az export %-ában	144	97	104	
– bruttó külföldi adósság	milliárd ECU/euró	21,7	20,9	23,9	
Közvetlen külföldi nettó többeáramlás					
– az EBRD szerint	a GDP %-ában	4,4	3,6	3,1	
– a folyó fizetési mérleg adatai	millió ECU/euró	1585	1464	1293	425

Forrás: Az Európai Bizottság éves jelentése, 1999

hoz, s alapkérdésekről vitatkoztunk. Elkészítettük az ún. országvéleményeket. (Magyarország kiválóan vizsgázott, noha én nem „nemzeti” válogatottként vettem részt ezeken, természetesen, őszintén örültem.)

Azután a téma „Európa jövője”. Európa-fórumok. (Ez a mostani itt, Berlinben, a hatodik fórum.) Témák: az unió belső reformálásának lehetőségei, az európai kormányközi konferenciák utáni helyzet, Amszterdam, Lisszabon, Helsinki, majd most Nizza (2000. december 7.) jelentősége. A fórumot működtető stratégiai bizottság tagjai: volt politikusok, politológusok, nemzetközi hírű publicisták, bankemberek, stratégiai és humánpolitikai szakértők és a müncheni Alkalmazott Politikai Kutatások Központja, W. Weidenfeld vezetésével. (Én a humánpolitikát, kultúrát képviselem. Előadásaim: 1992. május, Moszkva: Kisebbségi kérdés; 1996, München: Kisállamiság; 2000: Európa „humán jövője” és az európai identitás. És sok korreferátum. Magyarországról Inotai András először meghívott, most már állandó tag, mint a kelet-európai gazdaság szakértője. Ő sem „nemzeti színekben” meghívott, de mindig okos, és kiválóan hangolja össze a magyar, a kelet-európai és európai érdekeket)...

Nagy tanulság: egész Nyugat-Európa beszél az EU keleti kiterjesztéséről, de valójában egyedül a németek törődnek azzal, hogy az unió kiterjesztése ne csak a diplomáciai apparátusok dolga legyen. Ők nyitnak fórumokat, ahol mi, kelet-európaiak elmondhatjuk, leírhatjuk véleményünket. És segítenek feldolgozni társadalmi szinten a sokkhatást, amit Európa keleti felének az uniós normák alkalmazása okoz és okozni fog.

Az előadók

Werner Weidenfeld megnyit. (Ő a stratégia csoport vezetője. Istenem, 10 év óta mennyi konfliktus feloldásában vett részt, Kohl kancellár barátja, de érti a szocialista érdekeket is, igazi „eurostratégia”, csak azt nézi – nézzük – ki építi fel az általa – általunk – elképzelt erős, szabadgondolkodó, világra nyitott Európát. Ő és szűkebb munkatársi köre készítette az Európa Fórum írásos „előanyagát” „A határok nélküli Európá”-t.)

G. Schröder kancellár. Mindenki őt várja. Azt mondják, ő volt a decemberi nizzai konferencia hőse. Ott elszabadult a nemzetállami önzés: mindenkit csak az érdekelt, hogy minél több szavazathelyet biztosítson magának. Ha kellett, előhúzták a demográfiai érvet (melyik országnak mekkora a lakossága). De ha kellett, akkor államok közötti politikai egyenjogúságról beszéltek. Éljenjártak a franciák, s meglepetésre a „médiapolitikus” T. Blair. Nem számít, ki a szocialista, ki a konzervatív... S a vesztes: Németország. Éppen az, aki az EU motorja, finanszírozója. Schrödernek állítólag szeme sem rebtent... Üriember volt. – Most attól féltünk, előveszi a párton belüli régi nótát: először eredményes bel-

ső reform, azután kiterjesztés; a mediterránumban legyen egyensúly, s csak azután Kelet-Európa. – De nem ez történik. Schröder „rátalál” a szocdemek kelet-európai legitimitására: Willy Brandt „Kelet-politikája”, a ’70-es évek. (Na végre, hát még ha a századelő szociáldemokraták európai integrációterveit is ismernék a beszédírói!) Először nyilatkozik – a brüsszeliek ezt mondják – határozottan a keleti kiterjesztés gyorsítása mellett.

R. Prodi. Jó kedélyű, jovialis, de a brüsszeliek amolyan házagpótlónak kezelik, akit az előző Európai Bizottság bukása után, kényszermegoldásként találtak ki. Nekem szimpatikus és „tágra nyit” a keleti kiterjesztés ügyében.

A két külügyminiszter következik: H. Vedrine és J. Fischer. (Vártuk, hogy mit szólnak a franciák a pletykában elterjedt hírhez: a lengyeleket – a megoldatlan agrárproblémák miatt – szeretnék egyes német – és más nemzetiségű – politikusok a kiterjesztés első fordulójából kifejejtetni. Nos, Vedrine „nem okoz csalódást”, kiáll a lengyelek mellett.)

A szlovén, a litván, az ukrán államelnökök jönnek: Kučan okos, Kucma (az ukrán) erőt sugároz. Hm... Holnap jönnek a lengyel, a magyar, szlovák, bolgár, horvát, cseh külügyminiszterek, és Verheugen, mint az Európai Bizottság tagja. (Martonyi biztos most is elegáns és okos lesz, ahogy szokott...)

Záróra

A második nap sztárjai: J. Solana (a mindig jókedvű, fáradhatatlan „mindenki cimborája”), R. Sharping (mindig mond okos dolgokat, szerintem Európa legokosabb hadügyminisztere) és H. Kissinger (ilyen mackósan szellemes és bölcs csakis egy európai neveltetésű ember lehet – szoktam mondani, de hát őt is kirekesztették, ez már Európa buta korszaka volt).

[Itt kimaradnak a részletes jellemzések...]

J. Delors. Európa építője. Utolsó napon, ebéd után mindig mindenki már a repülőjáratokat fürkészi. Most nem, mert ebéd után Delors tartja a záróelőadást. 1985–95 között az Európai Bizottság (az európai kormány) elnöke. Következetes érvényesítője R. Schuman eszméjének: az integrált Európa nem lehet egyszerűen a nemzetállamok együttműködésének intézménye (ahogy Churchill akarta 1946–49 között), Európának közös igazgatási, pénzügyi és katonai adminisztrációra van szüksége. Szerény megjelenésű, szerény viselkedésű férfi. De „férfi”: határozott, okos! Nagyon európai, nagyon türelmes. Nizza után ő is elkeseredett, de a tapasztalt harcos módján beszél a múlt havi – nizzai – csatákról...*

Egy biztos: otthon el kell kezdeni ismertetni az Európai Unió alakulásának aktuális kérdéseit...

* Következő számunkban ismertetjük a 2000. december 7–11-i nizzai stratégiai döntéseket.

EURÓPA – HATÁROK NÉLKÜL*

A politikai szerkezet stratégiái

I. A régi határokon túl

Az európai egyesítés kezdeti éveinek politikai jelképe a határok leküzdése, amely az Európai Gazdasági Közösség alapító-államai közötti határátkelőhelyek sorompóinak lebontásában öltött testet. Ma, ötven évvel később, ez a szimbolika új jelentést kapott. Az európai politikát a határok eltűnésének folyamatai jellemzik, amelyek sajátos esélyekkel és kockázatokkal bírnak. A határok megszüntetése nemcsak azt jelenti, hogy eltűnnek a sorompók, hanem egyben változásokat okoz a vonatkozási rendszerekben és megfelelésekben is. A határok általános eltűnése egyben azok újradefiniálását is megköveteli, azaz a régiók új elosztását.

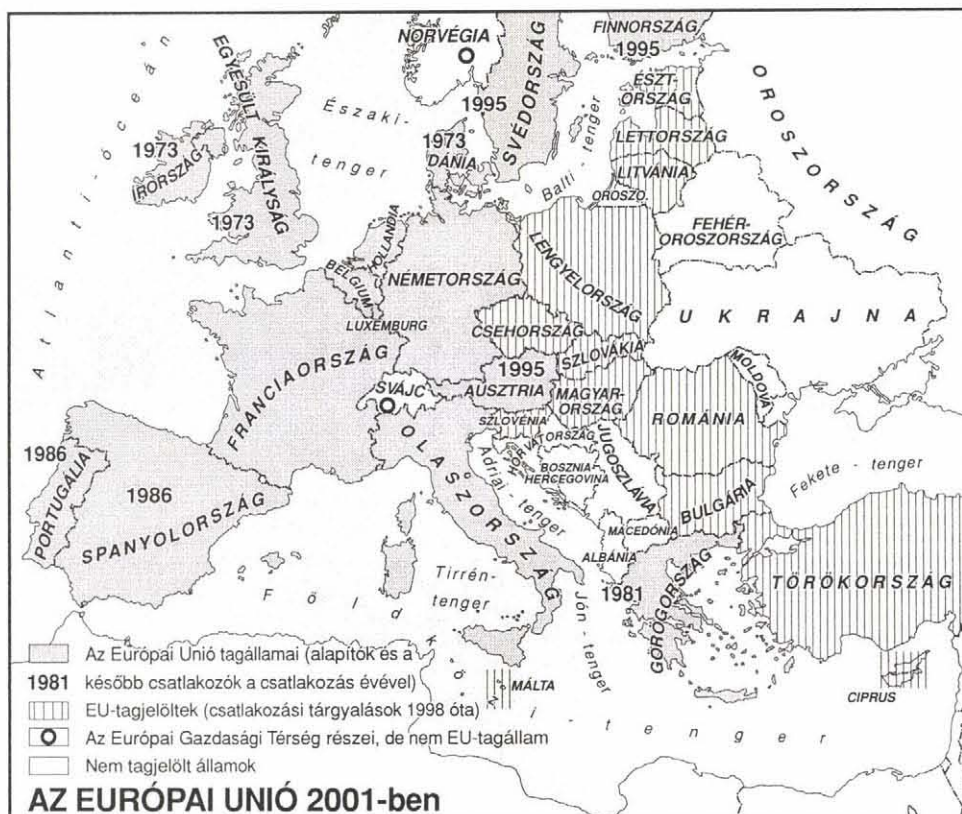
A következő években három határmegszűnési folyamat jellemzi majd Európa arculatát:

- Az 1989-es magyarországi határmegnyitást mintegy 15 évvel később követi majd az Európai Unió kibővítése a felbomlott Varsói Szerződés térsége felé – eltekintve Németország új tagállamainak speciális helyzetétől, melyek a német egyesítés révén élen jártak ezen az úton. A társult országok felvételével az EU többszörösen is átlépi az eddigi korlátozásokat: a háború utáni nyugat-európai közösségből összeurópai igényű unió válik. A bővítés különböző szakaszaiban az integráció előbb a latin Európa, aztán a keresztény Európa határait is megszünteti majd. Végül Törökország felvételével a Boszporuszon Európa átlépne saját földrajzi határát is.

- A belső piac messzemenő megvalósulásával immár az állami szolgáltatások és vállalatok képezik a piacnyitás határait. Ennek jövőbeli szerkezete és európai meghatározása az európai rendezési politika középpontjában áll majd.

Egyidejűleg az euró tényleges fizetőeszközként való bevezetésével a nemzeti valutatérsegek is megszűnnek. A jelenleg a valutaunióban nem részt vevő EU-államok is érezni fogják a közös valuta okozta nyitási kényszert saját valutatérsejükben.

- A Nizzai Szerződés intézményi reformjai világossá tették a nemzetek felettség (szupranacionalitás) elvének határait. A nemzeti szuverenitás felé való nyitás nyilvánvalóan az európai integráció hatáskörének szabatosabb meghatározását igényli. A Nizza utáni reformfolyamatban ezért a határnélküliség „sorompóit” kell kialakítani – mindenekelőtt az európai, nemzeti és regionális szintek közötti munkamegosztás pontosabb meghatározásával.

* Dokumentáció a Nemzetközi Bertelsmann Fórumhoz. Weltsaal, Külügyi Hivatal; Berlin, 2001. január 19–20.; Bertelsmann Politikai Kutatócsoport, Alkalmazott Politikai Kutatások Központja, Müncheni Egyetem. Vö. e számunkban Glatz Ferenc: Fordulópont Európa történelmében? Naplójegyzetek az Európa Fórumról, 2001. január 19–20.

Ezen mélyre ható tapasztalatok mellett a határnélküliség más összetett jelenségei is felfedezhetőek az európai politika különböző rétegeiben. Ezek az áru- és pénzáramlás globalizációjától egészen az Európába irányuló bevándorlás nemzetközivé válásáig terjednek. Az integráció politikai fejlődése egyben újabb határokat is kijelöl: a biztonsági és védelmi politika elmélyülésével az integráció leküzdi az Európai Unió, azaz a „polgári hatalom” korlátait.

Ezen európai kilátásoknak a nyilvános tudomásulvételében egyfajta ambivalencia is érezhető. Egyrészt a határok megszűnésének lépései kibővíti az európai egyesülés nézetrendszerének jelentéstartalmát és új távlatokat nyitnak az európaiak önértelmezésében. Másrészt azonban a sokrétű határmegszűnés bizonytalanságot és félelmet ébresztenek: minél mélyebb és szélesebb rétegeket érint az integráció folyamata, annál hangsúlyosabban merül fel a kérdés, hogy mi az, ami ezt az Európát összetartja és milyen államokat összekötő elgondolást követ a bővítés.

Az EU a kibővülés előestéjén

A 15-ök Európai Uniója nem statikus képződmény. A gazdaságban, társadalomban és politikában új lendület és növekvő önbizalom figyelhető meg. A nemzeti össztermék az EU-ban tartósan növekszik, új munkahelyek keletkeznek – mindenekelőtt a jövőben oly fontos területeken. Az európai évek óta a belső pénzügyi stabilitás egyedülálló időszakát éli meg. Az Európai Unió társadalmaiba visszatért az újításra való hajlandóság. A reformokat már nem tekintik elsődlegesen beavatkozásnak vagy tehernek, hanem a jobbítás esélyeként fogják fel azokat. Európa polgárai tevékenyen részt kívánnak venni az állam és társadalom jövőjéről, az ér-

A JELÖLT ORSZÁGOK FELKÉSZÜLÉSÉNEK ELŐSEGÍTÉSÉRE SZÁNT ELŐCSATLAKOZÁSI ESZKÖZÖK
(millió euró 1999-es árakon számítva)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
PHARE	1560	1560	1560	1560	1560	1560	1560
ISPA (infrastrukturális fejlesztés)	1040	1040	1040	1040	1040	1040	1040
SHAPARD (mezőgazdasági hozzájárulás)	520	520	520	520	520	520	520
Összesen	3120	3120	3120	3120	3120	3120	3120

Bővítés után az új tagállamok részesedése

Mezőgazdaság			1600	2030	2 450	2 930	3 400
Strukturális politika			3750	5830	7 920	10 000	12 080
Belső politikák			730	760	790	820	850
Adminisztratív kiadások			370	410	450	450	450
Összesen			6450	9030	11 610	14 200	16 780

Forrás: Masika Edit–Harmati Gergely (szerk.): *Egységes belbiztonsági és jogi térség Európában*. Bp., 1999, Miniszterelnöki Hivatal, 125. o.

Az Európai Unió története – évszámokban

Az alábbiakban kronológiai összeállítást közlünk az Európai Unió előtörténetéről és az unió (1992-től) legfontosabb történéseiről. A kronológia nem terjed ki az európai integráció minden területére. Így például nem tárgyalja az 1946–49 között kialakult integrációs szervezetek (Európa Tanács, 1949, Strasbourg) történelmét. Már csak azért sem, mert ezek a nemzetállamok együttműködésére épültek, elutasítva a nemzetállamok feletti, föderalista szervezkedést. Ez utóbbiból nőtt azután ki a mai Európai Unió; első szervezeti egysége 1951-ben az Európai Szén- és Acélközösség, majd az Európai Gazdasági Közösség (1957), Európai Közösség (1967), végül az Európai Unió (1992).

1950. június 3. Hat európai kormány (Belgium, Hollandia, Luxemburg, Franciaország, NSZK és Olaszország) közös nyilatkozata: elfogadják a francia kormány tervét az Európai Szén- és Acélközösség megteremtéséről. (Robert Schuman francia külügyminiszterről Schuman-tervként válik ismertté.)

1951. április 18. Belgium, a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, Olaszország, Luxemburg és Hollandia („a Hatok”) aláírják az Európai Szén- és Acélközösséget (ESZAK) megalapító szerződést (Párizsi Szerződés).

1952. szeptember 10. A Hatok külügyminiszterei felkérlik az ESZAK Közgylűsét az Európai Politikai Közösséget (EPC) létrehozó szerződés tervezetének elkészítésére, amelyet 1953. március 10-én terjesztenek be.

1954. október 20–23. Párizsban létrejön a Nyugat-európai Unió.

1955. június 1–2. A Hatok külügyminiszterei Messzinában az európai integráció kiterjesztéséről döntenek a gazdaság minden területén.

1957. március 25. A Hatok Rómában aláírják az Európai Gazdasági Közösséget (EGK) és az Euratomot létrehozó szerződéseket (Római Szerződések).

1962. január 14. Az EGK Minisztertanácsa elfogadja a mezőgazdasági közös piac első négy rendeletét, az első pénzügyi rendeletet és a versenyt szabályozó rendeletet.

1963. január 14. De Gaulle francia elnök megvétőzza a brit tagságot. Az Egyesült Királysággal megszakadnak a csatlakozási tárgyalások.

1967. július 1. Egyesítik a három Európai Közösség (ESZAK, EGK, Euratom) végrehajtó szerveit: Európai Közösség az új szervezet neve.

1967. július 28. Svédország benyújtja csatlakozási kérelmét.

1968. július 1. Létrejön a vámunió és a közös külső vámtarifá.

1968. július 29. Az Európai Közösségen belül garantálják a dolgozók szabad mozgását.

1969. december 1. és 2. Állam-, illetve kormányfők találkoznak Hágában. Megállapodnak az EK kibővítéséről, hogy a gazdasági és monetáris uniót (EMU) 1980-ra ütemezik, felgyorsítják az integrációt és a politikai együttműködést.

1969. december 19–22. Az EK Minisztertanácsa megállapodik a mezőgazdaság közös finanszírozási konstrukciójáról, az EK számára saját források biztosításáról és az Európai Parlament költségvetési hatáskörének megerősítéséről.

1970. január 1. A külkereskedelempolitika felelőssége a tagállamokról átszáll az EK-ra.

1972. január 22. Aláírják a Dánia, Írország, Norvégia és az Egyesült Királyság csatlakozási szerződéseit az EK-hoz.

1972. április 24. Bevezetik a „valutakígyót”: a tagállamok valutáinak árfolyama 2,25%-nál nagyobb mértékben nem lebeghet.

1972. szeptember 25. Norvégia népszavazással elutasítja az EK-tagságot.

1972. október 19. és 20. Az EK állam- és kormányfőinek konferenciája az egység és integráció erősítése, a monetáris unió kiterjesztése mellett dönt.

1973. január 1. Az EK formálisan is kilenctagúra bővül. Kizárólagos felelősséget kap a közös kereskedelempolitika alakítására.

dekeik és értékeik biztosításáról és azok összeurópai kialakításáról szóló vitákban.

Az európai egyesítés politikája is tükrözi ezt a lendületet. Az integrációs politika lényeges területeit illetően ambiciózus elmélyítési folyamatok kezdődtek:

- A nizzai konferencia utáni években egyrészt az újbóli munkamegosztás állami szintű meghatározása – horizontálisan és vertikálisan –, másrészt pedig az európai szintű demokratikus és polgárok közeli politikai rendszer továbbfejlesztése lesz napirenden.
- Az EU továbbfejlesztése a szabadság, biztonság és jog területeinek irányába megköveteli a belső biztonság új formáit, illetve a bevándorlás szabályozását.
- A közös európai biztonsági és védelmi politika kialakítása Európa hitelességét célozza, és pedig békétényezőként. Az európaiak olyan eszközökkel szerelkeznek majd fel, melyek a válságkezelést hatékonyabbá teszik és megakadályozzák az alapvető emberi értékek és jogok megsértését, erősítik Észak-Amerika és Európa demokráciáinak szövetségét és támogatják a nemzetközi államközösség rendezőerejét.
- Az egyetlen közös piac és az egyetlenegy közös valuta megköveteli az igazgatási politikától a döntéshozatali képességet, ugyanazon szempontok alapján, azaz a tartós gazdasági fejlődés és a szociális stabilitás az európai politika döntő fontosságú kérdésévé válnak.

Az európai politika szempontjából döntő fontosságú lesz ezeknek a projekteknek a megindoklása, fejlődési irányuk és az abból adódó kérdések közvetítése a nyilvánosság felé. Az integráció folyamata elért egy szintet, amely az elkövetkező lépéseket illetően nyilvános vitákat kíván. Európa megértése az előfeltétele a támogatásnak és a részvételnek. Az emberek hozzájárulása nélkül Európa egyetlen ambiciózus terve sem valósulhat meg. A folyamatban lévő projektek céljait és lépéseit magyarázó erőteljes politikai program nélkül nem jöhet létre majd a támogatás. Egy ilyen program nem mentes a kockázatoktól – feltárhatja a konszenzus társadalmi és szociális határait –, melyek a kormányok és parlamentek számára lehetetlenné tehetik Európa továbbfejlesztését. A nyílt vitát azonban nem lehet elkerülni, mert annak hiányában a diffúz félelmek és azok eszköztárai az Európa-vitát átformálhatják és a vita értelmét az ellentétére fordíthatják: a vitán és részvételen keresztül legitimáció nélkül minden esetben gyengülne az európai politika döntéshozatali képessége.

A bővítés dimenziói

A felvázolt, Kelet felé irányuló bővítés egyúttal az Európai Unió földrajzi kiterjedését is pontosítja. Az EU ma átfogja a korábbi „Nyugatot” – Svájc és Liechtenstein, Norvégia és Izland kivételével –, ezek az államok bármikor csatlakozhat-

Az Európai Unió története – évszámokban

1973. március 11. és 12. Írország, Olaszország és az Egyesült Királyság kilép a valutakígyóból. A pénzügyminiszterek fix árfolyam mellett a dollárral szembeni közös lebegtetés mellett döntenek.

1973. május 14. Norvégia szabadkereskedelmi megállapodást köt az EK-val.

1973. október 5. Finnország szabadkereskedelmi megállapodást köt az EK-val.

1974. január 21. Elfogadják az Európai Közösség szociális cselekvési programját. Területei: foglalkoztatási kérdések; élet- és munkakörülmények harmonizációja és az ipar mindkét oldalának részvétele az EK szociál- és gazdaságpolitikai döntéseiben.

1974. december 9. és 10. Párizsban az állam-, illetve kormányfők megállapodnak, hogy Európai Tanács formájában rendszeresen fognak találkozni, és közvetlen választás útján Európai Parlamentet alakítanak.

1975. március 18. Létrejön az Európai Területfejlesztési Alap.

1975. július 22. Aláírják az Európai Számvevőszék felállítását célzó szerződést (életbe lép: 1977. június 1.).

1975. december 1. és 2. Az Európai Tanács római ülésén megállapodik az európai útlevél bevezetéséről és az Európai Parlament választásának időpontjáról, a képviselői mandátumok számáról, a választási körzetekről.

1976. február 16. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) tagjai és az EK közötti megállapodásra tesz javaslatot.

1977. július 1. Kilenc EK-tag között teljesen megszűnnek a vámok.

1978. szeptember 5. Az EK-tagállamok tárgyalást kezdenek a közös halászati politikáról.

1979. március 13. Létrejön az Európai Monetáris Rendszer (EMS).

1979. május 28. Görögország csatlakozásáról aláírják a szerződést. (1981-ben tagállammá válik.)

1979. június 7. és 10. Az Európai Parlament első közvetlen, általános választása 9 tagországban.

1980. április 2. Az EK együttműködési megállapodást köt Jugoszláviával.

1980. július 28. Az EK együttműködési megállapodást köt Romániával.

1982. január 4. A külügyminiszterek a lengyelországi helyzetről szóló különleges értekezleten elítélik a hadiállapot bevezetését.

1982. február 23. Grönland népszavazással az EK-ból való kilépés mellett dönt.

1983. június 17–19. Az Európai Tanács-ülésen Stuttgartban aláírják az Európai Unióról szóló Ünnepeles Nyilatkozatot.

1984. szeptember 26. Kína és az EK kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodást ír alá.

1985. március 29. és 30. A brüsszeli Európai Tanács-ülés megállapodik az integrált mediterrán programról, ami eltávolítja az akadályokat a spanyol és a portugál csatlakozás elől.

1985. június 12. Aláírják Spanyolország és Portugália csatlakozási okmányait.

1985. június 14. Az Európai Bizottság beterjeszti az egységes piac kiterjesztéséről szóló Fehér Könyvet.

1985. június 28. és 29. A milánói Európai Tanács-ülés többségi döntést hoz a Római Szerződést módosító kormányközi konferencia összehívásáról, az EGK-szerződés 236. cikke szerint.

1985. december 2–4. A luxemburgi Európai Tanács-ülés megállapodik az intézményi reformról, az EK felelősségeinek kiterjesztéséről és a külpolitikai együttműködés jogi kereteiről. A szerződésmódosításokat az Egységes Európai Okmányban összegzik.

1986. január 1. Spanyolország és Portugália belép az EK-ba, 12-re emelve tagjainak számát.

1986. február 17. és 28. Aláírják az Egységes Európai Okmányt, amely a Római Szerződés revízióját végzi el, kiterjeszti az EK hatáskörét, szabályozza a Parlament, a Tanács, a Bizottság viszonyát (Luxemburg).

1987. április 14. Törökország benyújtja csatlakozási kérelmét.

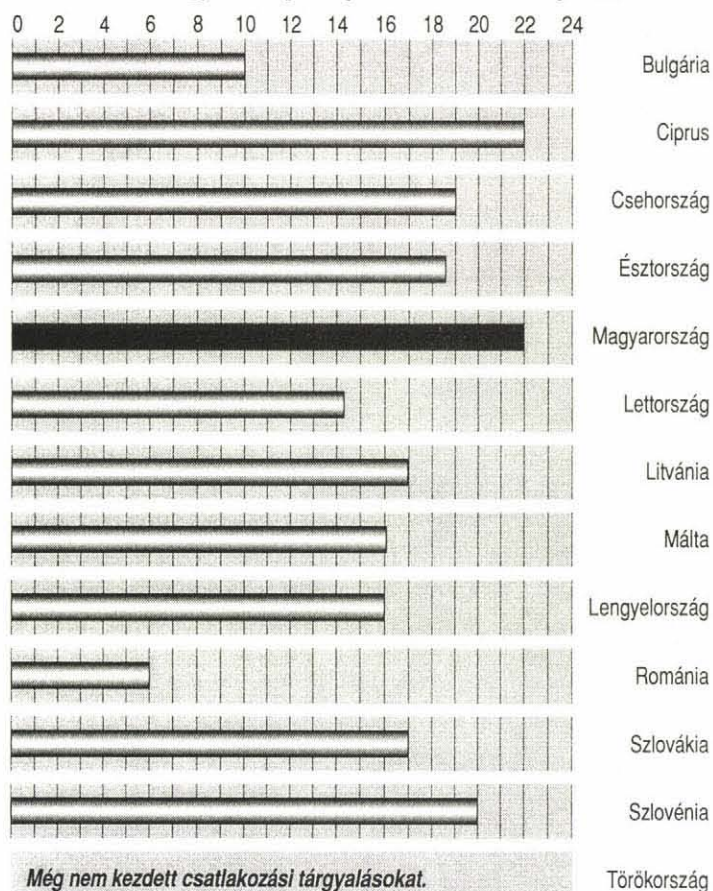
1988. február 11. és 12. Az Európai Tanács brüsszeli ülésén megállapodik a pénzügyi rendszert és a közös mezőgazdasági politikát megreformáló, valamint az EK Strukturális Alapját megkétszerező „Delors I.” csomagról.

nának, ha politikailag így döntenének. A számos fejlődési eltérés és regionális különbözőség ellenére az Európai Unió jövőbeli új tagállamait három csoportba sorolhatjuk be:

1. Az első csoportot *Kelet-Közép-Európa* jelenleg tárgyalásban álló államai alkotják a *Baltikumon*, *Délkelet-Európában*, illetve a két szigetköztársaság *Ciprus* és *Málta*. Köztük nagyok a különbségek (mind a teljesítmény és a jövedelem szintjén az EU gyengébb államaival összehasonlítva, mind a készség és képesség tekintetében az EU gazdasági, adminisztratív és politikai kereteinek teljes átvételére vonatkozóan). A tárgyalási fordulóban a legnagyobb nehézségek közé tartozik az EU szabályozott politikai területeihez való igazodás – mindenekelőtt az agrárpolitikában – és az EU-jog adminisztratív-jogi átültetése. A megoldatlan politikai kérdések és helyzetek megnehezíthetik a csatlakozási folyamatot, mint pl. az orosz kisebbség még le nem zárult integrálódása Észt- és Lettországból, a magyar kisebbség bizonytalan helyzete a különböző államokban. Így például

Ki jutott legközelebb az EU-hoz?

Az Európai Unióhoz csatlakozni szándékozó országok előrehaladása egyszerű skálán mérhető: hány megtárgyalt fejezetet zárták már le (ideiglenesen) a közösségi jognak? Összesen 31 fejezetet tárgyalnak, az élen Magyarország és Ciprus áll 22-22 lezárt fejezettel.

Forrás: Népszabadság, 2001. június 19. (A Corriere della Sera alapján.)

Az Európai Unió története – évszámokban

- 1988. szeptember 26.** Magyarország és az EK kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodást ír alá.
- 1989. július 17.** Ausztria benyújtja csatlakozási kérelmét.
- 1989. szeptember 19.** Lengyelország és az EK kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodást ír alá.
- 1990. május 9.** Bulgária és az EK kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodást ír alá.
- 1990. május 29.** Párizsban aláírják az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankot létrehozó megállapodást.
- 1990. június 19.** Aláírják a schengeni egyezményt a határellenőrzések eltörléséről.
- 1990. július 4.** Ciprus benyújtja csatlakozási kérelmét.
- 1990. július 16.** Málta benyújtja csatlakozási kérelmét.
- 1990. augusztus 21.** Az Európai Bizottság elfogadja a Német Demokratikus Köztársaság EK-ba integrálására vonatkozó intézkedéscsomagot. Október 3-án az öt új tartomány az EK része lesz.
- 1990. október 8.** Az Egyesült Királyság az EMS 10. tagjává válik.
- 1991. június 24.** A pénzügyminiszterek áttérést érnek el a forgalmi adók és az alkohol-, dohány- és ásványolaj-jövedék harmonizálásában. 1993-tól a forgalmi adó egységes mértéke nem lehet kevesebb 15%-nál.
- 1991. június 25.** Spanyolország és Portugália csatlakozik a schengeni egyezményhez.
- 1991. július 1.** Svédország benyújtja csatlakozási kérelmét.
- 1991. december 9. és 10.** Az Európai Tanács maastrichti ülésén megállapodnak az Európai Unió Szerződésének tervezetéről.
- 1991. december 16.** Brüsszelben az EK és Lengyelország, Magyarország és Csehszlovákia Európa-megállapodást írnak alá.
- 1992. február 7.** Aláírják a Maastrichti Szerződést az Európai Unióról. (Életbe lép: 1993. november 1.)
- 1992. március 18.** Finnország benyújtja csatlakozási kérelmét.
- 1992. május 2.** Portóban az EK és az EFTA külügyminiszterei aláírják az Európai Gazdasági Térséget (EEA) megalapító megállapodást.
- 1992. június 2.** A dánok 50,7%-a a népszavazáson az Európai Unió Szerződésének ratifikálása ellen szavaz.
- 1992. június 20. és szeptember 20.** Írország, majd Franciaország népszavazáson az Európai Unió Szerződésének ratifikálása mellett szavaz.
- 1992. december 11–12.** Európai Tanács-ülés Edinburghban.
- 1993. január 1.** Az egységes piac zömében megvalósult.
- 1993. május 18.** Dánia „kivonulásának” elfogadását követően a második népszavazáson a dánok 56,8%-a az Európai Unió Szerződése mellett dönt.
- 1993. október 12.** A német alkotmánybíróság kedvezően dönt az Európai Unió Szerződéséről. A ratifikáció minden tagállamban megtörtént.
- 1993. október 29.** A brüsszeli különleges csúcstalálkozón az Európai Unió állam-, illetve kormányfői megállapodnak az új EU-intézmények elhelyezéséről. Az Európai Monetáris Intézet Frankfurtba, az Europol Hollandiába, az Európai Környezetvédelmi Hivatal pedig Dániába kerül.
- 1994. április 1.** Magyarország benyújtja csatlakozási kérelmét.
- 1994. április 8.** Lengyelország benyújtja csatlakozási kérelmét.
- 1994. június 12.** Az osztrákok 66,4%-a a népszavazáson az EU-hoz való csatlakozás mellett dönt.
- 1994. június 24. és 25.** A Korfun tartott Európai Tanács-ülésen az EU és Oroszország partnerségi megállapodást kötnek.
- 1994. október 16.** A finnek 57%-a a népszavazáson az EU-csatlakozás mellett dönt.
- 1994. november 13.** A svédek 52,2%-a az EU-csatlakozás mellett dönt.
- 1994. november 27. és 28.** A norvégok 52,2%-a az EU-csatlakozás ellen dönt.
- 1994. december 9. és 10.** Az esseni Európai Tanács-ülés megállapodik a közép- és kelet-európai államokat az EU-hoz közelebb hozó stratégiáról és jóváhagyja az Európai Bizottság új mediterrán stratégiáját.
- 1995. január 1.** Ausztria, Finnország és Svédország csatlakozik az EU-hoz.

Ciprus görög részének csatlakozása mélyítené a sziget megosztottságát és elállná a török ciprióták útját Európa felé.

2. A jövőbeli tagállamok másik csoportját a *nyugat-balkáni államok* alkotják. Ezek a stabilizációs paktumon és az európai vezető testületek különböző nyilatkozatain keresztül megkapták a csatlakozási ígéretet, amennyiben belső fejlődésük és regionális szerződéseik megengedik a kelet-európai átalakuláshoz való felzárkózásukat. A legnagyobb fejlődést jelen pillanatban Horvátország érte el, úgy a demokratizálódás, mint a médiapiac kiszélesedésének, a társadalom nyitottságának és a magángazdaság erősödésének tekintetében. Problematikus még a kisebbségi politika, mindenekelőtt a regionálisan fontos Krajina-kérdés. Macedónia – rendkívül kedvezőtlen körülményei ellenére is – stabilizálta az átalakulás folyamatait, és jó úton halad a konszolidáció felé. Albániában ugyanakkor a demokratikus rend és a politikai cselekvőképesség terén még mindig jelentős hiányok észlelhetők.

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságnak van esélye arra, hogy csatlakozzon a régió fejlődéséhez, amennyiben sikerül a demokratikus megújulást a Szerb Köztársaság szintjén úgy politikailag, mint intézményileg biztosítani. Emellett a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság új és az önkéntesség bázisán nyugvó reföderációs formái sikeresnek kell, hogy bizonyuljanak. Sem a jelenlegi viszonyok átformálása, sem pedig a „status quo ante”-hoz való visszatérés nem lesz elegendő ahhoz, hogy a koszovóiak és montenegróiak tapasztalatainak és érdekeinek megfeleljen.

Az ily módon javuló regionális keretfeltételek alapján végül a Nyugat-Balkán legtörékenyebb állama, Bosznia-Hercegovina is reális eséllyel rendelkezik arra, hogy az etnikai erőszak súrlódásait túlhaladja, és többnemzetiségű államként túlélje. Belső és külső helyzete miatt Bosznia-Hercegovina közvetlenül hasznot húzhatna környezetének rendezéséből, és nagyobb nehézségek nélkül csatlakozhatna a szomszédos államok modernizációjához.

3. Végül a harmadik csoport a kibővített Európai Unió említett régióinak *keleti és délkeleti* részét fogja át. Ezek között az államok között egyedül *Törökország* rendelkezik konkrét csatlakozási ígérettel. Bár úgy tűnik – amennyiben az ország belső rendjében és alkotmányos helyzetében nem történnek alapvető változások –, a csatlakozási tárgyalások megkezdésétől még messze áll. Ezzel egyidejűleg Oroszország és Ukrajna, valamint Moldávia és Grúzia rendelkezik az elvi lehetőséggel, hogy Törökországhoz hasonló utat járjon és később ugyanúgy helyet kapjon az Európai Unióban. Azonban az említett államokkal még rendezetlen a Törökországgal már létrehozott vámunió kérdése – az EU-val való partneri viszonyok eredményes fejlődése a szabadkereskedelmi övezet kialakításának perspektívájával.

A helsinki csúcs (1999. december 10–11.) döntése – ami alapján Törökország formálisan megkapta a jelölt állam státuszát – újrarajzolta Európa határait. Hiszen az állam- és kor-

Az Európai Unió története – évszámokban

1995. március 26. A schengeni egyezmény hatályba lép. A Benelux-országok, Franciaország, Németország, Portugália és Spanyolország között nincs többé útlevél-ellenőrzés.

1995. június 12. Az EU társulási megállapodást köt Észtországgal, Lettországgal és Litvániával.

1995. június 22. Románia benyújtja csatlakozási kérelmét.

1995. június 27. A Szlovák Köztársaság benyújtja csatlakozási kérelmét.

1995. október 27. Lettorság benyújtja csatlakozási kérelmét.

1995. november 27. és 28. A barcelonai euromediterrán konferencián az EU hosszú távú partnerségről állapodik meg észak-afrikai és közel-keleti államokkal. Az egyik célkitűzés 2010-re egy európai-mediterrán szabadkereskedelmi övezet létrehozása.

1995. november 28. Észtország benyújtja csatlakozási kérelmét.

1995. december 2. Madridban aláírják az új transzatlanti ütemtervet. Az Európai Unió és az USA kinyilvánítja készségét a kereskedelem fejlesztésére és a nemzetközi problémák megoldása érdekében a szoros együttműködésre.

1995. december 8. Litvánia benyújtja csatlakozási kérelmét.

1995. december 14. Bulgária benyújtja csatlakozási kérelmét.

1995. december 15. és 16. A madridi Európai Tanács-ülés úgy dönt, hogy a leendő európai valuta neve euró. 2002-től az euró lesz az EMU-tagállamokban az egyetlen törvényes fizetőeszköz.

1996. január 17. A Cseh Köztársaság benyújtja csatlakozási kérelmét.

1996. március 29. A Maastrichti Szerződést felülvizsgáló kormányközi konferencia kezdődik Torinóban. 12 hónapon belül javaslatokat kell kialakítani az igazság- és belügyek, az emberekhez való közel kerülés, a nyíltság, az intézményi eredményesség javítása és a külpolitikai döntéshozatali struktúrák tekintetében.

1996. június 3. Az EU foglalkoztatási és szociális miniszterei közös álláspontra fogadnak el a dolgozók átirányításáról szóló irányelvről.

1996. június 10. Szlovénia benyújtja csatlakozási kérelmét.

1996. június 20. Az EU energiaügyi miniszterei megállapodnak az EU-n belüli energiapiac liberalizálásáról.

1996. június 21. és 22. A firenzei Európai Tanács-ülés elfogadja az Europol-egyezményt.

1996. december 13. és 14. Az Európai Tanács-ülés Dublinban megállapodik a gazdasági és monetáris unió stabilitási és növekedési csomagjáról, a leendő euróbankjegyeket bemutatják a nagyközönségnek. Az európai vezetők elkötelezik magukat a nemzetközi bűnözés üldözése mellett.

1997. április 15. Az EU halászati miniszterei a halászat 2001-ig tartó, 30%-kal történő drasztikus csökkentésében állapodnak meg az EU-vizeket illetően.

1997. június 16–17. Az állam- és kormányfők elfogadják az Amszterdami Szerződést.

1997. július 16. Az Európai Bizottság az agrárpolitika, az intézmények és a pénzügyi keret alapvető reformjai mellett javasolja 1998-ban az EU-csatlakozással kapcsolatos tárgyalások megkezdését Észtországgal, Lengyelországgal, Szlovéniával, a Cseh Köztársasággal, Magyarországgal és Ciprussal.

1998. március Az Európai Unió bővítését célzó tárgyalások megkezdése a közép- és kelet-európai országokkal és Ciprussal.

1999. január 11 ország megkezdzi az átállást az egységes valuta használatára.

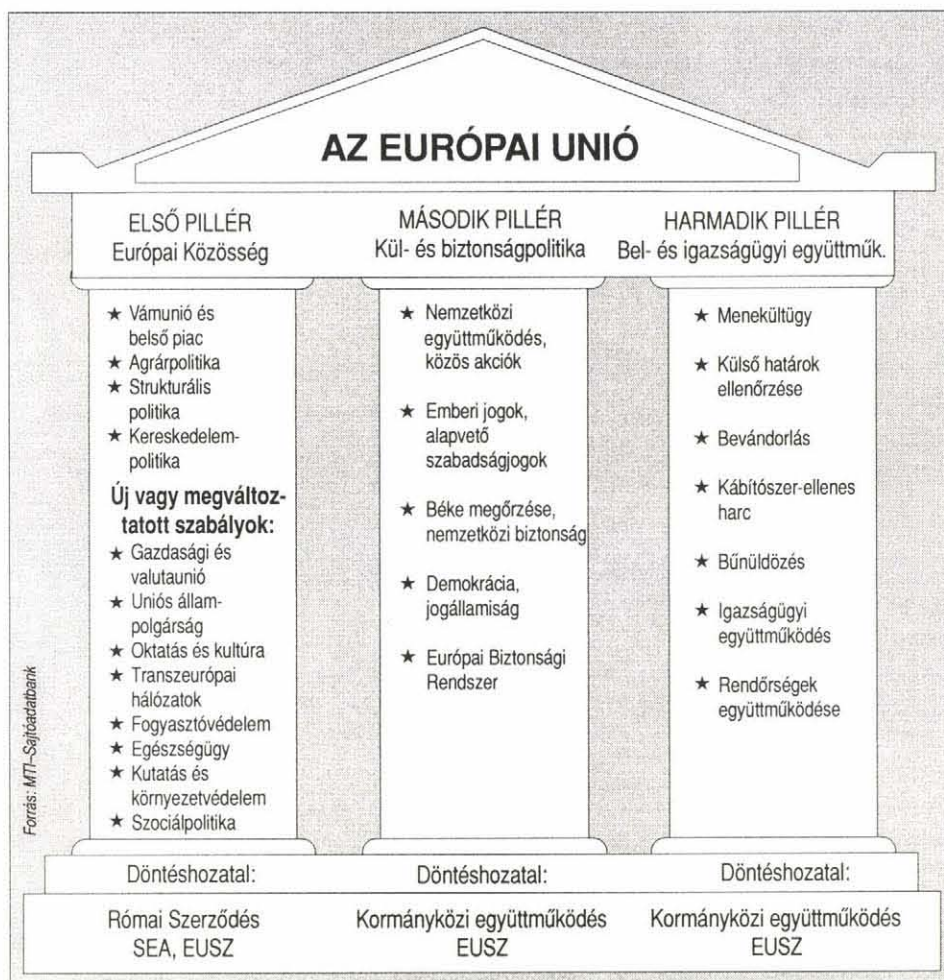
1999. december 10–11. Az EU állam- és kormányfőinek helsinki csúcstalálkozója.

2000. február 15. Megkezdődnek a kétoldalú kormányközi tárgyalások a csatlakozási kérelmet benyújtó Bulgáriával, Lettországgal, Litvániával, Máltával, Romániával és Szlovákiával.

2000. március 24. EU-csúcstalálkozó Lisszabonban.

2001. december 7–11. EU-csúcs Nizzában.

2002. július 1. Bevonják a nemzeti valuták értéit és bankjegyeit.

Forrás: Az európai integráció. Tények és adatok. (Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest. 8.) Bp., 2000. Europa Institut Budapest-MTA TTI, 185. o.

mányfők határozata túlhaladja Európa korábban meghatározott mintáit: az integráció hatáskörét nem lehet egyértelműen földrajzilag behatárolni. (Törökország több nagyobb régió metszéspontjában fekszik és csak kis részben az európai kontinens területén.) Az integrációt nem lehet kizárólag a latin Európára koncentrálni – a keleti bővítéssel megszűnik az ortodox Görögország kiváltságos helyzete – mint ahogy a legutolsó bővítéssel Észak-Európában elavulttá vált az az elképzelés, hogy az integráció egy katolikus „projekt” volna.

A helsinki döntés a csatlakozási hajlandóságot az EU-hoz és az abban való részvétel képességét – a polgárok szabad és tudatos Európa mellett döntésének bázisán – az integráció hatáskörének döntő feltételévé teszi. Európa határai ebben az értelemben ott húzódnak majd, ahol az emberek – a lépés jelentőségének tudatában – az egyesült Európa mellett döntenek. Ezzel az európaiak elhatározták, hogy legalábbis Kelet felé, nem hoznak létre térbeli elhatárolódást. Lehetséges, hogy később ezt a döntést – logikus következményként – a Földközi-tenger túlsó partjára vagy a Közel-Kelet népeire is kiterjesztik majd.

A szűkítés és lazítás „forgatókönyve”

A nizzai kormánykonferencia tartalma és formája nyilvánvalóvá tette, hogy az elmélyítési terveket – mint a bővítés határtúllépését –, az integrációs folyamat véglegességének korábban mérésnek tartott elképzeléseit pontosítani kell. Mindkét fejlődési irányzatnak vannak terhelési próbái, az integráció rendszerére és a tagállamok összetartozására nézve, amelyek a kölcsönös kötelekek erősítését kívánják. Ezeknek a terheknek a feldolgozásában az integrációs folyamat elvi válaszut elé ért, amely a véglegesség eddigi nyitottságát nem engedi meg, hanem döntéseket követel a különböző fejlődési elképzelések között.

Az első ilyen forgatókönyv az időszzerű kihívások sikeres áthelyezését valósítaná meg egy olyan rendszerváltás által, amely a további integráció hajtóereje lenne. Az Európai Unió az *európai államok föderációjává válna*, egy alkotmányos szerződésre támaszkodva, a különböző szintek és demokratikus legitimizációs és ellenőrző folyamatok elhatárolt illetékességével. Ezzel eldőlné Európa államisága a nemzetek felettség eszméjének jegyében. Ez az elképzelés feltételezi a jövőbeli tagállamok

hajlandóságát az alapvető szuverenitás átengedésére és az európai kormánykapacitás kiépítésére.

Az európai integráció azonban választhat egy másik utat is, ez esetben az államok politikáját a kormányok nemzetek feletti cselekvése és együttműködése *csak kiegészítené*. Ez az Európa az *elmélyített szabadkereskedelmi övezet* formáját választhatná, ami elég laza ahhoz, hogy az államok különböző érdekeit, igényeit és ambícióit figyelembe vegye, de elég erős ahhoz, hogy a közös gazdasági térség hozamait a 15-ről 28 vagy több államra való bővítés folyamatában ne veszítse el. Ezen forgatókönyv szerint a politikai integráció továbbfejlődése tulajdonképpen kizárt – legfeljebb, a szorosabb együttműködésen keresztül, az Európa-államok körében lenne valószínű.

A két felvázolt fejlődési irány mellett a *differenciált integráció* útja lenne a harmadik lehetőség. Ha nem sikerül az EU kibővítése a politikai célok egyidejű megvalósításával, akkor – az arra alkalmas államokon keresztül – a *nagy Európai Unió* politikai célirányultságának megelőlegezésében rejlene az egyetlen esély, hogy megerősítsük az EU összetar-

tását és az integráció folyamatát előbbre vigyük. Az államok egy csoportja képezné a gazdasági uniót, a belső biztonság unióját és a védelmi uniót.

Ezeknek az avantgárd-projekteknek az összetétele nem kell, hogy azonos legyen, de bizonyára messzemenően átfedő jelleggel kell, hogy bírjanak, mivel ezáltal életképes maradhatna az európai föderáció eszméje: az eredmények, tapasztalatok és így módon a mélyebb integráció struktúráinak összehozásával, illetve ajánlasként minden EU-tag számára.

Végül további fejlődési lehetőséget kínálna az *integráció szétesése* – nem a kudarc sötét változataként, hanem a koncepció esetleges korszerűtlensége miatt. Ez a forgatókönyv feltételezi, hogy az integráció a hidegháború és az antagónisztikus tömbökbe való besorolás terméke volt, és középtávon gondolkodva nem fogja túlélni keletkezésének körülményeit. Akár azért, mert az államok érdekeinek eltérése átfedi az együttműködés szükségességét, vagy pedig azért, mert a nemzetek feletti és globális irányítás, ill. szabályképzés új formái váltják fel a regionális integrációt.

Hogy ezek közül a fejlődési alternatívák közül melyik fogja meghatározni az európai politikát, azt nem a helyzet vagy egy döntés fogja kialakítani, hanem az integrációs politika számos útjelzője a berlini fal leomlása óta. A nizzai csúcs után – pillantást vetve az európai politikai helyzetre – három olyan alapvető kérdés körvonalazódik, amelyek megválaszolása befolyással lesz az Európai Unió fejlődésére:

1. Milyen legyen Európa politikai rendezése – hogyan alakítsuk egyrészt a *hatékonyságnak* és *cselekvőképességnek*, másrészt a legitimációnak és ellenőrzésnek, valamint harmadikként a munkamegosztásnak az *EU*, az *államok* és *régiók* közötti háromszögét?

2. Milyen legyen Európa *szociális és társadalmi modellje* a jövőben – hogyan definiáljuk az egyensúlyt a verseny és a szolidaritás között és hogyan végezhetők el a közös feladatok?

3. Milyen világpolitikai helyzetet célozzon meg a jövőbeli Európa és hogyan szerezzen a külpolitika terén cselekvési képességet?

II. Európa politikai rendje

Az Európai Unió reformjait tárgyaló kormánykonferenciák és a nizzai csúcs szemléltették a különböző álláspontok és az ellentétes érdekek hatósugarát és intenzitását, amelyek jelenleg az EU-t jellemzik. Az *európai cselekvőképesség* erősítésével *nemzeti fenntartások* állnak szemben, ezek vagy az egyes cselekvési területekre, vagy az európai intézmények szerepére vonatkoznak. A fenntartások aránya olyan nagyságú, hogy az azonosságok mértékéből nem adó-

AZ EURÓPAI UNIÓ BŐVÍTÉSE ÉS A GAZDASÁGI ALAPMUTATÓK VÁLTOZÁSA

Az EU bővítése	Az EU össz-területének növekedése	Az EU népességének növekedése	Az EU össz-GDP-jének növekedése	Az EU egy főre jutó GDP-jének változása
EU-6	100	100	100	100
EU-9	131	132	129	97
EU-12	180	155	145	91
EU-15	225	166	152	88
EU-21	117	117	103	87
EU-26	133	128	104-105	...

Forrás: Práger László: Magyarország újraintegrálódása a fejlett Európához a mesterséges leválasztástól az európai uniós tagság kapujáig és azon túl. Kézirat, 1999, Stratégiai Programiroda.

dik Európa-politikailag értékelhető eredmény – ezzel a kormánykonferencia mint fejlesztési eszköz szintén veszít a jelentőségéből.

Ebben az értelemben a nizzai konferencia mérlege *vegyes jelzésekkel* bír az integráció jövőjét tekintve. Egyrészt lépések történtek a cselekvési képesség erősítésének célja felé: az egyetértési területek korlátozott leépítése, illetve az együttműködés könnyítése és kibővítése. Egy erősebben arányosított összetételű Európai Parlament célzottan javítja a demokratikus képviselőlet minőségét is. Másrészt ezeket az előrelépéseket a vétőpozíció erősödésével és az érzékeny területeken elhalasztott döntésekkel érték el, amelyek a bővítés különböző szakaszaiban gyengíteni fogják az Európai Unió cselekvési képességét. Így az európai belpolitika központi területei maradtak ki, mint pl. a szociál- és adópolitika, a kereskedelmi politikában a szerteágazó védőzáradékok következménye lehet az egyhangú döntéshez való visszatérés. Más területek pedig csak időbeli csúsztatással mennek majd át a többségi döntés jogkörébe, azaz főleg a szerkezetpolitika lesz a kibővített EU-n belül az elosztási konfliktusok színtere. A jövőbeli tagállamokat ezenkívül a döntési rendszerben lefokozták: az Európai Unió Tanácsán belüli szavazateloszlásban a kormánykonferencia rossz pozícióit még sikerült javítani, az Európai Parlament helyeinek elosztásában viszont olyan fokozatokat állapítottak meg, amelyek ellentmondanak a demokratikus vezető szervezetben való általános arányos képviselői elvnek.

A Nizzai Szerződéssel a minősített többségi döntés eljárásán az EU-tanácsban *nem a kormányzóképeség szellemében* javítottak. A jövőben sem lesz a többség feletti kormányzás az integrációs politika mintája, mert a szavazatsúlyozás reformja mellé újabb védőzáradékok sorakoztak fel. Ami potenciálisan megnövelné a szavazatok számát, az a bővítés folyamatában a kvórum megemlése és a többi feltétellel (az államok többsége és az EU-népesség 62%-ának képviselőlete) bevezetése miatt újra elvesz, mert ennek a három

elemnek mindegyike megnehezíti a minősített többség elérését. Az európai politikában a rendezési erő csökken, míg az akadályokat állító erő növekszik.

A Nizzai Szerződés után is fennáll a *kibővített Európai Unióra vonatkozó* megfelelő kormányzati rendszer problémája. A hatalmi kérdés tisztázása a 15-ök Európája számára túl nehéznek bizonyult ahhoz, hogy a 27-ek Európájának is megoldást jelentsen.

Törökországról, a lehetséges 28. államról még nem is esett szó. A jövőbeli hatalmi egyensúly kérdését ezért ismételtén, és a legközelebbi alkalommal az addigra már csatlakozott jelölt államok részvételével, újra kell tárgyalni. Még nem lehet tudni, hogy képes lesz-e Európa – és milyen módon – az alkotmányos helyesbítések végrehajtására.

A minősített többségi döntés gyengülése

A nizzai döntésekkel azonban a jövőbeli *politikai rendszer* problémáinak *csak egy része* oldódott meg. Úgy tűnik, más területeknek a Nizzában felmerülő nézeteltérések miatt csak nőtt a jelentőségük. Ehhez főleg három kérdés társul:

1. A kompetencia (illetékeség) problémája – a Nizzában az egyhangúsággért és a vétőpozíciókért folyó harc rossz közérzetet jelez az EU-integráció hatáskörét és intenzitását illetően. Lehetséges, hogy ezt csak az európai és a tagállamok döntéshozatali szintjei közötti kompetenciák egyértelmű és szisztematikus elhatárolása oldja majd fel. Az integráció centripetális erejének hatásos szerződéses sorompói lehetnének a jobb döntési képesség előfeltételei. Ezzel egyidejűleg az elhatárolt illetékeség bázisán kellene az európai intézmények egymáshoz való viszonyát átalakítani.

2. Az *elfogadás kérdése* – a Nizzai Szerződéssel az európai diplomácia újabb dokumentumát tarthatjuk kezünkben, mely olvashatatlansága miatt jó példája az *integrációs rendszer áttekinthetetlenségének*. A Nizzai Szerződés nem egyszerűsíti le az EU politikai rendszerét; ennek következtében az átláthatóság más, javított formáit kell megtalálni, hogy az emberek egyetértését elnyerjük. Ez történhet egy alaptörvény kifejlesztésén keresztül, amely a fontosabb célokat, a polgárok jogait és kötelességeit, illetve az illetékeségi területeket, az intézményeket és az eljárásokat átláthatóvá tenné. Minden más szabályozást végrehajtási rendelkezésként lehetne elkülöníteni és az eddiginél egyszerűbb eljárással megváltoztatni.

3. A *demokrácia* problémája – a nizzai csúcsra való előkészület során olyan gyakran került szóba a „demográfia kérdése” (vagyis az államok polgárainak lélekszáma – A szerk.), mintha ezzel már a demokrácia minőségének megerősítése is együtt járna. Nizza után – az Európai Parlament és a nemzeti parlamentek szerepének tisztázásával – ezt a keveredést fel kell oldani.

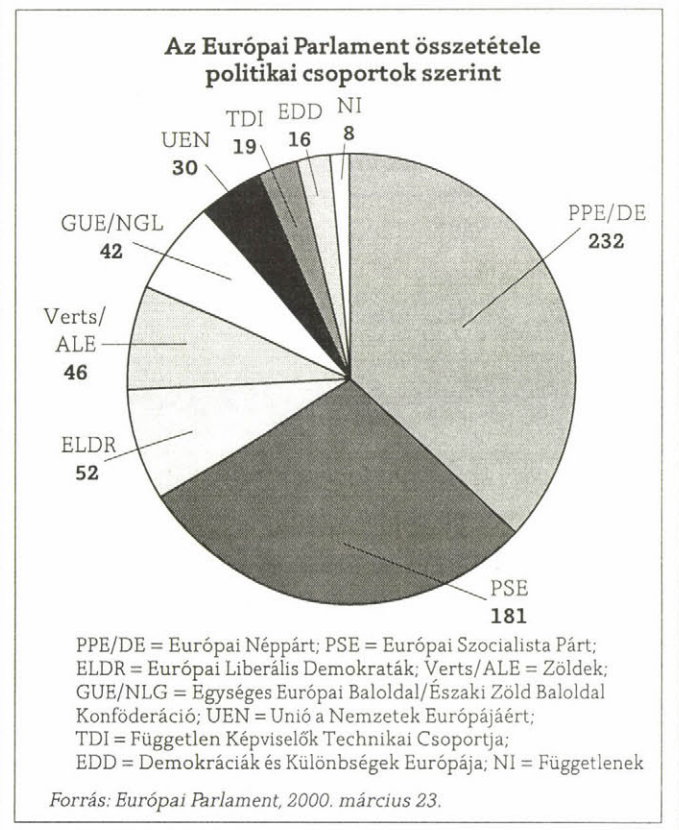
AZ EURÓPAI UNIÓ INTÉZMÉNYEI

Az Európai Uniónak öt intézménye van: az Európai Parlament, az Európai Unió Tanácsa, az Európai Bizottság, az Európai Bíróság és az Európai Számvevőszék. (A tagállamok állam- és kormányfőiből álló Európai Tanács jogi értelemben nem az Európai Közösség intézménye, de minden, az unió jövőjét érintő reform terén ez a testület hozza meg a végső döntést.)

Európai Parlament

Az Európai Parlament az Európai Unió tagországainak 376 millió lakosát képviseli. Ez az unió egyetlen olyan intézménye, amelyet 1979 óta a polgárok közvetlenül választanak meg. Az Európai Bizottság és az Európai Unió Tanácsa mellett alapvetően hozzájárul az európai törvénykezés kialakításához és az Európai Unió vezetéséhez. Három alapvető jogkörrel rendelkezik:

– *Jogalkotói hatalom* (az EU Tanácsával együtt elfogadja a közösségi szabályokat). E jogát 4 módon gyakorolhatja: *konzultációs eljárás* (véleményt mond), *együtműködési eljárás* (ha véleményét nem veszi figyelembe az EU Tanácsa, akkor a javaslatot második olvasatra visszaküldheti), *együtt-döntési eljárás* (ezzel megakadályozhatja a javaslat elfogadását) és az ún. *hozzájárulási eljárás* (harmadik országokkal kapcsolatos egyezmények, új tagországok felvétele) keretében.

A három kérdés közül a következő években a legnehezebb a *kompetencia* (illetékesség) szerkezete és az *állami cselekvés különböző szintjei* közötti munkamegosztás problémája lesz. Mindhárom szint egymásra van utalva, önállóan is működőképesnek kell maradniuk és a feladatokat ésszerűen kell elosztaniuk egymás között.

A következő évek reformnaplója

Vannak olyan politikai feladatok, melyek teljesítéséhez az államok már túl kicsinek bizonyulnak és amelyeket csak az együttműködés vagy a nemzetek feletti politika útján lehet megoldani. Ugyanígy vannak feladatok, amelyekhez az Európai Unió *túl nagy*, nem képes azokat közvetlenül megközelítve és elég rugalmasan érzékelni. A legtöbb kisebb EU-tag politikája és politikai kultúrája azonkívül azt bizonyítja, hogy a *regionális dimenzió* előnyt jelent a politikai rendezés szempontjából. Ez a három tény adja az EU-n belül a politikai döntéshozatali szintek közötti munkamegosztás értelmét. A *kompetenciák (illetékességek) mostani eloszlása nem felel meg sem ennek, sem egy másfajta racionalitásnak*. Az EU az eltelt évtizedek alatt egyrészt átvállalt kompetenciákat, másrészt illetékességek képződtek a marketing-integráció „spill over”-elvéből is, illetve az Európai Bíróság jogítéletei alapján.

A maastrichti *szubszidiaritás-elv* volt a kezdete az európai szintű központosító irányzatok korlátozásának. A jövőben a *kompetencia-eloszlás* olyan modelljére van szükség, amely egyrészt európai szinten meghatározza a közös feladatokat, másrészt megfelelő cselekvési teret biztosít a tagállamok és régiók számára. Mivel a nemzetek és régiók továbbra is az identitás fontos forrásai maradnak, a kompetencia tisztázása megelőzi a polgárok identitásproblémáit, és segít abban, hogy megmaradjon a polgárok kötődése a politikai rendhez. A cselekvési játéktér és a politika hatékonysága szempontjából végzetes lenne, ha a kompetenciákból adódó nézeteltérések miatt *szembekerülnének egymással az állami cselekvés szintjei*.

III. Összeurópai szolidaritás és az európai társadalmi modell jövője

Az európai integráció célja a kezdetektől több volt, mint csupán a tagállamok hasznának maximálása. Az Európai Unió alkotó módon összeköti a gazdasági fellendülést és politikai stabilitást az érdekek kiegyenlítésének rendszereivel. A közösség alap gondolatai közé tartozik az *európai szolidaritás*. Ez a politika több rétegében és az Európai Unió intézményeiben rögzül: az EU politikai területein, mindenekelőtt a szerkezeti és kohéziós alapokban, az agrárpolitika terüle-

– *Költségvetési jogkör* (a parlament és az EU Tanácsa közösen dönt költségvetési kérdésekben, a végleges költségvetést a parlament hagyja jóvá).

– *Az európai intézmények politikai ellenőrzésének joga* (a parlament felelős az Európai Bizottság – a kormány – demokratikus működéséért).

Az EP székhelye Strasbourg, ahol évi 12 ülésszakot tart. A parlament képviselői nem országok, hanem politikai hovatartozásuk szerint tömörülnek csoportokba.

A *Nizzai Szerződés* növeli a parlament szerepét a jogalkotásban, új jogi alapot teremt arra, hogy az EU Tanácsa szabályozza a politikai pártok működését különös tekintettel azok pénzügyeire. A szerződés az unió leendő bővítésére tekintettel 732-ben maximálta az európai parlamenti képviselők számát (jelenleg 626 képviselője van), és felosztotta a képviselői helyeket az országok között:

A KÉPVISELŐI HELYEK MEGOSZLÁSA AZ EURÓPAI PARLAMENTBEN A TAGÁLLAMOK ÉS TAGJELÖLT ORSZÁGOK KÖZÖTT

Tagállamok		Tagjelölt országok	
Ausztria	17	Bulgária	17
Belgium	22	Ciprus	6
Dánia	13	Csehország	20
Egyesült Királyság	72	Észtország	6
Finnország	13	Lengyelország	50
Franciaország	72	Lettország	8
Görögország	22	Litvánia	12
Hollandia	25	Magyarország	20
Írország	12	Málta	5
Luxemburg	6	Románia	33
Németország	99	Szlovákia	13
Olaszország	72	Szlovénia	7
Portugália	22		
Spanyolország	50		
Svédország	18		

Forrás: Ki kicsoda az Európai Unióban? Európai Bizottság, 2001.

Az Európai Unió Tanácsa

Az EU Tanácsa az az európai intézmény, ahol a tagállamok kormányai képviseltetik magukat. A tagállamok miniszterei alkotják, méghozzá szakértőként szerinti felosztásban, elnöke az EU soros elnökségét ellátó ország szakminisztere. Minden tagállam 6 hónapig tölti be az elnökséget meghatározott sorrend alapján.

Az Európai Unió soros elnökei

- ◆ 1995: Franciaország / Spanyolország
- ◆ 1996: Olaszország / Írország
- ◆ 1997: Hollandia / Luxemburg
- ◆ 1998: Anglia / Ausztria
- ◆ 1999: Németország / Finnország
- ◆ 2000: Portugália / Franciaország
- ◆ 2001: Svédország / Belgium
- ◆ 2002: Spanyolország / Dánia
- ◆ 2003: Görögország / Olaszország
- ◆ 2004: Írország / Hollandia
- ◆ 2005: Luxemburg / Anglia
- ◆ 2006: Ausztria / Németország

A GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁG			
Ország	Tagok száma	Ország	Tagok száma
Egyesült Királyság	24	Bulgária	12
Franciaország	24	Csehország	12
Németország	24	Magyarország	12
Olaszország	24	Dánia	9
Spanyolország	21	Finnország	9
Lengyelország	21	Írország	9
Románia	15	Litvánia	9
Ausztria	12	Szlovákia	9
Belgium	12	Észtország	7
Görögország	12	Lettország	7
Hollandia	12	Szlovénia	7
Portugália	12	Luxemburg	6
Svédország	12	Ciprus	6
		Málta	5
Összesen			344

Forrás: Ki kicsoda az Európai Unióban? Európai Bizottság, 2001.

tén, a gazdasági és valutaunió kereteiben és emellett a politika más részterületein, kezdve a szakmai képzéstől egészen a kis nyelvek támogatásáig. (A közösség finanszírozásában, a tagállamok gazdasági teljesítményének bázisán, az államok intézményes egyensúlyában és a nagyobb, kisebb és kis tagállamok közötti egyensúlyban az Európai Unió intézményeiben.)

Ennek az európai szolidaritási koncepciónak egyik alkotmányos eleme a *nyitottság* a további tagok felé. Bár az integráció kiindulópontja a hidegháború és Nyugat-Európa sajátos érdekkonstellációja volt, de az igény messzebbre is hatott. Európa egyesítésének mindig volt egy Kelet felé mutató és a rendszerkonfliktuson túllépő aspektusa, ami mindenekelőtt Németország megosztásában mutatkozott meg. Az integrált Európa magától értetődése után a közép-kelet-európai, balti és délkelet-európai államok útja a demokrácia és piacgazdaság felé egyben az Európai Unióba vezető utat is jelenti – az integráció logikájában rejlik, hogy az alapdöntés ehhez a lépéshez nem az Európai Unió és tagállamai, hanem az említett államok kezében van.

Az elkövetkező öt évben ez az igény az első új demokráciák számára gazdasági, politikai és társadalmi realitássá válik majd – éspedig egy tárgyalási folyamaton keresztül, melynek nehézségei *magában* az integráció folyamatának összetettségében rejlenek. Az átalakulásban elért eddigi eredmények, és bizonyára az Európai Unióban rejlő integrációs távlatok is, jelentősen növelték a stabilitást és biztonságot Közép- és Kelet-Európában. Az EU-hoz való csatlakozás

AZ EURÓPAI UNIÓ INTÉZMÉNYEI

Az Európai Parlamenttel közösen jogalkotói és költségvetési szerepet lát el, jogosult az Európai Bizottság által kezdeményezett jogszabályok megalkotására. A döntéshozatal vezető intézménye a közös kül- és biztonságpolitika, valamint a büntetőjogi, rendőri és bírósági együttműködés terén.

Döntéseit *egyhangúan* (valamennyi tagállam beleegyezésével, esetleg tartózkodással) vagy *minősített többséggel* hozza (minden tagállam egy bizonyos számú szavazattal rendelkezik, amelyek súlyozása tükrözi, hogy a tagállamok az unió egyenjogú tagjai, de lakosságszámuk szempontjából különböznek).

A *Nizzai Szerződés* megpróbálja kiküszöbölni azt a veszélyt, hogy a közel 30 tagúra bővülő EU-ban rendkívül nehéz lesz egyhangú döntéseket hozni, és így az unió könnyen „megbénulna”, nem lenne képes a cselekvésre. Ezért a nizzai reform csökkenti azon kérdéskörök számát, amelyek esetében a tagállamok megvétózhatják a döntést. 2005. január 1-jétől megváltozik a szavazatok súlyozása is. A jövőben a minősített többség eléréséhez a következőknek kell teljesülniük:

- egy döntés bizonyos számú szavazatot megkap,
- a döntést a tagállamok többsége elfogadja.

AZ EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA SZAVAZATAINAK ÚJRASÚLYOZÁSA

Ország	Szavazati súly		Lakosság (millió fő)	Ország	Szavazati súly		Lakosság (millió fő)
	régi	új			régi	új	
Németország	10	29	82	Portugália	5	12	9,9
Nagy-Britannia	10	29	59,2	Svédország	4	10	8,8
Franciaország	10	29	58,9	Ausztria	4	10	8
Olaszország	10	29	57,6	Dánia	3	7	5,3
Spanyolország	8	27	39,3	Finnország	3	7	5,1
Hollandia	5	13	15,7	Írország	3	7	3,7
Görögország	5	12	10,5	Luxemburg	2	4	0,4
Belgium	5	12	10,2	Összesen	87	237	374,6

A TAGJELÖLT ORSZÁGOKAT A CSATLAKOZÁSUKAT KÖVETŐEN MEGILLETŐ SZAVAZATI SÚLYOK ÉS A LAKOSSÁGUK

Ország	Szavazati súly	Lakosság (millió fő)	Ország	Szavazati súly	Lakosság (millió fő)
Lengyelország	27	38,7	Litvánia	4	3,7
Románia	14	22,5	Lettország	4	2,4
Csehország	12	10,3	Szlovénia	4	2,0
Magyarország	12	10,1	Észtország	4	1,4
Bulgária	10	8,2	Ciprus	4	0,8
Szlovákia	7	5,4	Málta	3	0,4

Ezen felül a tagállamok kérhetik annak ellenőrzését, hogy a leadott szavazatok az unió lakosságának legalább 62%-át képviselik-e, és amennyiben ez az arány 62% alatt marad, a döntés semmisnek tekintendő.

ezért az integrációban való közreműködési képességtől és a továbbfejlődésben való részvételtől függ. Mit nyernénk az-
zal, ha a „visszatérés Európába” az európaiak közötti szoli-
daritás megbomlásához és az európai politika alakvesztésé-
hez vezetne?

A nagyobb Európa alapvető alkalmazkodást kíván a na-
gyobb számú tagállamokhoz, nem azért, mert az új tagállam-
ok nem eléggé alkotóak, hanem mert csatlakozásuk egy-
ben alapvető állapot- és szerkezeti változást is jelent. Az ed-
digi szolidaritási rendszerek és döntési eljárások egyszerű
meghosszabbítása meg fog hiúsulni a nettófizetők frusztrá-
ciója és a fogadó régiók konkurenciája következtében. A ki-
bővített EU-ban a sokoldalú anyagi előnyöket nem lehet
döntési csomagokkal biztosítani, mert ezek ezentúl már
nem finanszírozhatóak. Európa kisebb szolidaritási térsé-
gekre eshetne szét és identitásának egyik fő alkotórésze
kérdőjeleződne meg. A szolidaritás megszegésének a koc-
kázata és az identitásválság többet kíván, mint politikai re-
formokat, valamint egy fokozatos alkalmazkodás mintáját
követő pénzügyi ellátást. Minél inkább át kell gondolnunk
az eddigi politikákat, programokat és eljárásokat, annál
alapvetőbb a szolidaritás gondolatának újabb megfogalma-
zása az Európai Unióban.

A politikai reform elsőbbsége

A keleti irányú bővítéssel az európai politika az unió eddigi
költségvetési filozófiájának határaiba ütközik. A közös ag-
rárpolitika fejlődése óta az EU költségpolitikája az általános
hasznot célozta meg, amely minden tagállam számára – így a
gazdaságilag erősebbeknek is – részesedést jelentett a kö-
zös haszon visszaáramlásából. A sokféle rendszer – a kö-
zösség gyengébb államainak előnyére – egyben a pénzügyi
kiegyezés elemeit is tartalmazta, mintegy elszámolva az erő-
sebb gazdaságok piacnyitásból adódó gazdasági hasznát. A
fejlődési visszaesés, a modernizációs kérdések erőssége és a
fejlett agrárszektorok több jövőbeli tagállamban túlmutat-
nak ezen a rendszeren.

A közös agrárpolitika átfogó reformjának célja az agrár-
termékek olyan belső piacának létrehozása, ahol a termőhe-
lyek versenybeli előnyei érvényre juthatnak. Ebből decent-
ralizált növekedési hatások származnának, melyek a jövőbe-
li tagállamok, illetve a mai EU szerkezetgyenge régiói
számára előnyös összetevőkkel vonzóknak tűnnének. Az EU
összetartó erejére megterhelő és gazdaságilag előnytelen
lenne, ha Közép- és Kelet-Európa reformgazdaságai mező-
gazdaságuk megújítását, tekintettel tagállammá válásukra, a
meglévő szubvenciók rendszerek keretfeltételeihez igazítá-
nák. Ezért a jelölt államok mezőgazdaságai közül azokat,
amelyek nem a piacra termelnek, nem is kellene bevonni az
agrárpolitika támogatási rendszerébe.

Európai Bizottság

Az Európai Bizottság független szerv, amely az Európai Unió
Tanácsa és az Európai Parlament döntéseit készíti elő és
hajta végre az Európai Tanács által rögzített fő irányvonalak
mentén. Ezért is nevezik az „unió kormányának”.

Jogosultságai közé tartozik: az uniós szerződések rend-
kezeléseinek betartatása, kezdeményezési jog a közösségi po-
litikák területén (pl. agrárpolitika, pénzügyi politika, szociális
politika stb.), ajánlás, véleményalkotás és végrehajtás e po-
litikák területén, uniós nemzetközi tárgyalások folytatása, a
költségvetés végrehajtása. Kollektíven az Európai Parlament-
nek tartozik elszámolással (így csak testületileg mondhat le),
döntéseit egyszerű többséggel hozza. A legnagyobb tagál-
lamok kettő, a többiek egy-egy tagot (ún. európai biztosokat)
delegálhatnak. Kinevezésük 5 évre szól. Dolgozói létszámát
tekintve az unió legnagyobb intézménye (15 ezer főt foglal-
koztat).

A *Nizzai Szerződés* – tekintettel az új tagállamok várható
csatlakozására – 2005-től tagállamonként egy főben maxi-
málja a biztosok számát. Amikor a tagállamok száma eléri a
27-et az EU Tanácsának egyhangú döntéssel kell meghúznia
egy felső határt, amelynek 27-nél kevesebbnek kell lennie,
de egyben tükröznie kell az unió demográfiai és földrajzi
összetételét.

A szerződés növeli az Európai Bizottság elnökének hatal-
mát, hogy egy több mint 20 tagból álló testületben is biztosít-
hassa az összetartást. Az elnök dönt a tárcák felosztásáról,
ill. módosíthatja azt, jogosult lesz felkérni lemondásra az Eu-
rópai Bizottság azon tagját, aki feladatait nem az elvárható
szakmai minőség és tisztesség mellett látja el.

Európai Bíróság

Ez a testület felelős a közösségi jogszabályok érvényesítésé-
ért. Illetékes a tagállamok, az unió és egy tagállam, az intéz-
mények vagy egy magánszemély és az unió közötti vitás kér-
dések rendezésében. Válaszokat adhat a nemzeti bíróságok
által a közösségi jog értelmezésével kapcsolatban feltett kér-
désekre.

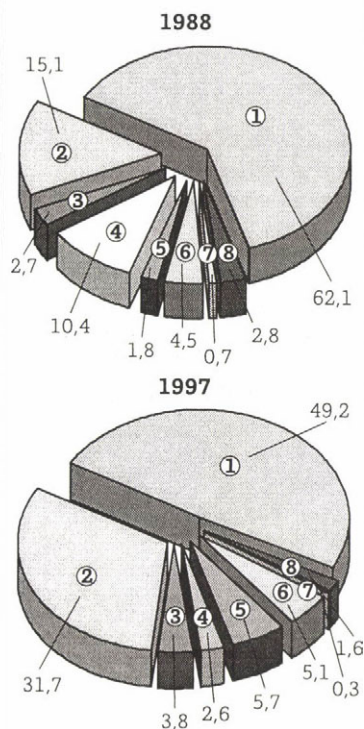
A *Nizzai Szerződés* csökkenteni kívánja a bíróság túlter-
heltségét és hatékonyabbá akarja tenni működését. Ezért
munkamegosztást ír elő az 1989-ben létrehozott ún. Elsőfokú
Bírósággal és lehetővé teszi szakosodott tanácsok létrehozá-
sát. Az új tagállamok csatlakozását követően minden tagál-
lam egy bírót küldhet majd, de a bíróság már 13 bíró részvé-
telével is ülésezhet, nem kell minden esetben plenáris ülésen
döntenie.

Európai Számvevőszék

A számvevőszék felügyeli a közösség pénzügyeit, vizsgálja a
bevételek és kiadások jogszerűségét és biztosítja a pénzügyi
gazdálkodás törvényességét. Jelenleg 15 tagja van, akiket az
EU Tanácsa egyhangúlag választ hatéves ciklusokra.

A *Nizzai Szerződés* értelmében a leendő új tagállamok
mindegyike egy tagot delegálhat majd a számvevőszékbe, aki-
ket az EU Tanácsa akkor már minősített többséggel választ
meg. A szerződés ösztönöz a nemzeti számvevőszékek és az
Európai Számvevőszék közötti kapcsolatok fejlesztésére.

Az EU-kiadások megoszlása, 1988–1997 (%)

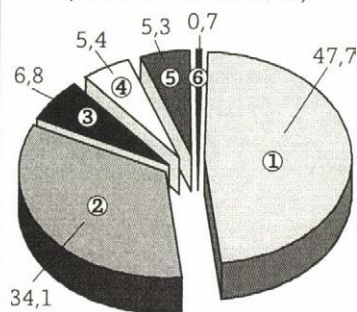

Jelmagyarázat: 1 – agrárpolitika; 2 – strukturális műveletek; 3 – kutatás; 4 – más belső politika; 5 – külső politika; 6 – igazgatás; 7 – Európai Szén- és Acélközösség; 8 – Európai Fejlesztési Alap

Forrás: How does the European Union work?

vagy a regionális fejlesztési ügynökségek létrehozása, amelyek a kevésbé hatékony központi igazgatás helyett a projektek megfogalmazását és végrehajtását vehetnék át.

Az EU költségvetési kiadásai, 2000–2006* (1999. évi árakon, %)

Jelmagyarázat: 1 – agrárpolitika; 2 – strukturális műveletek; 3 – belső politika; 4 – igazgatás; 5 – külső politika; 6 – tartalék
* tervezet

Forrás: Népszabadság, 2001. június 19.

Szintén megkerülhetetlen az EU szerkezeti politikájának átfogó reformja. 2005-ben Kelet-Európa bruttó hazai összterméke előreláthatólag az EU-átlag 40%-át éri majd csak el. A jelenlegi szerkezeti politika fenntartása mellett az EU-ra olyan költségteher nehezedne, amelyet egyik tagállam sem lenne hajlandó magára vállalni. Bár az EU kibővítése nem lehet költségsemleres, mégis az alapokat, az eszközök befektetését következetesen a rászorultság és hatékonyság ismérvei szerint kellene megújítani. A reform megfelelő kiindulópontja lehetne a mostani átlagos közös bruttó hazai össztermék 75%-os minősítési küszöbének felülvizsgálata, a nemzeti finanszírozási önrész megemlése a szerkezeti támogatás projektjeiben

A politika más területein is érezhetővé válik majd a bővítés paradigmaváltása: az erősen eltérő teljesítőképesség a belső biztonság területén a határok biztosításának európai programja mellett szól. A kibővített Európai Unió a jövőben sem fog egyértelműen elhatárolódni Kelet felé. Ezért nagyon fontosak a közös kezdeményezések a menekült-, vízum- és menedékjogi politikában. Más területeken a korábbi bővítések tapasztalatait

Európai Tanács

Az Európai Közösség állam-, ill. kormányfői 1974 óta rendszeresen találkozási gyűlteke össze. Ebből a gyakorlatból alakult ki az Európai Tanács intézménye, melyet az Egységes Európai Okmány (1987) szentesített. Évente legalább kétszer ülésezik, az üléseken részt vesz az Európai Bizottság elnöke, ill. az Európai Parlament elnöke is kifejtetheti ott a parlament véleményét.

A Maastrichti Szerződés az Európai Tanács szerepét az unió főbb politikai kezdeményezéseinek elindítójaként és az Európai Unió Tanácsában meg nem oldott vitás kérdések rendezésének fórumaként határozta meg. Emiatt gyakran drámai viták színtere. Az említett szerződés az Európai Közösség „felett”, annak konstitucionális hatáskörén kívül határozza meg a testület helyzetét.

Az Európai Tanács jogosult végső döntést hozni az EU alapszerződéseinek módosításáról. Így történt ez a Nizzai Szerződés esetében is, amikor a tagállamok képviselőiből álló kormányközi konferencia előkészítette a reformot, az Európai Tanács nizzai ülése (2000. december 7–11.) lezárta a kormányközi konferenciát és az állam- és kormányfők 2001. február 26-án aláírták a Nizzai Szerződést, amelyet minden egyes tagállamnak a saját alkotmányos rendje szerint ratifikálnia kell. A szerződés ezután léphet életbe.

Forrás: Ki kicsoda az Európai Unióban? Európai Bizottság, Bp., 2001.; Az európai integráció. Tények és adatok. Europa Institut Budapest – MTA TTI, Bp., 2000.; EU Tények sorozat. Európai Tájékoztatási Központ, Bp., 2001.; Európa 10 pontban. Európai Bizottság Magyarországi Delegációja. Bp., é. n.

kellene alkalmazni. Így a szabad munkavállalás hatásait a munkaerőpiacon leginkább a mai EU határregioiban végrehajtott célzott fejlesztési programokkal és a csatlakozni kívánó államokban elért tartós növekedéssel lehet enyhíteni. Végül minden olyan politikai területet át kell vizsgálni, amelynek hatása lehet az elosztásra: így például a kutatási politikában a világszerte versenyképes termékek támogatására kell összpontosítani, ahelyett hogy sok területen a jövőbeli tagállamok kutatási lemaradását egyenlítőnk ki európai eszközök felhasználásával. Ami szerkezetpolitikai szempontból ésszerűnek látszik, az egyidejűleg gyengíti az EU globális versenyképességét.

A társadalmi modell jövője

A bővítés előkészítésével párhuzamosan a jelenlegi Európai Unió a belső piac megteremtésének második szakaszába lép: az 1988-as brüsszeli csúcson történt koncepcióváltás után jó egy évtizeddel a verseny okozta nyomás és a versenypolitika elérte az állami gazdaságot, a vállalatokat és az ellátási struktúrákat, ahol a piac sokrétű megfontolások miatt nem érvényesül, pedig érvényre juthatna. A valutaunióval megterem-

tett költségátláthatóság lehetővé teszi a teljesítmények – legalábbis hozzávetőleges – összehasonlítását. A következmények: piac korlátozására és az európai keretek közötti rendszerpolitikára vonatkozó új alapok és struktúrák.

A gazdasági verseny, valamint a szociális kiegyezés és igazságosság nem zárják ki egymást – sőt: az európai társadalmak összetartása szempontjából egyre inkább egymásra utaltak.

A belső piac kialakulásával *eltolódott az egyensúly a verseny és a szolidaritás között*: a tagállamok közszekektoraira is kihat a verseny nyomása. Míg a piac politikai hatalma erősödik, addig a „pozitív integráció” elemei csak nehezen rögzíthetőek. Aszimmetria jellemzi az európai intézmények fókuszát is: a belső piaci verseny fenntartásában tisztázódott az illetékességük, anélkül hogy kötnék őket az európai szociális modell sorompói.

Ebből rendpolitikai konfliktusok adódnak, mint pl. a németországi vita a közzállalkozások és szolgáltatók által nyújtandó „gondoskodás”-ról. Nincs azonban pontosan körvonalazott európai szociális és társadalmi minta, mert az európai és nem európai társadalmakban, minden közös vonásuk ellenére, túl eltérőek a hagyományok, szabályozási érdekek és preferenciák.

Ezzel az európai politika három alapvető út közül kell, hogy válasszon: egyrészt a *közfeladatokat teljes egészében ki lehetne vonni a versenyből* – ez egy olyan lehetőség, amelyet a posta és telekommunikáció eddigi sikeres privatizáci-

ója, illetve a magán-ajánlattevők általános szolgáltatási elvre vonatkozó kötelezettségei máris igazolnak. Ezek a tapasztalatok azt mutatják, hogy lehetséges az átfogó ellátás céljainak elérése a privát ajánlattevőkön keresztül is.

Másrészt meg lehetne hagyni a tagállamoknak, hogy ők határozzák meg a „gondoskodást”, melyet nem rendelnének alá a segítségnyújtási jognak. Ezt a lehetőséget az európai közösségi szerződés 16. és 86. cikke közjogilag biztosítja. Ez azonban a gyakorlatban megkövetelné az ily módon védett vállalatok tisztán gazdasági területeinek elhatárolását és a közösség érdekét szolgáló feladatok pozitív meghatározását. Ha már elegendő lenne egy utalás a „megerősödő struktúrákra”, akkor a belső piaci filozófiának egy lényeges eleme menne veszendőbe.

A harmadik választási lehetőség lenne az európai társadalmi és szociális modell *európai szintű rögzítése* – a piac és a verseny kiegyensúlyozása és a belső piac oly gyakran megvitatott „szociális dimenziójának” megvalósítása érdekében. Ebben az esetben egyfajta „adagolt európaizálódásról” lenne szó, nem az európai modell rendpolitikai elemeinek társításáról. Ez utóbbi egy bizonyos központosítást eredményezne, ami sem a tárgynak nem felelne meg, sem politikailag nem lehetne megvalósítani, és az elfogadást sem segítené elő. A harmonizációnál valószínűleg eredményesebben lehetne Európa szociális arcúlatát a minimum-standardok kidolgozásán keresztül kialakítani, melyekben az alapelvek és a „gondoskodás” keretfeltételeit határoznák meg. A szociális

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS AZ EURÓPAIAK IDENTITÁSTUDATÁRÓL, 1995 (%)

Ország	Európainak vallja magát	Európai és saját nemzetéhez tartozó	Saját nemzetéhez tartozó és európai	Csupán saját nemzetéhez tartozik	Nem tudja
Luxemburg	21	11	42	20	6
Olaszország	5	8	59	26	2
Franciaország	6	7	55	30	2
Belgium	8	8	45	36	3
Spanyolország	4	3	49	38	6
Németország	5	9	43	38	5
EU-átlag	5	6	46	40	3
Portugália	2	3	52	42	1
Hollandia	4	6	46	43	1
Írország	1	3	45	47	4
Ausztria	3	7	38	50	2
Görögország	1	2	44	53	0
Finnország	1	3	38	56	2
Dánia	2	3	38	56	1
Egyesült Királyság	6	4	31	57	2
Svédország	2	4	28	64	2

Forrás: The European Union: what's in it for me? Luxemburg, 1996. 7. o.

NEMZETI VAGY UNIÓS DÖNTÉSI JOGKÖR LEGYEN?
Közvélemény-kutatás, 1997 (%)

	Unió jogkörbe tartozzék	Nemzeti döntési jogkörbe tartozzék
Egészségügy és szociális ügyek	33	62
Oktatás	35	60
Kultúrpolitika	37	55
Munkajog	40	54
Média	40	52
ÁFA	46	44
Mezőgazdaság és halászat	50	43
Munkanélküliség kezelése	51	45
Valuta	51	42
Védelem	52	42
A politikai menedékjog szabályozása	54	38
Bevándorlási politika	55	39
Regionális politika	61	32
Környezetvédelem	63	33
Tudomány és kutatás	67	27
Külső politika	69	23
Kábítószér elleni küzdelem	70	26
Együttműködés a harmadik világ országaival	74	19

Forrás: How does the European Union work? Európai Bizottság, 1997. 20. o.

chartában és később, az amszterdami szociális jegyzőkönyvben, illetve a végrehajtási határozatokban ez az opció már szerepel. Ez a kezdeményezés védi a tagállamok illetékességét, mert főleg középszint alatti szabályozásokat alkalmaz.

A minimum-standardok biztosítják, hogy a szociális előírások nehéz gazdasági feltételek mellett is állandóak legyenek. Ezzel kapcsolatban nem várható, hogy az európai modell egyes olvasatai nagyon eltérjenek egymástól. Hiszen a minimum-standardok lefelé húzzák meg a szabályozási határokat, míg felfelé legalább annyira stabil gazdasági határokat húzódnak.

Ha az integrált Európa egyik tagállama ebben a vonatkozásban nagyon eltávolodna a többi államtól, akkor ennek versenyképessége látná a kárát. Ebben az értelemben Európában burkoltan már ma is fennáll a rendszerek tartós versenye, amely megakadályozza a mérték túllépését és az államok számára lehetővé teszi, hogy saját cselekvési játékkerükön belül prioritásokat hozzanak létre.

IV. Európa szerepe a nemzetközi politikában

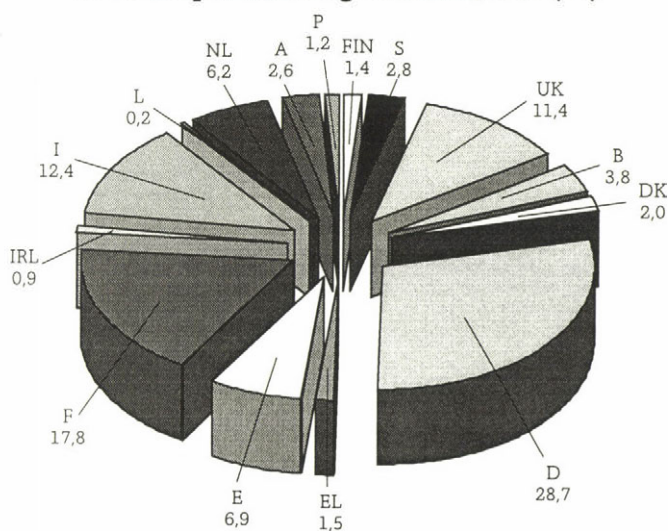
Az átmenet világában az Európai Unió azon kevesek közé tartozik, amelyek stabilitást teremtenek meg. A közös valuta, a kiterjedt belső piac és a 28, illetve több államot átfogó uniós integrációs modelljének kisugárzása az EU-t a világpolitika fontos tényezőjévé teszi, annak ellenére, hogy kül- és biztonságpolitikai eszközeinek választéka még elmarad a

saját maga által támasztott igényektől, illetve harmadik országok elvárásaitól. Európa világpolitikai profilját három alapvető feladat határozza meg: 1. sikerül-e a kibővített uniós szomszédságát stabilan megőrizni és elérni az *együttműködő érdekegyeztetést* az EU-val; 2. sikerül-e az EU távolabbi környezetében kezelni a konfliktusokat, illetve válságokat és felszámolni az *európai béke szavahihetőségének* hiányosságait; 3. sikerül-e az *európai világpolitika stratégiai gondolkodásának* veszteségeit kiegyenlíteni.

Tíz évvel a szovjet tömb széthullása után az EU a legtöbb posztkommunista állam számára még mindig az egyedüli rendelkezésre álló integrációs kapocs. Vonzereje egyre jobban kiterjed Közép- és Kelet-Európa történelmi magján kívülre is. Sem a FÁK, sem más regionális kezdeményezés Délkelet-Európában nem fejlesztett ki hasonló integrációs és stabilitási pólust. Az EU-államok nem maradnak érintetlenek a szomszédságukban zajló fejlődéstől és meg kell felelniük környezetük elvárásainak, ill. nyomásának. Ezért fontos, hogy az integrációt és a *keleti bővítést* a közvetlen szomszédság összetartozó stratégiája egészítse ki. Az együttműködés, a partnerkapcsolatok tartós és átfogó hálóját kell azon államok számára kifejleszteni, amelyek belátható időn belül nem lehetnek az EU tagjai.

Európa szomszédságának fő problémája azonban a *perifériákon növekvő normatív különbség*. Európa jövőbeli határai fogják kijelölni a növekvő politikai, gazdasági és szociális aszimmetriákat. A keleti bővítés pedig ezt az eltérést fogja erősíteni.

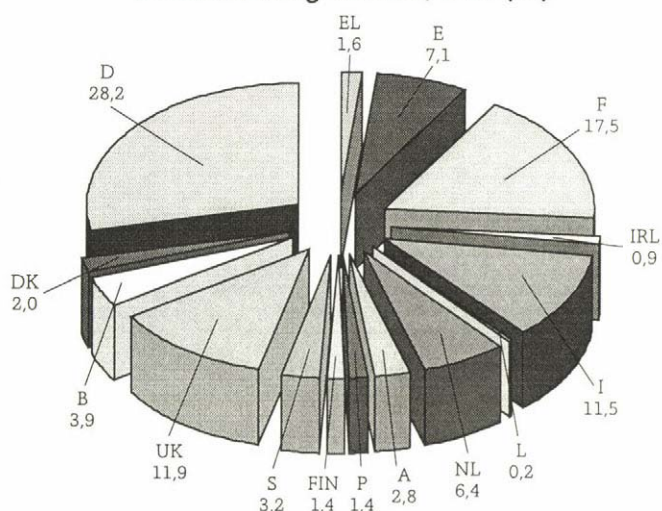
A tagállamok hozzájárulása az EU központi költségvetéséhez, 1997 (%)

FIN: Finnország; S: Svédország; UK: Egyesült Királyság; B: Belgium; DK: Dánia; D: Németország; EL: Görögország; E: Spanyolország; F: Franciaország; IRL: Írország; I: Olaszország; L: Luxemburg; NL: Hollandia; A: Ausztria; P: Portugália

Forrás: *How does the European Union work?* I. m. 24. o.

A tagállamok hozzájárulása a közös költségvetéshez, 1999 (%)

FIN: Finnország; S: Svédország; UK: Egyesült Királyság; B: Belgium; DK: Dánia; D: Németország; EL: Görögország; E: Spanyolország; F: Franciaország; IRL: Írország; I: Olaszország; L: Luxemburg; NL: Hollandia; A: Ausztria; P: Portugália

Forrás: Masika Edit-Harmati Gergely (szerk.): *Egységes belbiztonsági és jogi térség Európában*. Bp. 1999, Miniszterelnöki Hivatal, 47. o.

A kontinensen áthúzódó jövőbeli választóvonal a *modernizációs különbség* lesz. Ez a különbség leginkább gazdasági szinten figyelhető meg. Ezzel egyidejűleg növekszik a szociális különbség. A demokratikus és piacgazdasági értékelvárások és a nyugati liberális társadalmi modell hosszan tartó elhanyagolása központi fenyegetéssé válhat. Nem a schengeni egyezmény által kialakult határ kísértete, hanem ez a normatív különbség és a határokon átnyúló bűnözés, migráció és a környezeti károsodás, az ebből adódó kockázatok jelentik a legnagyobb kihívást a jószomszédi viszonyokra Európában. Hasonló formában a kibővített Európai Unió déli szomszédsága is kockázatokot rejt magában, amelyek a gazdasági, szociális és politikai-normatív fejlődések különbségéből adódnak. A régió stabilitása szempontjából a központi államok egész sorában van folyamatban generációváltás és megújulás, amelynek sikeres kimenetele Európa közvetlen érdeke. A közvetlen szomszédság stratégiája, amely magában foglalja az Európai Unió és tagjai keleti, földközi-tengeri és közel-keleti politikáját, Európa fontos világpolitikai adalékának bizonyul majd. Az európai politikában elsőbbséget kell élveznie annak, hogy a kibővített Európa körül megőrizzük a békét, támogassuk a politikai stabilitást és a kooperatív politikai vezetések. Ebből adódnak majd az esélyek, hogy kibontakozzanak az Európával való együttműködés tulajdonképpeni ösztönzései: a *kereskedelem, a fejlődés és a politikai modernizáció*.

A robusztus békepolitika kihívása

A legutóbbi jugoszláv háború kegyetlen módon igazolta a hidegháború után keletkezett európai biztonsági rendszer szövevényének önmagában rejlő töréspontjait: a NATO kénytelen volt az ENSZ Biztonsági Tanácsának formális mandátuma nélkül beavatkozni és politikáját elsődlegesen humanitárius okokkal legitimálni. Míg az egyedüli, legitim, nemzetközi válságmenedzsmenttel foglalkozó intézmény működése elé az orosz és kínai ellenállás akadályokat állított, a regionális biztonsági grémiumok, mint az OSZE* vagy a Balkán-kontaktcsoport, nem tudták őket megfelelően helyettesíteni. Egyidejűleg a NATO-operáció története úgy is értelmezhető, mint az Egyesült Államok és európai szövetségeseinek katonai lehetőségei közötti növekvő szakadék szemléltetése. Európa rangja, mint a nyugati szövetség stratégiai partnere, csökkent.

E békepolitikai kihívás kényes volta az, hogy Európa gyengesége kihat a kül- és biztonságpolitikára. Az európai válságmegelőzés és békepolitika hitelessége abban a mértékben csökken, ahogy az európai normák és érdekek megőrzését, a béke helyreállítását és a humánus politikai

rendegységét az európaiak nem képesek saját maguk megoldani. Ezzel a katonai cselekvőképtelenség egyben gyengíti az európai politika kereskedelmi és fejlesztéspolitikai erőforrásait és lejárta az integrációs politika normatív tételeit, amelyekben az érdekkiegyenlítés békés lefolyása különleges jelentőséggel bír.

Ezelőtt a háttér előtt a Nyugat-európai Unió beleolvadása az EU-ba és az európai szinten bevethető válságkezelő képesség kiépítése az európai politika kulcsfontosságú témája. Ennek következményei túlnyúlnak az európai szinten rendelkezésre álló eszközök megnevezésén és a kiegészítő infrastrukturális programokon: csak az EU biztonságpolitikai, illetve katonai elemző- és tervezőkapacitása egyesíti a válságkezelés összes lényeges dimenzióját egy európai intézményben. Amellett a közös biztonsági és védelmi képesség kifejlesztése megteremti a hatékony fegyverkezési struktúra szükséges politikai keretét, amennyiben az európai államokon belüli képességbeli átfedések hatalmas mértékét csökkenti és támogatja az európai katonai biztonság technológiai és ipari bázisa. Középtávon ez a fejlődés megváltoztathatja az atlanti szövetség hatalmi hierarchiáját és vezetési kultúráját. A jelenleg érezhető amerikai fenntartások ellenére ez a változás az amerikai érdekeknek is megfelelne. Az *európai becsvágyak* mögött egyrészt a terhek egyenlő eloszlása rejlik, másrészt az amerikai válságbeavatkozás stratégiai tehermentesítése és harmadszor a közös cselekvési képesség erősítése a NATO-n belül. Európa cselekvési képessége végül megengedi a differenciált válságkezelést és aláaknázhatja azoknak a világpolitikai szereplőknek az ellenállását, akik az amerikai cselekvés pótolhatatlanságában már most érdekeik kihívását látják.

A közvetlen szomszédsági politika erősebbé tétele és az európai szinten bevethető katonai kapacitás kifejlesztése egészítheti ki az európaiak kül- és biztonságpolitikáját. Mindkét központi kérdés visszahat a már meglévő rendszerekre. Így az európai széttagoltság – amelyet a Nizzai Szerződés nem oldott fel – egyre anakronisztikusabbá válik. Nem kielégítő emellett a fejlesztési együttműködés nemzeti és európai eszközeinek összefogására tett kísérletek sem. Az EU-szintű világpolitikai tanácskozási és döntési folyamatokat szintén tovább kellene fejleszteni – de a veszteségek már az illetékességi körök Európai Bizottságon belüli felosztásánál kezdődnek, és az EU-tanács főtítkárának a válságmenedzsmentben elfoglalt helyzetében, illetve a tagállamok különböző koordinációs grémiumainak konkurens pozíciójában folytatódnak és a tagállamok politikája, valamint az európai szint közötti munkamegosztás elhatárolásaig húzódnak.

Egy, a Nizzai Szerződésen túlmenő, erősödő együttműködés alkalmazása a kül- és biztonsági politikában lehetne az elkövetkező években az egyetlen lehetőség a deficitek legyőzésére és a cselekvésre kész államok koalíciójának ez

* OSZE (OSCE, magyarul: EBESZ) = Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet.

adna esélyt, hogy továbbfejlesszék az EU világpolitikai felelősségét és szerepét.

Központi jelentőségű lesz eközben a *stratégiai gondolkodás fejlesztése az európai külpolitikában*, ami nélkül lehetetlen a világpolitikai érdekek biztosítása. Az európai politika regionális irányultságú szenzora *világpolitikai kiegészítést kíván* meg és érzékenységet a jövőbeli hatalmi eltolódásokra, a szereplők megváltozott körülményeire és az európai kontinensen túli problémák iránt. Az európai politika különböző cselekvési területeit – gazdaság és kereskedelem, fejlesztés és együttműködés, valamint külpolitika és biztonsági gondoskodás – együtt kell átgondolni, és összehangolva alkalmazni.

II. Európának szüksége van a nyilvános párbeszédre

A határok megszűnésének és jellegük újra meghatározásának korában, amikor Európa egyesítése kezd kiteljesedni, döntő jelentőségű az Európai Unió államainak és az ott élő polgároknak az *összetartása*. A gazdasági és valutaunió kialakítása, a politikai rendszer reformja, további államok felvétele, valamint az EU nemzetközi szerepének megújítása

- a társadalmi szolidaritás céljainak és elveinek tisztázását;
- a feladatok felosztását illetően az érintkezés újragondolását;
- az európai szociális kiegyenlítődés és a kohézió újbóli meghatározását;
- és a közös cselekvésre vonatkozó készséget igénylik.

Európa meg fogja őrizni az európai nemzetek életerejét és a kultúrák alkotó sokféleségét – amennyiben sikerül a nemzet és integráció elveit, az emberek etnikai, regionális, nemzeti és európai vonatkozásait az Európa-polgárok identitásának kiegészítő rétegeiként közvetíteni.

Sok minden szól amellett, hogy ezekre az alapkérdésekre vonatkozóan a döntés új útjait járjuk és ne csupán a kormányközi konferenciákon és a szerződéseken tárgyaljuk a pozíciókat. A jövő alakítása – az integrációnak ebben a döntő szakaszában – követeli a nyilvános párbeszédet és a többség részvételét. Az amszterdami kormányközi konferencia megnyitása előtti tanácskozások, a konvent összehívása az alapjogi charta kidolgozására – ezek a példák mind azt a próbálkozást mutatják, hogy a kormányok klasszikus tárgyalási diplomáciáját kiegészítsük, vitát kezdeményezzünk, nyilvánosságot teremtsünk és a szakértelmet integráljuk a parlamentekben, a tudományban és a társadalmi csoportokban. Az európai társadalmi modell tisztázásához szükséges az európai szintű szociális párbeszéd, valamint a szociális partnerek potenciáljának feltárása.

A szerződésvaltoztatások reformeredményeinek jövőbeni szükséges rögzítése az Európa-viták végét kell, hogy je-

lentse majd és nem a kezdetét. A kormányközi konferenciák, amelyek során a tagállamok végül is politikai döntéseket hoznak, nem a reformviták helyettesítésére szolgálnak, hanem tulajdonképpen azok összegzésére. 2001 az illetékeségek szerkezetéről és Európa politikai alaprendjéről szóló nyilvános viták éve kell, hogy legyen. Ezekkel nemcsak a kormányoknak kell foglalkozniuk, hanem a véleményirányítóknak, a parlamenteknek, illetve érdekcsoportoknak és szövetségeknek is. 2002-ben a szakértői csoportok feladata lesz az eredmények összesítése és a javaslatok kidolgozása. A konventen keresztül lehet kidolgozni az új alapszerződést, míg a kompetenciaszerkezet kérdését szakértők tárgyalnák meg, és a nemzeti parlamentek szerepének tisztázására egy interparlamentáris bizottság alakulna. 2003-ban aztán lehetőség nyílna arra, hogy egy a kormányzatok és parlamentek képviselőiből álló reflexiós csoport összefogja a vitákat és javaslatokat készítsen elő a 2004-es új kormányközi konferencia tárgyalásaira.

Ebbe a folyamatba be kell vonni a jövőbeli tagállamokat is. A bővítési tárgyalások a leginkább előrehaladott államokkal 2002-ben lezárulhatnak, így egyes államok a következő kormánykonferencia kezdetével már csatlakozhatnak, és igényt tarthatnak helyre és szavazati jogra a kormánykonferencián. Ezért a következő két év vitáiba és szakértői tárgyalásaiba be kell vonni mindazokat az államokat, amelyek csatlakozási tárgyalásban állnak.

A kormánykonferencia előkészítő szakaszába így formálisan már azokat az államokat is be lehetne vonni, amelyek csatlakozása a kormánykonferencia idejére esik majd.

Az európai politikának jövőbeli orientációra van szüksége. A kontinens egységének kialakítása és befejezése egy nagy Európai Unión belül nem zajlik le magától: a régi konfliktusok feloldása, az európai szolidaritás újjáépítése, a szomszédi viszonyok békés fejlődése és Európa érdekeinek képviselete a holnap világában politikai vezetést igényelnek. Egy olyan korban, amikor Európa lehetőségeinek minden összekötő eszméje meggyengülni látszik, az orientáció és a vezetés csak közös cselekvésen keresztül jöhet létre. A jövőbeli Európai Uniónak ezért szüksége van tagállamainak cselekvési készségére és képességére, ha ő maga cselekvőképes akar maradni, szüksége van a differenciális játéktérre, hogy a nemzetek eltérő erősségű becsvágyát és potenciálját Európa hasznára használhassa fel, és végül szükség van a szerkezetek megnyitására azért, hogy a politikai vezetés megtalálja az európai feladatokat és szerepeket.

Eddig az Európai Unió különösebb rendpolitikai vita nélkül fejlődött tovább. Mára az integráció olyan pontra érkezett, ahol az összetartás alapvető kérdéseivel való elmélyült foglalkozás nélkülözhetetlenné vált. Mit teljesítsen Európa és milyen szervezetben, mit várnak az emberek, és mi tartja össze Európa társadalmait – az ezekre a kérdésekre adott plauzibilis válaszok képezik Európa jövőjének kulcsát.

ROMANO PRODI

A REFORM UTÁN: AZ EGYESÜLT EURÓPA JÖVŐBELI STRATÉGIÁJA

A bővítés

Napjainkban az Európai Unió kihívásokkal szembesül. Ezek szerepének, alapjainak és szomszédi kapcsolatainak teljes újragondolását teszik szükségessé. Az elkövetkező tíz évben az EU körülbelül egy tucat új tag befogadására készül. Örömmel állíthatom, hogy a jelölt országok mindegyike energikus lépéseket tesz gazdaságának modernizálása érdekében. Eredményeik olyan kiválóak, hogy Közép- és Kelet-Európa ma *egyike a leggyorsabban fejlődő térségeknek* a világon, ha figyelembe vesszük gazdasági és kereskedelmi növekedésüket, illetve intézményeik demokratizálódását. A bővítés, melyet gazdasági reform kísér, stabilitást és fellendülést hoz majd egy egyre növekvő térség számára. Ugyanaz a szellem hajt minket az egész kontinens újraegyesítését célzó munkánkban, amely közösségünk alapító atyáit fűtötte.

Szomszédság-politika

A bővítés egyesítő stratégia, nem pedig megosztó. Ez utóbbi azzal fenyegetne, hogy miközben fellendülést és stabilitást hoz a határok egyik oldalán, szegénységet és bizonytalanságot a másikon.

Ezen keretek között új fejezetet nyitottunk Délkelet-Európával való kapcsolatainkban, melyben hosszú távon remény van a térség minden államának EU-integrációjára.

Ezzel párhuzamosan szilárd együttműködést kell kialakítanunk új szomszédainkkal – stratégiai partnerséget minden régióval új határaink mentén. A velük való együttműködésen keresztül kívánjuk felépíteni „a célok, értékek és a közös fellendülés közösségét”. Mindez sokkal nagyobb földrajzi területre tolná ki az európai integráció politikai és gazdasági hatásait. Új szomszédaink küszöbén ott áll majd a megnagyobbsított közös piac, a maga 500 millió fogyasztójával. Ha szomszédainknak előnyös bejutást kínálunk erre a piacra, azzal fényesebb jövőt teremtünk nekik – ez a mi előlőnkre is szolgál.

Romano Prodi, az Európai Bizottság elnöke beszédének szerkesztett szövege. Elhangzott az „Európa – határok nélkül” című Nemzetközi Bertelsmann Fórumon Berlinben, 2001. január 19-én.

Egy stratégiai szomszédi együttműködés azonban nem csupán a kereskedelmet érinti. Magában foglal közös politikát és eljárásokat is olyan területeken, mint a szállítási infrastruktúra, energia és környezet, kutatás és fejlesztés, bevándorlás és harc a szervezett bűnözés ellen. Egy ilyen közösség időtálló fellendülést és stabilitást biztosítana nekünk és szomszédainknak egyaránt. És ez sokkal befolyásosabb szereplővé tenné az EU-t a világ színpadán.

Európa a világ színpadán

Európa gyorsan fejlődik *biztonsági és védelmi politikájában*. A konfliktusok kezelése céljából létrehozott „gyors reagálású erő” talán nem a legfontosabb eredményünk, de mutatja az önálló cselekvésre való eltökéltségünket.

A világméretű kihívások világméretű cselekvésért kiáltanak, és ez erős partnerkapcsolatot kíván olyan erős világhatalmak között, mint az EU és az Egyesült Államok. Az Egyesült Államokkal való kapcsolatok alapvető fontosságúak az EU nemzetközi ügyekben való szerepe szempontjából. Nagy várakozással tekintek az új Bush-adminisztrációval való együttműködés elébe, a biztonsági ügyeket illetően is.

Hangsúlyoznom kell, hogy az önálló európai védelmi képességek nem fogják gyengíteni a NATO-hoz vagy az Egyesült Államokhoz fűződő biztonsági kapcsolatainkat. Ellenkezőleg, ez csak még értékesebb és felelősségteljesebb partnerre teszi majd az EU-t.

Ha az EU valóban hatékony világhatalommá válik, túl kell lépünk eddigi külföldi tevékenységünk keretein. Minden külpolitikai eszközünket egyetlen külpolitikai keretrendszerben kell működtetnünk, a biztonság és védelem szükségszerűségei által szabott szabályokkal és módszerekkel. Igaza volt Kissingernek: legyen Európának végre egyetlen telefonszáma.* De legalábbis egyetlen telefonközpontja! És ennek a számnak a brüsszeli bizottságnál kell lennie.

Így jutunk el Európa jövőjének egy újabb kulcskérdéséhez: az *intézmények problémájához*.

* H. Kissinger, az USA volt külügyminisztere elnökölt a berlini Európa Fórum első napján. Elnöki bevezetőjében mondotta többek között: legyen Európának végre egyetlen telefonszáma. – A szerk.

Az nizzai kormányközi konferencia

Az EU-intézményeket – az Európai Bizottságot, a Tanácsot és a Parlamentet – az ötvenes években hozták létre hat állam uniója számára. Ha 27 vagy még több országot kell összefogniuk, akkor komoly reformra van szükség, hogy gyorsabb és hatékonyabb döntéshozatalra legyenek képesek.

Az elmúlt 15 évben szakadatlanul tárgyalásokat folytattunk és számottevő sikert értünk el az unió intézményes kereteinek fejlesztését illetően. Ez az unió életképességének jele. Ugyanakkor a hosszú tárgyalások azt is mutatják, mennyire fontos és bonyolult feladat a bővítéssel egyidejűleg egyetértésben létrehozni egy kiegyensúlyozott és stabil intézményrendszert.

Az utolsó kormányközi konferencia Nizzában ült össze 2000. decemberben. A nizzai tárgyalások hosszúak és nehezek voltak. Az elért megegyezés csak felerészben volt kielégítő, de a bővítés módját tisztázta, és boldog vagyok, hogy hozzájárulhatunk a bővítési tárgyalásokhoz.

Nizzában számos országot láthattunk, amint elszántan védtek saját, rövid távú érdekeiket Európa hosszú távú jövőjének kárára, csorbítva ezzel az unió és az ENSZ jövőbeli érdekeit. A nemzeti vétót számos térség visszaszerezte. Ez azt jelenti, hogy sok döntést még a bővített EU is csupán egyhangúlag hozhat meg. Elképzelhetik, milyen bonyolult feladat lesz ez! És megnöveli majd a következtelenség veszélyét állásfoglalásaink során, hiszen a döntéseket a politikai játszmák irányítják majd a szempontok és célok ésszerű számbavétele helyett.

Kormányköziség

A nemzeti érdekeknek hajszolása nem lehet előrevezető út. Európát nem lehet olyan piactérként kezelni, ahol a nemzeti lókupecsek megkeresik a maguk hasznát, sem pedig tőzsdeként, ahol megjelenünk, ha szükséges, de távol maradunk tőle, ha úgy tartja kedvünk. Az EU alapító atyái alapvető Európai Közösséget akartak létrehozni.

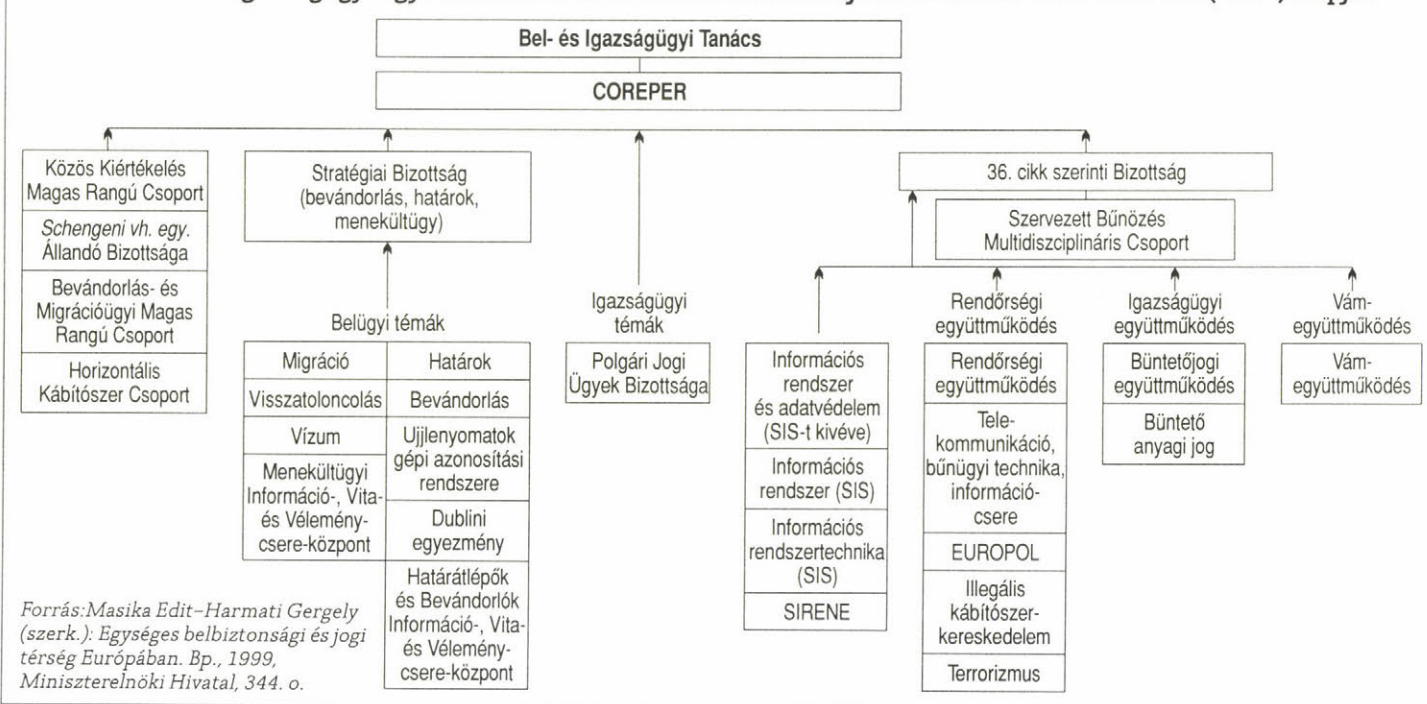
Közösséget, amely

- közös identitástudaton,
- közös elképzelésen,
- az elhatározott célok közös elérésére való törekvésen alapul.

Pontosan ez az, amivel hitem szerint a jövő generációknak tartozunk! Egységet kell teremtenünk sokféleségünk-ből, népeinknek a közös irány és a közös erőfeszítés gyümölcsének tudatát kell adnunk. Meggyőződésem, hogy ezt a célt csupán a *kormányközi megközelítés* segítségével nem érhetjük el.

A kormányközi megközelítés hasznos lehet az európai együttműködés új területeinek megnyitása céljából, mint ahogy az volt a schengeni egyezmény esetében is. De hosszabb távon egy erős EU nem épülhet a kormányközi modell ellentmondásos, széttagolt döntési mechanizmusára, egy olyan rendszerre, ahol a hatalom titkárságok, ügynökségek és bizottságok kezében aprózódik szét. A kormányközi modellben a legfontosabb javaslatok és döntések minduntalan helyi politikai érdekek és nemzeti választási periódusok fogságában vergődnek.

Az EU bel- és igazságügyi együttműködésének tanácsi struktúrája az Amszterdami Szerződés (1997) alapján

A kormányköziség, úgy hiszem, a döntésképtelenség receptje, vagy a legjobb esetben a legkisebb közös nevezőre alapozott fejlődés. Ugyancsak alapja ez a rendszer a tagállamok közötti alapvető bizalmatlanságnak, amelyet egy szavahihető, becsületes döntőerő hiánya okoz.

A közösségi rendszer

A legvonzóbb alternatíva a *közösségi rendszer*. Ez kipróbált és tesztelt szisztéma, amely az Európai Közösség három fő intézményének – az EU-tanácsnak, az Európai Parlamentnek és az Európai Bizottságnak – finom egyensúlyán alapszik. Az Európai Unió minden tartós eredménye, az egységes piactól az euróig, beleértve négy sikeres bővítést, ezen egyedülálló rendszer gyümölcse. A szisztéma középpontjában a brüsszeli bizottság áll, amely nem csupán a problémák szintézisét és analizisét dolgozza ki, hanem ötvözi a politikai függetlenséget az erőegyensúly és a kisebb-nagyobb tagállamok érdekei iránti érzékenységgel.

Mindez elengedhetetlen ahhoz, hogy hatékonyan egyeítsük a független államok szuverén érdekeit. Ha az EU valódi egységet, koherens erőt akar magáénak tudni, olyan vezetési modellre kell épülnie, melyben az Európai Bizottság, az Európai Unió Tanácsa ellenőrzése alatt, egyetlen közös politikai szólamot képvisel a nemzetközi tárgyalásokon, és képes olyan politikai eredményeket felmutatni, amelyek arányban állnak gazdasági potenciáljával. Olyan modellre van szükség, amelyben a brüsszeli bizottság, ismét csak a tanács útmutatásai szerint, produkálni tudja az unió gazdaságpolitikájának kétségbeesetten kívánt közös hangját, támogatva ezzel az Európai Központi Bank független szerepét a pénzügyi világban. Csak a közösségi rendszer tudja az Európa-projektet mozgásban tartani.

Végző célunk? A vita szükségessége

Előre... de merre? Túl Európa békéjén, stabilitásán és függetlenségén, mi lehet végző célkitűzésünk?

Az elmúlt évben hatalmas, nyilvános vita kezdődött Európa jövőjéről, melynek most már szervezettebben kell folynia. További eredményeket sikerült elérni Nizzában, de véleményem szerint a tárgyalásoknak jóval messzebbre kell jutniuk. Nyitott és széles körű vitát kell folytatnunk. Ennek nem csupán az EU-kormányokat kell érintenie, hanem a jelölt országokat is és minden érdekelt felet, beleértve a különféle régiókat, helyi intézményeket és a civil társadalmat.

Miután a részleges intézményi reformmal már megbirkóztunk, evezünk más vizekre, és gondoljuk végig komolyan, mit kívánunk tenni mint európaiak saját kontinensünkön és az egész világon.

Továbbfejlesztett együttműködés

Nizza sikereinek egyike a továbbfejlesztett együttműködés felé vezető út megtisztítása volt, amely nagy közös céljaink érdekében a tagállamok csoportjai számára lehetővé teszi a további integrációt.

Ha el akarjuk érni a teljes integrációt, a továbbfejlesztett együttműködést, teljes sebességre kell kapcsolnunk. Alaposan végig kell gondolnunk, hogy ezt hol és miként tesszük. És biztosítanunk kell, hogy ezen együttműködés lehetősége mindig nyitva álljon a csatlakozni kívánó tagállamok előtt.

A Nizza utáni folyamat

Nizzában sikerült egyetértésre jutnunk a további teendőket illetően. Immár 2004-ig kész munkatervvel rendelkezünk, akkor pedig újabb nagy konferenciát hívunk össze. A 2004-es napirendi pontokat máris meghatároztuk, és további témák merülnek majd fel a decemberi laekeni Európai Tanács-ülésen. Az eddig tisztázott Nizza utáni munkatervet illetően az alábbiakat tartom fontosnak:

a) Az egyezmények egyszerűsítése.

Mióta az Európai Bizottság elnöke lettem, folyamatosan felhívom a figyelmet az egyezmények egyszerűsítésének szükségességére. Örömmel látom, hogy ez olyasmi, amit már a Nizza utáni munkafolyamat tervében is megtalálhatunk. Azt kell mondanom, hogy nizzai tárgyalásaink csak megnövelték az egyszerűsítés szükségességét.

b) Hatalom és felelősség.

A másik fontos Nizza utáni megoldandó feladat a nemzetállami státusz és az EU szerepének szembenállása. Az integráció a nemzetek összefogását jelenti, és nem azok nemzeti jellegének eltüntetését. Nemzetállamaink politikai és kulturális értelemben egyaránt az európai integráció sarokkövei, és azok is maradnak. Az, hogy számos területen egyéssítik szuverenitásukat a sokkal hatékonyabb EU-szinten, nem fogja elhomályosulásukat okozni. Egy erős Európa nem ugyanaz, mint egy centralizált unió. Ellenkezőleg. A többszintű kormányzati rendszerben rejlő potenciál kiaknázása a legjobb módja annak, hogy igazi dinamizmust, kreativitást és demokratikus legitimitást érvünk el az EU-ban. Minden szinten virágzó demokráciát kell teremtenünk. Ez azt jelenti, hogy használnunk kell a demokratikus rendszereket és hálózatokat állampolgáraink javára nemzeti és nemzetkerekteknél szűkebb közösségekben is. A politikai pártoknak nemzeti és EU-szinten egyaránt kulcsszerepük van ebben.

A lényeg az, hogy egy 27 vagy még több államot tömörítő EU nem irányítható oly módon, ahogy azt ma tesszük. Az eljárások teljes revíziójára van szükség ahhoz, hogy eldöntsük, melyik szinten milyen eljárást a legmegfelelőbb alkalmazni. Dinamikusan és mindannyiunk javára kell cselekednünk, elkerülve a különféle szintek közötti rivalizálást

A CSATLAKOZÁS ELŐTT ÁLLÓ ORSZÁGOK KERESKEDELMI MÉRLEGÉNEK ADATAI ÉS ELŐREJELZÉSEK				
Ország	1999	2000	2001	2002
	A GDP %-ában			
Bulgária	-8,4	-8,8	-8,8	-9,4
Cseh Köztársaság	-5,4	-7,2	-8,3	-7,5
Észtország	-17,2	-13,3	-12,4	-11,4
Magyarország	-2,1	-2,8	-3,9	-3,7
Lettország	-15,3	-15,6	-16,1	-16,7
Litvánia	-13,2	-10,4	-9,0	-8,2
Lengyelország	-7,7	-7,2	-6,7	-6,3
Románia	-3,2	-3,9	-4,2	-4,9
Szlovákia	-5,6	-4,8	-4,4	-4,1
Szlovénia	-6,4	-6,0	-5,4	-5,2
Rendszerváltó országok összesen	-6,5	-6,5	-6,5	-6,2
Ciprus	-26,2	-29,5	-28,2	-28,3
Málta	-15,9	-16,2	-16,3	-16,0
Törökország	-5,7	-6,7	-6,2	-5,7
A jelölt országok összesen	-6,5	-7,0	-6,8	-6,4

Forrás: www.eudelegation.hu

és hatalmi játszmákat. Széles körű szervezés, arányosság és támogató együttműködés legyenek a kulcsszavaink.

Összegezve: a kompetenciáról (illetékességről) folyó tárgyalások célja annak tisztázása, hogyan és *ki által történjenek a dolgok Európában*.

Első lépésként a kormányzásról szóló, idén nyáron elkészítendő Fehér Könyv (*White Paper*) azt fogja elemezni, hogyan dolgoznak majd össze a különböző szintek, és a közös munka új modelljeit kínálja majd fel.

Következő lépésként a „Ki mit csinál?” kérdést kell megválaszolnunk. Egy dolognak kristálytisztának kell lennie: ez egy dinamikusan megoldandó feladat, melynek eredménye mindenki javára szól, nem pedig valamiféle riválisok közötti hatalmi játszma a különböző szintek között.

c) Az intézmények megreformálása.

A hatékonyabb többszintű kormányzás szükségessége Európában és az eljárások radikális újragondolására fennálló igény összekapcsolódik az Európai Bizottság mélységi megreformálásának szükségességében. Ha a bizottság az általam sejtett kulcsszerepet fogja játszani az unióban, akkor mindez igen alapos áttekintést igényel. Tavaly belefogtunk ebbe a munkába, és eltökélten tovább fogom ezt erőltetni idén is. Céлом az, hogy a holnap Európai Bizottságát a hatékonyság és nyitottság egyedülálló példájává tegyük, amely bármikor megbirkózik a bővített uniót érő kihívásokkal.

De egyedül a bizottság radikális reformja nem lesz elegendő: egyformán alapos reformra van szükségünk minden EU-intézmény esetében.

Meg kell őriznünk az Európai Bíróság kulcsszerepét. Egy többszintű kormányzással rendelkező unió, amely őrizni és támogatni kívánja az egyéni jogokat, erős, független legfelsőbb bírói hatóságot igényel, amely képes megoldani a konfliktusokat és fenntartani a törvény uralmát. Tovább kell növelnünk az Európai Parlament szerepét, ugyanakkor végig kell gondolnunk, hogyan tudnánk aktívabban bevonni munkánkba a nemzeti parlamenteket. Nézetem szerint a politikai pártoknak nagyobb szerepet kell játszaniuk az európai politika és a nemzetek politikái közti szakadék áthidalásában. Végül, de semmiképpen sem utolsósorban: az intézmények e háromszöge csak akkor fog hatékonyan működni a jövőben, ha az Európai Bizottság munkamódszereit is alaposan újraszervezzük. Az Európa jövőjéről folytatott tárgyalások messze túlhaladnak a nizzai egyezményben 2004-re kitűzött négy napirendi ponton. 2004-ig nem kevesebbről kell döntenünk, mint az unió jövőbeli természetéről.

Éveken át azt mondtuk, hogy az unió valamivel kevesebb, mint egy szövetségi állam és valamivel több, mint egy egyszerű nemzetközi szervezet. Ma már szélesebb körben kell tárgyalnunk az unió céljairól, bevonva az EU politikai rendszerének minden szereplőjét. Újjá kell építenünk az alapjait az intézmények azon rendszerének, melyen az unió nyugszik. Részemről erősen hiszem, hogy az Európai Unió államok és népek uniója, olyan unió, amely – mint azt egyezményeink máris kimondják – a liberális demokrácia alapelvein, az emberi jogok tiszteletén, az alapvető szabadságjogokon és a törvény uralmán nyugszik.

Megalkothatják-e ezek a tárgyalások az EU-alkotmányt? Szüksége van-e az Európai Uniónak egy teljesen kidolgozott alkotmányra? Ez nagy kérdés. Személy szerint így válaszolnék: „Igen, fejlődésünk során el kell érkeznünk erre a szintre, és úgy érzem, hogy az alkotmány létrehozásának folyamatában az alapvető jogok chartája lesz az első lépés.” De ez, ismétlem, nagy horderejű kérdés, amelynek a legfelsőbb szintű tárgyalásokon kell eldőlnie.

Ügkövetkeztetés: a tárgyalások új módja?

Vonjuk le a következtetéseket a nizzai tapasztalatokból! Legyünk sokkal kreatívabbak a lehetőségek felderítésében, amikor a 2004-es munkatervet készítjük! Találjunk demokratikusabb, nyitottabb, pluralizmuson alapuló módszereket, amikor a következő konferenciára készülünk! Mindezekfelett: nyerjük vissza azt a képzelőerőt és közös munkára való eltökéltséget, amely elindította integrációs folyamatunkat az 1950-es években. Az Európai Bizottság teljes mértékben kész rá, hogy betöltse szerepét – nyitottan és hatékonyan.

GERHARD SCHRÖDER

A REFORM UTÁN: STRATÉGIÁKAT A JÖVŐRE NÉZVE EGÉSZ EURÓPA SZÁMÁRA

A 2001. januári Nemzetközi Bertelsmann Fórum korunk egyik legfontosabb kérdésével foglalkozik és kifejezésre juttatja az egyenesen forradalmi átalakulásokat, melyeket az elmúlt tíz évben Európában átélhettünk.

Éppen egy hónappal ezelőtt az Európai Unió állam- és kormányfőiként Nizzában egy kormánykonferencia keretében még éjjel-nappal azzal küzdöttünk, hogy megértessük magunkat egymással az unió intézményes reformjaival kapcsolatban. Mára ez a kormánykonferencia szinte történelemmé vált.

Most előre kell tekintenünk: hogyan fejlődjön tovább az unió, hogy képes legyen eleget tenni feladatainak egész Európát figyelembe véve?

Nyitás a polgárok felé

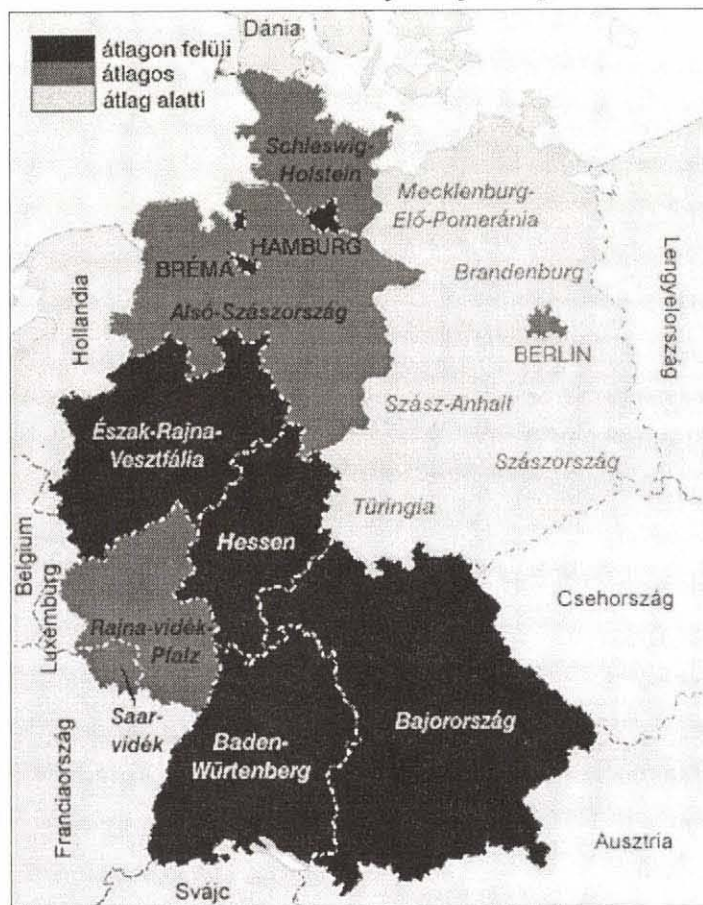
Európa kialakulása fergeteges sebességgel halad, amit nem könnyű feladat a polgárok felé közvetíteni. Ezt a tempót azonban nem vakon diktáljuk, hanem számunkra is adott, mégpedig a nemzetközi fejlődés által.

Ezért nyomatékosan üdvözlöm, hogy ma széles, nyilvános vitát kezdeményezünk Európa jövőbeli rendezéséről, az Európai Unió feladatairól, határaitól és eszközeiről, kialakításáról és viszonyáról a szomszédos régiókhoz, egyáltalán a kontinens politikai struktúráiról. Ezzel a vitával vállaljuk a felelősséget, hogy a polgárokkal közösen fejlesztjük ki a kontinensünk jövőjére vonatkozó ötleteket és terveket.

Intenzív véleménycserére van szükség a polgárokkal, a polgári társadalom összes csoportjának a részvételére, és nyilvános vitára a tudomány és politika szakembereivel. Ahhoz, hogy megnyerjük az embereket, egy *erős és cselek-vőképés, értelmesen szervezett és demokratikusan legitim* Európai Unióra van szükségünk. Ez az értelme és célja az általam kezdeményezett és Nizzában az Európai Tanácsnál elhatározott folyamatnak, amely 2004-ben egy kormányközi konferenciába torkollik majd.

Az, hogy ebben a Nizza utáni folyamatban egyetértést sikerült elérnünk – amely a vitát a társadalom és a polgárok előtt nyilvánossá teszi –, az német szemszögből a nizzai csúcs egyik legnagyobb eredménye. Ebben az egyetértésben az Európai Unió *alapjogi chartájára* támaszkodhatunk, ame-

A német tartományok fejlettsége

Forrás: Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged. <http://www.mozaik.info.hu>

lyet Nizzában az Európai Parlament, Tanács és Bizottság közös dokumentumaként ünnepélyesen proklamáltunk.

Ez a charta kötelez a polgárok felé való nyitásra, a nagyobb legitimitásra és átláthatóságra. A szövetségi kormány azért száll síkra, hogy ez a charta – mint az Európai Unió egyik alaptörvényének lényeges eleme – bekerüljön az európai szerződések közé.

Gerhard Schröder, Németország kancellárja beszédének szerkesztett szövege. Elhangzott az „Európa – határok nélkül” című Nemzetközi Bertelsmann Fórumon Berlinben, 2001. január 19-én.

Amire ezek után az európai alaptörvény tökéletesítéséhez szükségünk van, az a szerződések egyszerűsítése és új-járendezése, a hatalom megoszlásának tisztázása a brüsszeli intézmények között és mindenekelőtt a Brüsszel és a tagállamok, illetve régiók közötti kompetenciák világosabb elhatárolása. A polgárok jogosan panaszkodnak arra, hogy Európában a döntési utak gyakran nem követhetőek és többszörösen átláthatatlanok. Az embereknek azonban joguk van tudni, hogy az egyes kérdésekben és döntésekben ki az illetékes – ez a legitimáció és átláthatóság kérdése. Ha növelni akarjuk a polgárok körében az unió elfogadottságát – és ezt kell tennünk –, akkor nem kerülhetjük el, hogy szembenézzünk ezekkel a kérdésekkel.

Mégpedig úgy kell szembenéznünk velük, hogy a polgárok valóban részt vegyenek ebben a nyilvános vitában. Hogy tudják és megtapasztalják: ők azok az emberek, akik az európai politika középpontjában kell, hogy álljanak.

Ebben az értelemben a mai fórum fontos adalék a jövő Európája feletti új megegyezés kialakulásához.

Egy dolog döntő fontosságú számomra: a vita folyamata – amely a 2004-es kormánykonferenciába torkollik majd – nem valamiféle új előfeltétele az unió bővülésének. Ellenkezőleg: ezt az utat az unió jövőbeli tagjaival együtt szeretnénk megtenni. Mert a „Nagy Európa” megteremtéséhez szükségünk van az emberek támogatására a jelölt államokban is. Ezért is szorgalmaztam Nizzában, hogy a jelölt államokat teljesen bevonjuk az előttünk álló folyamatba.

Új tagállamok felvétele

Nizzában elértük a központi stratégiai célunkat: az Európai Unió dokumentálta az arra irányuló szándékát és képességét, hogy új tagállamokat vegyen fel. 2003-tól az unió készen áll a bővítésre.

Nizza előkészíti az utat Európa megosztottságának végleges felszámolásához és a kontinens politikai, gazdasági és kulturális egységének megteremtéséhez.

Sajnos, Nizzában kevesebbet értünk el az unió hatékonysága és cselekvőképessége tekintetében, mint amennyit elérni reméltünk. Viszont a másik oldalon a német szövetségi kormány nem volt hajlandó az unió gyors bőví-

AZ EU-TAGÁLLAMOK MUNKAVÁLLALÓINAK SZÁMA ÉS MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTÁJA (1999-es adatok)		
Ország	Munkavállalók száma (millió fő)	Munka- nélküliségi ráta (%)
Ausztria	3,7	4,4
Belgium	4,3	9,0
Dánia	2,9	5,7
Finnszág	2,9	10,0
Franciaország	25,4	11,0
Görögország	4,3	9,9
Hollandia	7,0	3,5
Írország	1,7	5,5
Izland	0,130	2,4
Luxemburg	0,236	2,7
Nagy-Britannia	29,2	6,0
Németország	40,9	10,5
Olaszország	23,1	11,5
Portugália	4,7	4,6
Spanyolország	16,2	16,0

Forrás: Népszabadság, 2001. június 19.

A CSATLAKOZÁSRA VÁRÓ ÁLLAMOK FOGLALKOZTATÁSI ADATAI ÉS ELŐREJELZÉSEK				
Ország	1999	2000	2001	2002
	évi %-os változás			
Bulgária	-3,8	-3,5	-1,0	0,0
Cseh Köztársaság	-3,7	-0,6	-0,4	0,0
Észtország	-4,1	-0,3	0,1	0,0
Magyarország	3,1	1,0	1,0	1,0
Lettország	-0,5	0,0	1,0	1,0
Litvánia	-0,5	-3,3	-0,7	0,2
Lengyelország	-2,2	-0,3	-0,6	0,1
Románia	-0,6	-0,8	-0,8	-0,3
Szlovákia	-1,6	-1,4	0,2	0,4
Szlovénia	-1,7	0,9	0,8	0,8
Rendszerváltó országok összesen	-1,5	-0,7	-0,4	0,1
Ciprus	1,0	1,0	1,0	1,0
Málta	-0,7	1,8	0,1	0,3
Törökország	-0,9	1,4	-0,7	0,5
A jelölt országok összesen	-1,3	0,0	-0,5	0,2

Forrás: www.eudelegation.hu

A CSATLAKOZÁSRA VÁRÓ ÁLLAMOK MUNKANÉLKÜLISÉGI ADATAI ÉS ELŐREJELZÉSEK				
Ország	1999	2000	2001	2002
	a munkavállalók %-ában			
Bulgária	17,0	17,8	17,5	16,3
Cseh Köztársaság	9,5	8,8	8,5	8,3
Észtország	12,3	13,7	13,7	13,6
Magyarország	7,0	6,4	6,2	6,0
Lettország	13,5	13,2	11,7	10,6
Litvánia	8,3	11,4	12,1	12,0
Lengyelország	15,3	16,0	16,5	16,5
Románia	6,8	7,2	7,7	7,8
Szlovákia	17,1	18,6	18,4	18,3
Szlovénia	7,6	7,2	7,0	6,9
Rendszerváltó országok összesen	11,7	12,1	12,4	12,2
Ciprus	3,8	3,4	3,4	3,3
Málta	5,3	4,8	4,9	5,0
Törökország	9,0	8,8	10,0	10,2
A jelölt országok összesen	10,8	11,0	11,5	11,5

Forrás: www.eudelegation.hu

A TAGJELÖLT ORSZÁGOK JELENLEGI ÉS VÁRHATÓ
INFLÁCIÓS ADATAI

Ország	1999	2000	2001	2002
	évi %-os változás			
Bulgária	0,3	10,1	8,5	6,0
Cseh Köztársaság	2,1	3,9	4,3	4,4
Észtország	3,3	4,1	4,7	3,5
Magyarország	10,0	9,8	9,0	6,8
Lettország	2,3	2,6	1,8	3,2
Litvánia	0,8	1,0	1,5	2,5
Lengyelország	7,3	10,1	6,8	5,5
Románia	45,6	49,0	36,7	23,7
Szlovákia	10,7	12,0	7,5	5,3
Szlovénia	6,2	8,9	8,0	5,0
Rendszerváltó országok összesen	11,5	12,9	9,9	7,2
Ciprus	1,5	4,3	4,5	2,2
Málta	1,9	2,6	2,2	2,3
Törökország	64,9	54,9	58,0	29,0
A jelölt országok összesen	30,7	27,6	29,0	15,3

Forrás: www.eudelegation.hu

tését veszélyeztetni. Többet veszthettünk volna, mint amennyit nyertünk volna.*

Nizzában és Nizza előtt is, a jelölt államok ügyvédének szerepkörében léptünk fel és amellettszálltunk síkra, hogy azok az európai intézményekben megfelelő helyet tölthessenek be. Ezt nemcsak a fair magatartás diktálta így, hanem a politikai megfontolás is: nem jöhet létre valódi partnerkapcsolat, ha az új tagállamokat diszkrimináló szabályozásoknak vetjük alá.

A bővülés folyamata a döntő szakaszba érkezett. Most már a csatlakozni kívánó államok kezében van, hogy a reformok gyors és következetes végrehajtásával megteremtsek az előfeltételeit annak, hogy az Európai Unió tagjai lehessenek. Az Európai Tanács által 1993-ban Koppenhágában meghatározott csatlakozási kritériumok nem fognak megváltozni:

- A jelölt országoknak intézményes stabilitást kell felmutatniuk és biztosítaniuk kell a demokratikus és jogállami alapjogokat, illetve az emberi és kisebbségi jogokat.
- Működő piacgazdasággal kell rendelkezniük és képesek kell, hogy legyenek az unión belüli versenyben a helytállásra.

* Utalás arra az álláspontra, amelyik szerint: először az unió belső reformját kell végrehajtani, s csak azután következhet a keleti bővítés. (A szerk.)

A KORMÁNYZATI ADÓSSÁG ADATAI ÉS ELŐREJELZÉSE
A TAGJELÖLT ORSZÁGOK ESETÉBEN

Ország	1999	2000	2001	2002
	a GDP %-ában			
Bulgária	–1,0	–1,0	–0,6	–0,1
Cseh Köztársaság	–1,8	–4,9	–9,4	–9,0
Észtország	–4,7	–0,7	0,1	0,0
Magyarország	–3,7	–3,5	–3,3	–3,2
Lettország	–4,0	–2,8	–1,9	–1,1
Litvánia	–5,7	–3,2	–1,8	–1,4
Lengyelország	–3,2	–3,2	–3,1	–3,1
Románia	–3,8	–3,7	–4,0	–4,0
Szlovákia	–3,4	–5,1	–5,4	–5,0
Szlovénia	–0,7	–1,7	–1,1	–1,0
Rendszerváltó országok összesen	–3,1	–3,4	–3,9	–3,8
Ciprus	–4,1	–3,6	–3,2	–2,4
Málta	–8,5	–6,5	–5,6	–4,6
Törökország	–12,3	–4,3	–9,6	–8,8
A jelölt országok összesen	–6,3	–3,7	–5,9	–5,4

Forrás: www.eudelegation.hu

- Végül abban a helyzetben kell, hogy legyenek, hogy a tagságból adódó kötelezettségeket és célokat elfogadják és mindenekelőtt azokat meg is valósítsák.

Ezzel kapcsolatban – mindkét fél részéről – lehetségesek átmeneti időszakok. Vannak természetesen területek, amelyeken az alkalmazkodási folyamatok hosszabbak és az összes kötelezettség azonnali átvétele egyik vagy másik államot túlterhelné.

Pár hete világossá tettem, hogy nekünk, németeknek – de semmi esetre sem csupán nekünk – problémáink adódnának, ha valamennyi jelölt ország számára azonnal érvényes lenne a teljes munkavállalási szabadság, illetve a szolgáltatások szabadsága. Ezzel ugyanis munkaerőpiacunk bizonyos részei nem tudnának megbirkózni. Ezek a területeken ezért – ugyanúgy, ahogy az Spanyolország és Portugália csatlakozásakor történt – átmeneti időszakokat kell életbe léptetnünk. Ez a csatlakozni kívánó államok érdeke is, hiszen így nem kell a legjobban képzett szakemberek tömeges elvándorlásával számolniuk.

Elképzelésünk *rugalmas modellt* céloz meg, amely – egy hét éves átmeneti időszakkal számolva – az egyes jelölt államok számára különböző megoldásokat kínál. Ha az előfeltételeket teljesítik, az egyes államok számára, ha ezt kérvényezik, korábban is feloldhatóak lennének a korlátozások. Azt gondolom, hogy ez a rugalmas modell minden érdeket kielégítene. Ezzel népszerűsíthetnénk Európát és a bővítést.

Hiszen ezt kell elérnünk – együtt, illetve mindenkinek a saját országában. Meg kell győznünk a polgárokat a bővítés

lehetőségeiről és annak politikai szükségszerűségéről. Európa, éppen a kibővített Európa, mindenekelőtt polgárai lelkesedéséből táplálkozik, ezért azt erősíteniünk és fejlesztenünk kell.

A csatlakozási tárgyalások nehéz kompromisszumokra kényszerítenek majd minket. Könnyű dolog a bővítést általánosságban támogatni. Annál nehezebb viszont az azzal járó konkrét feladatok megoldása és az elért kompromisszumok offenzív védelme. Ez a közös politikai feladat – az Európai Unión belül ugyanúgy, mint az egyes csatlakozni kívánó államokban.

A bővítés időpontja

Minden európai polgár és mindenekelőtt mi, németek, szeretnénk Európát *kelet és délkelet* felé kibővíteni. A bizottságok legfrissebb jelentései a jelölt országokról azt mutatják, hogy a reformok jól haladnak előre. Reméljük, hogy az első jelölt államok hamarosan készek lesznek az EU-hoz való csatlakozásra. A gyors bővülés egész Európa és mindenekelőtt Németország politikai és gazdasági érdeke.

Azért is támogatjuk a bővítést, mert tudatában vagyunk történelmi felelősségünknek. Ezt szerettem volna a közvetlenül Nizza előtti varsói látogatásommal kifejezésre juttatni. A Willy Brandt által megkezdett kiengesztelődési folyamat és jószomszédi viszony a közép- és kelet-európai államoknak az Európai Unióhoz való csatlakozásával teljesedik majd be.

Meglátásom szerint elhibázott lenne már most vitát kezdeményezni arról, hogy melyik ország mely időpontban fog csatlakozni. Amire ehelyett szükségünk van, az Európai Bizottság által javasolt menetrend konzekvens követése a csatlakozási tárgyalások dologi kérdéseinek kezelését illetően. Ezzel kapcsolatban tartanunk kell az eddig megvalósított gyors tempót.

Mindenesetre szeretném eloszlatni azt az illúziót, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás „paradicsomi állapotokat” teremt majd: tudjuk, nem utolsósorban a német egyesítés tapasztalataiból, hogy a csatlakozás után még hosszú és nehéz út áll előttünk, amíg az összes kitűzött célt megvalósítjuk. A csatlakozás után is következetesen folytatni kell a reformkurzus bevált útját.

Kapcsolat a szomszéd államokkal

Ambícióink még messzebbre tekintenek. Az Európai Unió határain túlra. Nem akarjuk és nem is szabad elfelejtenünk azokat az országokat, melyek nem tartoznak a jelölt államok köréhez. Nem szabad, hogy ezek az államok az erős Európai Unió áldozataivá, szenvedő alanyaivá váljanak. Ezért ügyelnünk kell arra, hogy az Európai Közösség külső határain ne jöjjön létre egy újabb „vasfüggöny”.

Nem akarunk újabb kirekesztést, amely különben is csak az európai integráció stabilitását és sikerét veszélyeztetné. Túl akarunk lépni a határokon való gondolkodáson.

Mindannyian – akár az Európai Unió tagjaként vagy szomszédaként –, egymásra és kölcsönös együttműködésre vagyunk utalva. Az Európai Unió és a hozzá csatlakozni kívánó államok kapcsolatainak a szoros együttműködés és a jószomszédi viszony az alapja. Ezért olyan fontos, hogy továbbra is segítsük a balkáni államokat abban, hogy megtalálják a demokratikus reformok folytatása és a regionális együttműködés útját.

A *balkáni stabilitási paktummal* egyfajta védnökséget vállaltunk a régió demokratizálódása fölött. És az elmúlt hónapok történései, mindenekelőtt Jugoszláviában, nagyon biztatóak.

Meg vagyok győződve arról, hogy Jugoszlávia is folytatja a reformok megvalósítását és – ahogyan Horvátország – megtalálja a visszautat az európai államközösségbe. Oroszország és Ukrajna is – minden különbség ellenére – az Európai Unió stratégiai partnereinek számítanak. Velük az elmúlt években partneri és együttműködési szerződések útján megfelelő közös struktúrákat hoztunk létre. Pillanatnyilag nincs szükségünk más eszközökre, inkább a meglévő struktúrákat kell kitöltenünk és felhasználnunk. Az orosz elnök éppen nemrég erősítette meg országa nagy érdeklődését az Európai Unióval való szoros együttműködési kapcsolatrendszerrel illetően.

Teljesen egyetérttek a svéd miniszterelnökkel és az Európai Bizottság elnökével abban, hogy ennek a célnak kivételes jelentősége van.

Az előttünk álló század végén egy másik Európában fogunk élni, amely – reményeim szerint – egy nagyobb és erősebben integrált Európa lesz, egy polgárközel Európa, amely nagyobb demokratikus legitimitációval és világosabb struktúrákkal rendelkezik majd. Olyan Európa, amely a feladatokra összpontosít majd, és erősebb szereplője lesz a nemzetközi politikai és gazdasági színpadnak.

Nincs már visszaút a nemzeti elszigetelődéshöz. Az egyre erősebb globalizáció miatt nekünk, európaiaknak össze kell tartanunk. Egy nyelven kell beszélnünk és közösen cselekednünk. Így megoldhatjuk Európa jövőbeli feladatait, még hozzá tökéletesebben, mint ahogy azokat az egyes államok külön megoldhatnák.

Ma és a következő években az a feladatunk, hogy átgondoljuk, melyek azok a *struktúrák* és melyik az a *szerkezet*, amelyek segítségével az Európai Unió ezeket a feladatokat leginkább képes lesz végrehajtani.

A sok szakmai vita közben azonban nem szabad a fő célt elfelejtenünk: Európa újra a közös kötelezettségvállalás témája kell, hogy legyen. Meg kell nyernünk a polgárokat Európa számára. Európa újra az európaiak szívügyévé kell, hogy váljon. Ennek érdekében kell együttműködnünk.

JACQUES DELORS

AZ EURÓPAI EGYESÜLÉS FOLYAMATÁNAK ÉLCSAPATA

Mielőtt a jövőt kutatnánk, talán hasznunkra válik, ha alaposan megvizsgáljuk az Európai Unió jelenlegi helyzetét. Rövid lesznek: a döntéshozó és végrehajtó mechanizmus továbbra is működik, de hatékonysága, átláthatósága és demokratikus megbízhatósága egyre kevésbé felel meg a kívánalmaknak. A nizzai Európa-konferencián hozott intézkedések kevésbé tűnnek alkalmasnak arra, hogy eloszlassák a *nehézkesség* érzése okozta kételyeket.

Ígéretesek az *európai védelmi rendszer* első kezdeményezései. Ez jelen pillanatban egy gyors reagálású haderő létrehozásának terveit takarja, mellyel az európaiak humanitárius akciókat vagy békefenntartó feladatokat hajthatnának végre, az amerikaiak segítségével, vagy anélkül. Még mindig jelentős problémák merülnek azonban fel, főleg a NATO-val kapcsolatban, és az európai országoknak le kell vonniuk a megfelelő – például a költségvetéseikkel kapcsolatos – következtetéseket. Az ideológiai és dogmatikus csapdákat már sikerült kikerülniük. [...] Habár Nizza eredményei a közös intézmények erősítése szempontjából kiábrándítóak, *a nagymértékű bővítés számára mégis kikövezték az utat.* [...]

Mindennek tudatában három alapvető kérdés feltevésével segíthetjük az elkövetkező három év tárgyalásait:

1. Milyen ésszerű végső célt jelölhetünk ki a megnövekedett Európa (először 28, majd a Balkánnal és más tagjelöltekkel 33–35 országgal) számára?

2. Milyen eljárásokkal vihetjük sikerre Európát: milyen intézményekkel vagy milyen alkotmánnyal kell majd rendelkezünk, milyen keretek között érvényesíthetjük az alapvető jogok chartáját?

3. Hogyan ötvözzük a bővítést a hatékonyság növelésével? Klasszikus, de alapvető kérdés. Érdemes-e megerősített együttműködéssel „élcsapatot” összekovácsolnunk?

Milyen ésszerű végső célt jelölhetünk ki a megnövekedett Európa számára?

A bővítés immár küszöbön áll, és ez elsődleges célunk. Hatalmas vállalkozás ez, melynek nehézségeit olykor eltűlozzák, de még gyakrabban alábecsülik. Fogas kérdések sora vár ránk, amelyeket jól jellemez Günter Verheugen megjegyzése: „a legnehezebb feladat továbbra is az marad, hogy a jelenlegi tagállamokat egyetértésre sarkalljuk”.

A józan ész azt súgja, hogy minél több tagja van az uniónak, annál nehezebb lesz majd továbblépni az alapító

A BRUTTÓ HAZAI ÖSSZTERMÉK ADATAI ÉS ELŐREJELZÉSE A TAGJELÖLT ÁLLAMOKNÁL					
Országok	Relatív súly 1999	1999	2000	2001	2002
		évi %-változás			
Bulgária	2,2	2,4	5,4	5,2	4,9
Cseh Köztársaság	8,7	-0,8	3,1	3,5	4,0
Észtország	0,9	-1,1	6,6	5,9	5,7
Magyarország	9,5	4,5	5,3	4,6	5,0
Lettország	1,2	1,1	5,7	5,5	5,5
Litvánia	1,9	-4,2	2,9	3,5	4,0
Lengyelország	28,3	4,1	4,2	4,3	4,6
Románia	6,0	-3,2	1,6	1,8	2,3
Szlovákia	3,5	1,9	2,2	3,0	3,8
Szlovénia	3,4	4,9	4,5	4,3	4,3
A rendszerváltó országok összesen	65,5	2,2	4,0	4,0	4,3
Ciprus	1,6	4,5	4,8	3,4	4,7
Málta	0,6	4,0	4,1	4,3	4,0
Törökország	32,3	-5,0	5,8	-2,0	3,3
A jelölt országok összesen	100,0	-0,2	4,6	1,8	4,0
A vizsgált országok piaci árfolyamokon átváltott GDP-jét néztük.					
Forrás: www.eudelegation.hu					

atyák által áhított politikai integráció felé. Ésszerű végleges formát kell találnunk a megnövekedett Európának, még hozzá valamivel kevésbé nagyratörőt, mint amit az Egységes Európai Okmány és a Maastrichti Szerződés sugalmazott.

Azt javaslom, hogy a megnövekedett Európa biztosítson tagjainak teret egyfajta aktív békére, felajánlva a fenntartható fejlődés kereteit, és tartsa meg a különböző kultúrákból és hagyományokból örökölt erőteljes értékeket.

Egyesek majd azt mondják, az efféle célok túlságosan szerezények. Nincsenek azonban tekintettel az elmúlt ötven év tapasztalataira: Európa építése nem hasonlítható egy hosszú és lassú folyóhoz, amely fokozatosan szélesedik sekély medrében. Megvoltak a magunk expanzív és euforikus korszakai, természetesen, de keresztülmentünk komoly válságokon és a bénultság időszakain is, nem csupán a klasszikus érdekellentétek okán, hanem az egész vállalkozás végső célját illető rejtett széthúzások miatt is. Az ilyen pillanatokban sok európai kísértésbe esik, hogy tetszetős ábrándképeket fessen elénk.

Jacques Delors, az Európai Bizottság volt elnöke, a berlini Nemzetközi Bertelsmann Fórumon elhangzott előadásának szerkesztett szövege.

Megdöbbenő bejelentések követik egymást, de ezek mintha sosem kristályosodnának igazi eredményekké.

A megnövekedett Európának először is saját határain belül kell békét teremtenie. Időre, pénzre és megfelelő eljárásokra van szükség, hogy normalizáljuk a balkáni helyzetet, garantáljuk a kisebbségek jogait, kiegyensúlyozott bevándorlási politikát folytassunk és felveszük a harcot a szervezett bűnözéssel. Mi több, lényegében az a feladatunk, hogy ezt a békét az Oroszországgal, Ukrajnával és a Földközi-tenger déli medencéjének országaival folytatott szoros együttműködés segítségével biztosítsuk. Mind egyetértünk abban, hogy a következő egy vagy két évtizedben hosszú utat kell megtennünk, és hogy az Európai Uniónak mozgósítania kell minden erejét és közösségi szellemét, hogy ezt a nagyszerű, az Atlanti-óceántól az Uralig, az északi államoktól Közép-Afrikáig nyúló geopolitikai közösséget létrehozzuk. El kell töprengenünk például az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet jövőjén, akárcsak a lomái egyezményén.* [...] Globális értelemben tisztáznunk és erősíteniünk kell transzatlanti kapcsolatainkat, félretenni a félreértéseket és elmélyült együttműködést kialakítani az Egyesült Államokkal, egész Amerikával.

Ami a tisztán gazdasági szempontokat illeti, sok mindent

kell fenntartanunk és létrehoznunk. Alkalmazzuk-e mindenkori az 1986. évi *Egységes Európai Okmány*ként ismert szerződést alátámasztó három elvet: a versenyt, amely jótékony hatással van az egységes piacra, az együttműködést, amely erősíti és a szolidaritást, amely egyesíti? Nyitott, őszinte gondolkodásra van szükség a közös eljárásokról, és ezek forrásairól, módszereiről, melyek a közvetlen beavatkozástól a pénzügyi és technikai támogatáson át a tagállamok azonos helyzetértékeléséből fakadó összhangjáig terjednek. Jómagam híve vagyok ezeknek az elveknek, hisz hozzájárultam az okmány szelleméhez és tartalmához.

* A lomái egyezmény: Togó fővárosában 1975. február 28-án írták alá az EK és 46 afrikai és tengerentúli ország megállapodását. Az egyezmény az EK nyitása volt – mindenekelőtt gazdasági téren – az Európán kívüli államok felé. (A szerk.)

Így a gazdasági kérdések legközelebbi megvitatása létfontosságú lesz. Ekkor tárgyaljuk meg a problémakör környezeti vonatkozásait is – jelenleg az Európai Uniótól származik a legtöbb fejlesztési segély, mi hajtjuk végre a legtöbb humanitárius akciót. Továbbra is ez legyen-e a helyzet?

De a fenntartható fejlődés eszméje még messzebbre mutat. Szándékunkban áll megfelelni az olyan gazdasági növekedés követelményeinek, amely egyszerre van tekintettel a természeti erőforrásokra és a társadalom igényeire? A tagjelölt országok rettegnek az uniós szabványoknak való megfelelés gondolatától. [...] Mint barátaink a tagjelölt országokban előszeretettel hangsúlyozzák, elég nyitottak vagyunk-e az ő hozzájárulásukra, készek vagyunk-e párbeszédbe kezdeni más civilizációkkal, osztozunk-e a közös múltra emlékezésben? Vagy inkább, mivel mindenáron keresztül akarjuk vinni az európai egyesítést, végül eltüntetjük majd az értékes sokféleséget és termékeny véleménykülönbségeinket? Pedig ezek végső soron nem akadályozzák az együttélést és a közös fejlődést. [...]

Értekezés a módszerről

A tények világosak. Az intézményi rendszer – vagy inkább annak gyakorlata – lassan elveszíti minden lendületét. Eljárásaink túl lassúak és áttekinthetetlenek, a felelőségek terén nagy a kavarodás, és nincs elég demokratikus ellenőrzés.

Természetesen nem kerüli el a figyelmemet, hogy az emberek körülöttünk egyre inkább kiábrándulnak a demokráciából, de a leginkább és legjobban a saját nemzeteink polgárai. Ki tagadhatná? Ezért aztán nem szabad alábecsülnünk a nehézségeket. De időre, rengeteg időre van szükség, hogy kitaláljunk és létrehozzunk egy igazán demokratikus rendszert körülbelül harminc ország számára. Eközben meg kell vizsgálnunk minden olyan receptet, amellyel bevonhatjuk polgárainkat ebbe a rendkívüli, történelmi vállalkozásba – az egyszerűséget és átláthatóságot, a nemzeti parlamentek és a civil társadalom részvételével.

A legfontosabb kérdés az, hogyan valósítjuk meg az úgynevezett „közösségi” rendszert. Nem mondok ellent önmagamnak, amikor kijelentem: ahogy létszámunk emelkedik, ez lesz az egyetlen lehetőség arra, hogy egyszerre legyünk hatékonyak, törvényesek, és még a demokratikus ellenőrzés is érvényesüljön, különösen azon területeken, melyeket „a megnövekedett Európa ésszerű céljainak” neveztem. Nincs most idő arra, hogy részletezzem álláspontomat. Egyszerűen annyit mondok, hogy az Európai Bizottság helye az európai szisztéma szívében van, fenntartva számára a kezdeményezés monopóliumát.

A szerződések szigorú keretein belül a bizottság indít el kulcsfontosságú projekteket, előkészíti a döntéseket, tájékoztatja ezekről a közvéleményt, és kiválasztja a fő döntési lehetőségeket, miután erőteljesen igyekezett közös nevezőre hozni

A 100 LAKOSRA JUTÓ INTERNETHASZNÁLÓK SZÁMA, 1999–2000 (A 14 ÉVESNÉL IDŐSEBB LAKOSSÁG KÖRÉBEN)	
1. Szlovénia	37
2. Észtország	25
3. Csehország	16
4. Horvátország	14
5. Bulgária	13
6. Szlovákia	11
7. Litvánia	10
8. Magyarország	9
9. Lengyelország	8
10. Románia	7
11. Litvánia	7
12. Macedónia	6
13. Jugoszlávia	4
14. Oroszország	3
15. Ukrajna	2
16. EU-15	14,9*
17. USA	40,5*
18. Japán	14,5*

* A 15 évesnél idősebb népesség körében, 1999-es adat.

Forrás: Molnár Szilárd: Az európai uniós információs társadalom statisztikája. Infinit hírlevél 114. (www.ittk.hu)

ni a tagállamok képviselőit. Ez valamivel könnyebbé teheti a harmincfős EU-tanács (a Miniszterek Tanácsa) munkáját.* A tanács nem engedheti meg magának a nehézkes, eredménytelen tárgyalások luxusát. Alapvetően a bizottság ügyel arra is, hogy a játékszabályokat minden fél tiszteletben tartsa (versenypolitika), közös normákat fogadtasson el (környezetvédelem, szociális biztonság, megfelelő élelmezés), és közös eljárásokat (mezőgazdaság, gazdasági és társadalmi együttműködés), valamint együttműködési formákat (kutatás-fejlesztés, makrogazdasági összetartás) vezessen be.

Ezek az alapokon az EU-tanács (a Miniszterek Tanácsa) ismét megfelelően működhetne, és az indítványokat egyenesen keresztülvinne a bejelentéstől a végső döntésig. Az Általános Ügyek Tanácsa, némi átszervezés után, kétszer egy hónapban ülne össze Brüsszelben, és ez lenne a felelős a prioritások következetes szem előtt tartásáért. Az Általános Ügyek Tanácsa gondosan előkészítené az Európai Tanács konferenciáit, amelyek célja a legfontosabb cselekvési irányok meghatározása, és nem a soha be nem teljesülő óhajokból összeállított egyszerű bevásárlólista összetétele volna.

Ami az Európai Parlamentet illeti, mely egyre inkább a törvényhozó hatalom sikeres részévé válik, fontos, hogy a nemzeti parlamentekkel együttműködve Európa polgárait, akik még mindig a széthúzás és a média által közvetített, nehezen követhető események világában élnek, közelebb hozza egymáshoz.

Az „élcsapat” és politikai tervei

Nagy dilemma a kibővített Európát az Európai Unió elmélyített formájával összeegyeztetni, és ez nem érhető el néhány optimista kijelentéssel.

Először is szeretném a tagjelölt országok aggodalmait eloszlatni azzal, hogy az „élcsapat” gondolata nem valamiféle, bizonyos országokat örökre az európai vonat végére utasító elitizmust takar. A *megerősített együttműködés* gondolata nem új, még ha jogi formákba csak az Amszterdami és Nizzai Szerződés öntötte is őket. A megerősített együttműködés szelleme már a Maastrichti Szerződést életre hívó tényekben is ott volt, az Egyesült Királyság háttérbe szorításakor és Dánia elmarasztalásakor.

1991 előtt az Európai Közösség az Európai Gazdasági Térséggel együtt létezett, amelynek létrehozását én javasoltam az EFTA tagállamainak. Ezek némelyike azóta csatlakozott a közösséghez. És a gazdasági és pénzügyi unió a tizenkét állam között sem volt más, mint egyfajta megerősített együttműködés, amely nem merte megnevezni magát – és amelynek ennek eredményeképp nincsenek önálló forrásai. Ez megmagyarázza a gazdasági és pénzügyi pillérek gyenge

ségét. Az EMU tető alá hozásához nagyobb gazdasági összetartásra van szükség a tizenkét vagy több politikai és pénzügyi rendszer részéről. Ebben a kérdésben nincsenek teljesen megmerevedve a frontok, hiszen Görögország nemrég csatlakozott az EMU-t megalakító tizenegy országhoz.**

Tisztázzuk tehát, hogy a megerősített együttműködés, akárcsak az „élcsapat” terve, olyan struktúrákat jelent, melyek nyitottak bárki számára, aki képes és akar csatlakozni. Ismétlem: aki akar, de ugyanakkor képes is erre. A tagjelölt országok biztosak lehetnek abban, hogy a megerősített együttműködés vagy „élcsapat” nélküli Európa elkerülhetetlenül szétforgácsolja energiáit, miközben a tervezett célok és az elérésükhöz szükséges potenciál közötti szakadék egyre nő. Ahogy Joschka Fischer mondta, Európának „súlypont” kell.

Ebből következően mindnyájunk érdeke, hogy fenntartsuk, vagy inkább újraélesszük a megfelelő lendületet, mégpedig úgy, hogy bizonyos országokat ráveszünk, fedezzék fel végre a külpolitikai, védelmi együttműködés és az optimális gazdasági, ökológiai és társadalmi integráció szűzföldjeit. Ha már a Nizzai Szerződés lehetővé tette a megerősített együttműködést, próbáltassuk ki velük! Attól tartok azonban, hogy amennyiben túl sok esetben alkalmazzuk a *megerősített együttműködést*, hatalmas kavargás lesz akörül, ki mit csinál, és merre is megyünk éppen térkép nélkül.

Ezért tartom fontosnak, hogy a megerősített együttműködést, mint dinamizáló tényezőt, egyfajta „élcsapat” vezesse, amely kijelöli az európai integráció felé vezető utat és előreviszi a folyamatot. Intézményesítve ez a nemzetállamok föderációját jelenti, az illetékességek és felelősségek pontos meghatározásával szövetségi, és az országok társadalmi állandóságának, összetartásának biztosításával állami szinten. Ez, természetesen, megfelelő eszköze lesz a szubsidiaritás üdvözlendő elve elérésének.

A föderáció és a megnövekedett unió közti kapocs egy bizottság lesz, mely a két szervezet közti következetes egység biztosításáért, a szabályok betartásáért és a közös vívmányokért tartozik majd felelősséggel. Másrészt az „élcsapat”-nak meglesz a maga minisztertanácsa és parlamentje.

Legyünk realisták. Európa az úgynevezett „kormányközi” módszerrel is előrehalad. Ez a rendszer azonban a három, más-más intézményes módszerekkel rendelkező pillérre épült Európa kialakításából ered, amelyet jómagam elleneztem.

Szükségünk van azonban egy vonatkoztatási, együttműködési, fejlesztési keretrendszerre, amely a múlt sikerein nyugszik, és ésszerű, de állandó erőt ad Európa fejlődéséhez, így biztosítva, hogy Európa valóban felelősséget vállalhasson önmagáért, és részben az egész világért.

* Az eredeti angol szövegben – és más alkalommal is – Delors mindig a „Council of Ministers” kifejezést használja, amely hivatalosan az „Európai Unió Tanácsát” jelenti. Vö. 13–14. l. – A szerk.

** Az EMU (az Európai Monetáris Unió) kialakítása 1979-ben kezdődött az EMS (Európai Monetáris Rendszer) megalakításával. Célja volt a közös árfolyam- és intervenció rendszer, a hitelmechanizmusok összhangjának s végül a közös fizetőeszköz (a mai euró) megteremtése.

Összefoglalók a Stratégiai Kutatások Programbizottságának üléseiről

I. A 2001. február 28-i ülés

Jelen vannak: Glatz Ferenc, Láng István, Enyedi György, Kulcsár Kálmán akadémikusok, Balogh Margit titkár. Kimentette magát: Sárközy Tamás bizottsági tag.

Napirend:

– A januári évindító brain storming – megbeszélés szerint a Nemzeti Stratégiai Kutatások lehetséges jövője.

– Lehetőség: a költségvetésben a kutatásokra a pénz jövahagyatka, tisztázódott a viszony a Széchenyi-terv projektjeihez. (Ezt részben az Oktatási Minisztérium, részben a Miniszterelnöki Hivatal illetékeivel folytatott tárgyalásokon tisztázta az elnök.)

Glatz Ferenc a következőket fejtette ki:

1. A Nemzeti Stratégiai Kutatásokat igényli a társadalom. Az elmúlt két esztendő visszajelzései bizonyítják ezt. A Programbizottság elmúlt felévi ülésein a vezetőség úgy határozott: 2001 tavaszán döntsünk a program jövőjéről. Látszik az, hogy a politikai elit a stratégiai kutatások publikált eredményeit igényli: politikusok beszédekben idézik mondatainkat, gondolkodásukban használják álláspontjainkat. Annál nagyobb a jelentősége ennek, mert a rendszerváltás és az információs forradalom melléktermékeként meg erősödtek a tudományellenes nézetek. Féltő, hogy ennek hatása a politikusokra is nőhet. Az irracionális nézetek általában a politikai radikalizmussal párosulnak jobb- és baloldalon egyaránt. Nehéz lemérni, hogy csökkent-e a politikai gondolkodásban a kisszerű problémákba való elmerülés (valószínűleg nem sokat). De tény: a nagyívű kérdések iránt a politikai elitben az érdeklődés sokkal nagyobb, mint egy fél évtizeddel korábban. Közgyűlésen is utalt arra: a Széchenyi-terv – bárhol ítélik meg, bármi lesz is belőle – mindenestre igény a nagyívű, átfogó nemzeti szintű programokra. Nekünk az a dolgunk, hogy mind a kormányzati, mind az ellenzéki erőket arra ösztönözzük: napi politikai törekvéseiket a nagyívű keretekben nemzeti szintre emeljék. És segítsük őket abban, hogy a magyarországi politikai cselekvések programját úgy határozzák meg, hogy közben lássák az egész világban végbemenő folyamatokat. Vegyük ezt tudomásul. Lássák ugyanakkor azt is, hogy az akadémikus társadalom ma már megérti a stratégiai témák művelésének fontosságát. Jobban hisz a maga nemzeti szerepében, mint 1996-ban. Az 1996. évi kezdeményezésnek óriási hatása van a stratégiai kutatásokon kívüli témaválasztásokra is. Világossá vált: az Akadémia az alapkutatásokon túlmenően (amelynek koordinátora az 1994. évi törvényből adódóan is) helyesen vállalkozik bizonyos alkalmazott kutatásokra és mindemellett a hazai és nemzetközi kutatási eredmények nemzeti érdekű szintetizálására. A stratégiai kutatások haszna megmutatkozik a szintetizáló gondolkodás erősítésében Akadémiánkon belül. Az elnök utalt a 2000. évi kitűnő jubileumi osztályúlések tudományos tematikáira. (Millennium, illetve az MTA alapításának 175. éve.) Mindebből kö-

vetkeznek: az ezután években is szükség van a magyar tudományon belül egy ilyen kutatásszervezési egységre és szükség van egy ilyen – a szintetizáló gondolkodást, a nemzet előtt álló problémák pontos megfogalmazását erősítő – kutatói magatartás szervezett jelenlétére.

2. A költségvetés 2002. december 31-ig biztosított a Nemzeti Stratégiai Kutatásokra pénzüsséget. Sem az Akadémián, sem pedig a politikai elitben belül senki nem kérdőjelezi meg ma már az ilyen típusú elképzelések megvalósításának finanszírozását. Sőt, az új finanszírozási részelemek is a magyar tudományban (a nagy projektek) ösztönözni kívánják a társadalmat az előtte álló aktuális, de mégsem napi politikai szempontú megközelítésekre. „A nagy témák” iránti fogékonyságot (ez éppen a kultuszorkományzat megfogalmazása) a stratégiai kutatások indították meg, vagy legalábbis erősítették azt. Kérdés, hogy ezek a kutatási témák milyen távra és milyen szervezeti előkészítéssel tervezhetők? (Az 1997–2000. évi zárótanulmányok elkészültek.)

3. Hol foglaljon helyet a Nemzeti Stratégiai Kutatások az akadémiai szervezetben? Az eddigi szervezeti rendszer jól működött. 18 kötet jelent meg, a viták, tanulmányok áttekintése megjelent az „Ezredfordulóban” a Programiroda adattárában elhelyezett tanulmányokat használják. De a projektek, valamint az elkészült munkálatok publikálásának és terjesztésének igénye túlnőtte a szervezetet: több mint 25 kötet vár kiadásra; az Ezredforduló c. nagy sikerű folyóiratot az eddigi kisipari módszerekkel előállítani a továbbiakban nem lehet; a hétköznapi nagy összefoglaló „Magyarország az ezredfordulón” szerkesztése, kiadása is professzionálisabb szervezetet kíván. Jelenleg az elnökön kívül pusztán a főállású titkár és egy főállású titkárnő áll rendelkezésre, minden más munkát külső bedolgozóval készítenek. A sok külső munkatárs koordinálása túl sok erőt és időt vesz igénybe. Nem ésszerű szervezet.

4. A Széchenyi-terv pályázati rendszeréhez való viszony intézményesen tisztázott. A 2000. július 12-i programbizottsági ülésnek megfelelően (lásd az Ezredforduló 2001/2. számában – A szerk.) néhány, a stratégiai kutatásokból kinőtt nagy programmal az önálló intézmények pályáztak, így például a Vári Társadalomkutató Központ a rendszerváltás komplex feldolgozásának témájával, a nemzeti ökológiai programmal pedig az akadémiai intézetek közösen, az európai uniós kiterjesztés problémáival a Világgazdasági Kutatóintézet. Több kisebb, először a stratégiai kutatási programokban kialakított téma az intézetek pályázataiban került megfogalmazásra. A stratégiai kutatások, mint szervezeti egység, az Oktatási Minisztériummal folytatott megbeszélés alapján, nem pályáztak.

5. Az Ezredforduló c. folyóirat ügyében az elnök írásban tájékoztatást kért az Ezredfordulót megjelenítő folyóiratoktól (Köznevelés, Technika, Természet Világa): van-e igény az olvasóközönségben a folyóiratra? Az Ezredforduló a Nemzeti Stratégiai Kutatások programfüzete és propagandafüzete. 56 000 pél-

dánya az akadémiai kutatások és a tudásközpontú társadalom propagátora. Három év után az elnök tudni szeretné, hogy milyen a közönségigény. A válaszok – írásban – egyértelműen pozitívak. Így felül kell vizsgálni azt a személy szerinti elképzelését, hogy az Ezredforduló c. folyóirat kiadását megszüntetjük és minden szerkesztői erőnket a „Hétköznapi”-re, valamint a már elkészült és kiadásra váró több mint 20 kötet publikálására fordítjuk. Az biztos: a korábbi kisipari módszerekkel (az elnök és lényegében egy munkatárs szerkesztette-szervezte tartalmilag és technikailag is a hatszor megjelenő folyóiratot) a folyóirat tovább így fenn nem tartható. A technikai, stílusbeli, szerkesztési munkálatokra az elnöknek egyszerűen nincs több ideje. Feladta azt az elképzelését is, hogy elszakítja a programtól és a monográfia kéziratának közlésétől a folyóiratot. (Az Ezredforduló c. cikkeknek több mint 80%-a a stratégiai kutatások kötetéből, megírt tanulmányaiból állt össze.)

6. Rendeződik a viszony a Várban kialakított Társadalomkutató Központ és a Nemzeti Stratégiai Kutatások között. A központ az elnök tervei szerint mindinkább a magyarországi társadalomkutatások szintetizáló szervezete lesz. De – ez szintén az elnök személyes törekvése – nagyon erős természettudományos együttműködéssel. Tény: a társadalomtudományi intézetek az elmúlt évtizedekben szenvedtek a társadalomtudományokra nehezedő ideológiai politikai elvárásoktól, de ezt a jó erőknél és az okos akadémiai vezetőknek köszönhetően épségben túlélték. Most, a rendszerváltás felgyorsulásának 10. esztendőjében ismét fennáll a veszély, hogy a társadalomtudományokat a napi politika „átjárja”. A mostani vezetésnek éppen ettől kell megvédenie nemcsak az intézethálózatot, de az egész magyar társadalomtudományt. A másik veszély: a társadalomtudományokra sokkal kevesebb figyelem fordítódik általában, mint ahogy arra a magyar társadalomnak szüksége volna. Sőt keveredik a figyelem és a társadalomban meglévő kíváncsiság a társadalomtudomány eredményei iránt. A természettudományok örömteli dinamikus előrenyomulása mellett az utóbbi két évtizedben jellemző a társadalomtudományok visszaszorulása. Ez megmutatkozik az intézeti és egyetemi programokban is. A társadalomtudományi programokra jellemző a „túlélésre való berendezkedés” és a tematikai, szervezeti „szétaprózottság”. A társadalom pedig éppen a szintetizálásra, az összefüggésekre kíváncsi. Ugyanúgy az együttműködő gondolkodásra, szintetizálásra hajtja a kutatásokat, mint a Nemzeti Stratégiai Kutatások.

Kérdéses, hogyan épüljön be a Társadalomkutató Központ szervezetébe a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja. Nem kívánjuk „bezárni” a Várba a stratégiai kutatások programját. A stratégiai kutatások programja továbbra is „összakadémiai” vállalkozás kell, hogy legyen. Témáiban is a társadalom-központúság álljon, de a kidolgozásban a természet- és társadalomkutatás együttműködése kell, hogy érvényesüljön. A természetkutatók részvétele nélkül lehe-

tellen a modern világ által felvetett stratégiai problémáknak a megoldása. (Az eddigiekben is a kutatási ráfordítások 2/3-a a természettudományokhoz folyt. Ezt jó aránynak tartja. Kéri ezekben a kérdésekben a Programbizottság állásfoglalását.)

7. A Programbizottság a következő állásfoglalást fogadta el:

a) A Nemzeti Stratégiai Kutatásokat folytatni kell, 1996 és 2000 között lezárult a stratégiai kutatások első periódusa, kialakult célrendszere, rögzült a magyarországi kutatói társadalom gondolkodásában. Kialakultak kutatásszervezési formái, rögzült helyzete a magyar kutatásszervezetben. Már a 2000. július 12-i programbizottsági ülés megfogalmazta az új, a 2001–2005. közötti szakasz sajátosságait. Ezek: középpontba kell állítani a hétköztetes Magyarország leírása („Magyarország az ezredfordulón”) c. sorozatot; néhány nagy, kiemelt téma (nem több, mint 2-3) és több kisebb (1-1 kötetet eredményező) és költségükben évente a 3–5 millió forintot nem meghaladó igényű témák kidolgozása. Hangzottak el új témajavaslatok (például a föld, ezen belül is a földhasználat és a földtúlajdon kérdése, környezetvédelem és szociálpolitika – Láng István, Enyedi György).

Megállapodás született, hogy a március 21-i, legközelebbi programbizottsági ülésre a Programbizottság tagjai összegyűjtik a témajavaslatokat. Elutasították azt az elnöki javaslatot, hogy osztályoktól kérjék be azokat, mert ez számtalan, akár több száz témának a felvetését, és az Akadémia „szokásos” szétaprózódását fogja eredményezni.

b) Kulcsár Kálmán javaslatát a bizottság elfogadta: még az idén nyáron a Programtanács alakuljon újjá és fogalmazza meg a következő öt évre programját. Az elnök javasolja a közgyűlésnek a Nemzeti Stratégiai Kutatások fontosságának kimondását. A 2001–2005. évi program ugyanakkor tartalmazza az emögött álló új szervezeti keretek meghatározását is. Az elnök a májusi közgyűlésen javasolja a Stratégiai Kutatások folytatását, 2001–2005-ben, a közgyűlés hozzon határozatot ebben a kérdésben.

c) A bizottság szükségesnek látja a szervezet továbbépítését. A jelleg – hogy kicsiny és hatékony csapat foglalkozzék a kutatások szervezésével – maradjon változatlan. Szükségesnek látszik állandó új szerkesztői erők bekapcsolása (legalább 2 fő). A várbeli Társadalomkutató Központ szervezetébe semmiképpen ne épüljön be a stratégiai kutatások programja, mert akkor elveszíti összakadémiai jellegét. A program önálló szervezeti egységként kapjon helyet a Várban, lépjen szerződéses viszonyba a központtal, hasonlóan a KSZI-vel kötött megállapodásokhoz. Meggondolandó, hogy a gazdasági adminisztráció hol helyezkedjék el. A stratégiai kutatások fizessen a szolgáltatásokért, de mindenképp őrizze meg szervezeti, jogi egységét. A stratégiai kutatások összakadémiai szervezet, a feladatok összakadémiai feladatok (Láng István, Enyedi György).

d) Kritikusán foglalt állást a Programbizottság a publikációs tevékenységgel kapcsolatban (Kulcsár Kálmán). Részben az elmúlt négy évben igen eredményes és főként színvonalas volt a publikációs tevékenység, a 2000. évben azonban a felgyülemlett kéziratok publikálása lelassult. Elfogadta a magyarizatot. Ok: ugyanaz a kiadói szervezet foglalkozott az Akadémia 175 éves és az államalapítás 1000 éves évfordulójára készülő publikációkkal. Az Akadémia valójában nincs felkészülve az ilyen típusú köztestületi feladatok ellátására és ezt az évfordulós köztes-

tületi feladatot is részben a stratégiai kutatások kicsiny apparátusa látta el. Ezen a helyzeten változtatni kell.

e) A témák megállapításakor kerülni kell a szétaprózottságot és bizonyos részműveket törölni kell a programból. Számtalan olyan műszaki, természettudományi és társadalomtudományi javaslat is jelentkezik, sőt kap támogatást, amely nem stratégiai jellegű (Kulcsár Kálmán).

f) A lezárt kutatásokról a beszámolókat át kell tekinteni. Az elnök vállalta, hogy a március 21-i ülésen a 2000-ben elkészült és többnyire egyébként igen színvonalas beszámolókat az ülésnek referálni fogja és a Programtanács júniusra tervezett ülése át fogja azokat tekinteni. A zárótanulmányokból egy zárókötet kiadása (annak feltüntetésével, hogy itt zárásról és egyben folytatásról is szó van) az év folyamán szükséges.

g) A „Magyarország az ezredfordulón” c. hétköztetes munkát el kell szakítani az egyes intézetektől (Láng István, Kulcsár Kálmán). Csak központi szerkesztés útján lehet a „Hétköztetes” megvalósítani. Ezért a stratégiai kutatásokon belül jöjjön létre egy kis szerkesztőség, amelynek első számú feladata a zárólag a „hétköztetes Magyarország” szervezési, technikai munkálatainak koordinálása. Az elnök jelezte: a kiadókval való eddigi tárgyalás eredménytelen. A 2000. október 18-i programbizottsági ülés javaslatát (lásd az Ezredforduló 2001/2. számában. – A szerk.) ismét megfontoljuk: saját szerkesztésben és részben saját kiadásban adjuk ki a könyveket. Ez azonban az amúgy kitűnő, de kicsiny szerkesztői, kiadói új apparátus földuzzasztását és újabb kiadói koordináló tevékenységet kíván. Ilyen esetekben ismét megbosszulja magát az Akadémiai Kiadó eladásának ténye. A március 21-i ülés döntson erről.

h) A bizottság elfogadta az elnök javaslatát, hogy a stratégiai kutatások ismét hirdessen meg pályázatot a fiatalok számára. Általában nagy gond a magyarországi kutatási rendszerben a tematikai immobilitási rögzültség és az, hogy a fiatalok gyakran kívül maradnak nemcsak az alapkutatásokon, de az alkalmazott kutatásokon is.

i) Az új Programtanács összeállításakor az elnök vegye figyelembe, hogy a társadalomtudományoknak az eddiginél nagyobb súlyt kell biztosítani (Láng István). A ráfordítások arányát alapelveként állapítsuk meg: 60% természettudomány, 40% társadalomtudomány.

II. A 2001. március 21-i ülés

Jelen vannak: Enyedi György, Láng István, Kulcsár Kálmán, Sárközy Tamás, Glatz Ferenc, Balogh Margit.

I.

Glatz Ferenc bevezetőjében ismertette az elmúlt ülésen (II. 28.) kialakult alapelveket, amelyeket emlékeztetőben rögzítettek. A Programbizottság javaslatára a közgyűlést követő hónapban az új összetételű Stratégiai Programtanácsot, valamint a régi Programtanácsot összehívni szándékozik. Ennek napirendjén szerepeljenek a következők:

1. Az egyes tudományterületekről és az egyes témákról készült beszámolók. Természettudományi összefoglalót, szóbeli előterjesztés alapján Láng István, társadalomtudományi összefoglalót Kulcsár Kál-

mán készít. Az egyes programok zárótanulmányait megkapták.

2. A Programtanács 2001–2005 közötti munkaterve. (Előadó: Glatz Ferenc.)

3. Magyarország az ezredfordulón I–VII. (Előadó: Balogh Margit.)

II.

A Programbizottság áttekintette a jelenleg futó programokról a kimutatást, valamint az elmúlt ülés tapasztalatai alapján a következő állásfoglalást hozta.

A 2001–2005 közötti időszakra a programoknak négy típusa alakuljon ki (a, b, c, d):

a) Nagy programok.

b) Kis témák. (Monografikus feldolgozások.)

c) Magyarország leírása I–VII.

d) Kiadványprogram (könyvsorozat, illetve Ezredforduló).

A Programbizottság a témákat illetően a következő ajánlásokat tette, amelyeket a Programtanács ülésére az elnök terjeszt be.

a) Nagy témák.

– Az Európai Unió fejlődése.

A Nemzeti Stratégiai Kutatások első négy évében az Európai Unióhoz való csatlakozást és annak bizonyos feltételeit vizsgáltuk. A következő periódusban váltani kell: most már az Európai Unió belüli elhelyezkedésünket és ottani érvényesülésünket kell vizsgálni. A 2001–2005 közötti időszakban esedékes Magyarország csatlakozása, a stratégiai kutatásoknak tehát meg kell előzniük a csatlakozás utáni helyzetet. Az Európai Unióval kapcsolatban a következő részműveket merültek fel:

• Az Európai Unió igazgatási problémái és a magyarországi közigazgatás elhelyezkedése a majdani unióban. (A fő probléma: nincs ehhez ember.)

• A magyar nemzet elhelyezkedése az Európai Unióban. (Nemzet, kisebbség, életminőség. Ezt külön nagy témában is javasolni fogjuk.)

• Környezetvédelem, amelyik szintén további három altémára oszlik.

1. A környezet egyes részeinek helyzete. (Talaj, víz, levegő.)

Ezt nagy témaként is kidolgozni javasoljuk.

2. A környezetvédelem benyomulása a gazdaságba.

3. A környezetvédelem és társadalom.

(Indokolt volna az Európai Unió történetét témaként kidolgoztatni, erre fiatal kutatói állást vagy ösztöndíjat alapítani. Kronológiai összeállításra és kronológiai tematika összeállítására van szükség.)

– Informatikai társadalom.

A 2001–2004. közötti periódusban kibontakozó témának most csak egy szeletét (a jogot) vizsgáljuk (2001–2002). Ezt 2002-től általános társadalomtudományi témává bővítjük ki, és a 2003–2005 közötti periódusban egy összefoglalás készül el, amely a stratégiai kutatások keretén belül 2000-ben már publikált kötet témáinak teljes kibontását adja.

– Magyarság és Európa.

Ez három altémára bomlik:

• Nemzet, nemzeti kérdés a jövőbeni Európai Unióban és Magyarországon. (Kisebbség.)

• Életminőség. (Komplex értelemben.)

• Vallás.

A „Rendszerváltás Magyarországon” (ez a Széchenyi-terv nagy témaként, a Társadalomkutató Központ témájaként szerepel, onnan finanszírozandó).

b) Kis témák.

– Az Alföld.

Az MTA-intézetfejlesztés és a stratégiai programokkal támogatott Alföld-kutató Intézet Alföld-kutatói projektjének a támogatása. Ennek részeként – mint területfejlesztési téma – szerepeljen a Tisza. (Javasolt évi 5-5 millió forinttal az Alföldet és a Tiszát támogatni.)

– Magyar nyelv.

A megindított nyelvi program monografikus feldolgozása javasolt évi 3–5 millió forint.

– Kisebbségkutatás.

A Kisebbségkutató Intézet által készített kisebbségkutatási programok monografikus feldolgozása, ennek egyik részprogramja: kisebbségi konfliktusok és feloldási lehetőségeik Közép-Kelet-Európában. (2001–2003 között évi 3 millió forint.) Ezen túlmenően a kisebbségkutatási programmal a Társadalomku-

tató Központ a Széchenyi-terv során kiírt pályázatoknál is jelentkezik.

– Demográfia.

Ez része az MTA-intézeti fejlesztési programokban megindított demográfiai kutatásoknak. A stratégiai kutatások szükség szerint 2–4 millió forinttal támogatja, évente 1-1 monográfia kiadását. A demográfiai stratégiai kutatások nem lehetnek a demográfiai rész kutatásokkal azonosak, ebben különbözik a fejlesztések által támogatott demográfiai kutatásoktól. Határozott cél a monografikus feldolgozás támogatása a jelzett pénzüsséggel.

– Agrárügy: föld, talaj.

A föld és a talaj komplex feltárása, birtoklás, hasznosítás, élőhely-, termőhely- és környezetgazdálkodási egységként. Monografikus feldolgozást kell megrendelni Stefanovits Páltól, Csete Lászlótól.

Láng István, Csete László monográfiája az elmúlt évi bizottsági ülés állásfoglalása alapján készül (Az agrárminőség újabb lehetőségei).

– Műszaki fejlesztés bizonyos kérdései.

(Ez a Programtanács javaslatától függően alakítandó ki.)

– Építészet.

(A műszaki osztály javaslatát várjuk.)

c) Magyarország leírása I–VII.

A már megindított sorozatra vonatkozó ütemtervet Balogh Margit és Glatz Ferenc előterjeszti a Stratégiai Programtanács júniusi ülésén.

d) „Ezredforduló” c. folyóirat és a monográfiasorozatok. (Fősorozat, illetve Műhelytanulmányok.)

A Programtanács ülésén Balogh Margit és Glatz Ferenc előterjeszti a publikációs tervet.

A külföldi magyar kulturális intézetek és a stratégiai kutatások

Glatz Ferenc, a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programtanácsának elnöke előadást tartott július 2-án a külföldi kulturális intézetek igazgatói részére (a konferencia bevezető előadását Rockenbauer Zoltán miniszter tartotta). Az elnök javasolta, hogy a külföldi magyar intézetek tűzzék napirendre a stratégiai kutatások programjai közül azokat, amelyek külföldi megítéléséhez nemzeti érdekek fűződnek. E témákhoz, e témakörökben folytatott európai szintű politikához nemzeti érdekeink fűződnek. És nemzeti érdekeink fűződnek ahhoz, hogy az e témakörökben dolgozó kutatóink javaslatait ne csak a hazai, de a külföldi döntéshozók is megismerhessék. Nemzeti érdek az, hogy a külföldi – nem utolsósorban a szomszédos országokban élő – műszaki, természettudományos és humán értelmiség, valamint a magyarországi szakemberek között egy rendszeres személyes kapcsolat alakuljon ki. Az országimázs, a nemzet érdeke ma már nem elsősorban és nemcsak a nemzeti hagyományok és örökség bemutatásának programja, hanem a technikai, természettudományos műveltség és a nemzeti érdekek összehangolásának programja kell, hogy legyen – mondotta az elnök.

Az elnök az alábbi levelet és javaslatot juttatta el Rockenbauer Zoltán miniszterhez, valamint Entz Géza főigazgatóhoz.

Budapest, 2001. július 19.

Rockenbauer Zoltán
miniszter úrnak
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Tisztelt Miniszter Úr, Kedves Barátom!

Ahogy azt a múltkor előadásomban, illetve még az előadás előtt Neked írt levélben jeleztem: az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások programjának eredményeit teljességgel a külföldi kulturális intézetek igazgatóinak, illetve a tárcának hasznosításra.

Ígéretemhez híven összeállítottam az elmúlt három év azon stratégiai kutatások programjainak jegyzékét, ahol kifejezetten eredmények, pontosan megfogalmazott alternatíva és természetesen idegen

nyelven is a maguk eredményeit ismertetni tudó szerzői gárda áll rendelkezésre.

Remélem, hogy az Akadémia ezzel is segítheti az Általad vezetett tárca jól ismert pozitív nemzeti törekvéseit. (Mellékelem Entz Gézához írott levelem másolatát is.)

A viszontlátásig baráti üdvözléssel: Glatz Ferenc

Budapest, 2001. július 19.

Entz Géza
főigazgató
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Tisztelt Főigazgató Úr!

Mellékelem azoknak a témáknak a listáját, amelyekben a Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti Stratégiai Kutatások programja nemzetközileg is érdeklődésre számot tartó eredményeket ért el.

Ezeket a témákat tartom olyanoknak, amelyek érdemesek arra, hogy a külföldi magyar kulturális intézetek esetleg napirendre tűzzék. Olyan témák ezek, amelyek külföldiekkel való tárgyalásához nemzeti érdekeink fűződnek. És olyan témakörök ezek, amelyek keretében a hazai és külföldi szakemberek egymáshoz közelítése nemzeti regionális és talán egy kissé európai érdeket is képvisel...

Baráti üdvözléssel: Glatz Ferenc

Javaslat a külföldi kulturális magyar intézetek igazgatói számára

A Magyar Tudományos Akadémia 1996 őszén indította el a Nemzeti Stratégiai Kutatások programját. Ennek célja: a magyarság, illetve a Kárpát-medencei régió alternatívájának felderítése, a gazdaság, a társadalom, a kultúra területén. Az Akadémiába tömörült kutatói köztestület több témában, több mint 35 kötetet eredményezve folytatott kutatásokat és dolgozott ki alternatív javaslatokat a politikai elit számára. A kutatások, illetve a szintézisek központjában az

állam, illetve a magyarság kitörési pontjainak keresése, nemzeti érdekünknek az európaival és a világ kultúrájával való összhangba hozása állott, illetve áll.

Elképzelésem szerint az alábbi témákban lehetne – a minisztérium vezetőitől, illetve az igazgató hölgyek és urak elgondolásától, a regionális alkalmazástól függően – közös rendezvényeket lebonyolítani. Az alábbi témák megítélését nemzeti szempontból fontosnak tartom. És fontosnak tartom azt is, hogy az alábbi témakörökben a külföldi döntés-előkészítők, valamint a hazai értelmiség között személyes kapcsolatok, esetleg közös tervek alakuljanak ki.

1. Regionalizmus és új térszervező erők (Enyedi György akadémikus)

Igazodás az Európai Unió regionális tervéhez, különös tekintettel a közép-európai regionalizmusra; eurorégiók és Európai Unió; az ötfokú regionális rendszer kiépítésének előnyei és hátrányai az informatika és a globalizáció korában.

2. A NATO (Bayer József, a politikatudomány doktora, az MTA Politikatudományi Intézetének igazgatója)

A NATO szerepe a szovjet megszállási övezet összeomlása után; a közép-kelet-európai kis nemzeti államok érdekei és a NATO világpolitikai érdekeinek lehetséges harmóniája; a NATO és a közép-kelet-európai kis államok katonapolitikai felkészültsége; a NATO és a technikai felkészültség.

3. Közlekedés az informatika korában (Michelberger Pál akadémikus, a MTESZ elnöke)

Az Európai Unió közlekedéspolitikai koncepciója és a közép-kelet-európai térség; Magyarország és szomszédainak lokális érdeke, valamint a főbb közlekedési csomópontok; a volt szocialista országok közlekedése, a hozzá kapcsolódó infrastruktúra, és az informatikai fejlesztés követelményei. Az Európát, illetve Közép-Európát átszelő főbb közlekedési útvonalak (légi, szárazföldi, vízi közlekedés) és a helyi (nemzeti) közlekedéspolitikák.

4. A rendszerváltás Magyarországon és a volt szocialista országokban (Glatz Ferenc akadémikus, az MTA elnöke)

A politikai, a gazdasági, a társadalmi és a kulturális rendszerváltás; a rendszerváltás világpoliti-

kai környezete; a politikai és a gazdasági rendszerváltás kihatása a természeti környezetre, a nemzeti szállásterületre; a rendszerváltás kihatása a nemzeti kultúrára és a kulturális színvonalra.

5. Világ gazdasági folyamatok és az Európai Unió kiterjesztése (Inotai András, a közgazdaság-tudomány doktora, az MTA Világ gazdasági Intézetének igazgatója)

A világ gazdasági folyamatok és az Európai Unió a kibővítés pillanatában; a közép-kelet-európai térség sajátos gazdasági érdekei; cost és benefit, azaz a kiterjesztés kölcsönös előnyei; a kiterjesztéshez szükséges felkészültség biztosítása a volt szocialista országokban és Magyarországon.

6. Energetika (Vajda György akadémikus)

Az energiaforrások kihasználása a 21. század elején; a közép-kelet-európai térség energiaforrásai az Európai Unió kiterjesztése idején; a fosszilis, a nukleáris és a vízi energia kihasználásának lehetőségei és a közép-európai együttműködés lehetőségei a szovjet megszállás összeomlása után; az atomenergia az európai energiaellátásban, az energetika társadalmi, gazdasági és környezeti összefüggései.

7. Környezetvédelem, környezetgazdálkodás és az Európai Unió normái (Kerekes Sándor kandidátus, tanszékvezető, Közgazdaság-tudományi Egyetem, Láng István akadémikus, Borhidi Attila akadémikus, Mészáros Ernő akadémikus, MTA)

A közép-európai környezetvédelem helyzete, különös tekintettel Magyarországra; az Európai Unió és az Európai Unió környezetvédelmi normái (Kerekes Sándor); a fenntartható fejlődés és Magyarország (Láng István); környezetvédelmi monitorozás lehetőségei Közép-Európában (Borhidi Attila); a határokat átlépő környezeti folyamatok tanulmányozása (Mészáros Ernő).

8. Vízgazdálkodás (Somlyódy László akadémikus)

Az Európai Unió vízgazdálkodási stratégiája és az unió kiterjesztése; állami vízgazdálkodási stratégiák összehangolásának lehetősége a Kár-

pát-medencében; a Duna vízgyűjtő területei karbantartásának nemzetközi tervezete.

9. Az egészségügyi ellátórendszer válsága és újratervezésének lehetősége (Vizi E. Szilveszter akadémikus)

A szovjet rendszer öröksége az egészségügyi rendszer és az egészségügy felszereltsége terén; az orvos- és gyógyszer tudomány fejlődésének kihívásai az egészségügyi rendszerrel szemben a 20. század végén; az európai és a magyar ellátási rendszer kompatibilitásának megteremtése; egészségügyi rendszer és társadalmi átalakítás.

10. Európai kisebbségi politika és a közép-európai kisebbségek (Glatz Ferenc akadémikus és Szarka László kandidátus, igazgató, MTA Kisebbségkutató Központ)

Az Európai Unió kisebbségi rendszerének kialakulása és a mai konfliktusok kezelésének lehetőségei, a kisebbségi magatartáskódex lehetőségei; a közép-európai kisebbségi problémák kezelése nemzetállami és uniós eszközökkel.

11. Agrárügy (Kovács Ferenc akadémikus, Horn Péter akadémikus, Solymos Rezső akadémikus)

Az Európai Unió agrárpolitikája és a volt szocialista országok; élelmiszer-termelés és agrár-környezetvédelem a modern agráriumban; a nemzetállami agrárpolitika és az új regionális gazdálkodás kilátásai a következő évtizedekben; versenyképes agrártermékek a 21. századi világ-gazdaságban.

12. Hulladék-gazdálkodás, szennyezés és környezetgazdálkodás (Meskó Attila akadémikus)

A fenntartható fejlődés és az állam természetgazdálkodási politikája; ásványkincs- és talajgazdálkodás; ipari hulladék és elhelyezésének regionális-nemzetállami konfliktusai.

13. A Duna mint Európa 7. közlekedési folyosója (Horváth Gyula tud. doktora, igazgató, MTA Regionális Kutatások Központja, Rehnitz János, tud. doktora, igazgató, Regionális Kutatások Központja, Győr)

A Duna mint térszervezet-formáló természeti tényező; a Duna a közlekedés és a regionális termelészervezet alakítója; a Dunára épült kulturális települési hagyományok; a Duna melléke mint a kulturális értékcseré, az európai turizmus lehetséges otthona.

14. A Tisza (Enyedi György akadémikus, Meskó Attila akadémikus, Teplán István akadémikus)

A Tisza táj- és települést, valamint gazdálkodást meghatározó sajátosságai, a Tisza völgye mint egy lehetséges Kárpát-medencei halgazdálkodási központ; a Tisza-szabályozás mint az európai folyószabályozások egyik lehetséges modelljének terve.

15. Információhordozó és informatika a volt szocialista országokban (Vámos Tibor akadémikus, Keviczky László akadémikus)

Informatikai rendszerek a volt szocialista országokban; az informatika szerepe az általános infrastruktúra fejlesztésében, informatika a tudományok kutatásában és az oktatásban.

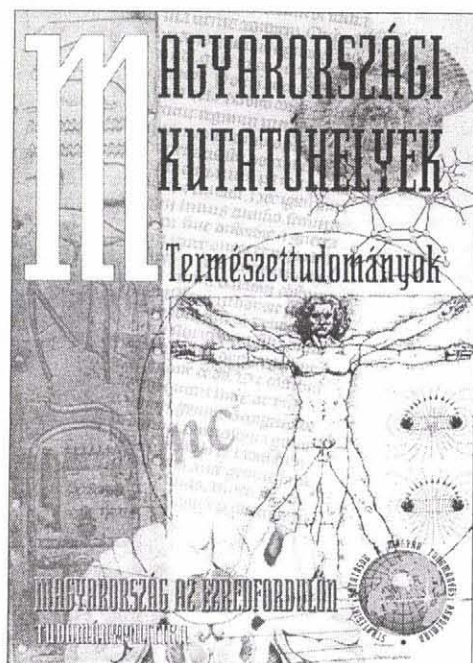
16. Informatika és jogrendszer (Sárközy Tamás, a jogtudomány doktora, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

Az informatika eszköztárának kialakulatlan jogi feltételei; az egyes információhordozók használatának jogi vonatkozásai.

A fentebb megadott témák vezetőit az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások Programirodájában lehet megtalálni (Balogh Margit irodavezető – 1014 Budapest, Országház u. 30. Tel.: 224-6791, fax: 224-6792, e-mail: bal8686@helka.iif.hu)

A programról általános felvilágosítást ad Glatz Ferenc, a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programtanácsának elnöke, az MTA elnöke, valamint Balogh Margit kandidátus, irodavezető.

Ugyanakkor a fent említett témakörökben elkészült monográfiákat, illetve tanulmányköteteket a minisztériummal való egyeztetés szerint megküldjük az igazgató hölgyeknek és uraknak.

A Magyarország az ezredfordulón könyvsorozat keretében megjelentek a

MAGYARORSZÁGI KUTATÓHELYEK

című kötetek.

Tartalmazzák az élet-, társadalom- és természettudományok hazai kutatóintézeit, egyetemi kutatóhelyeit, az MTA által támogatott kutatóhelyek, ill. az alapítványi és vállalati kutatóhelyek legfontosabb adatait, elérhetőségi címeit, kutatási profilját. Az eligazodást külön mutatókötet segíti.

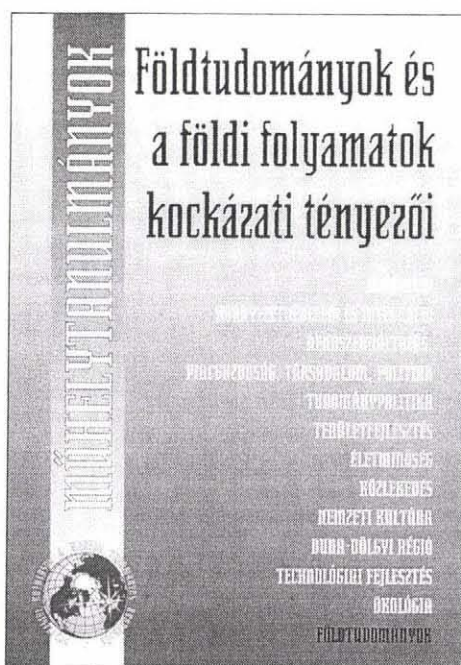
Ára: 2140 Ft (3 kötet)

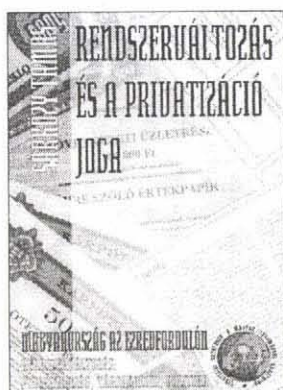

A Műhelytanulmányok sorozat legújabb kötete

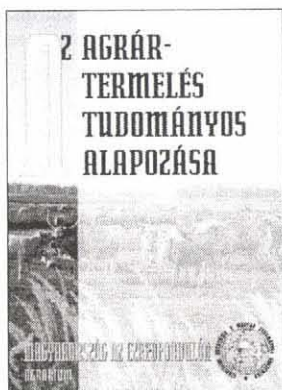
Ára: 600 Ft

Megrendelhetők és előjegyezhetők Dobos Anikónál (MTA TTI, Bp. Uri u. 53. 1014), ill. kaphatók a nagyobb könyvesboltokban.

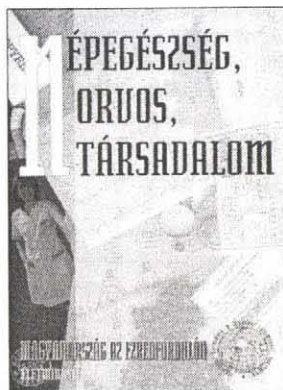

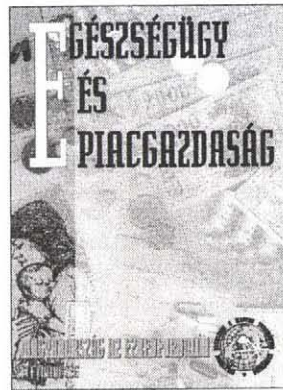
• Bp. 1997. 294 p.; 730 Ft

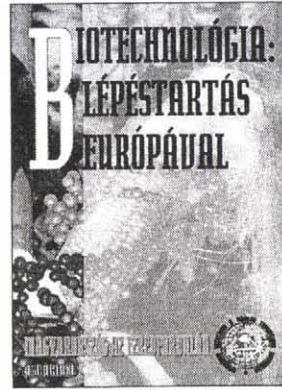
Bp. 1998. 179 p.; 540 Ft

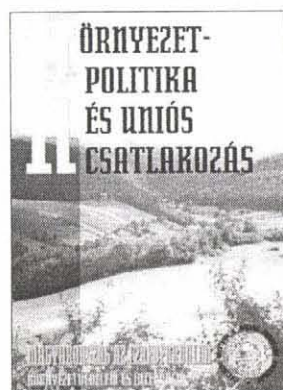
• Bp. 1998. 215 p.; 570 Ft

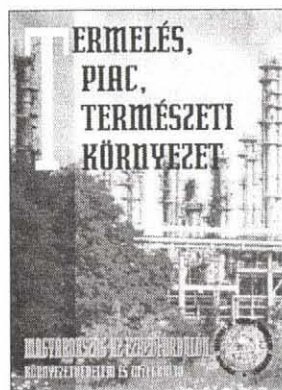
• Bp. 1998. 243 p.; 590 Ft

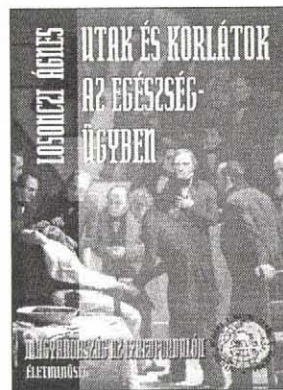
• Bp. 1998. 158 p.; 540 Ft

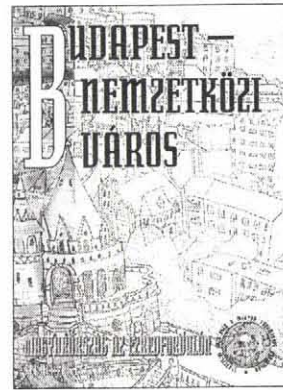
• Bp. 1998. 234 p.; 620 Ft

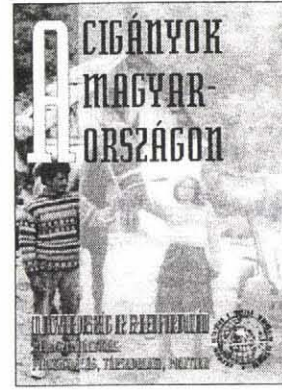
Bp. 1998. 193 p.; 570 Ft

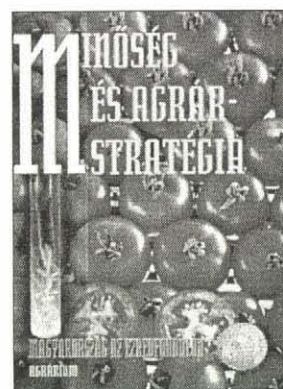
• Bp. 1998. 243 p.; 660 Ft

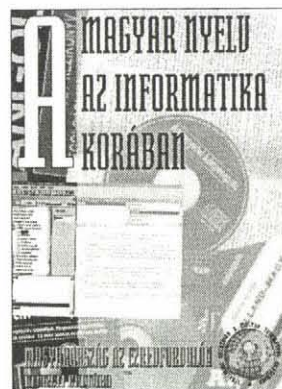
• Bp. 1998. 245 p.; 660 Ft

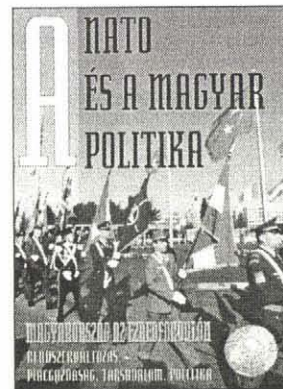
• Bp. 1999. 270 p.; 700 Ft

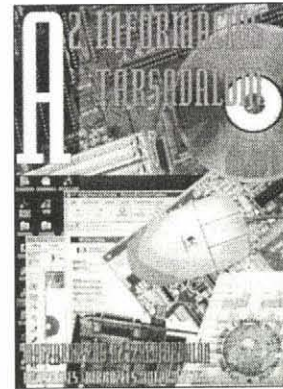
• Bp. 1999. 408 p.; 900 Ft

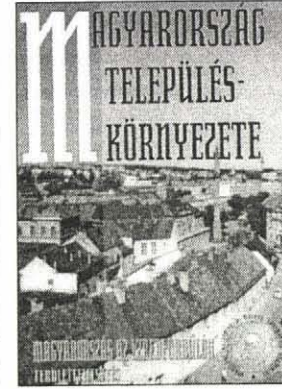
• Bp. 1999. 195 p.; 550 Ft

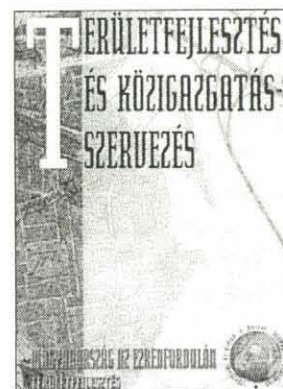
• Bp. 1999. 214 p.; 620 Ft

• Bp. 2000. 236 p.; 700 Ft

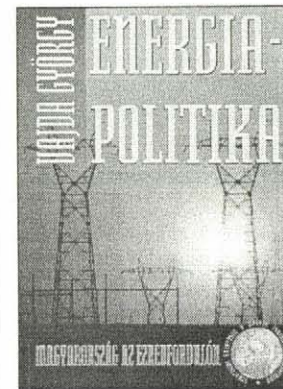
• Bp. 2000. 466 p.; 920 Ft

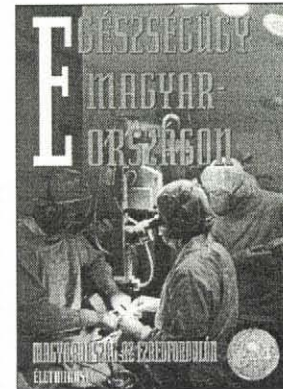
• Bp. 2000. 246 p.; 700 Ft

• Bp. 2000. 242 p.; 700 Ft

• Bp. 2001. 396 p.; 950 Ft

• Bp. 2001. 368 p.; 920 Ft

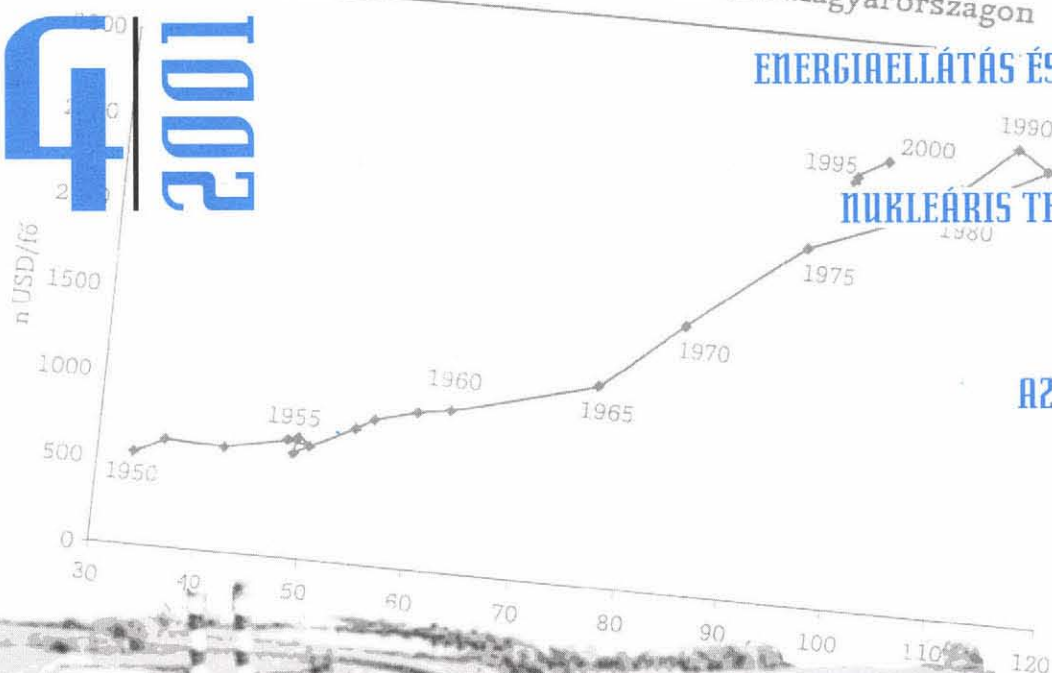
Bp. 2001. I-III. k.; 2140 Ft

A jelölt kötetek megvásárolhatók a könyvesboltokban, valamint az MTA Történettudományi Intézetében.
(Cím: MTA TTI, 1014 Bp., Uri u. 53., Dobos Anikó terjesztő. Tel./fax: 3-566-373)

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

4 2002

VAJDA GYÖRGY:
ENERGIAELLÁTÁS ÉS A TÁRSADALOM ÉRDEKEI

SZATMÁRY ZOLTÁN:
NUKLEÁRIS TECHNIKA A 21. SZÁZADBAN

GLATZ FERENC:
AZ EURÓPAI UNIÓ JÖVŐJÉRŐL

WERNER WEIDENFELD:
EURÓPA NIZZA UTÁN

ENYEDI GYÖRGY:
TÁJAK, RÉGIÓK, TELEPÜLÉSEK MAGYARORSZÁGON

Nizza számtalan belső európai nemzetállami konfliktust hozott a felszínre, nemcsak a nemzetállami érdekek közötti konfliktust, de a 20. század ellentétét is az igazgatási bürokrácia és az „igazgatottak” között, valamint a világ kultúráinak találkozásáról. Amely találkozásokról, reméljük, hogy nem Huntington jóslata szerint, az összeütközések irányába fognak menni, hanem a civilizációk egymáshoz simulása irányába. A „clash” helyett a „cooperation” irányába. Nizza egy lépés abba az irányba, hogy a zsidó-keresztény gyökerű európai civilizáció erősítse az összetartozás tudatát, és azt, hogy az egész európai civilizációt kell elhelyezni, immáron, a világ civilizációinak közösségében.

Lásd Glatz Ferenc: Az Európai Unió jövőjéről c. cikkünket a 24. oldalon!

Atársadalom jelentős része eleve bizalmatlan az energiaellátásban szerepet játszó vállalatokkal szemben, azok gazdasági túlereje miatt. Nálunk az utóbbi években felerősítették ezt a hangulatot az állami vállalatok magánosítását kísérő botrányok, valamint a félelem, hogy az új tulajdonosok érdekei háttérbe fogják szorítani a társadalom érdekeit. Az ellenérzés legfőbb oka azonban az utóbbi egy-két évtizedben kialakult félelem az energiaellátás nemkívánatos hatásaitól, amit az érintett vállalatok kezdetben elbagatelizáltak. Ez csak növelte az ellenérzést, aminek a békés formákon (gyűlések, petíciók, média-kampányok, népszavazások) túlmenően időnként erőszakos fellépésekkel (tüntetések, tömegdemonstrációk, létesítmények megrongálása stb.) is hangot adnak.

Lásd Vajda György: Energiaellátás és a társadalom érdekei c. cikkünket a 3. oldalon!

Majdnem pontosan száz éve, hogy Camille Flammarion francia csillagász 1893-ban publikálta A világ vége című regényét. Egy nap – írta – az emberek vissza fognak térni „az örök éjszakába”, aminek egyik lehetséges forgatókönyve a következő volt: „a hőmérséklet jelentősen emelkedni fog”, és az emberiség „belepusztul a hőségbe és a szárazságba”. Azóta a vízióknak több változata látott napvilágot. Nemrég mosolyra fakasztó formában jelent meg újra: „Találmányainkkal tönkretesszük az éghajlatot.” Ma viszont nagyon komoly a klimatológusok figyelmeztetése: lehetséges, hogy a szennyező iparok terjedése, a fosszilis tüzelőanyagok égetése, az erdők kiirtása veszélyesen megváltoztatja a légkört. Még a mértéktartó elmék is nagyon pesszimista jóslatokkal állnak elő.

Lásd Szatmáry Zoltán: Nukleáris technika a 21. században c. cikkünket a 6. oldalon!

EZREDFORDULÓ

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik évente négy alkalommal,
a História, a Köznevelés, a Technika és a Természet Világa mellékleteként.)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1051 Budapest, Roosevelt tér 9. Tel./fax: 302-5638

Kiadó: MTA Történettudományi Intézet

1014 Bp. Üri u. 53. Tel.: 3561-539

Kiadói munkatársak: Kovács Éva,

Csányi Attila, Frisnyák Zsuzsa, Horváth Imre, Péterfi András

Nyomdai munkálatok:

Mesterprint Kft. Bp., Vak Bottyán u. 30-32B

Felelős vezető: Losonczy György

ISSN 1417-8826

TARTALOM

• TANULMÁNYOK •

- VAJDA GYÖRGY:** Energiaellátás és a társadalom érdekei 3
A lakosság megnyerése • Szakmai és vállalati lobbik szerepe • A társadalmi beleszólás fórumai • A média szerepe

- SZATMÁRY ZOLTÁN:** Nukleáris technika a 21. században 6
A melegház csapdája • Megtalálja-e az emberiség a megoldást? • Az emberi tényező • A nukleáris hulladékok • Az atomerőművek új generációi

- ÁDÁM ANTAL-MESKÓ ATTILA:** Földtudományok és földi folyamatok 12

• FIGYELŐ •

- KOPP MÁRIA-SKRABSKI ÁRPÁD:** Az egészségi állapot társadalmi, magatartási, életmódbeli meghatározói 14
Veszélyeztető pszichoszociális tényezők • A viszonylagos társadalmi-gazdasági lemaradás mint egészséget veszélyeztető tényező • Társadalmi, pszichés tényezők és egészségi állapot a magyar népesség körében • A civilizáció kettős hatása • (Keltai Mátyás: A „jó” és a „rossz” koleszterin)

• MŰHELY •

- ENYEDI GYÖRGY:** Tájak, régiók, települések Magyarországon 19
Magyar táj – a társadalom szemével • Viták a régiók szerepéről • A település gazdasági, kulturális és térszervező szerepe • A településhálózat magyar különlegességei

• EURÓPA FÓRUM •

- GLATZ FERENC:** Az Európai Unió jövőjéről. Nizza után. Naplójegyzetek a berlini Európa Fórumról 24
I. A NAGY EURÓPAI UNIÓ • A keleti kiterjesztés • A kiterjesztés „haszna” és „költsége” • Belső reform vagy keleti kiterjesztés? • Keresztény kultúrájú Európai Unió? • A kimaradtak • Magyarország és a kiterjesztés. II. AZ UNIÓ ÉS A NEMZETÁLLAMOK • Nemzeti identitás, európai identitás • A kis nemzetek jövője? • Az új területigazgatási rendszer. III. A JÖVENDŐ UNIÓ IGAZGATÁSI RENDSZERE 2004-TŐL • Európai Parlament és kérdőjeleim • Az Európai Unió Tanácsa • Európai Bizottság. IV. EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ÉS GLOBALIZÁCIÓ • Az USA és Európa • Az unió külpolitikája • „Clash” vagy „cooperation”

- WERNER WEIDENFELD:** Európa Nizza után 32
Megállapodások, reformok • Az EU és a polgárok

• HÍREK •

- A közép-európai kis nemzetek jövője 34

Címlapon: A Paksi Atomerőmű Rt. és környéke

VAJDA GYÖRGY

ENERGIAELLÁTÁS ÉS A TÁRSADALOM ÉRDEKEI

Az energiaellátás hatékonyságának feltétele a társadalom aktív együttműködése nemcsak a fogyasztói szerepben, hanem a működéshez szükséges körülmények biztosításában is. Ennek eleme a támogató közvélemény, mivel egy demokratikus társadalomban elengedhetetlen az érintettek egyetértése az energiaellátás létesítményeinek telepítéséhez és működtetéséhez. Része a társadalmi háttérnek a vállalatok működését biztosító infrastruktúra rendelkezésre állása, amibe beletartoznak a tevékenységeket felügyelő intézmények, valamint az azt szabályozó jogi háttér is.

A magyarországi energiapolitika, egyben az ezredforduló általános energetikai alapkérdéseit tárgyalja Vajda György „Energiapolitika” c. monográfiája, amely a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja keretében a „Magyarország az ezredfordulón” c. könyvsorozatban jelent meg. (MTA, Bp., 2001. 395 o.)

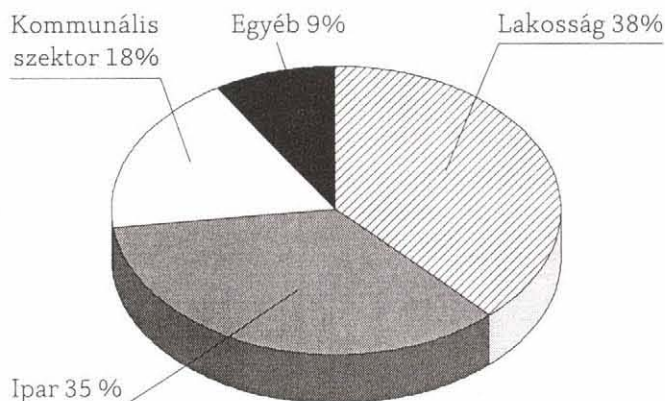
A társadalom jelentős része eleve bizalmatlan az energiaellátásban szerepet játszó vállalatokkal szemben, azok gazdasági túlereje miatt. Nálunk az utóbbi években felerősítették ezt a hangulatot az állami vállalatok magánosítását kísérő botrányok, valamint a félelem, hogy az új tulajdonosok érdekei háttérbe fogják szorítani a társadalom érdekeit. Az ellenérzés legfőbb oka azonban az utóbbi egy-két évtizedben kialakult félelem az energiaellátás nemkívánatos hatásaitól, amit az érintett vállalatok kezdetben elbagatellizáltak. Ez csak növelte az ellenérzést, aminek a békés formákon (gyűlések, petíciók, médiakampányok, népszavazások) túlmenően időnként erőszakos fellépésekkel (tüntetések, tömegdemonstrációk, létesítmények megrongálása stb.) is hangot adnak. Az ellenérzés indítéka lehet valós veszélyesség (környezetszennyezés, sugárzás, robbanásveszély), zavaró hatás (zaj, bűz, járműforgalom), gazdasági kár (ingatlan értékvesztése, település vonzerővesztése, haszná-

lat korlátozása) stb., de kiválthatja vélt veszélyek okozta érzelmekre és indulatokra alapuló közhangulat is.

A lakosság megnyerése

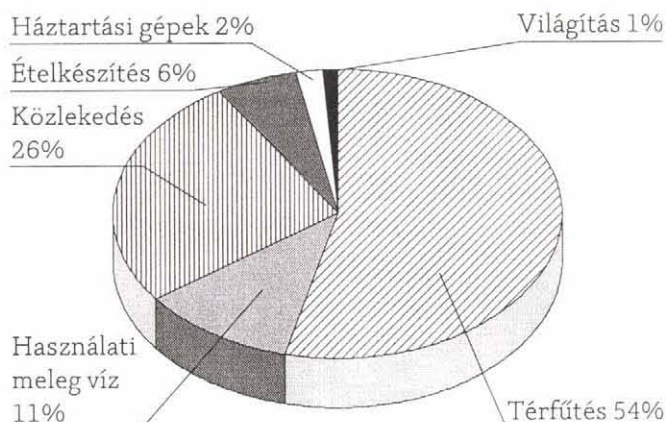
A társadalmi ellenzés nemcsak új berendezések létesítését akadályozhatja meg, hanem működő létesítmények üzemben tartását is, ha a lakosság mértékadó többsége osztja az aggodalmakat és támogatja a fellépést a létesítmény ellen. Ezek a vélemények többnyire nem szakmai elemzéseken alapulnak, hanem szubjektív nézeteken és hangulatokon, ezért megkülönböztetett jelentősége van a kockázatok reális megítélését szolgáló törekvéseknek, de ezek gyors térhódítása nem várható. Ezért elkerülhetetlenek rossz döntések is, mert a társadalom hibázhat, de *véleményét nem lehet figyelmen kívül hagyni*. Erre Magyarországon is van néhány példa megghiúsult létesítmények (erőművek, távvezetékek,

**Végso energiafelhasználás szektorok szerint
Magyarországon**

Forrás: Vajda György: Energiapolitika. MTA, Budapest, 2001. 26. o.

**Háztartások általános energiafelhasználása
Magyarországon**

Forrás: Vajda György: Energiapolitika. MTA, Budapest, 2001. 26. o.

hulladékártólok, akkumulátor-újrafeldolgozó stb.) formájában.

Egy demokratikus társadalomban a lakosság ellenzését nem lehet adminisztratív vagy jogi eszközökkel közömbösíteni, kizárólag a megnyerés vezethet célhoz. Ehhez elengedhetetlen az őszinte, nyílt és *tárgyszerű tájékoztatás* a vitatott létesítmények jellegéről és a működésükkel együtt járó kockázatokról, különös tekintettel a lakosság esetleges veszélyeztetettségére. Ezt szolgálják a veszélyes létesítményekről készített hatástanulmányok, melyekben be kell mutatni a létesítmények környezetében az emberek egészségét és a természeti környezetet érintő hatásokat, és igazolni kell, hogy azok következményei a megengedett határokon belül maradnak. Nemzetközi egyezmény biztosítja a szomszédos országok véleményezési jogát az országhatárokon áttérjedő hatások esetében. A hatásvizsgálat azonban önmagában nem elegendő a lakosság ellenérzésének levezetésére, egy demokratikus társadalomban természetes igény, hogy az embereket közvetlenül érintő kérdésekben az érintetteknek beleszólási lehetőséget is kell biztosítani.

Szakmai és vállalati lobbik szerepe

A lakosság állásfoglalását a tárgyszerű ismereteken kívül erősen befolyásolják az érdekviszonyok is, és nemritkán különféle nyomásgyakorló NGO-k (Non Governmental Organization, nem kormányzati szervezet) fellépése. A társadalmi nyomásgyakorlásnak a törvényhozásra is hatása lehet (ezt példázzák egyes szakmailag nyilvánvalóan hibás országgyűlési határozatok Bős-Nagymaros ügyében). E meglehetősen bonyolult és ellentmondásos helyzetben a szakmai szempontok egyoldalú érvényesítése nem kapná meg sem a mellőzött érdekcsoportok, sem a lakosság támogatását. Ritkán bizonyulna időtállóan a közhangulatnak vagy a legerősebb lobbijának engedő opportunisták magatartás. Optimális megoldást a *szakmai megítélés* és a *társadalmi elfogadtatás* munkaigényes egyeztetése ígéri, amihez egyes érdekek közömbösítésének hálátlan feladatát is fel kell vállalni.

A fejlett országokban gyakorlattá vált a lakosság bevonása a döntésekbe, ennek módja az adott ország hagyományaiban és jogrendjén múlik. Törvényekben rögzítik, hogy milyen fórumokon és milyen eljárásrendben lehet a véleményeket és kifogásokat előadni, azokat hogyan kell megvitatni és a vita eredményét hogyan kell a döntésben figyelembe venni. A külföldi gyakorlat a vélemények és ellenvélemények kifejtésének módjára változatos: meghallgatás, vizsgálat, konzultáció vagy egyenesen társadalmi döntés jöhet szóba. A viták sokféle fórumon zajlanak: parlament, önkormányzatok, bíróságok, hatóságok, spontán társadalmi fórumok, tömegtájékoztatás, szervezett meghallgatások, referendum stb. Az Amerikai Egyesült Államokban bírósági eljárásokat lehet indítani, Franciaországban az engedélyező hatóságok

tartanak nyilvános vitát, Kanadában kijelölt vizsgálóbiztos előtt szerveznek nyílt meghallgatást. A fórumok jellegétől függően eltérő a szemléletmód és mások a játékszabályok is, ennek megfelelően az érvelésnek jogi, adminisztratív, műszaki, gazdasági, érzelmi vagy szociális aspektusai kerülnek előtérbe. A vélemények ütköztetésével egyrészt tisztázni kell, vannak-e indokolt ellenérvek, másrészt le kell vezetni az indokolatlan szakmai és hangulati aggályokat, viszont biztosítani kell a jogos észrevételek érvényesítését. Fontos, hogy ezek a procedúrák ne torkolljanak végeláthatatlan obstrukcióba (ami az amerikai gyakorlatban nem ritka), hanem véges időn belül sor kerülhessen a döntésre, amire többféle lehetőség kínálkozik: államigazgatási határozat (Franciaország), bírósági állásfoglalás (USA), parlamenti vagy önkormányzati képviselő-testületi döntés (Svédország), helyi vagy országos népszavazás (Svájc) és ezek különféle kombinációi. Fontos, hogy a viták döntőbírája hiteles, részre nem hajló személy vagy testület legyen. Szakmai kérdésekben a népszavazás kockázatos, mert hangulatok vagy másodlagos szempontok könnyen deformálhatják a véleményt, a képviselői testületekben ennek veszélye valamivel kisebb. A legsokoldalúbb megítélésre egy felkészült közigazgatás képes, de manapság az ilyen eljárást nem tartják elég elfogulatlannak és elég demokratikusnak.

A társadalmi beleszólás fórumai

A lakossági beleszólás bonyolult folyamatának világszerte rövid a múltja, az eljárások egyike sem bizonyult sokkal hatékonyabbnak a többinél, esetenként viták is kibontakoztak a társadalmi részvétel hasznosságáról. Egyesek szerint az eddigi tapasztalatok negatívak (a viták ritkán segítik elő a jó döntést, „felesleges nyűg”, a „valóságot elkendőző szemfényvesztés”), sőt új konfliktusokat kreálnak. A többségi vélemény azonban a feszültségek levezetésére más lehetőséget nem lát, mert a társadalmi viták hiánya nemcsak a közhangulatot rontaná, hanem a gazdasági fejlődésben is komoly görcsöket okozna.

A PAKSI ATOMERŐMŰ RT. RADIOAKTÍV KIBOCSÁTÁSAI 1998-BAN	
Radionuklidok	Kibocsátás a hatósági korlát %-ában
Légnemű kibocsátás	
nemesgázok	0,5
aeroszolok*	< 0,1
⁸⁸ Sr, ⁹⁰ Sr	2,2
jód	< 0,1
Folyékony kibocsátás	
korróziós és hasadási termék	6,0
⁹⁰ Sr	6,1
trícium	66,0

* 24 óránál nagyobb felezési idejű radionuklidok

Forrás: Vajda György: *Energiapolitika*. MTA, Budapest, 2001. 184. o.

Nálunk a társadalmi beleszólás jogilag rendezett formáját kívánja megteremteni a potenciálisan környezetszennyező létesítmények engedélyezési folyamatában előírt *lakossági közmeghallgatás*, aminek szerepét, lebonyolításának módját jogszabályok rendezik. Például a hazai jogszabály 20 MW-ot meghaladó teljesítményű közcélú és 50 MW-ot meghaladó teljesítményű saját használatú erőművek létesítésénél írja elő szakértő bizottság irányításával a közösségtájékoztatást és a közmeghallgatást. A szakértő bizottság ezek alapján kialakított véleményéről tájékoztatja az illetékes hatóságokat és a Magyar Energia Hivatalt. Erőművek, radioaktív és nukleáris hulladéktárolók területén a hatásvizsgálatokra alapuló közmeghallgatásról már rendelkezünk tapasztalatokkal, ezeknél nyomosan estek latba a települések helyi érdekei.

A hazai körülmények között figyelembe kell venni, hogy a nyílt színi viták jóformán minden kérdésben polarizált felfogást vallók konfrontációjába torkoltnak, gyakran politikai töltettel, és a tartós társadalmi feszültségek miatt egyhamar nem várható ennek oldása. Ezért nem elég a viták kereteit kialakítani, azok stílusát is befolyásolni kell, hogy közös útkeresés jellemezze a procedúrát. Megakadályozandó, hogy a viták ellenséges szakértőtanácsok közötti hangulatok hadakozássá fajuljanak. Sok múlik a vitavezetésen, hogy ne presztízsszemponctok vagy parciális érdekek kerüljenek előtérbe, a résztvevők a kommunikációt mintegy közös (tanulási) folyamatként értelmezzék, hogy mind a proponensek, mind az opponensek őszintén nyitottak legyenek, készen az ellenérvek mérlegelésére.

Az érintett közösségek véleményének érvényesítését szolgálja, hogy helyi ügyekben az önkormányzatoknak is van engedélyezési hatásköre mind a létesítéssel kapcsolatban, mind operatív kérdésekben, továbbá tagokat delegálnak a közmeghallgatást irányító szakértői bizottságba is. A döntések erejét esetenként helyi vagy a helyinél nagyobb körben rendezett népszavazásokkal is alátámasztják.

A média szerepe

A közhangulat alakításában fontos szerepe van a médiának, ami nagyon jelentős a társadalmi elfogadtatást befolyásoló vitákban, az érdekek érvényesítésében, a veszélyek visszaszorításának ösztönzésében, a döntések kialakulásában. A mértéktartó, felelősségteljes orgánusok elsősorban a közérdekű információk tárgyilagos terjesztését tekintik feladatuknak, és fórumot biztosítanak a társadalom figyelmét érdemlő véleményeknek. De a média *üzlet* is; érdeklődést kiváltó hírértéke főleg a negatívumoknak van – a veszélyeknek, a kedvezőtlen eseményeknek, a károknak. Only the bad news are good news (csak a rossz hír a jó hír) – vallja az amerikai sajtó; egy tudósítás egy üzem eseménytelen működéséről nem növeli a példányszámot, egy erdő akkor válik igazán érdekessé, ha kipusztul. Ezért a sajtónak a tárgyi-

KATASZTRÓFÁK KIMENETÉNEK MEGOSZLÁSA

Katasztrófák jellege	Katasztrófák megoszlása, %		
	események	emberáldozatok	anyagi kár
Természetes eredetűek	35,9	88,2	82,5
Tűzvész	11,7	0,6	8,5
Repülőszerencsétlenség	9,4	1,3	5,6
Hajószerencsétlenség	14,4	2,3	2,7
Szárazföldi közlekedés	18,5	2,9	
Egyéb	10,1	4,7	0,7

Forrás: Vajda György: *Energiapolitika*. MTA, Budapest, 2001. 241. o.

gos és kiegyensúlyozott magatartásra törekvő része is szelektálásra kényszerül, a kedvezőtlen események előtérbe állításával befolyásolva a közhangulatot. A sajtó másik, elsődlegesen az üzleti haszonra törő része a szenzációt hajhász, forgalmát a veszélyek, katasztrófák, szörnyűségek színes tálalásával igyekszik növelni. Ezen irányzat szélsőséges termékei – a bulvársajtó – a hátborzongató híreknek már a valóságtartalmára sem igazán kényesek. Így a média eredendően a frusztrálás, a veszélyek, a következmények *túlbecsülésének* irányába befolyásolja a közhangulatot. Különösen könnyen befolyásolható és hangolható a színesebb, szórakoztatóbb, ingergazdag információt igénylő kevésbé iskolázottak népes rétege. Többnyire a média közvetítésével ismeri meg a nagyközönség a külföldi példákat, aminek – nálunk különösen – megkülönböztetett súlya van a közhangulat formálásában. Veszélyes jelenség, amikor a média nem elégszik meg a kétirányú információközvetítő funkcióval, hanem döntéshozó szerepet igényel, vagy legalábbis erőteljes nyomást gyakorol a döntéshozókra. Ilyen módon – egy-két újságíró személyes felfogásán keresztül felerősítve – felszínes és részrehajló nézetek mint megalapozott, perdöntő érvek kerülhetnek a köztudatba. Előfordul, hogy a sajtó rossz ügy szolgáltatába áll, az állampolgárokat félretájékoztatja, a döntéshozókat pedig megfélemlíti, komoly kárt okozva a társadalomnak. Sajnálatos, hogy a tudomány rangos képviselői ritkán vállalkoznak a szakmai összefüggések közérthető és figyelmet felkeltő megvilágítására.

Ha nincs is akkora hatása, mint a médiának, nem elhanyagolható az *energiaellátó vállalatok PR-tevékenysége* sem, melynek egyik célja a lakosság szimpátiájának megnyerése. Ennek középpontjában a társadalom gondjait átérző és felvállaló üzletpolitika ismertetése, az együttműködést előmozdító vállalati szándékok megértetése áll. Az energiaellátó vállalatok felismerték, hogy nehezebb a bizalmat visszaszerezni, mint felépíteni, ezért – főleg a veszélyes hatásokkal kapcsolatban – tevékenységüket átláthatóvá teszik. Ugyancsak fontos feladatuk a technológiák megértéséhez szükséges ismeretek szakszerű, de közérthető terjesztése kiadványok, bemutató központok, médiaprogramok segítségével.

SZATMÁRY ZOLTÁN

NUKLEÁRIS TECHNIKA A 21. SZÁZADBAN

Amikor a „nukleáris” jelző valamilyen összefüggésben elhangzik, többnyire az atomenergiára gondolunk – szerencsére egyre inkább csak annak békés alkalmazására. Ennek a kis írásnak nem véletlenül „nukleáris technika” a címe, ugyanis sokkal többről van szó: a magfizikai módszerek mindennapi életünk szerves részévé váltak, bár ennek nem mindig vagyunk tudatában. A problémák azonban még ebben a tágabb értelemben is elsősorban nem műszaki, hanem emberi természetűek. Egyre inkább tudati, erkölcsi és gazdasági kérdések dominálnak. Az alábbi tanulmány – amely hamarosan megjelenik az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások Műhelytanulmányok sorozatának „Nukleáris tudomány és a 20. század” című kötetében – a fent jelzett problémákat kívánja körüljárni.

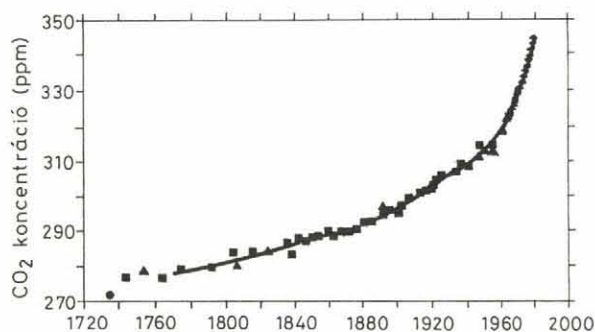
Eisenhower elnök 1953-ban mondta el *Atomok a békéért* című emlékeztető beszédét, amelyben kijelentette, hogy „semmilyen merész elképzelés nem tűnik lehetetlenné”. A nukleáris technikában ez volt az eufória korszaka, amelynek szellemét legjobban az indai Babha szavai jellemzik: „A legrágább energia a meg nem termelt energia.” Töretlenné hitték a növekedés lendületét, és a fejlődésben jelentős szerepet szántak az atomenergiának. A helyzet 50 év alatt alaposan megváltozott. Ma is sok embernek van véleménye az atomenergiáról, de ezek nagyon különbözők: „fejlesszük gyorsan”, „fejlesszük lassan”, „állítsuk le a fejlesztést”, „szereljük le az atomerőműveket”, és számos, ezekhez hasonló jelszó hangzik el.

A melegház csapdája

Majdnem pontosan száz éve, hogy Camille Flammarion francia csillagász 1893-ban publikálta *A világ vége* című regényét. Egy nap – írta – az emberek vissza fognak térni „az örök éjszakába”, aminek egyik lehetséges forgatókönyve a következő volt: „a hőmérséklet jelentősen emelkedni fog”, és az emberiség „belepusztul a hőségbe és a szárazságba”. Azóta e víziónak több változata látott napvilágot. Nemrég mosolyra fakasztó formában jelent meg újra: „Találmanyaikkal tönkreteszik az éghajlatot.” Ma viszont nagyon komoly a klimatológusok figyelmeztetése: lehetséges, hogy a szennyező iparok terjedése, a fosszilis tüzelőanyagok égetése, az erdők kiirtása veszélyesen megváltoztatja a légkört. Még a mértéktartó elmék is nagyon pesszimista jóslatokkal állnak elő.

Hans Jonas német filozófus a technikai civilizáció etikai kérdéseit boncolgatja, és a problémakörrel kapcsolatban határozott következtetésre jut. Szerinte az emberek valószínűleg nagyon „veszélyes játékba” fognak. A sarki jég olvadása, az óceán szintjének emelkedése katasztrófát jelentene. „Az iparosodás néhány évszázadig tartó vidám, frivol em-

A CO₂ koncentrációjának változása Földünk atmoszférájában 1730-tól a legutóbbi időkig
(D. R. O. Morrison „World Energy in the Next Century”
43. Pugwash konferencia anyagában)

Forrás: Nukleáris tudomány és a 20. század.
Berényi Dénes tanulmánya (megjelenés előtt).

beri ünnepéért talán egy átalakult földi világ évezredeivel kell majd fizetni.” De ki fog fizetni? A nem iparosodott országok ugyanúgy fizetnek majd, mint az iparosodottak? A kérdések sorát hosszan lehetne folytatni. Hasonlóan sorjáznak a válaszok is. Megtalálhatók köztük a szokásos szélsőségek: egyesek azonnali intézkedéseket, drasztikus nemzetközi szankciókat követelnek, mások vitatják az egész jelenléte. Vannak megfontoltak is, akik igyekeznek magukat a tényekhez és a klimatológia megalapozott kijelentéseihez tartani.

Nem kívánunk az éghajlat tudományának részleteibe menni, de enélkül is leszögezhetjük, hogy olyan rendszerek együttes viselkedéséről van szó, amelyek önmagukban is nagyon bonyolultak, és nehezen modellezhetők: óceánok, talaj, növénytakaró, állatok, légkör és felhők. A melegházhatást okozó gázok (szén-dioxid, metán, nitrogén-oxidok, ózon stb.) között bonyolult kölcsönhatások vannak. Ugyanúgy megtalálhatók a negatív kölcsönhatások, mint a

pozitívak. Nem csoda, hogy a modellszámítások egymáshoz képest nagyon szórnak. 1988-ban a 2100-ig várható felmelegedésre adott jóslatok 0,40 és 8,33 °C közé estek. Ez a szórás néhány év alatt jelentősen szűkült: a modellek ma 2 és 5,5 °C közötti értékeket adnak.

Az efféle bizonytalanságok joggal sugallják: miért az aggodalom? hátha nem is olyan nagy a vész?

Valóban, ma még sok kérdés vitatott. Biztosan van azonban két kivétel: egyrészt a melegházhatást okozó gázok mennyisége *évről évre növekszik*, másrészt a melegházhatás *létező effektus*. Ha ugyanis nem létezne, a földfelszín hőmérséklete -18 °C lenne, nem pedig a mai +15 °C. Ami vitatott, az az effektus mértéke, megjelenésének időskálája és hatása. Talán van egy harmadik bizonyosság is: *a melegházhatás ellen szükséges intézkedések maguk is nagyon fájdalmasak, és nagyon sokba kerülnek*. Egy sor ipart le kellene állítani vagy más alapra kellene helyezni, világ szinten teljesen új energiapolitikát kellene bevezetni, át kellene alakítani a mezőgazdaságot (hiszen a metán nagy részét a rizsföldek termelik), óriási területeken erdőket kellene telepíteni (vagyis szűkíteni kellene a mezőgazdaság termőterületét), és így tovább.

Ki fogja mindezt megfizetni? S milyen kritériumok alapján oszlik majd el a kár? Az ezzel együtt járó politikai, társadalmi és gazdasági problémák miatt az orvosság talán több kárt okoz, mint a feltételezett baj, amit el akarunk vele hártani. Eddig az emberiség ennél sokkal egyszerűbb problémákat sem volt képes megoldani, ennél sokkal kisebb tétekért is világháborúk törtek ki. Érdemes hát az egészbe beleguggni? Magunk így gondoljuk: az emberiség helyes stratégiája a globális felmelegedés ellen való intézkedés. Persze ha a szükséges intézkedéseket megteesszük, nem fogjuk megtudni, hogy lett volna-e felmelegedés vagy sem. (Talán nem is olyan nagy baj, ha ez titok marad.)

Megtalálja-e az emberiség a megoldást?

A kialakult helyzet leküzdésének az emberiség biztos vesztese: a nagyobb baj elkerülése érdekében vállalnia kell a melegházhatás elleni intézkedések okozta veszteségeket. Volt-e ez valaha is másképpen? Volt-e olyan eset a történelemben, amikor az ember tartósan nyerni tudott a természettel szemben? Ideig-óráig talán tudott nyerni. Nagyszerű találmányai révén és óriási áldozatok árán sok problémát megoldott. Minden megoldásból azonban újabb gondok sarjadtak, amelyek leküzdése újabb találmányokat és újabb áldozatokat követelt. A fejlett világ leküzdötte a szegénységet, éhséget, betegségeket, és végül a *maga számára* jólétet teremtett. Az ipari forradalom kezdete óta tapasztalt fejlődés viszont magával hozta a globális felmelegedés problémáját. Semmiféle múltbeli tapasztalat nem utal arra, hogy az új probléma megoldása magának a fejlődésnek a megtaga-

TERMÉSZETES ÉS EMBERI EREDETŰ KIBOCSÁTÁSOK VISZONYA

Szennyező anyag	Természetes kibocsátás kt/év	Növekedési index	Főbb források
Ólom	25	15	motorhajtóanyagok, kohászat
Olaj a tengerekben	500	10	szállítás
Kadmium	1	8	tűzelőanyagok
Kén-dioxid	50 000	1,4	tűzelés
Metán a légkörben	0,8*	1,1	mezőgazdaság
Higany	25	0,7	kohászat
Dinitrogén-oxid	10 000	0,4	mezőgazdaság
Szén-dioxid	280*	0,3	tűzelés
Szilárd részecskék	500 000	0,25	tűzelés

* ppm

Forrás: Vajda György: Energiapolitika. Bp., 2001. 150. o.

dása lenne. Sokkal inkább egy új fejlődési pálya kijelölésére van szükség, amelynek az irányát többé-kevésbé már ismerjük is. Csak egyetlen kérdés maradt nyitva: lesz-e erőnk az ezzel elkerülhetetlenül együtt járó áldozatokat vállalni?

A kiotói konferencia után kirajzolódtak a megoldás módjai: energiatakarékosság, megújuló energiaforrások körültekintő alkalmazása, a közlekedési kibocsátások csökkentése, atomenergia. Nehéz a felsoroltakkal (ebben a sorrendben) egyet nem érteni. Ami viszont egyre inkább intézményszerű, illusztrálja, hogy fenti kérdéseink és kételyeink nem alaptalanok: az egyes országok adni-venni fogják a CO₂-kibocsátások csökkentésében elért eredményeiket.

Számunkra természetesen az a fő kérdés, képes lesz-e a nukleáris energetika a tőle elvárható mértékben hozzájárulni a megoldáshoz, ugyanis a melegházhatás számos okozója közül kiemelkedik az energetika. Az emberek a megújuló energiaforrásokban reménykedtek, amikor Svédországban annak idején az atomerőművek ellen szavaztak. Ma már látják, hogy a dolog nem olyan egyszerű, mint korábban gondolták. Ennek megértéséhez a magyaroknak elég Bős-Nagy-
maros problémájára gondolni. Egyéb megoldások viszont a melegházhatás miatt vitathatók. Ez lehet az oka annak, hogy a népszavazás 2:1 arányban az atomerőműveknek kedvezne, ha ma tartanák. A svédek nemzetközi tekintélye alapján várható, hogy a világ nagy részén szintén megfordul a közvélemény vélekedése.

Nézzük meg ezért, mit lehet várni az atomenergiától! Jelenleg 400-nál több energetikai reaktor működik. Ha a melegházhatás problémáját világ szinten atomerőművekkel oldják meg, ez újabb problémákat vet fel. Gyakran hallható a következő laikus, ámde logikus kérdés: „tudják-e *garantálni*, hogy nem történik súlyos baleset?”. Csernobili típusú baleset valóban aligha várható, hiszen – remélhetőleg – rövide-

sen leállítják az RBMK típusú reaktorokat, de legalábbis alaposan átalakítják őket annak érdekében, hogy hasonló baleset kizárható legyen. A hosszabb távon is üzemeltethető, többi reaktortípus vonatkozásában azonban az idézett kérdésre a válasz: nem! A technikában ugyanis semmit sem lehet *garantálni*. Legföljebb arról lehet szó, hogy a *súlyos üzemzavar valószínűsége kicsi*.

Tisztáznunk kell a *súlyos üzemzavar* fogalmát: az aktív zóna megolvadásával járó üzemzavar, amelynek során radioaktív szennyezés juthat ki a környezetbe. A szennyezés mennyisége messze kisebb, mint Csernobil esetében volt, hiszen tervezési norma korlátozza (meglehetősen kis értékre) a lakossági többletdózsát. A súlyos üzemzavar tehát nem minősíthető katasztrófának. Mégis kerülendő, tehát hosszú távon csak olyan konstrukciók fogadhatók el, amelyekre vonatkozóan a súlyos balesetek valószínűsége kicsi. Kérdés persze, mi tekinthető „kicsinek”.

A paksi atomerőmű tipikus példának tekinthető. Azok közé tartozik, amelyek biztonságát a '80-as évek végén egyre többen kritizálták, bár konkrétan Paksról még nem beszélt senki. Annak érdekében, hogy ne érjen váratlanul a teljes bizonyossággal előrelátható bírálat, a '90-es évek első éveiben elvégeztük az atomerőmű biztonságának korszerű módszerekkel való újraértékelését. Az üzembe helyezést megelőző biztonsági elemzés ugyanis a '70-es évek végének a színvonalán történt, tehát minden esetleges nyugati bírálattól függetlenül is időszerű volt az analízist megismételni. Ez volt az *AGNES-projekt* célja, amelyben a teljes magyar

szakembergárdán kívül belga, finn és német szakemberek is részt vettek. A megszületett hatalmas dokumentáció a szakma „bibliájává” vált, azóta is minden vizsgálatban és döntésben ebből indulunk ki.

A projekt eredményei közül egyetlen számot emelünk ki. A súlyos baleset gyakoriságára 10^{-4} /év nagyságrendű becslés adódott. Ennél rosszabb szám is adódott már más atomerőművekre, de ezt mégsem tartottuk elfogadhatónak. Ha a világon csak Pakson működne atomerőmű, ez a szám senkinek nem okozna gondot. Az erőmű négy reaktorának *valamelyike* a tervezett 30 éves élettartam alatt mindössze 1% valószínűséggel szenvedne súlyos balesetet, ami nem aggasztó. A világon azonban 400-nál több hasonló atomerőmű működik, tehát évtizedenként kellene súlyos balesettel számolnunk, ha mindegyikre a fenti szám lenne érvényes. A többségre azonban tízszer kisebb szám érvényes, tehát nekünk erre az értékre kellett csökkentenünk a súlyos baleset gyakoriságát. Így született meg egy átfogó *biztonságnövelő intézkedési terv*, amely 2002 körül zárul, és már elértük a nyugat-európai és amerikai reaktorokra jellemző biztonságot.

Nézzük meg, mit jelent ez világméretben. A ma működő reaktorok esetében a súlyos baleset gyakorisága 10^{-5} /év *nagyságrendű*. A svéd moratórium kezdetéig hátralevő 10 évben ez azt jelenti, hogy a súlyos balesetek várható száma évenként:

$$400 \times 10^{-5} \times 10 = 0,04.$$

Tekintve, hogy csak nagyságrendi becslésből indultunk ki, a tényleges érték ennek néhányszorosa is lehet. *Poisson*-statisztikát feltételezve könnyű kiszámítani ebből, hogy

$$1 - e^{-0,04} = 0,96 = 24/25$$

annak az esélye, hogy 2010-ig sehol a világon ne következzen be súlyos baleset. Ez ugyan messze áll attól, amire a köznyelvi „garancia” szó ráillik, némi jóindulattal azonban mégis elfogadható. A legtöbb atomerőműben ugyanis folyamatosan tesznek további biztonságnövelő intézkedéseket, amelyek célja kettős: egyrészt csökkenteni kívánják a súlyos baleset valószínűségét, másrészt enyhítik a következményeit, ha mégis bekövetkezne.

Ha azonban a melegházhatás mérséklésére atomerőműveket építenek, akkor jelenlegi számuknak legalább meg kell tízszeresződnie. Ha tehát a fenti becslést erre és egy reaktor névleges élettartamára, vagyis 30 évre vonatkoztatjuk, akkor a súlyos balesetek várható számára legalább

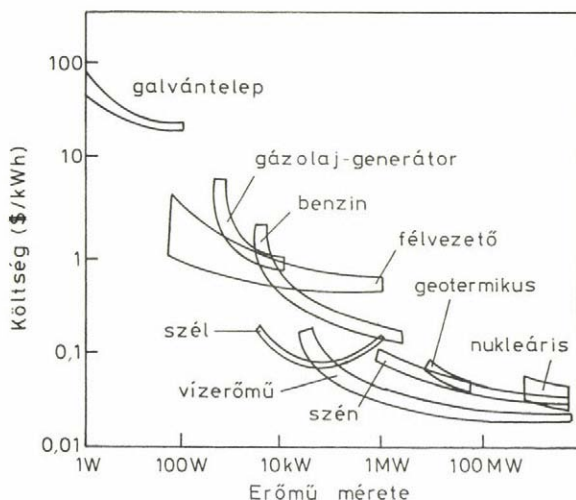
$$4000 \times 10^{-5} \times 30 = 1,2$$

adódik, ami azt jelenti, hogy mindössze

$$1 - e^{-1,2} = 0,30 \approx 1/3$$

annak az esélye, hogy az újonnan épülő atomerőművek első generációjának a működése alatt a világon sehol se követ-

Az elektromos energia előállításának ára az erőmű teljesítményének függvényében különböző energiaforrások esetén (D. R. O. Morrison „World Energy in the Next Century” 43. Pugwash konferencia anyagában)

Forrás: Berényi Dénes tanulmánya (megjelenés előtt).

kezzen be súlyos baleset. Ez már nagyon kedvezőtlen, és aligha fogadható el.

Nyilvánvaló tehát, hogy hosszú távon az atomerőművek olyan generációjára van szükség, amelyre vonatkozóan a súlyos balesetek gyakorisága a jelenleginél nagyságrendekkel kisebb, mondjuk, 10^{-7} /év nagyságrendű érték. Mielőtt azonban erről beszelnénk, szót kell ejtenünk a közeljövő problémáiról.

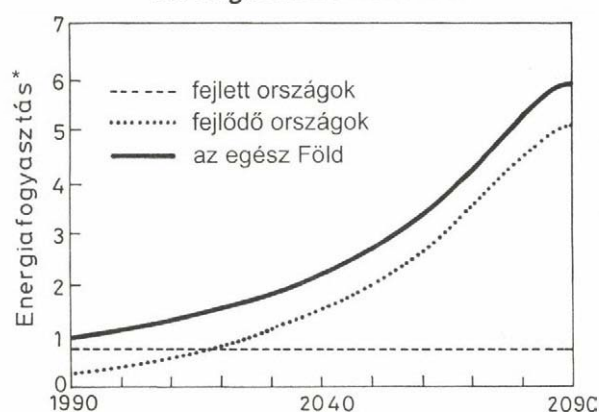
Az emberi tényező

Az atomerőművi balesetek egyértelműen megmutatták, hogy bekövetkeztükben döntő szerepet játszott az *emberi tényező*. Ha a balesetek okát firtatjuk, *operátori tévedésekről* beszélünk, ha az *elkerülésükre* tett intézkedéseken dolgozunk, *minőségbiztosításra, szakemberképzésre* és *-továbbképzésre* meg hasonlókra gondolunk. Egyszerűsítsük le a dolgot: az eddig elért eredményekben döntő szerepet játszott a paksi atomerőmű szakembergárdája és az őket támogató tudományos háttér. Rövid és középtávon tehát döntő jelentőségű ezek sorsa.

A tudományos kutatói háttér hazánkban az '50-es évek végén jött létre, a kutatók első generációja már nyugdíjban van, illetve elérte a nyugdíjkorhatárt. A mögöttük jövő dérekhad ötvenes éveikhez közelít. Az atomerőmű személyzetében a meghatározó emberek sem sokkal fiatalabbak náluk. Mindenesetre még dolgozhatnak 15-20 évet. Nem mindegy, hogyan tekintenek erre az időszakra. Ha ezt a hanyatlás korának és nem a fejlődés nekik jutó szakaszának tekintik, akkor a legjobbak elvándorlásával, de legalábbis apátiájával kell számolnunk. Az emberi tényező szempontjából ennél fogva már a rövid távú perspektíva is fontos.

A szénhidrogének, elsősorban a földgáz jelenlegi ára azt eredményezi, hogy új atomerőmű építése gyakorlatilag sehol sem gazdaságos, ahol földgáz rendelkezésre áll (a mai áron és bőségben). A működő atomerőművek esetében tehát döntő azok élettartama. Az eredetileg 30 évre tervezett atomerőművek általános vélemény szerint legalább 50 évig tarthatók üzemben. Ennek azonban feltétele, hogy hitelt érdemlően bizonyítható legyen: a kulcsberendezések (elsősorban a reaktortartály) állapota ezt lehetővé teszi. Egészen másképp látják az üzemeltetők saját berendezésüket, ha erre irányuló konkrét lépések történnek, hiszen ez számukra perspektívát jelent. A paksi első blokk esetében a dolog 2007 után válik aktuálissá, de a vizsgálatoknak már most el kell kezdődniük ahhoz, hogy a megfelelő döntések és műszaki intézkedések időben megtörténhessenek. A biztonság-növelő intézkedések programja 2002 körül lezárul, és szervesen át kell nőnie egy élettartam-növelési programba. Az emberi tényező szempontjából ennek minél hamarabb történő megindítása és nyilvánosságra hozatala elengedhetetlen.

**Az energiafogyasztás várható alakulása
1990-től 2090-ig
(D. R. O. Morrison „World Energy in the Next Century”
43. Pugwash konferencia)**

* A fejlett országok 1990-es adataira vonatkoztatva.
Forrás: Berényi Dénes tanulmánya (megjelenés előtt).

Tekintsük át ezután a fiatal generáció szempontjait. Az egyetemeken az egész világon tendencia a nukleáris technika iránti érdeklődés csökkenése. Egyre kevesebb hallgató választ atomenergetikai szakokat. Az Egyesült Államokban az ilyen hallgatók száma felére csökkent, de hasonló a tapasztalat Nagy-Britanniában, Németországban, Hollandiában és más országokban is. Nehezen hihető, de egyéb tapasztalatokkal összhangban levő magáninformációnk szerint például a német egyetemeken összesen *három* mérnök végzett nukleáris területen. Magyarországon a helyzet jobb, amiben szerepet játszik az oktatóreaktor megléte, de a végző fiatalok nagy része nem az atomerőművek területén, hanem a nukleáris technika egyéb területein szakosodik. A korábban nagy nukleáris programmal rendelkező országokban sorra szerelik le az oktató- és kutatóreaktorokat, számolják fel a nukleáris technikával kapcsolatos tanszékeket és kutatócsoportokat. A dolognak természetszerű velejárója a kutatás hanyatlása és a szakma öregedése.

Ha ez a tendencia tartós lesz, *el fog veszni a nukleáris biztonságra vonatkozó kompetencia*. Miért baj ez? Legalább három okból:

1. Ma *még megvan* ez a kompetencia, és nagy luxus lenne veszni hagyni. Mindannyian emlékszünk, milyen erőfeszítések árán jött létre. Még ha visszatérne is az ötvenes évek eufóriája (amire egyébként nem sok esély van), akkor sem lenne kormány, amely még egyszer létrehozna a korábbi nemzeti laboratóriumokat, megépítené a prototípusokat, de nem lennének kutatók sem, akik újra elvégeznék a ma hatvanas éveiben járó kutatógeneráció már egyszer elvégzett munkáját.

2. Ha elvész a kompetencia, *eltűnik az atomerőmű mint opció* a jövő energiagondjainak megoldására. Hogy ezt mi-

ért nem szabad megengedni, arról fentebb bőven volt szó, de az alábbiak is erről szólnak.

3. Ma még léteznek nukleáris létesítmények, amelyek biztonságos üzemeltetése az utolsó üzemóráig igényli a kompetenciát. Ezt csak súlyosbítja az a körülmény, hogy *leszerelésük, a hulladékok kezelése és elhelyezése szintén igényel szakértelmet, és nem is keveset.*

A globalizált világban bárhol történik nukleáris baleset, annak mindenhol érezhető a társadalmi hatása. A kompetenciát tehát mindenhol egy minimális szinten kell tartani. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni azoknak az országoknak a felelősségét sem, amelyek atomerőműveket exportáltak, hiszen ők kötelesek (lennének) az üzemeltetőt az erőmű teljes élettartama alatt szakmailag támogatni. Ahhoz, hogy ez alól mentesüljenek, a teljes know-how-t el kellett volna adniuk, ami nem történt meg. Ha belegondolunk, hogyan teszi tönkre saját nukleáris iparát a német és az amerikai kormány, rá kell ébrednünk, ezzel nemcsak saját országa, hanem más országok ellen is vét. Természetesen hasonló felelősség terheli az orosz kormányt is, amely annival azért jobb az említettekénél, hogy nem teszi *szándékosan* tönkre saját nukleáris iparát.

Mit lehet tenni? A sommás válasz egyszerű: körülbelül annak az ellenkezőjét, ami történik. Mindenekelőtt *meg kell óvni a létező berendezéseket a leszereléستől.* Ebben a tekintetben a magyar kormányzatok és a magyar nukleáris ipar egésze a dicséretes kivételek közé tartozik: hathatós lépések történtek a magyar kutatóreaktor és oktatóreaktor érdekében. A másik fontos tennivaló *a megszerzett ismereteknek az elkallódástól való megóvása.* Nemzetközi szinten nagy erőfeszítések történnek, hogy a valószínűleg megismételhetetlen kísérletek eredményeit a jövő számára rögzítsük és összegezzük. Ez elsősorban a reaktorfizikában van így, amely egyre inkább egy kiháló „állatfaj” benyomását kelti. A hatvanas években ez a volt a nukleáris tudományok vezérhajója, a kilencvenes években pedig már alig hoz átütő eredményt. Itt jutottunk el a harmadik fontos tennivalóhoz: *a kutatás fokozásához.* Arra természetesen nincs szükség, hogy visszahozzuk az ötvenes-hatvanas évek nagy nukleáris laboratóriumait, de a jelenlegi hullámvölgyből ki kell jönni. A megoldandó műszaki problémák ugyanúgy sokasodnak, mint régen, továbbra sem nélkülözhető tehát egy hatékony kutatóbázis. A tennivalók sorát folytathatnánk, de ehelyett inkább a két legfontosabb távlati kérdésre térünk át.

A nukleáris hulladékok

A nukleáris technika hulladékainak a sorsa váltja ki napjainkban a legtöbb vitát. Ehhez diplomatikusan illene hozzátenni: „és méltán váltja ki a legtöbb vitát!” Nem tesszük ezt hozzá, mert *a probléma elsősorban nem műszaki,* és a kialakult helyzet *méltatlan.* Mint az alábbiakban vázoljuk, akár a

kis és közepes, akár a nagy aktivitású hulladékokról van szó, biztonságos elhelyezésük megoldható, de ha szükséges, a tárolási idő is csökkenthető. Erről már sok minden elhangzott, talán elég lesz egy ritkán hallható gondolatot megemlíteni: miután a hulladék kikerült a reaktorból, már nem hordoz annyi energiát, amennyi a radioaktív anyagoknak nagy területen való szétszóródásához kell. Még egy baleset is csak lokális és könnyen kezelhető következményekkel járna. Miért folyik akkor vita? Azért, mert a nukleáris technikának ez az egyetlen problémája, amelynek csak *a megoldási lehetőségét* dolgozták ki, de a hulladékok *tényleges elhelyezése* még nem történt meg. Nem véletlen tehát, hogy a nukleáris technika ellenzői éppen ide összpontosítják a tüzet. A megoldás nem érdekük, és – ha tehetik – nem is fogják engedni a *tényleges megoldást.*

A különböző geológiai formációkban való elhelyezés első lépése az alkalmas telephely kiválasztása. Hazánkban volt erre irányuló kísérlet, de eredmény még nincs, aminek végső okát az előző bekezdésben megadtuk. Van azonban egy másik ok is. Nálunk azt az igényt támasztják, hogy a földtani környezet *egymagában* nyújtsa az elhelyezés hosszú távú biztonságát. A világ más helyein a megközelítés józanabb: a földtani és az épített környezetnek *együttesen* kell ugyanezt nyújtania. Ideje lenne tehát nálunk is kijózanodni. Ebben a helyzetben nem véletlen, hogy országunkban a hulladékelhelyezést kizárólag geológiai feladatnak tekintik. Akár tetszik azonban a geológusoknak, akár nem, előbb-utóbb más tudományok képviselőit is engedniük kell szóhoz jutni. Lassan egy évtizede folyik nálunk nemzeti célprogram, de ebben egyetlen fizikus, vegyész, hőtechnikus sem vett részt. Már a geológiai formációkban való elhelyezéshez is ismerni kell a hulladék összetételét, a radioaktivitás által termelt hőt, a közetre gyakorolt hatást, a várható korróziót és hasonlókat. Jellemző, hogy valaki egy napilapban „bedobta”, hogy a Yucca Mountainban (USA) tervezett hulladéktemetőben a nagy aktivitású hulladék kritikussá válhat, amivel nem kis zavart okozott. Nálunk fel sem merül ilyesminek a vizsgálata. Fentebb a nukleáris biztonsági kompetencia megőrzéséről volt szó. Nos, a nukleáris hulladékokkal kapcsolatban természetesen vesszük, hogy az nálunk létre se jöjjön? Ideje lenne a dologgal legalább egy követő kutatás erejéig foglalkozni.

A radioaktív hulladékok kezelésének nem ez az egyetlen módja. Egyre több szó esik a *transzmutációról*: a hulladékot intenzív neutronsugárzásnak tesszük ki, aminek a hatására gyorsan bomló izotópokká alakul át. Végeredményben mintegy 30 év alatt a hulladék aktivitása olyan szintre csökken, mint azé az uráné, amelyet eredetileg felhasználtak. Ez erkölcsileg is korrektebb megközelítés, hiszen az a generáció likvidálja a hulladékokat, amely azok létrejöttének a hasznát élvezte (például a villamos energiát). A transzmutáció gondolata egyébként nem új. Már az ötvenes években lehetett a *nukleáris triádról*, vagyis a három alapvető

nukleáris technika együttműködéséről olvasni: hasadás, fűzés és gyorsítók. Bármelyik felhasználható a szükséges neutron sugárzás létrehozására. A legújabb elképzelések szerint gyorsítókat alkalmaznának.

Kevesebb szó esik egy másik fajta transzmutációról, pedig az is ígéretes. A hatvanas években működött az Egyesült Államokban egy különleges reaktor: az urán *sóolvadék* formájában keringett a reaktorban. Tekintve, hogy más típusok az erőművi felhasználásban gazdaságosabbnak bizonyultak, ezt leállították. Ha azonban a keringő sóolvadék az atomerőművek nagy aktivitású hulladékait tartalmazza, akkor ez szintén alkalmas transzmutációra. Az olvadék egy olyan körben keringene, amelynek egyik oldala a reaktor, másik oldala pedig egy kémiai berendezés. Az utóbbiban folyamatosan kivonnák az olvadékból a burkolóanyagot (cirkónium), a maradék uránt és a hasadási termékeket, de végig a rendszerben maradnának a távoli transzuránok és a plutónium. Ezek gyakorlatilag teljes egészében hasadási termékekké alakulnának át. A megoldás előnye, hogy teljesen kiküszöböli a hulladékok legvitatottabb részét: a plutóniumot és a távoli transzuránokat.

Mindkét megoldás nagyon sok kutatást és fejlesztést igényel még. Jó példák arra, hogy a meglévő kutatóbázist miért nem lenne szabad veszni hagyni. Természetesen nem lehet arról szó, hogy az egész kutatást egyetlen ország, főleg egy hozzánk hasonlóan kis ország végezze el. A paksi atomerőművet sem mi fejlesztettük, de *részt vettünk* a fejlesztésben, aminek nem az a fő jelentősége, hogy hasznos eredményeket értünk el (bár ez is igaz), hanem az, hogy megszereztük a nélkülözhetetlen szakértelmet. Végző következtetésünk tehát az, hogy ideje lenne aktívan bekapcsolódnunk az ezen a területen folyó kutatásokba is.

A nukleáris hulladékokkal kapcsolatban még egy megjegyzést kell tennünk. Világszerte csak néhány éve indult meg a hulladékok elhelyezésének finanszírozására szolgáló pénzalapok feltöltése. Ez önmagában elégséges indok arra, hogy a meglévő atomerőművek élettartamát meghosszabbítsuk: minél tovább üzemelnek, annál több pénz gyűlik össze az alapban.

Az atomerőművek új generációi

Mint már szó volt róla, hosszabb távon szükség van az atomerőművek új generációjára, amelyek esetében a jelenleginél egy vagy két nagyságrenddel kisebb a súlyos baleset gyakorisága. A gyártó vállalatok több irányban indultak el. Ezek a törekvések három fő csoportra oszthatók:

- Az *evolúciós erőművek* a meglévő típusok továbbfejlesztésének tekinthetők. Villamos teljesítményük 900 MW fölött van. A konstrukciós célok sok tekintetben a hetvenes évek céljainak tagadását jelentik: nagyobb biztonsági tartálékok, kisebb fajlagos teljesítmény, alacsonyabb hőmérsék-

letek, nagyobb tömegű hűtőközeg, a maradékhő természetes áramlással való eltávolítása, szigorúbb biztonsági előírások, jobb ember-gép kapcsolat stb. Az erőművek felépítése robusztusabb, például a reaktortartálynak nagyobb a rideg töréssel szemben való szilárdsága.

A *passzív erőművek* a biztonságot a fizika alaptörvényei-re (gravitációra, természetes áramlásra, tárolt hőre stb.) alapozzák, így az nem függ egyes biztonsági rendszerek megfelelő működésétől. (Ezt *inherens biztonság*nak is nevezzük.) Az ilyen erőművek teljesítménye 600 MW vagy kisebb. A passzív megközelítés sok alkatrészt (szelepet, szivattyút stb.) feleslegessé tesz, tehát a konstrukció lényegesen egyszerűbb, az erőmű olcsóbb és gyorsabban felépíthető. További előny, hogy az ilyen erőmű könnyebben elviseli a üzemzavarokat és a külső hatásokat.

Az *innovatív reaktorok* a biztonságot teljes egészében passzív eszközökkel érik el. Az innovatív irányzat teljesen szakít az eddigi konstrukciókkal. Némelyik elképzelés imponálóan szellemes ötlet. Ez egyben gyengéjük is, hiszen egyelőre valószínűtlen, hogy meg fognak valósulni. Ha nagy számban megindul újabb atomerőművek építése, azok valószínűleg az előbbi két csoportba fognak tartozni.

A fejlődés fontos eleme lesz a *típustervek* használata. Ilyenek hiánya elsősorban az Egyesült Államokban okozott eddig problémát. Ott ugyanis minden reaktort egyedileg terveztek meg, ami elnyújtotta az engedélyezési eljárást, továbbá nagyon gyakoriak voltak az utólag előírt módosítások. Mindez jelentősen növelte a kamatterheket, és ennek révén rontotta az atomerőművek versenyképességét. Ennek ellenkezője történt Franciaországban, ahol következetesen típusterveket alkalmaztak, amivel jelentősen lerövidítették az építés és engedélyezés idejét. Természetesen ez is jár hátrányokkal: minden utólag felismert hiányosság egyben típushiba is, amelynek a korrigálása nagyszámú erőműben igényel utólagos változtatásokat. A tapasztalat azonban a francia megközelítést igazolta. Az amerikaiak is arra fognak a jövőben törekedni, hogy az újonnan épített erőművekben a helyi sajátosságokból származó dolgok részarányát a minimumra csökkentsék.

A 21. század elejére a nukleáris technika nagykorúvá vált. Valószínű, hogy a globális problémák megoldásában nélkülözhetetlen eszközzé fog válni. Ideje lenne tehát, hogy megszűnjön az antinukleáris „szent háború”, és átadja helyét a józan és műszaki realitásokon alapuló vitának. Megoldandó probléma pedig van bőven: a hulladékok elhelyezése, az atomerőművek új generációjának a létrehozása, a meglévő erőművek élettartamának meghosszabbítása és így tovább. Mindez azonban azt igényli, hogy jöjjön a szakemberek újabb generációja, amely megőrzi és továbbfejleszti azokat az ismereteket, amelyeket elődeik létrehoztak. A fiatal generáció jogos igénye viszont, hogy tőlünk ne romokat, hanem működő eszközöket örököljenek.

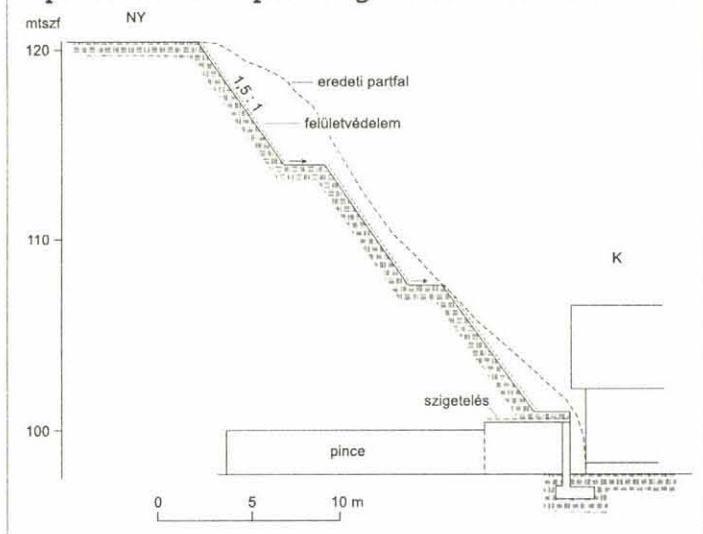
ÁDÁM ANTAL–MESKÓ ATTILA

FÖLDTUDOMÁNYOK ÉS FÖLDI FOLYAMATOK

1998-ban fogadta el a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programbizottsága a „Földtudományi kutatások a hazai környezet megismerése és megóvása érdekében” c. projektet. Ennek a kutatásnak az eredménye három kötet, amelyek közül az első a „Magyarország az ezredfordulón” (Műhelytanulmányok) c. sorozat legújabb köteteként most jelent meg „Földtudományok és a földi folyamatok kockázati tényezői” címmel. A kötetet összeállító Ádám Antal és Meskó Attila bevezetőjében összefoglalja a kiadvány és a stratégiai kutatási program legfontosabb céljait. Alább ezt tesszük közzé.

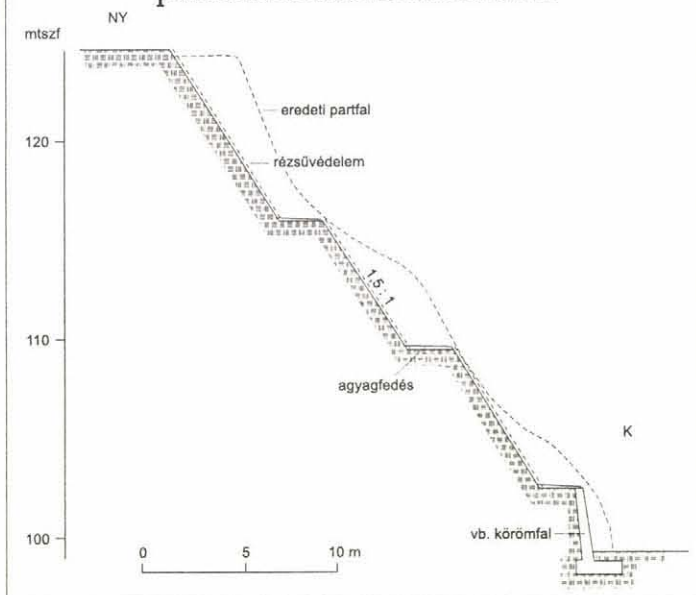
Az 1998. év végi, az 1999. és 2000. évi tavaszi áradások, belvizek, a nagyobb esőzések után kialakuló vészhelyzetek, a több tízmilliárd forintnyi kár újból felhívta a figyelmet arra, hogy a földtudomány módszereivel vizsgálható kockázatok felmérése, az állapot rögzítés és monitorozás, a felkészülés a rendkívüli meteorológiai, hidrológiai eseményekre alapvető nemzeti érdek. A kockázatok felmérése alapja a károk csökkentésének. Számos más, a földtudományt érintő további feladat is van: hulladékok, közöttük a veszélyes hulladékok biztonságos elhelyezése, régóta gondot okozó hulladéktárolók felszámolása vagy kezelése, a víz, a levegő és a talaj szennyeződése, az ezeket befolyásoló anyagáramlási folyamatok vizsgálata. A geológusok és a geofizikusok hazai társadalma ezért is örömmel fogadta, hogy az MTA stratégiai kutatásai között 1998-tól kezdve, Glatz Ferencnek, az Akadémia elnökének döntése alapján a földtudományi kutatások is helyet kaptak.

1. ábra. Felületvédelemmel ellátott lépcsőzött partfalbiztosítás pinceszigeteléssel Dunaföldváron

Az 1–4. ábra forrása: Földtudományok és a földi folyamatok kockázati tényezői. Bp., 2001. MTA, 188–189. o. Kleb Béla és Schweitzer Ferenc tanulmánya.

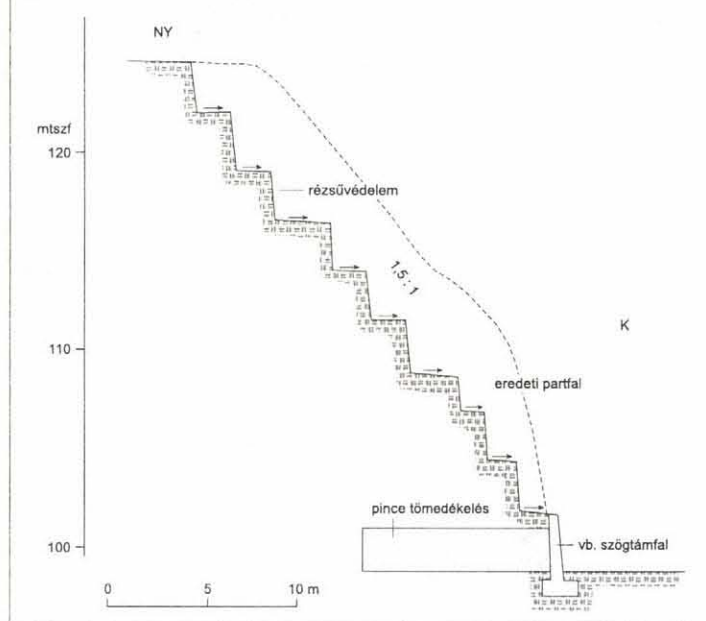
2. ábra. Felületvédelemmel ellátott lépcsőzött partfalbiztosítás Dunaföldváron

Az Ezredforduló 1998/5. számában közreadott programjavaslat három nagy kutatási területet adott meg: a hulladék elhelyezést, az anyagáramlási folyamatokat és a földi folyamatokkal összefüggő kockázati tényezőket. Ez a kötet a kockázati tényezők közül a földrengés-veszélyeztetettség meghatározásával, a talajmozgásokkal (földcsuszamlásokkal, partfalak leomlásával, üregek beomlásával, talajsüllyedéssel), végül az árvízvédelmi gátak geológiai, geofizikai értékelésével foglalkozik. Természetesen a tárgyalt folyamatok, jelenségek összefüggenek egymással. A földrengés-veszélyeztetettség például szoros kapcsolatban van az ország tektonikai szerkezetével, a kőzetfeszültségekkel. A talajmozgásokat kiválthatja és az árvízvédelmi gátak stabilitását is befolyásolhatja, sok egyéb tényező mellett, a terület földrengés-tevékenysége.

A földrengés-veszélyeztetettség a magyar társadalom előtt is ismert. Bár egy berhidai (1985) vagy egy dunaharaszti (1956) nagyságú rengés ritka jelenség hazánkban,

3. ábra. Lépcsőzött, rézsűvédelemmel ellátott partfalbiztosítás pincetömedékkel Dunaföldváron

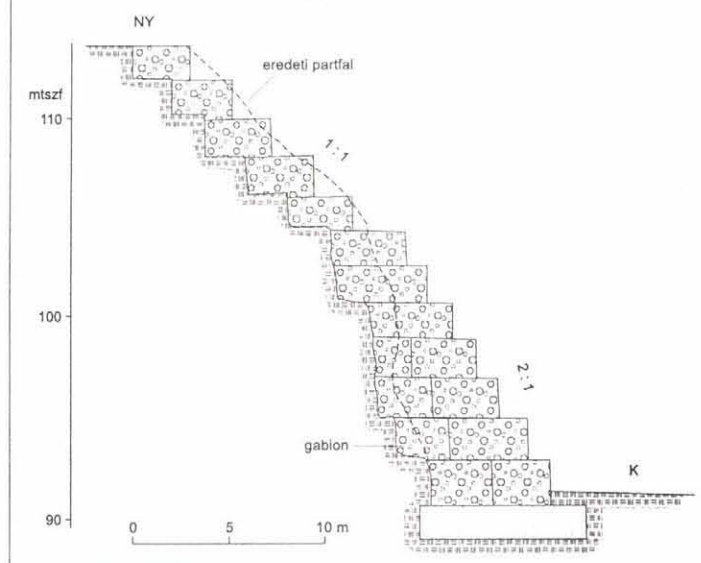
nem múlik el esztendő kisebb rengések nélkül. A hírközlő szervek pedig rendszeresen tudósítanak a világ katasztrófális, emberéletek ezreit elpusztító, csak dollármilliárdokban mérhető károkat okozó földrengéseiről, amelyek bennünk is félelmet és együttérzést keltenek. Szerencsésnek érezhetjük magunkat, hogy hazánk a kis és közepes aktivitású területek közé sorolható. Sem a műszeres regisztrálással rögzített, sem a mintegy 1500 évet átfogó történelmi feljegyzések szerint nem voltak kiemelkedően nagy, a 6,5, esetleg 7,0 magnitúdót meghaladó nagyságú rengések. Voltak azonban építményeket súlyosan károsító, különböző létesítményeket megrongáló közepes rengések (Komárom, Kecskemét stb.). A kisebb hazai rengéseket is figyelembe kell venni minden nagy létesítmény méretezésénél (atomerőmű, vízi erőmű, veszélyes hulladékok tárolója). A hazai földrengés-katalógus pontosítása, a kis- és mikrorengések folyamatos észlelése fontos feladat. Ugyancsak lényeges a tervezés, területfejlesztés, nagy létesítmények elhelyezése szempontjából a földrengést létrehozó vetődések, szeizmogén zónák felderítése. Ennek elvégzéséhez geomorfológiai, geológiai, geofizikai, a mozgások le méréséhez geodéziai és más földtudományi eredmények szintézisére van szükség. Ezért foglalkozik a deformációk és feszültségek meghatározásáról szóló fejezetek után a tektonikai blokkok meghatározásának különböző módszereivel egy különálló fejezet. A mikrorengések monitorozása a paksi atomerőmű környezetében elhelyezett lokális hálózattal és az első néhány év eredményeinek ismertetése jól illusztrálja, mekkora segítség a statisztikák pontosításában a kis rengések észlelésének lehetősége. A magyar nyelvű szakirodalomban először

foglalkozunk részletesen az indukált (emberi tevékenység vagy létesítmények hatásával kiváltott) földrengésekkel. Az utóbbi évtized eredménye a felszíni és felszínközeli rétegek földrengéshullámokat módosító hatásának vizsgálata számítógépes modellezéssel. A rétegek frekvenciától is függő átvittele lényegesen módosíthatja a megrázottságot, nélkülözhetetlen eleme a földrengés-veszélyeztetettségi vizsgálatoknak.

Évtizedek óta gondot okoznak történelmi városainkban a régen kiásott és fel nem térképezett üreg- vagy pincerendszerek, amelyek beszakadása katasztrófák forrása is lehet. Magyarországon jelenleg 260 közvetlen életveszélyt jelentő felszínmozgásos helyszínt tartanak nyilván. Ma már a geofizika rendelkezik olyan eszközökkel – például a földradar, sekély szeizmika, geoelektromosság stb. –, amelyek segítségével az üregek felderíthetők, és nagyobb elővigyázatosság, gondos építkezés mellett a baj megelőzhető.

Folytathatnánk a sort a csuszamlások tanulmányozásáról írt fejezet ismertetésével. Akik a Duna vagy a Balaton csuszamlásveszélyes magaspartjai közelében élnek, bizonyára hasznos tanácsokat kapnak az erre a területre vonatkozó leírásainkból is. Árvízvédelmi gátrendszereink hiányosságai az 1998 és 2001 között jelentkező nagy árhullámok idején nyilvánvalóvá lettek, annak ellenére, hogy hazánk területén jelentős anyagi befektetéssel és emberi összefogással, kiváló szervezéssel sikerült a szomszédos országokban történt katasztrófák megismétlődését elkerülnünk. Módszereket ajánlunk árvízvédelmi töltéseink meggyengült szakaszainak felkutatására, hogy azokat kijavítva felkészülhessünk az újabb veszélyhelyzetre. Ezek elsősorban figyelemfelhívásra szolgálnak, és ösztönözni kívánják az anyagi eszközökkel is rendelkező hatóságokat, hogy a nagyobb baj megelőzése érdekében kezdjék el a rendszeres földtani geofizikai felmérés, térképezést.

4. ábra. Gabionos partfalbiztosítás Bölcskén

KOPP MÁRIA – SKRABSKI ÁRPÁD

AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT TÁRSADALMI, MAGATARTÁSI, ÉLETMÓDBELI MEGHATÁROZÓI

Az átalakuló közép- és kelet-európai országokra az utóbbi évtizedekben jellemző morbiditási és mortalitási krízis, az ún. „közép-kelet-európai egészségparadoxon”, a magatartástudomány, a népegészségügy, az orvostudomány, a biológia számára rendkívüli új kihívást jelent. Az eddigi magyarázó hipotézisek nem alkalmasak ezeknek az igen rövid idő alatt lejátszódó egészségi változásoknak az értelmezésére, ezért fordult a legkiválóbb nemzetközi kutatócsoportok érdeklődése is az ún. „közép-kelet-európai egészségparadoxon” vizsgálata felé. Egyedülálló társadalmi-gazdasági kísérlet játszódik le régióinkban, amelynek elemzésével modellezhetjük, hogy a társadalmi-gazdasági környezet, pszichológiai, központi idegrendszeri folyamatok közvetítésével, milyen mechanizmusok révén befolyásolja egészségi állapotunkat. Az agy évtizede után ezek a kutatások lehetőséget teremtenek arra, hogy az agykutatás eredményei a klinikai orvostudományban is polgárjogot nyerjenek. „Az életminőség tényezői Magyarországon” program keretében végzett kutatási eredményekről számol be az alábbi tanulmány.

Ma Magyarországon a középkorú, 50–64 éves férfiak halálozási arányai abszolút értékben is magasabbak, mint az 1930-as években voltak. (Lásd 1. ábra.) Ez azt jelenti, hogy a modern orvostudomány valamennyi rendkívüli eredménye ellenére ma évente abszolút számban többen halnak meg ebből a korosztályból, mint akkor, amikor a tébécé pusztított, amikor még nem fedezték fel az antibiotikumokat és más rendkívül hatékony gyógyszereket és technikai eszközöket. A magyar középkorú népesség halálozási arányaihoz hasonló folyamatok játszódtak le a régió többi átalakuló országában is, azonban az 1980-as évek végéig a rosszabbodás Magyarországon volt a legkifejezettebb.

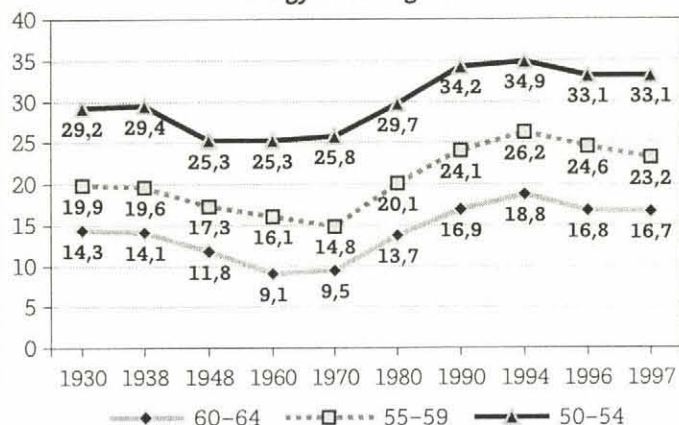
Ez a rendkívüli, idő előtti halálozás nem magyarázható genetikai okokkal, mivel a '60-as évekig a magyar halálozási statisztikák jobbak voltak számos fejlett nyugati országénál. Nem magyarázhatóak a lakosság elszegényedésével sem, mivel a legerőteljesebb rosszabbodás az 1980-as évek közepéig volt tapasztalható, 1989-ig a nemzeti össztermék jelentősen emelkedett, és a '80-as évek végéig a legszegényebb rétegek anyagi helyzete sem romlott a '60-as évekhez képest. Az egészségügyi ellátás számos mutatója szerint, például a születés körüli, illetve az időskori halálozásban ebben az időszakban jelentős javulás mutatható ki, tehát az egészségromlás, legalábbis a felületi jellemzők szintjén, nem magyarázható az egészségügyi ellátás rosszabbodásával sem.

Az ismert, igen nagy népegészségügyi jelentőségű önkárosító magatartásformák, a dohányzás, a kóros alkoholfogyasztás, egészségtelen táplálkozás változásai nem elégségesek ennek az ún. közép-kelet-európai egészségparado-

xonnak a megértéséhez, egyrészt, mivel a rosszabbodásnak statisztikailag csak bizonyos hányadát, mintegy 40%-át magyarázzák, másrészt alapvető kérdés az is, hogy milyen pszichológia, motivációs és társadalmi tényezők vezetnek az önkárosító magatartásformák gyakoribbá válásához.

A középkorú népesség körében igen jelentős eltérés van a különböző társadalmi-gazdasági rétegek halálozási arányai között, ez a különbség elsősorban a férfiakra jellemző. Mackenbach és munkatársainak vizsgálatai szerint az iskolázottság szerinti halálozási hányados a magyar férfiak között lényegesen magasabb, mint Európa más országaiban. Az érettséginel alacsonyabb végzettségű, 74 évnél fiatalabb férfiak halálozási aránya 1,78-szor magasabb, mint a maga-

1. ábra. 1000 megfelelő korú férfira jutó halálozás Magyarországon

Forrás: Demográfiai évkönyv, 1997

sabb végzettségűeké, ehhez hasonló eltéréseket csupán a Cseh Köztársaságban mutattak ki, ezzel szemben a középkorú nők között ez az iskolázottság szerinti halálozási különbség csupán 1,28-szoros.

A paradoxon másik jellemzője, hogy a társadalom mélyreható átalakulásával párhuzamos egészségromlás régióink valamennyi országában lényegesen nagyobb mértékű a középkorú férfiak között, mint a nők esetében. A társadalmi-gazdasági környezet és az egészségi állapot összefüggéseinek megértésében tehát a viszonylagos társadalmi-gazdasági lemaradás és a nemi különbségek vizsgálata alapvető, hiszen a környezeti hatások másként befolyásolták a különböző társadalmi rétegek, illetve a férfiak és a nők egészségi állapotát.

Önmagukban a stresszhelyzetek nem károsítják az egészséget, ha úgy érezzük, eredményesen tudunk megküzdeni a kihívásokkal, sőt ez a testi és a személyiségfejlődés alapja. A nehézségek, az újszerű helyzetek akkor vezetnek egészségkárosodáshoz, ha nem ismerjük a megoldás módját, ha túl sok és megoldhatatlannak tűnő nehéz helyzet elé kerülünk, ha az a társadalom, amelyben élünk, kiszámíthatatlannak, kaotikusnak, kontrollálhatatlannak tűnik és nincsenek eszközeink az elviselhetetlennek érzett helyzet megoldására. Ez az életérzés, ha tartósan fennáll, depressziós lelkiállapothoz vezet. Számos vizsgálat bizonyította, hogy átalakuló társadalmi feltételek között rendkívüli mértékben nő a depressziós tünetegyüttes gyakorisága, tehát a biológiai tényezők mellett a *depressziós, reménytelen lelkiállapot* igen szorosan összefügg társadalmi hatásokkal, illetve az egyes társadalmi csoportok és a személy megbirkózási képességeivel.

Veszélyeztető pszichoszociális tényezők

A bizonyítékokon alapuló orvoslás, tehát az egyértelműen bizonyítható mechanizmusok, hatékony terápiás, megelőzési módszerek felismerése talán sehol sem olyan fontos, mint a pszichoszociális tényezőkkel kapcsolatban, a kérdéskör rendkívüli összetettsége miatt. Ma már igen alapos összefoglaló tanulmányok jelentek meg arról, hogy elsősorban a szív- és érrendszeri megbetegedések esetében, de az összhálozás szempontjából is, mely pszichoszociális tényezők kockázati szerepe bizonyítható, illetve arról is, hogy milyen pszichoszociális beavatkozásoktól, intervencióktól várható eredmény.

Hemingway és Marmot kutatásai szerint egyértelműen bizonyított, hogy a depresszió és szorongás független szív-érrendszeri rizikófaktor, 11 követéssel vizsgálat közül valamennyi egyértelműen ezt mutatja. A további pszichoszociális tényezők, amelyeknek hatása bizonyítható, szintén elsősorban a depresszió közvetítésével fokozzák az életkori veszélyeztetetettséget, ilyen tényezők a munkahelyi kontroll

A „jó” és a „rossz” koleszterin

A koszorúér-betegségekről biztosan tudunk sok dolgot. Az egyik legfontosabb tudásanyag az, hogy tudjuk, mely kockázati tényezők kapcsolatosak a koszorúér-betegség kialakulásával: vannak *nem befolyásolható* kockázati tényezők, mint életkor, nem, genetikai tényezők és vannak *befolyásolható* kockázati tényezők, mint dohányzás, magas vérnyomás, cukorbetegség, elhízás stb.

A befolyásolható kockázati tényezők közül talán a legfontosabb a magas vérkoleszterin-tartalom. A különböző koleszterinfrakciók közül a legfontosabb – azaz leginkább atherogén – az LDL (low-density lipoprotein) koleszterin. Van úgynevezett jó koleszterin is, a HDL (high density lipoprotein) koleszterin. A leggyakrabban olyan betegekben alakul ki koszorúér-betegség, akikben a HDL alacsony, az LDL pedig magas. A kettő aránya adja az atherogén-indexet.

Amikor meg akarunk előzni egy koszorúér-betegséget, vagy egy beteg esetében azt szeretnénk, hogy a már kialakult koszorúér-betegség progresszióját megállítsuk, akkor igyekszünk emelni a HDL szintet (erre legjobb módszer a fizikai aktivitás fokozása) és csökkenteni az LDL koleszterinszintet, amit diétával és különböző gyógyszerekkel (Mevacor, Zocor, Lescol – összefoglaló néven statin típusú szerek) eredményesen el lehet érni.

Ha *statinokkal* kezeljük a szívbetegeket, akkor bizonyítottan elérhetjük nemcsak azt, hogy a beteg kóros laboratóriumi értékei javuljanak, hanem azt is, hogy a betegek kisebb része kapjon infarktust, kevesebben haljanak meg, kevesebben kerüljenek kórházba anginás panaszok miatt. Ezért szinte valamennyi koszorúér- és cukorbeteg esetén meg kell határozni a vér összkoleszterin, LDL és HDL koleszterintartalmát, és ha kóros értéket találunk, akkor szükséges ezeknek a (meglehetősen drága) gyógyszereknek hosszú távon való alkalmazása. A kerekített célértékeket a betegek is meg tudják jegyezni: 5-3-1. Azaz az összkoleszterin 5,0 mmol/lit, az LDL-koleszterin 3,0 mmol/lit alatt, a HDL-koleszterin 1,0 mmol/lit felett legyen.

Az elmúlt évben az Orvosi Hetilapban közzétűnk egy összeállítást arról, hogy a magyar betegeket a magyar orvosok többnyire jó gyógyszerekkel, megfelelő adagokkal kezelik, de néhány kivételt is találtunk, így pl. éppen azt, hogy *a statinokat sokkal kisebb arányban kapják a magyar betegek, mint külföldön*. Feltételezhető, hogy a magyar koszorúér-betegek életkilátásai azért is rosszabbak, mint Nyugat-Európában, mert ezeket a szereket ritkábban alkalmazzuk idehaza.

Eddig arról szöveztünk, hogy mi okozza a koszorúér-betegség kialakulását. Sokat tudunk arról is, hogy a betegeknek milyen a prognóza, ha már egyszer kialakult a koszorúér-betegségük. EKG, laboratóriumi vizsgálatok, izotópvizsgálatok segítségével meg tudjuk állapítani, hogy károsodott-e a szív pumpafunkciója. Terheléssel vizsgálatokkal meg tudjuk határozni, hogy a nyugalomban panaszmentes betegnek milyen a terhelhetősége, koszorúérfestéssel, hogy milyen anatómiai oka van a vérhiányos állapotnak.

Mindezek alapján ki tudjuk választani, hogy melyik betegnek milyen gyógyszeres vagy egyéb kezelésre, pl. ballonkatéteres tágtításra vagy koszorúérműtételre van szüksége. A prognózis megítéléséhez sokféle módszer sokféle eredménye használható fel. A koszorúér-betegség súlyos állapotaiban *gyulladásos tünetek* is fellépnek, sőt az is lehet, hogy a gyulladásnak szerepe van a betegség kialakulásában is. A gyulladás jelenlétét, laboratóriumi mérésekkel lehet igazolni. Az oxidált LDL magas szintje minden bizonnyal a gyulladásos folyamat következtében alakul ki. Az oxidált LDL antigénként aktiválja a szervezet immunrendszerét. Ilyen magas oxidált LDL-szintet a japán kutatók azokban a betegekben találtak, akiknek a közelmúltban volt szívinfarktuszuk, illetve gyakrabban volt mellkasi fájdalmuk. Már eddig is többféle antigén vonatkozásában sikerült kimutatni, hogy infarktusos vagy súlyos, instabil anginas betegeknek magasabb a vérszintjük, mint az egészségeseknek.

Keltai Máttyás dr.

HALÁLOZÁS A LEGGYAKORIBB HALÁLOKOK SZERINT (10 EZER LAKOSRA SZÁMOLVA)			
Megbetegedések	1984	1995	A változás iránya és aránya (bázis: 1984; %)
A keringési rendszer betegségei	73,3	72,1	csökkenés: 2,4
Daganatok	26,9	32,5	növekedés: 20,8
Az emésztőrendszer betegségei	7,7	11,6	növekedés: 49,4
Baleset, mérgezés, erőszak	11,8	11,1	csökkenés: 5,9
A légzőrendszer betegségei	7,2	6,3	csökkenés: 12,5
Összes többi halál	9,9	8,6	csökkenés: 13,2
Összes halálozás	136,8	141,8	növekedés: 3,6

Forrás: Egészségügy Magyarországon. Bp., 2001. Stratégiai Kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, 146. o.

hiánya, a társas támogatás hiánya és az ellenséges beállítottság. Az ellenséges beállítottság ellentéte a bizalom, amely az ún. társadalmi tőke legfontosabb mutatója. Kawachi I. és Kennedy, B. P. vizsgálatai egyértelműen bizonyítják, hogy az USA államaiban a *társadalmi tőke* igen jelentős egészségi védőfaktor, ha valamennyi egyéb veszélyeztető tényező szerint korrigálták az adatokat, a társadalmi tőke alacsonyabb foka a halálozási arányok igen jelentős előrejelzője.

Öt hosszú távú követéses vizsgálat eredményei szerint, a vizsgálat kezdetén kardiovaszkuláris megbetegedésben nem szenvedő, ám depressziós személyek infarktusos halálozási valószínűsége súlyos depresszió esetén négyszeres, enyhe depresszió esetén kétszer magasabb volt, abban az esetben is, ha az adatokat az egyéb kockázati tényezők szerint standardizálták. Tehát a tényleges kockázat lényegesen magasabb, mivel a depresszió fokozza az ismert, egyéb veszélyeztető tényezőket, a dohányzás, kóros alkoholfogyasztás, stressz-táplálkozás gyakoriságát is. Nem csupán a diagnosztizált depressziós megbetegedés, hanem a megfelelő klinikai skála alkalmazásával megállapított kóros mértékű depressziós tünetegyüttes is független veszélyeztető faktor. Érdekes módon, valamennyi vizsgálat azt mutatja, hogy a depresszió súlyosabb kardiológiai következménnyel jár a férfiak, mint a nők esetében. A National Heart, Lung and Blood Institute (1998) összefoglaló tanulmánya szerint a depresszió mellett az ún. vitális kimerültség is független kardiovaszkuláris kockázati tényező.

A depresszió kockázati szerepe további megbetegedések esetében is jelentős, így a daganatos megbetegedések körlefolrásának súlyosbításában, diabetesben, immunológiai zavarokban, az öregedés folyamatában. Szintén bizonyított a csontok ásványianyag-sűrűsége és a depresszió közötti összefüggés, azaz az osteoporózis-veszélyeztetettség fokozódása, amely jelenséget Holló István írta le először nemzetközi folyóiratban.

A depresszió legjobb állatkísérletes modellje a tanult tehetetlenség, a kontrollvesztés, ami bizonyítottan igen mélyreható neurotransmitter, neuropeptid és következményes szomatikus elváltozásokkal és szabályozási zavarokkal jár.

A WHO-előrejelzések szerint a 2000 utáni évtizedben az egészségügy legsúlyosabb problémái a pszichiátriai, pszichológiai megbetegedések, ezen belül is a depresszió és következményei lesznek. A WHO és a világbank elemzése szerint ma a világon a 15-től 44 éves korosztályban a depressziós megbetegedések önmagukban a legnagyobb mértékben járulnak hozzá betegségek okozta veszteségekhez, amelyet a megbetegedések és halálozás okozta évvesszteséggel, az ún. DALY-val (Disability Adjusted Life Years) mérhetünk. Összességében a 15-44 éves korosztályban a *valamennyi megbetegedés által okozott veszteség 30%-a származik a lelki egészség zavaaraiból*, ez az arány ötször nagyobb, mint a szív-érrendszeri megbetegedések által okozott kiesés, és hét és félszer több, mint a daganatos betegségek következményei.

A viszonylagos társadalmi-gazdasági lemaradás mint egészséget veszélyeztető tényező

Az utóbbi évtized talán legfontosabb népegészségügyi felismerése, hogy a civilizált országokban alapvető egészségügyi veszélyeztető tényező a társadalmon belüli viszonylagos szociális-gazdasági lemaradás. Ha a halálozási és megbetegedési adatokat a hagyományos kockázati tényezők, mint a dohányzás, elhízás, mozgásszegény életmód szerint korrigáljuk, ezeknél sokkal lényegesebb szerepet játszik a viszonylag rosszabb szociális helyzet. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy Angliában több évvel korábban hal meg egy segédmunkás, mint a diplomás, még akkor is, ha nem iszik, dohányzik többet. Michel Marmot és munkatársainak vizsgálatai a legismertebbek, ahol angol közalkalmazottak között mutatták ki, hogy az alkalmazási szint igen szoros, fordított kapcsolatban áll a halálozási arányokkal, valamint elsősorban a koszorúér-megbetegedések és az angina, EKG-val kimutatható ischemia és a krónikus nem fertőző légúti megbetegedések gyakoriságával. Ezek a különbségek azonos országokon belül és nem országok között mutathatóak ki. Míg a fejlődő országok esetében az egészségi állapot a nemzeti jövedelemmel arányosan növekszik, a fejlett (OECD-) országokban minél nagyobbak az országon belüli jövedelem, illetve szociális különbségek, annál magasabbak a halálozási arányok. Mivel a modern nyugat-európai társadalmak megfelelő táplálkozási feltételekről, lakásviszonyokról és orvosi ellátásról gondoskodnak az egész társadalom számára, felvetődik a kérdés, mi lehet az oka, hogy a viszonylag rosszabb szociális-gazdasági helyzet mégis igen jelentős független egészségi kockázati tényező?

A viszonylagos társadalmi-gazdasági lemaradás számos vizsgálat szerint súlyosabb következményekkel jár a férfiak, mint a nők esetében, különösen régiókban igen jelentősek ezek a nemi különbségek.

Társadalmi, pszichés tényezők és egészségi állapot a magyar népesség körében

Saját, a magyar népesség körében végzett országos reprezentatív felméréseink eredményei szerint 1988-ban a 16 év feletti népesség 7,5%-a panaszkodott közepesen súlyos és súlyos depresszióról, amely már klinikai depressziónak felel meg. Ugyanezzel a kérdőívvel 1995-re a megkérdezettek 13,5%-a panaszkodott közepes vagy súlyos depresszióról.

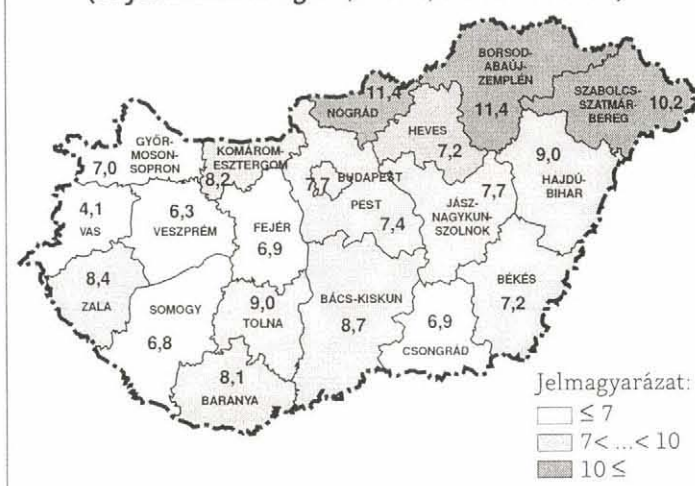
1995-re a depresszióértékek 45 év alatt kismértékben javultak, 45 év felett jelentősen emelkedtek. Az iskolázottság a depressziós tünetegyüttes gyakoriságának és súlyosságának igen fontos szociális meghatározója. 1995-ben a nyolc osztályt vagy kevesebbet végzettek 26,4%-a volt klinikailag is depressziósnak tekinthető, míg a felsőfokú végzettségűek között ez az arány 6%, az érettségizettek között 7,5%.

A depressziós tünetegyüttes súlyossága igen jelentősen különbözik az ország megyéi között. Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyékben a depressziós tünetegyüttes átlagértéke meghaladja az enyhe depresszió határértékét, míg a nyugat-dunántúli megyékre lényegesen alacsonyabb értékek jellemzőek. (Lásd 2. ábra.) Az ország kettészakadása tehát lelki egészség szempontjából is kimutatható. A férfiak megyénkénti standardizált halálzási arányainak különbségei igen hasonló képet mutatnak.

Többváltozós elemzések eredményei szerint a férfiak megyék közötti halálzási különbségeinek 78,6%-át magyarázza a GDP különbsége, a depresszió és a megyén belüli jövedelmi különbségek, míg a nők halálzási különbségei ezekkel a tényezőkkel nem mutatnak szignifikáns kapcsolatot.

A depressziós tünetegyüttes legfontosabb meghatározói az ellenséges beállítottság, a munkahelyi kontroll hiánya és a társas támogatás alacsony foka. Az észlelt társas támogatás és a munkahelyi kontroll érzése, tehát az, hogy tudjuk-e befolyásolni, hogy mi történik a munkahelyünkön, 1988 és 1995 között rendkívüli mértékben csökkent.

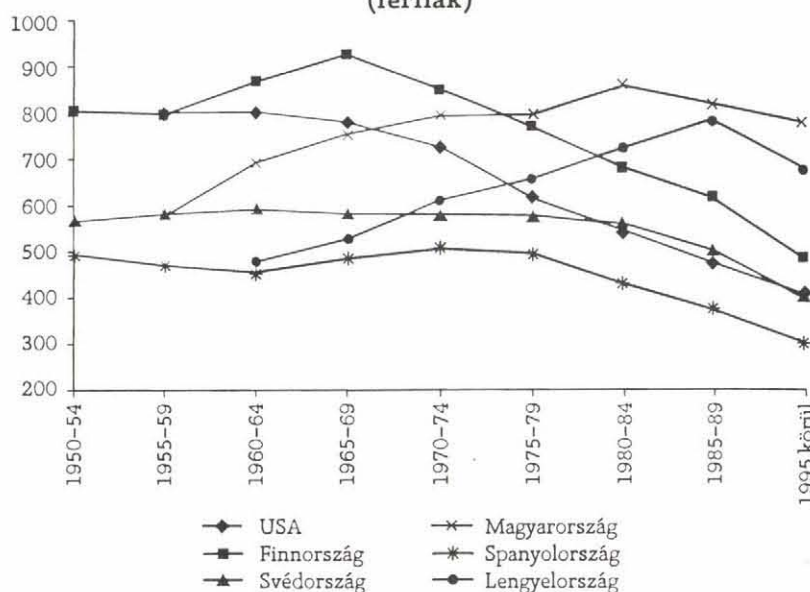
2. ábra. A depressziós tünetegyüttes pontszámátalaga megyék szerint 1995-ben
(teljes minta átlaga: $8,14 \pm 0,085$ N = 12 477)

Fontos hangsúlyozni, hogy az a közkeletű állítás, miszerint a magyar depressziós nép, nem igaz. Sokkal inkább jellemző az igen nagy teljesítményigény, teljesítménymotiváció megléte. Ha a teljesítménymotiváció nem tud megfelelő irányt találni, akkor a személy úgy érzi, hogy értéktelen, alacsony az önbecsülése, egész életét kudarcnak minősíti, emiatt depresszióssá, tehetetlenné válhat, különösen, ha az egyén önértékelésében a külső eredmények, az anyagi előrelépés a legfontosabb érték.

Vizsgálataink eredményei szerint a viszonylag rosszabb szociális-gazdasági helyzet nem önmagában, csupán a de-

3. ábra. A keringési rendszer betegségeinek életkorra sztenderdizált, 100 ezer főre eső halálzási aránya néhány országban 1950 és 1995 között (férfiak)

Forrás: Egészségügy Magyarországon. Bp., 2001. Stratégiai Kutatások az MTA-n, 354. o.

pressziós tünetegyüttes közvetítésével eredményez magasabb megbetegedési arányokat. Tehát nem önmagában a nehéz szociális helyzet, hanem a viszonylagos lemaradás *szubjektív átélése* a leglényegesebb egészségügyi veszélyeztető tényező. A saját rosszabb anyagi helyzet, az alacsonyabb jövedelem 1988-ban a férfiak esetében rosszabb egészségi állapottal és súlyosabb depressziós állapottal járt együtt, míg a nők esetében 1988-ban a saját jövedelem nem járt együtt sem rosszabb egészségi állapottal, sem magasabb depresszióértékekkel. Számos nemzetközi vizsgálat eredményeivel összhangban a jövedelmi lemaradás a férfiak számára sokkal jelentősebb pszichés és következményes egészségi veszélyeztető tényező, mint a nők esetében. Az etológiából jól ismert jelenség, hogy a dominancia-sorrendben való lemaradás a hím állatok számára rendkívül fontos egészségi kockázati tényező és humán vizsgálatok is hasonló eredményeket mutatnak. Ez a jelenség az átalakuló társadalmakban az aktív korú férfiak veszélyeztetettségében jelentős tényező.

Önrontó kör kialakulását feltételezhetjük a viszonylag rosszabb szociális-gazdasági helyzet és a depressziós tünetegyüttes között, ami együttesen jelentős oki szerepet játszik a magasabb morbiditási (megbetegedési) és halálozási arányok hátterében. Nem önmagában a rossz szociális-gazdasági helyzet, hanem a viszonylagos lemaradás a leglényegesebb tényező, hiszen az egységesen alacsony élet-színvonal mellett a '70-es évekig a magyar egészségügyi statisztikák lényegesen jobbak voltak Európa más országhoz viszonyítva.

A civilizáció kettős hatása

Miközben a modern társadalomban életfeltételeink sok szempontból jelentősen javultak, éppen a személyiség fejlődése szempontjából nélkülözhetetlen anya-gyermek kapcsolat, a tágabb család szociális mintái, az értékek átadásának rendje alapvetően sérült. Mindehhez a felgyorsult élettempó, a kiszámíthatatlan környezeti változások társulnak, így érthető, hogy valamennyi civilizált országban jelentősen megnőtt a szorongásos, depressziós tünetektől szenvedők aránya. Az ember számára az önkényeskedő munkahelyi főnök, a fenyegető munkanélküliség, egy tartósan megromlott kapcsolat, házassági válság a tanult tehetetlenség állapotához vezethet, ha nincsenek megfelelő megküzdési készségei. Az ember és környezete közötti egyensúly megteremtésében a nehézségekkel való megbirkózás szempontjából az értékrend alapvető, hiszen minden élethelyzet megoldását céljainkhoz viszonyítjuk. Ha a társadalom széles rétegei számára az anyagi előrejutás alapvető célja, értékévé válik, az ezzel kapcsolatos frusztrációt kudarcként élik át. A nemi szerepelvárások ebben a tekintetben igen különbözőek, az anyagi sikeresség a mi régióinkban még elsősorban a férfi

önértékelés alapvető jellemzője, bár az utóbbi évtizedben ebben a tekintetben jelentős változás tapasztalható. A tradicionális társadalmi viszonyok és értékrend átalakulása egyre csökkenti a nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások különbségeit, a nyugati, elsősorban a skandináv modellhez hasonló változásokat tapasztalunk Magyarországon is.

Az ember és környezete közötti egyensúly megbomlásából, a megbirkózási képességek zavarából eredő tünetek, panaszok kezelésére az egészségügy mai szervezete nem készült fel eléggé, annak ellenére, hogy a betegek jelentős hányada ezek miatt a panaszok miatt keresi fel az orvost. A lelki egészség megőrzésére alkalmas magatartásorvoslási rendszer a mai magyar egészségügyben igen szegényes. Ez a hiányosság annál is fájóbb, mivel a bio-pszichoszociális szemlélet legismertebb megalapozói magyarok, mint Selye János, Franz Alexander, Ferenczi Sándor, Bálint Mihály.

1999-ben az Európai Unió akkori elnökségét betöltő finn kormány új programot kezdeményezett az uniós országaiban a „Lelki egészség megőrzése és a szociális befogadás” címmel. A zárónyilatkozatban külön kiemelték, hogy a bővítéssel kapcsolatban, a belépő országok lelki felkészítése az uniós tagságra különösen fontos, hiszen ezek a problémák a legnagyobb súllyal éppen a közép-kelet-európai országokban jelentkeznek. A csatlakozásra váró országok, így Magyarország aggasztó egészségügyi helyzete ellentétes az uniós országok trendjeivel. Ma mind az európai népegészségügyi ajánlások, mind az USA Healthy People 2010 alapvető célkitűzésként jelölik meg a leszakadó rétegekben a megküzdési készségek erősítését, ami az egészségmegőrzés, megelőzés alapvető feltétele.

A modern orvoslás bio-pszichoszociális szemlélete értelmében az egészség fogalma nem csupán a testi egészséget jelenti, hanem azt, hogy a három rendszer, a szociális, a pszichológiai és az élettani állandó, folyamatos kölcsönhatásban van egymással. Az elmúlt évszázad hatalmas technikai eredményein alapuló bio-medikális orvosi szemlélet hajlamos elfelejtkezni erről az összefüggésről, annak ellenére, hogy a társadalom „egész”-ségét tudományosan csak ilyen megközelítésben vizsgálhatjuk, és a hatékony beavatkozás alapja is ez a szemlélet.

Bár a fenti összefüggés általában is igaz, nem minden korban és társadalmi környezetben azonos a különböző tényezők jelentősége. A viszonylag stabil, nagy társadalmi megrázkódtatásokat át nem élő társadalmakban nem annyira jelentős a szociális tényezők szerepe, és az ezekkel való pszichológiai megbirkózás képessége az egészség megőrzésében, mint egy olyan régióban, amilyen az utóbbi évtizedekben a magyar és a többi közép-kelet-európai, illetve kelet-európai társadalom. Ezért állnak szinte tanácstalanul a hagyományos népegészségügyi, orvosi szemlélet képviselői a régióinkban tapasztalható egészségügyi helyzettel szemben.

ENYEDI GYÖRGY

TÁJAK, RÉGIÓK, TELEPÜLÉSEK MAGYARORSZÁGON

Az MTA elnöke az 1997. decemberi közgyűlésen jelentette be: a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programtanácsa állást foglalt amellett, hogy a millennium alkalmából kezdődjék meg Magyarország és népei 7 kötetben megjelenő leírása. A hét kötet a stratégiai kutatások keretében elkészült kötetekre, illetve tanulmányokra épül. 1998-ban folytak – az elnök előterjesztései alapján – az előkészítő viták, 1999 tavaszán rögzültek a szervezeti keretek, 1999 júliusában összeállt a szerkesztők, szerzők csapata, 1999 szeptemberére elkészültek a részletes tematikák. Az Ezredforduló 1999/5. számában közöltük az első – a hét kötetre vonatkozó – tervezetet, majd az 1999/6. számtól kezdődően néhány kötet tartalomjegyzékét. Ezzel kívántuk bemutatni közönségünknek a vállalkozás jellegét. (1-1 kötet terjedelme 60 ív.)

2000-ben – többszöri átdolgozás után – elkészült az első kötet (A magyar föld leírása) kézírata, s remélhetően 2002 májusára megjelenik. Időközben a második (Magyarország növény- és állatvilága) és most a harmadik kötet (Népesség és település) kézíratai kerültek a sorozatszerkesztő kezébe.

Az alábbiakban közöljük Enyedi György bevezetőjét, melyet a harmadik kötethez készített.

A „Magyarország az ezredfordulón” című sorozat jelen – „Magyarország földje” és „Magyarország élővilága” című kötetek után sorrendben a harmadik – kötete azokat a kereteket ismerteti, amelyek között a magyar társadalom él, gazdálkodik, működik. A cím – Tájak, régiók, települések – háromféle keretre utal. Az első, a táj a társadalom természeti földrajzi környezetét jelenti, az átalakított, használt környezetet, mely ugyan a használat során módosult, ám erőforrásaival, fizikai tulajdonságaival maga is formáltaformálja a gazdaság irányát, a települések elhelyezkedését vagy a más országokkal való kapcsolatokat. A második, a régió: gazdasági-igazgatási szervezet. A gazdasági tevékenység, az üzleti szolgáltatások, a kulturális gazdaság spontán módon formálódó térbeli hálóját, amelyre egy tervezett, kijelölt közszolgáltatási-közigazgatási területi rendszer települ. A harmadik térbeli keret pedig a település, épített környezetével, intézményeivel, helyi társadalmával. Az a térkeret, amelyet mindenki érzékel, amelyben mindennapi életünk folyik, s amelyen belül megrajzolhatók a munkába és iskolába járás mindennapi, a vásárlások, a szórakozás, a barátok felkeresése, a templomba járás ritkábban jelenlevő térpályái.

Ezt a három térkeretet persze csak a kutatók választják szét, mivel vizsgálatuk eltérő módszereket kíván. A valóságban egyszerre vagyunk jelen tájban, régióban, településen, a társadalom működésében egyidejűleg vannak jelen a környezeti, nagytérési és helyi hatások. E hatások számbavétele segít megérteni, hogy miért eltérő az életmód, a kultúra összetétele, a gazdaság teljesítőképessége, a családok értékrendje kis területű hazánk különböző vidékein. Azért, mert e különböző területek táji-települési erőforrásai, lehetőségei és korlátai eltérő alkalmazkodást vártak el a helyi társa-

AZ 1990 ÉS 1998 KÖZÖTTI NÉPESSÉGSZÁM-VÁLTOZÁS
„NYERTESEI” ÉS „VESZTESEI”

Települések	Lakosságszám 1990	Lakosságszám 1998	Változás %
Növekvő létszámú városok			
1. Zalakaros	1 041	1 438	38,1
2. Erd	43 327	50 080	15,6
3. Szentendre	19 351	22 235	14,9
4. Budaörs	19 820	22 726	14,7
5. Fertőd	2 688	3 079	14,5
6. Szigetszentmiklós	19 372	22 019	13,7
7. Gyál	17 641	19 661	11,5
8. Pilisvörösvár	11 067	12 140	9,7
9. Nyíradony	6 988	7 656	9,6
10. Pécel	10 751	11 764	9,4
Csökkenő lélekszámú városok			
1. Sátoraljaújhely	19 105	17 309	-9,4
2. Mezőhegyes	7 100	6 358	-10,5
3. Pétervására	2 611	2 334	-10,6
4. Miskolc	196 442	173 629	-11,6
5. Battonya	7 385	6 481	-12,2
6. Nagyatád	14 034	12 112	-13,7
7. Csepreg	3 935	3 327	-15,5
8. Rétság	3 572	2 857	-20,0
9. Várpalota	26 928	21 304	-20,9
10. Tokaj	4 217	3 358	-21,3
Forrás: Magyarország települései c. fejezet (Beluszky Pál)			

dalomtól, történelmük során eltérő esélyeket is adtak az ott élőknek.

A különbségek egy része hátránnyként jelentkezik: a kedvezőtlen földrajzi fekvés, a rossz termőképességű talajok vagy a városok hiánya korlátozza a gazdaság lehetőségeit, s ezzel kedvezőtlené teszi a foglalkoztatási és jövedelmi viszonyokat is. A hátrányos helyzet a társadalom szerkezetét is károsítja, a tanult fiatalok elvándorolnak, a települések népessége elöregszik, a munkaképes korúak képzetlenek, tudásalapú gazdaságot nem tudnak működtetni. A hátrányok így módon halmozódnak, s csak nehezen-lassan módosíthatók: a „gyors felzárkóztatásra” a „különbségek kiegyenlítésére” vonatkozó gyakori politikai ígéretek megalapozatlanok. A különbségeket – benne a hátrányokat – nem a politika hibái hozzák létre, hanem a gazdaság szabályos működése: a politika – a településfejlesztési politika – arra vállalkozhat, hogy a társadalom által elfogadhatatlannak tartott hátrányokat mérsékelje. Egy felzárkóztatási program is lehet sikeres, de csak hosszú idő múlva, nem kormányzati ciklusok, hanem generációk időléptékével mérve.

Másfelől a területi különbségek értékét is jelentenek. A tájak sokszínűsége nemcsak különböző gazdasági erőforrásokat nyújt, de a kultúra sokszínűségét, a települési közösségek eltérő területi berendezkedését, a helyi társadalom különböző működési módját is magával hozza. A természeti táj nemcsak gazdasági erőforrás, hanem lenyomatát ott hagyja gondolkodásunkon, a környezethez való alkalmazkodási eljárásokon – de még esztétikai foglaimainkon, a távolság érzékelésén, a helyi kultúrák formáin is. „Szép vagy Alföld, legalább nekem szép” – ismeri el Petőfi, hogy míg neki, az alföldi embernek a tágasság, a felszín apró változásai a szépek, addig a dunántúli ember a felszín mozgalmasságát, a láthatóhatárra kirajzolódó hullámzó dombvonulatokat kedveli.

Magyar táj – a társadalom szemével

Könyvünk első része a *magyar tájakat* mutatja be, nem a természeti földrajz alaposságával (ezt megteszi majd könyvsorozatunk első kötete), hanem a bennük élő társadalom „szemével” tükrözve hasznát, szépségét, történelemformáló szerepét. Nem lehetünk nagyon részletezőek, négy nagytájra osztjuk az ország területét: az Alföldre (egymaga az országterület csaknem felét jelenti), a Kisalföldre, a Dunántúlra és az Északi-középhegységre. Az országhatár mindegyik tájat metszi, mindegyik folytatódik a szomszédos országokban, mely a szomszédos területek hasonlóságát is magyarázza, s a reménybeli jövőben a határokon átnyúló gazdasági/társadalmi szálak szövését is megkönnyíti.

A tájformáló elemek e nagytájakon belül is változatosak – számos kis- és középtáj mutat markáns sajátosságokat. E tájformáló elemek elsődlegesen a természeti erőforrások,

melyek az emberi betelepedés mértékét, az emberi tevékenység jellegét határozták meg, szerepet játszanak a helyi kultúra formálásában. A legfontosabb a földhasználat – szántó- és erdőgazdálkodás, legeltetés, szőlő- és gyümölcs-termesztés – módja volt, azután a bányakincsek előfordulása, újabban pedig a használatában korlátozott, kímélt természet egészségi, esztétikai, kulturális értéke. A földrajzi fekvés szélességi és hosszúsági fokokkal pontosan meghatározható topográfiai adat, emellett kifejezhet gazdasági előnyt, geopolitikai hátrányt, egy nagyobb térségbe való betagozódás esélyét vagy periférikus helyzetet.

Az emberek téridentitása – egy adott térséggel való azonosulása – a településükkel, a közvetlen élettapasztalatokat nyújtó kistájjal a legerősebb. Nemigen vallja senki, hogy ő dél-dunántúli, de azt igen, hogy sellyei vagy göcseji. S amikor valaki göcsejinek vallja magát, ez nem egyszerűen helymeghatározás, hanem azonosulás egy sajátos természeti tájjal, a táj sok generáció által megélt történelmével, faluja/városa településképeivel, szokásaival és értékrendjével, a helyi társadalomban elfoglalt helyével, a helyi kultúrával. Mindez független az éppen érvényes közigazgatási vagy statisztikai számbavételi egységektől, a megélt tér élménye nem reflektál a tér mesterséges felosztásaira. A tájak határa ezért soha nem pontos, hiszen nem esnek egybe a talajföldrajzi és nép-rajzi határok és főleg sokfélék a helyi társadalom tagjainak érzében és szívben élő határai.

Viták a régiók szerepéről

A *második térkeret: a régió*. A tájhoz hasonlóan ez is a földfelszín egy körülhatárolt része, ám az elhatárolásnak nem a természeti-történelmi elemek, hanem államszervezési elvek adják meg alapját. A régió a geográfiában régi fogalom, a hazai közbeszédben azonban új keletű – az országterület régiókban történő hivatalos törvénybe foglalt felosztása az 1990-es évek „terméke”. (Az 1970-es évektől a távlati gazdasági tervezés alkalmazott – akkor tervezési-gazdasági körzetnek nevezett – régiókereteket.) Közbeszéd tárgyává pedig azért vált, mert az Európai Unióban a régiók (tehát a nemzetállamon belüli területi egységek) szerepe igen erős, gyakran olvashatunk a „régiók Európájáról”, a regionális gazdasági egyenlőtlenségek mérséklésére tett jelentős – pénzben is jelentős – erőfeszítésekről. A régiók hazai szerepe körül sok a vita, könyvünk alapos kutatások eredményét ismerteti (ami, mint minden tudományos eredmény, tovább vitatható). A viták és bizonytalanságok alapja az, hogy a régiók léte, határai, az államon belüli szerepe hazánkban bizonytalan. Hazánkban *nincs regionalizmus* abban az értelemben, hogy nincs olyan téregység (megye, megyecsoporthoz), amely autonómiát követelne az államkereten belül, s amelyhez lakói erős etnikai vagy társadalmi-kulturális identitással (azonosság-tudattal) kötődnének. Ezért a régiók lakóik

BUDAPEST SÚLYA AZ ORSZÁGBAN, 1910*

Mutató	Abszolút érték		Budapest részesedése, %
	az országban	Budapesten	
1. Lakosságszám	18 164 533	880 371	4,8
2. Telefonbeszélgetés, 1000	171 951	71 396	41,5
3. Takarékbetétállomány, ezer korona	3 861 277	768 496	19,9
4. Feladott távirat, 1000 db	9 209	2 427	26,4
5. Épületekre adott jelzálog, 1000 korona	1 196 376	733 373	61,3
6. 20 főnél nagyobb iparvállalat dolgozói	392 939	128 358	32,7
7. Kereskedelemről élő kereső	278 104	64 881	23,3
8. A felsőoktatás hallgatóinak száma	14 021	8 675	61,9

* Horvát-Szlavónország nélkül.

Forrás: Magyarország települései c. fejezet (Beluszky Pál).

számára többé-kevésbé elvont fogalmak, a kialakulásuk körüli vitákban a civil társadalom nemigen vesz részt.

Az Európai Unió, a „régiónok Európája” területén a nemzetállamok kialakulása a 18–19. század során játszódott le, mégpedig úgy, hogy a nemzetállamok korábbi önálló politikai formációk (grófságok, fejedelemségek, városállamok) – melyek gyakran önálló nyelvvel és kultúrával is rendelkeznek – integrálása, beolvasztása útján alakultak ki. Az egységes Olaszország egybeolvasztotta Lombardiát és Szicíliát, az egységes Németország Szászországot és Vesztfáliát, az egységes Spanyolország Kasztíliát és Katalóniát stb. Ez az erőszakos egyesítés, amelynek számos helyi nyelv és kultúra esett áldozatul, nem tüntette el a katalán, a breton, a bajor vagy a skót identitást. Az Európai Unió szubkontinentális méretű integrációjának keretében ezek a régióteregységek újjáéledtek, s e történelmi régiók adják a „régiónok Európájának” alapvető hálózatát. E régiók lakóik öntudatában, kultúrájában, történelmi emlékezetében, gyakran nyelvében (nyelvjárásában) ezer éve folyamatosan léteznek.

Kelet- és Közép-Európát – jól ismertén – a történelem más pályán juttatta el a nemzetállamokhoz: nem integrációval, hanem felbontással, az itt működő soknemzetiségű birodalmak megcsönkítése, vagy – az Osztrák–Magyar Monarchia esetében – teljes feldarabolás útján. E nemzetállam-alakulás a 20. századra esett, és úgy tűnik, a 21. században is folytatódni fog (a Balkánon, esetleg Kelet-Európában). A nemzetállam-alakulás első nagy hulláma az első világháború lezárásával következett be, nem a helyi erők mozgásának, hanem a győztes nagyhatalmak geopolitikai megfontolásának eredményeként. A kelet-közép-európai nemzetállamok térképét kívülről, Nyugat-Európában rajzolták meg, s nemcsak a vesztesek nem tudtak tiltakozni, de a nyertesek sem szólhattak bele zsákmányuk méretébe. Két olyan, igencsak idegen területi részekből összeállított állam is létrejött – Csehszlovákia és Jugoszlávia –, amelyek korábban soha sem léteztek, s nemzetállamnak semmiképpen

nem voltak nevezhetők. A második világháború után új nemzetállam jött létre, ám jelentős határváltozások történtek, ismét külső beavatkozásra (pl. Lengyelország „nyugatra tolodása”). A második nagy hullám, 1989, az államszocialista rendszer felbomlása után következett be, amikor nyolc állam helyén huszonhat (új) nemzetállam jött létre (beleértve a volt Szovjetunió ázsiai köztársaságait is) – ezúttal helyi kezdeményezésre, helyi erőviszonyokat és törekvéseket tükrözve. A regionalizmus szempontjából egy következmény kézenfekvő: ezekben az új nemzetállamokban nincsenek – vagy csak kivételképpen léteznek – történelmi régiók. A 20. század során e régiókat az új határok többször is felszabdalták, több új nemzetállam határai közé zárták. Az egyetlen állam területén belül megmaradt etnikai vagy történelmi régióknak pedig az új nemzetállamok – szeparatizmustól tartva – óvakodnak bárminő autonómiára alapot adó igazgatási határokat adni. Nem véletlen, hogy az elmúlt néhány évtized Közép-Európában a közigazgatási határváltoztatások szakadatlan folyamata. Csak a magyar meggyerendszer maradt gyakorlatilag változatlan.

A régiókhöz hazánkban nincs semmiféle érzelmi kötődés – attól még praktikus okokból létrehozhatóak. Fejlesztési körzetként, statisztikai számbavételi egységként vagy új közigazgatási egységként? A megyék felett vagy a megyék helyett? Milyen önkormányzati hatáskörrel? Ezek ma még vitatott kérdések. Az bizonyos, hogy az Európai Unió nem írja elő tagállamainak közigazgatási beosztását, maga az EU-csatlakozás semminemű reformra nem kötelez (a jelenlegi tagállamok is mindenféle változatot felmutatnak). Az is bizonyos, hogy a jelenlegi hivatalos hét régió működését gyengíti, hogy a megyék közötti kooperáció kultúrája igen gyenge, a rivalizálás hagyományosabb. A kötet régiókról szóló része segít eligazodni az újabban sokat hallott, de gyakran egyoldalúan megjelenített problémakörben – mely jelentős befolyással lesz a kis területű országunkon belül is számottevő s az elmúlt évtizedben erősödő területi egyenlőtlenségek alakulására.

A település gazdasági, kulturális és térszervező szerepe

A harmadik térkeret, a *település* több szempontból is leírható, elemezhető: műszaki létesítményként, társadalmi szervezetként, tájalelemként stb. A mi megközelítésünk *település-földrajzi*: a települést a tájjal, a táj használatának történetével, a település gazdasági, kulturális és térszervező funkcióival köti össze.

A település – Mendöl Tibor klasszikus meghatározása szerint – a lakóhelyek és munkahelyek térbeli egysége. Ez a munkahely a magyar állam kezdetén szinte kizárólag a földműveléssel, állattenyésztéssel, esetleg erdőgazdálkodással vagy halászzal függött össze, vagyis a természet nyújtotta

élő erőforrások kihasználását jelentette. Az e munkahelyeket betöltő népesség elérhető közelségben rendezte be hajlékát, építette meg települését. E később falunak nevezett települések közé szerveződtek meg nem mezőgazdasági foglalkozást nyújtó települések, védelmi, kereskedelmi, igazgatási, egyházi feladatkörrel – a városok. Sem a fal, sem a város nem véletlenül jött létre a tér valamely pontján, hanem a földrajzi energiák erőjátékának eredményeként. Vagy azért, mert kedvezőek voltak a helyi adottságok: termékeny talaj, művelhető felszín, árvízmentes szint vagy kedvező volt a földrajzi fekvés: folyami átkelőhely, hegyvidék és alföldök találkozási pontja, hegysorosok kijárata, jól védhető magaslat.

Ez a korai településhálózat nem csak történelmi érdekesség, hatása máig kimutatható. Például a Dunántúl középkori eredetű faluhálózatában. Vagy abban a tényben, hogy nincs 600 évnél fiatalabb jelentős magyar város. Lehet, hogy csak az ipari forradalom hatására nőtt naggyá, de már évszázadok óta létezett. A magyar településhálózat bemutatásában és értelmezésében a településföldrajz és a településtörténelem ikertestvérek.

A magyar településhálózat formálódásában a 20. század három jelentős változást hozott:

1. A magyar népesség a század első negyedében kétharmadrészt falulakó volt, a század végére pedig kétharmadrészt városlakó lett.

2. Az első világháborút követő határváltozások egy tartósan együtt élő településhálózatot szakítottak meg, számos funkcionális zavart idézve elő.

3. Az elmúlt negyedszázadban a falu–város térkapcsolatok jellege is átalakult.

Korábban a településhálózat a városi vonzáskörzetek halmazából állt, a városokhoz vidékük, a környező falvak kapcsolódtak. Ma a hálózat bonyolultabb, döntőek a városközi kapcsolatok, egy-egy falu több városhoz is vonzódhat, s a legelesettebb falvak kihullanak a városi kapcsolatokból. Összekeveredtek a lakóhely- és munkahelyfunkciók: sokan dolgoznak más településen, mint ahol lakóhelyük található.

A településhálózat magyar különlegességei

A magyar településhálózat két vonására hívjuk még fel a figyelmet. Az egyik: Budapest erőteljes kiemelkedése a magyar városok közül. Erről többnyire úgy gondolják, hogy rendkívüli jelenség, pedig teljesen szabályszerű. A másik: az Alföld településhálózata. Ez meg nekünk megszokott, pedig nemzetközi egybevetésben sok különlegességet jelent.

Budapest, az ország egyetlen nemzetközi nagyvárosa, kiemelkedik az ország városhálózatából, nem pusztán népessége alapján (nyolcszor több lakosa van, mint a második városnak Debrecennek), hanem a modern városi funkciók pá-

ratlan koncentrációja alapján is. A magyar főváros közel 200 éve a Kárpát-medence modernizációs motorja, a technikai, szervezeti, intézményi újítások befogadója, elterjesztője. A magyar főváros részt vesz az európai nagyvárosi versenyben, Béccsel, Prágával, részben Varsóval versenyezve tölt be határon túlnyúló gazdasági szerepköröket Közép-Európában. Budapest vonzotta az 1990-es években a jelentős külföldi tőkebefektetések 2/3-át. Azt se feledjük, hogy az 1,8 millió budapesti fizeti be a költségvetésbe a 10 milliós ország személyi jövedelemadójának 40%-át.

A közvélekedéssel szemben azt állítjuk, hogy Budapest e kiemelkedő szerepében nincs semmi rendkívüli. Minden olyan, viszonylag kis területű európai országban, ahol az ipari forradalom, a kapitalizmus születése idején erős központi hatalom volt, a főváros gazdasági szempontból is kiemelkedett, s páratlan volt a népességvonzása is. Budapesthez hasonló méretű a főváros szerepe olyan nagyon eltérő történelmi és gazdasági fejlődésű országokban is, mint Finnország, Görögország, Dánia, Szlovákia, Portugália, Ír-

BUDAPEST SÚLYA AZ ORSZÁG TÉRSZERKEZETÉBEN, 1970, 1993

Tevékenység	Budapest részesedése 1970-ben	Budapest részesedése 1993-ban
Nemzetközi légiutas-forgalom	100,0	100,0
K+F intézetek ráfordításai, 1992	n. a.	75,4
Vállalati K+F helyek ráfordításai 1992	n. a.	75,1
Kutatási-fejlesztési ráfordítás	n. a.	68,6
Közigazgatási foglalkoztatottak száma	31,1	63,3
Üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma	61,5	58,8
Külföldi tőkebefektetések	–	58,1
K+F foglalkoztatottak száma	77,5	57,9
Vegyes vállalatok száma	–	57,7
Exportbevétel	n. a.	53,5
GDP (becsült adat, 1991)	n. a.	52,4
Felsőoktatási kutatói személyzet létszáma, 1992	52,6	49,6
Felsőoktatási kutatóhelyek ráfordításai	n. a.	48,6
Korlátolt felelősségű társaságok száma	–	45,9
Felsőfokú hallgatók száma	52,7	43,5
Beruházások	25,7	42,2
Pénzügyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma	33,7	41,4
Tercier foglalkoztatottak száma	27,0	37,7
Szállodai szobák száma	29,9	33,7
Kórházi ágyak száma	33,1	30,3
Népesség száma	18,8	19,4
Ipari foglalkoztatottak száma	35,4	18,9
Munkanélküliek száma	–	10,6

Forrás: Magyarország települései c. fejezet (Beluszky Pál).

ország. Amely kis országokban „arányos” a városhálózat, erősek a középvárosok – ott nincs igazi nagyváros (mint Hollandiában vagy Svájcban). Csak a nagy területű, népes országokban fejlődhetett ki a teljes városhierarchia (pl. Németországban, Franciaországban).

Budapest sorsa akkor dőlt el, amikor a magyar ipari forradalom központosított államban, egy már meglévő, Budapest központú közlekedési hálózatra támaszkodva bontakozott ki a kiegyezés után. A magyar főváros 1870 és 1910 között egész történelmének leggyorsabb fejlődését produkálta: (a mai városterületre számítva) lakossága 300 ezerrel 1 millióra növekedett. Az európai nagyvárosok közül csak Berlin növekedése volt erőteljesebb. 1910-ben Budapest Európa hetedik legnagyobb városa volt, nagyobb, mint Róma vagy Madrid. 1910-ben a második legnagyobb magyar városnak, Szegednek 102 ezer lakosa volt, a harmadiknak (Szabadka) 98 ezer (Budapest kiemelkedése tehát nem a trianoni határváltozások következménye – ám a kis országterületen maradt városi centrumoknak már nem maradt esélye a nagyvárosi fejlődésre.) Száz éve Budapest még erősebben kitűnt az ország városai közül.

A kiemelkedő városok – mint a kiemelkedő személyek – ritkán népszerűek, gyakran váltanak ki irigységet. 1870 és 1914 között a magyar kormányzat fontosnak tartotta Budapest fejlődését (a városépítést irányító Fővárosi Közmunkák Tanácsának a mindenkori miniszterelnök volt az elnöke), az első világháború óta gyakori a feszültség Budapest és a vidék között. Van ebben is persze irigység, ami megalapozatlan: Budapest más funkciókban emelkedik ki (nemzetközi üzleti központ, kutatás-fejlesztési központ, általában nemzetközi nagyvárosi szerepek), amelyben vidéki nagyvárosaink nem versenytársak. Azután a 20. század túlzottan központosított állama – különösen az államszocialista rendszer – rendkívül sok döntési hatalmat összpontosított a fővárosban, melyet a vidéki városi központok joggal sérelmeztek. E téren sok kedvező változást jegyezhetünk fel az 1990-es években – pl. a vidéki egyetemek kibővülését, a helyi önkormányzatok jelentős döntési kompetenciáit, a helyi kultúra felértékelődését – ám e változásokat fékezi az a tény, hogy napjaink kapitalizmusa – világszerte – a gazdaság nagyvárosi koncentrációjának kedvez. Végül, idegenkedést váltott és vált ki, hogy a budapesti életforma – egyetlen nagyváros lévén – különbözik bármelyik más magyar településtől. Budapest – az általános magyar urbanizáció megkérdőjelezése és egyenlenségei miatt – egy urbanizációs fejlődési szakasszal előbbre jár, mint a városhálózat zöme. A történelmi véletlen adta, hogy a mai magyar városok többsége az államszocializmus időszakában vált várossá, mezőgazdasági városok és közigazgatási helyi központok iparosításával, így valódi városi polgárság sem alakult ki bennük. Az alkalmazotti közép- és felső középosztály a szocialista időszakban semminő autonómiával, s az ebből fakadó kezdeménye-

ző készséggel, önálló törekvésekkel nem rendelkezett. A mai Budapest-ellenesség egyik forrása a félelem a modernizáció kihívásaitól, a fővárosból terjedő innovációk követelményeire vonatkozó alkalmatlanság érzése, az önbizalom – gyakran indokolatlan – hiánya.

Az alföldi településhálózat nemzetközi összehasonlításban is sok sajátosságot mutat. Ilyenek például az óriásfalvak és tanyás települések. Óriásfalvak még Dél-Európa néhány részén (Szicíliában, Dél-Spanyolországban) fordulnak elő, ám kialakulásuk teljesen eltérő (házainkban a török hódoltság idején több „összefutott”, egy – védettebb – helyre költöző, kis falu lakóiból kerültek ki). A tanyás (szórvány-) település Európa északi és északnyugati részein az általános, ahol a feudalizmus a legkorábban (13–14. században) felbomlott, s korán kialakult a paraszti földmagántulajdon. A magyar tanyák pedig eredetileg az óriásfalvak és mezővárosok tartozéktelepülései voltak, a mezővárosban lakóházzal rendelkező parasztpolgárok külterületi munkatelepei. Sajátosak az alföldi városok is, melyek polgársága a mezőgazdasághoz kötődött, vagy közvetlenül, vagy közvetve, a termény- és jószágkereskedelmen, mezőgazdasági szakoktatáson, élelmiszer-feldolgozáson keresztül. Alaprajzuk, szerkezetük eltér a dunántúli, közép-európai típusú városokétól. Beépítésük lazább, az utcák szélessége az egykori állathajtásra emlékeztet. A városi társadalom szerkezetében, értékrendjében, szokásvilágában él a parasztpolgári múlt, különösen, hogy a modern urbanizáció főleg a szocialista korszakban, valódi polgárosodás nélkül köszöntött be. Az alföldi városok jobban befelé fordulnak, mint a többi országrész vonzásközpontjai, hiszen szomszédságukban vagy egy másik mezőváros (l. a nagykun és hajdúvárosok sorát), vagy egy nagy falu van, amelyek kevés külső városi szolgáltatásra szorulnak rá.

Bár az alföldi településsajátosságok egy része a megkésett és egyedi jellegű modern urbanizációból fakad, hiba lenne ezt egyszerűen elmaradottságnak minősíteni, s főleg megszüntetni. Az alföldi településhálózat a tájat s a helyi társadalom történelmét tükrözi – s ez érték, kulturális örökségünk része. Modern gazdaság és tudásalapú társadalom alföldi településeinken is kibontakozhat – sőt, ehhez a jó iskolák hagyománya, a természet viszonylag erős jelenléte a belterületeken, a települések nagy népességszáma kedvező is lehet.

Íme a társadalom színpada: táj, régió, település. Az egyén életét, életmódját, társadalmi pályáját is befolyásolja, hogy hol él: melyik tájban? melyik országrészben? melyik faluban vagy városban? A tájféldrajzi különbségek a társadalmi rétegződésen, demográfiai megoszláson túlmenően is differenciálják a magyar társadalmat. E különbségek tartósak, nem könnyen módosíthatóak, a helyi sajátosságok pedig nem egyszerűen előnyt vagy hátrányt, hanem megőrzendő kulturális értéket is jelentenek.

GLATZ FERENC

AZ EURÓPAI UNIÓ JÖVŐJÉRŐL

Nizza után. Naplójegyzetek a berlini Európa Fórumról

2001. január 19–20-án hatodik alkalommal rendezte meg a Bertelsmann Alapítvány az Európa Fórumot. Európa vezető államférjai és az Európai Unió vezető beosztású „munkásai”, valamint ún. Európa-szakértők vesznek részt ezeken a fórumokon (40–50 személy). Témája minden alkalommal részben az unió jövője, részben a keleti kiterjesztés és az unió belső reformja.

A Fórumnak kezdettől állandó tagja Glatz Ferenc mint a humánpolitika, az oktatás, a művelődés és az európai történelem szakértője. Magyarországról az utóbbi években a másik állandó meghívott Inotai András mint a világgazdaság, az EU keleti kiterjesztésének gazdasági szakértője. A Fórumot az alapítvány a brüsszeli adminisztrációval együttműködésben hívja össze. Szakmai előkészítését az „Alkalmazott Politikai Tudományok Központja, Münchener Egyetem”, W. Weidenfeld és J. Janning vezetésével végzi el.

A 2001. január 19–20-i Fórumot Berlinben rendezték, és központjában a nizzai kormányközi értekezlet határozatai állottak (2000. december 7–11.). Nizza feladata az volt, hogy előkészítse az EU-t a 2004 utáni bővítésre. A 15-ök Európája nem lehet azonos a 27-ek Európájával. Állást foglalt az értekezlet az EU keleti, illetve déli kiterjesztésével és az EU belső reformjaival kapcsolatban.

Az Ezredforduló szerkesztősége elhatározta, hogy ezentúl rendszeresen közöl cikkeket, dokumentumokat a közös Európáról, az unióról, Magyarországról és a jövőendő Európa viszonyáról, Magyarországról a jövőendő Európában.

Az előző számban közzétettük az Európa Fórum előadásait. (Az előre megküldött vitaanyagot: „Európa – határok nélkül”; illetve R. Prodi, G. Schröder és J. Delors előadásait.) Ugyanitt közzétettük Glatz Ferenc bevezetőjét, naplójegyzeteit (Glatz Ferenc: Fordulópont Európa történelmében?).

Bizunk abban, hogy az Ezredforduló a maga 54 ezres példányszámaival hozzájárul az unió magyarországi megismertetéséhez és segíti értelmiségünket, politikusainkat abban, hogy a maguk szűkebb szakterületén, illetve országos, nemzeti szintű kérdésekben európai méretekben gondolkodjanak.

Hát ott tartunk ismét, ahol 1991-ben. Amikor feltettük a kérdést: kinek az Európáját építjük? Az államok Európáját? A nemzetek Európáját? Vagy a polgárok Európáját? Mindez még közvetlenül Maastricht előtt történt, és a kérdés akkor túlságosan teoretikusan hangzott kollégáim számára. Akkor úgy látszott: minden világos és egyszerű lesz. Sugallta a megnyugvást Jacques Delors is, a közösség adminisztrációjának vezetője, aki egyensúlyt tudott tartani az akkor alakuló unió – illetve az akkor utolsó hónapjai élő Európai Közösség – szervezetei között.¹

De azért sokunkat foglalkoztatott a kérdés: milyen lesz a nemzetek, az államok és az Európai Unió viszonya? Akkori felszólalásom tartalma: három lehetőségünk van.

a) Az, hogy az európai egység nem lesz más, mint a meglévő nemzetállamok együttműködése, amelyet Churchill hirdett meg 1946-ban. (Ezt az álláspontot – úgy érzem ma – az angolok lényegében még mindig őrzik gondolkodásukban.)

Az „Ezredforduló” eddig is feladatának tekintette, hogy az értelmiség és a politikusok gondolkodásában elősegítse az Európa-gondolat erősödését. Most, Nizza (2000. dec. 7.) után, szükségesnek látjuk állandó rovat (Európa Fórum) működtetését, amelyben az unióval kapcsolatos legfontosabb ismereteket, az unió fejlődésével kapcsolatos újabb fejleményekről szóló írásokat adunk közre. Ugyanakkor rendszeresen közöljük a Magyarországi uniós felkészültségéről szóló dokumentumokat, valamint azokat a tanulmányokat, amelyek a közép-európai regionális együttműködésről íródtak. A rovatot az Europa Institut Budapesttel közösen működtetjük. (Az Europa Institut Budapest egyébként vállalta, hogy könyvsorozatában – Begegnungen, Crossroad – rendszeresen közli német és angol nyelven a Stratégiai Kutatások Programjának azon tanulmányait, amelyek az európai uniós felkészültségünket tárgyalják.)

Reméljük, az Ezredforduló 54 ezres példányszáma segíti az Európa-gondolat jobb megismertetését és ugyanakkor segíti az egyes embereket abban, hogy életprogramjukat a jövő kontinentális kulturális-gazdasági és igazgatási kereteiben tervezzék. (A szerk.)

¹ J. Delors 1985–1995 között az Európai Bizottság elnöke volt.

A GDP ALAKULÁSA 1996–2000-BEN (százalékos változás)						
Ország, országcsoporthoz	1996	1997	1998	1999	2000	Növekedés öt év alatt
	növekedés az előző évekhez képest					
USA	3,7	4,5	4,3	4,1	5,0	23,5
Európai Unió	1,6	2,5	2,7	2,1	3,3	12,8
CEFTA	4,7	2,3	1,6	2,0	3,5	14,8
Magyarország	1,3	4,6	4,9	4,2	5,2	21,9

Forrás: Magyarország 2000. KSH 2001. 44. o.

b) A második lehetőség: a jövő európai igazgatási szervezet közös igazgatási, pénzügyi és katonai adminisztrációval rendelkezik majd, s a nemzetállamok átengednek évezredes funkciókat a jövő Európai Uniónak, amilyen például a pénzügy, hadügy, külügy. (Ez a felfogás megmaradt „francia modellnek”, legalábbis J. Delors ezt az álláspontot érvényesítette akkor – rendkívül okosan és szimpatikusan – egészen 1995-ig, amíg az Európai Bizottság elnöke volt.)

c) A harmadik lehetőség: a jövő Európai Unió egy szövetségi állam lesz, hasonlóan az Egyesült Államokhoz, de ezen szövetségi államon belül nem nemzetállamok, hanem régiók – ún. eurorégiók – fognak igazgatási alegységként működni. (Ezt a felfogást a németek képviselik a legkövetkeztetesebben. Közel áll e felfogás a b) pont alatt jelzett ún. „francia modellhez”. Az eltérés: a németek a maguk történelmében a regionális hagyományokhoz jobban ragaszkodnak, jobban megtanulták a nemzeti hovatartozástól független regionális tagolás – természeti-gazdasági –, igazgatási előnyeinek érvényesítését.)

Nehéz természetesen azt mondani, hogy „angol”, „francia” vagy „német” modell alakult ki a jövő Európájáról. Inkább arról van szó, hogy az illető országok politikai vezető rétegének gondolkodásában erősebben érvényesül az illető ország, a „saját” állam területszervezési-igazgatási hagyománya.

Most, a nizzai kormányközi konferencia (2000. december) után itt, Berlinben mindenki a „nemzetállami önzések” feléledéséről beszél.² Prodi és Schröder előadása, valamint a Fórum tagjainak előre megküldött vitaanyag („Európa határok nélkül”³) elkeseredett hangon szól a nizzai értekezleten kiobbant nemzetállami önzésekről. Én hozzáteszem Weidenfeldnek: jellemző az egész európai politikai kultúrára, a politikai elit tehetségtelenségére és iskolázottságára. Ez a politikusnemzedék két dolgot tanult meg: az ő élete az el-

² A nizzai kormányközi konferencia tárgyalására az Ezredfordulóban még visszatérünk.

³ Vö. erre a berlini Európa Fórum előadásait és a vitaindító szöveg magyar fordítását, melyet az Ezredforduló előző számában közöltünk Glatz Ferenc bevezető jegyzeteinek kíséretében.

EURÓPA – HATÁROK NÉLKÜL

Nemzetközi Bertelsmann Fórum, 2001. január 19–20., Berlin

PROGRAM

■ 2001. JANUÁR 19.

- Megnyitó és a vitaanyag bemutatása. Werner Weidenfeld (a Bertelsmann Alapítvány elnökségének tagja, a müncheni Ludwig Maximilian Egyetem Alkalmazott Politikai Kutatások Központja igazgatója).
- A reform után: stratégiák a jövőre nézve az egyesített Európa számára. Gerhard Schröder (Németország kancellárja), Romano Prodi (az Európai Bizottság elnöke) és Hubert Védrine (Franciaország külügyminisztere) előadásai.
- Az EU-csatlakozásra váró közép- és kelet-európai államok. Valdas Adamkus (a Litván Köztársaság elnöke), Vojislav Koštunica (a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság elnöke), Milan Kučan (a Szlovén Köztársaság elnöke) és Leonid Kucsma (Ukrajna köztársasági elnöke) előadásai.
- A közös európai értékek vizsgálata. Vacsora előtti pohárköszöntőt mond: José Maria Aznar Lopez (a Spanyol Királyság miniszterelnöke).

■ 2001. JANUÁR 20.

- Az új felelősség: az európai biztonsági és védelmi politika. Vitavezető: Henry Kissinger (az USA volt külügyminisztere), felkért előadó: Javier Solana (az EU közös kül- és biztonságpolitika megbízott képviselője és a Nyugat-európai Unió főtitkára), résztvevők: Rudolf Scharping (a Német Szövetségi Köztársaság védelmi minisztere) és Grigorij Javlinszkij (Oroszország Állami Dumájának tagja, a Jabloko Párt elnöke).
- A bővítés előtt: Európa határai. Vitavezető: Paul Lendvai (az Europäische Rundschau kiadója és főszerkesztője), felkért előadó: Wladislaw Bartoszewski (a Lengyel Köztársaság külügyminisztere), résztvevők: Günter Verheugen (az Európai Bizottság tagja), Eduard Kukan (a Szlovák Köztársaság külügyminisztere), Martonyi János (a Magyar Köztársaság külügyminisztere), Nadezsda Mihajlova (a Bolgár Köztársaság külügyminisztere), Tonino Picula (a Horvát Köztársaság külügyminisztere) és Pavel Telička (a Cseh Köztársaság külügyminiszter-helyettese).
- Az európai egyesülés folyamatának élcsapata. Ebéd előtti pohárköszöntőt mond Jacques Delors (az Európai Bizottság volt elnöke, a „Notre Europe” elnöke).
- Ami az Európai Uniót összetartja: Európa azonosságadata. Vitavezető: Shlomo Avineri (a jeruzsálemi Héber Egyetem Európa-tanulmányok Intézetének igazgatója, az izraeli külügyminisztérium volt főigazgatója), felkért előadó: Wolfgang Schüssel (Ausztria szövetségi kancellárja), résztvevők: Wolfgang Clement (Észak-Rajna-Vesztfália miniszterelnöke) és Friedrich Merz (a CDU/CSU szövetségi parlamenti frakció elnöke).

nyert választói szavazatoktól függ, ezért mindenáron azt kell képviselni, amit a választók tőlük megkívánnak, és képtelenek vállalkozni arra, hogy felhívják a figyelmet a választók hosszú távú érdekeire, és ha kell vitatkozzanak a választókkal. A másik, amit megtanultak: a politika nem más, mint lokális érdekérvényesítések kifejezése. Hát ezzel nem sokra megyünk... Hol vannak a nagy egyéniségek, az átlátóképes-séggel rendelkező, művelt emberek? Egy Churchill, de Gaulle, Adenauer, W. Brandt, a '40–60-as évek nagy formátumú egyéniségei? A mostaniak inkább amolyan szürke „szakszervezeti”-nemzetállami funkcionáriusoknak tűnnek mellettük.

I. A nagy Európai Unió

A keleti kiterjesztés

Az Európai Unió jövőjéről sok vélemény ütközik. A kereszténység millenniuma az értelmiséget, de még a politikusokat is arra ösztönözte, hogy többet gondoljanak a hosszú távú folyamatokra: gazdaságban, politikában, kultúrában egyaránt. Az unió várható arculatáról és Európa világpolitikai elhelyezkedéséről Maastricht óta (1992) a mi bizottságunk is sokat vitázik.⁴

Az egyik alapkérdés: az unió jövő határai. Tanulságos lesz egyszer számba venni: hogyan alakult az unió jövőképe a szovjet rendszer összeomlása után. (Ma már például mindenki elfogadja, hogy Görögország felvétele [1981] és Törökország tagságára tett ígérek [a '80-as években] csakis szovjetellenes amerikai nagyhatalmi és NATO stratégiai célokat szolgáltak.) De most, Nizzában, ki kellett mondani azoknak az államoknak a neveit, amelyek belátható időn belül az uniós tagságra számíthatnak. A jelenlegi 15-ön kívül a következő 12 minősül tagjelöltnek: Bulgária, Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Románia, Szlovákia, Szlovénia. Vagyis döntés született arról: lesz keleti kiterjesztés és hol fog húzódni a következő évtizedben az unió keleti határa.

A kiterjesztés „haszna” és „költsége”

A keleti kiterjesztés az utóbbi években megkérdőjeleződött. Sokkolta a világot a közép-kelet-európai etnikai feszültségek sora, amely végül is az 1999. évi Balkán-háborúban mutatta meg igazi veszélyeit.

Azután gondolkodni kezdtek a nyugat-európai politikusok és közgazdászok: vajon mi haszna lenne Nyugat-Euró-

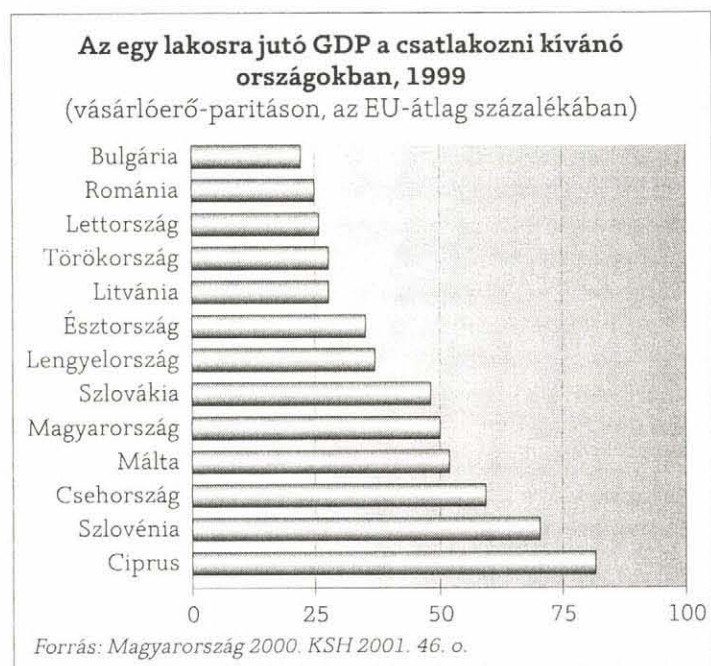
pának az unió keleti kiterjesztéséből. A németek biztonságpolitikai érveket sorakoztattak fel a kiterjesztés érdekében, mondván a közép-kelet-európai térség *etnikai és szociális feszültségei egy újabb európai háborúval és annak esetleges eszkalációjával* fenyegetnek. Közgazdászok egy csoportja azért féltette a kiterjesztéstől az Európai Uniót, mert meggyőződtek arról, hogy *a közép-kelet-európai térség gazdasági, társadalmi belső konfliktusai rövid távon feloldhatatlanok.* (A legkézenfekvőbb érv: a nagy kiterjedésű Lengyelország bekerülése az Európai Unióba, a maga alulfejlett termelési szerkezetével, katasztrófába sodorhatja az EU költségvetését. A lengyel nemzetgazdaságon belül még mindig túlsúlyban van az agrárszektor, és egy ilyen Lengyelország elvinné az uniós agrártámogatások jelentős részét. Hiszen köztudott, hogy az unió költségvetésének még mindig kétharmada folyik el agrártámogatásra. Az agrártámogatásokat tehát többfelé kellene szétosztani. És mindezt ki finanszírozza?) Ugyanakkor a mi bizottságunk egyik albizottsága – osztrák és magyar (azaz Magyarországról Inotai András) – viszont azt bizonygatja, hogy a keleti kiterjesztés *gazdasági hozama sokkal nagyobb Nyugat-Európa számára, mint a költsége.* (Nagy beruházási lehetőségek, még mindig jól képzett és olcsó munkaerő, bizonyos nyersanyagok jelenléte. És a gazdasági biztonság elnyerése.)

Meggondolásra készítette a nyugati politikusokat az is, hogy az 1991–92. évi lelkesedés után szembesültek a *közép-kelet-európai térség* valóságával, e társadalmak *másként-fejlődésével.* Azzal, hogy ez a térség, immáron ezer esztendeje, társadalmi és gazdasági szerkezetét tekintve másként fejlődött, mint Nyugat-Európa. Azaz: az európai közösség 6, majd később 12 tagjának „közösségét” ezer év történelmi fejlődési azonosság alapozta meg. És csak az első kelet-európai monitorozások mutattak rá arra a '90-es évek elején, hogy egyes ágazatokban a közép-kelet-európai térség államai rendkívül felkészületlenek az uniós csatlakozásra. (Mindenekelőtt az agrárgazdaság, a környezetvédelem területén.) És kialakult a félelem Nyugat-Európában attól is, hogy a közép-kelet-európai térségből az unió kiterjesztése esetén óriási munkaerő-bevándorlás indul majd meg, amely növeli fogja a nyugat-európai munkanélküliség arányát.

Belső reform vagy keleti kiterjesztés?

És még valami. A '90-es évek második felében derült ki az, hogy az Európai Unió – mint először a 6-ok, majd most a 12-ek közössége – szervezetét is alaposan át kell alakítani ahhoz, hogy kiterjeszkezhessen az igazgatás a 27 államra. Ki is adták sokan a jelszót: *először az unió belső reformja és csak utána keleti kiterjesztés.* (Mi ehhez gyakran keserűen tettük hozzá: Nyugat-Európában igen kevés az ún. keleti szakember. Sem Brüsszelben, sem a nyugati állami adminisztrációban, sem a nyugat-európai tudományos intéze-

⁴ Az unió keleti kiterjesztésének lehetőségeit (1991-től), majd az Európa Fórumot (1996-tól) működtető bizottságról vö. az Ezredforduló előző számát.

tekben nincs megfelelő számú és tájékozottságú Kelet-szakértő. A korábbi évtizedekben elsősorban a Szovjetunió érdekelte őket. 1992 után leépítették a Kelet-Európa-intézeteket, mivel nem volt közvetlen napi politikai indíték. És ugyanakkor nem épült ki egy új szempontú Kelet-Európa-kutatás: sem gazdaságban, sem biztonságpolitikában, sem kultúrában, sem történelemben.)

Keresztény kultúrájú Európai Unió?

Most Nizza lezárta a vitákat. Schröder fogalmazta meg itt, berlini előadásában: az unió belső reformjának igénye nem hátráltathatja a keleti kiterjesztést. (Sokan féltünk attól, hogy a német, osztrák konzervatívok hagyományos keleti érzékenységét most a kormányra jutott szocialisták és zöldek világpolitikai irányultsága háttérbe fogja szorítani. Féltünk, hogy nem értik meg: mindkettőre szükség van egymás mellett.) J. Fischer előadásában az unió keleti kiterjesztését Európa történelmében a „legnagyobb projekt”-nek nevezi. Prodi mindig is a kiterjesztés sürgetője volt. Most azt magyarázza – ahogy ő mondja: „örömmel” –, hogy Közép- és Kelet-Európa jelenleg a kontinens legdinamikusabb térsége. Vagyis mindenki egyetért a kiterjesztésvita lezárásával. (Ezért is otthon – s ahogy kollégáim mondják, általában Kelet-Európában – igen pozitív a nizzai határozatok fogadtatása. Inotai ugyanúgy, mint az itt lévő szépszámmú magyar delegáció, nagyon optimista a múlt decemberi fejleményeket illetően. A belső válságokról nem beszélnek. De erről majd később.) Elégedettek az itt lévő kelet-európai államelnökök és külügyminiszterek is. Jellemző, hogy Bartoszewski, a lengyel külügyminiszter, akit mint történészt régről ismerek,

lelkes előadásban fejt ki, hogy az Európai Uniónak meg kell állnia a nyugati kereszténység volt határánál, amiből az következik, hogy Törökország esetleges felvételét el kell felejtetni. Ezzel Verheugen, az Európai Bizottság német tagja azonnal vitába száll, ugyanígy rövid felszólalásában Schneider is, Schröder tanácsadója. Ők azt mondják: az iszlám már bent van Európában, tehát teljesen felesleges kulturális alapon elképzelni az unió igazgatási határait és abból kiszorítani az iszlám területeket. (Egyébként magam is Bartoszewskihez hasonlóan érveltem, több alkalommal, az elmúlt években.)

A kimaradottak

Nagy a csalódottság a kimaradottak között, mindenekelőtt Ukrajnában. Kucsma államelnök (igazi nagy keleti „gyelegácija”-val vonul fel) panaszkodik, hogy Ukrajna véleményét nem kéri ki, amikor az Európai Unió kiterjesztéséről beszélnek. Európa szerinte nemcsak földrajzi fogalom, hanem minden állam idetartozik, amelynek kultúrája európai alapokon áll. Ukrajna ilyen állam és ezért Ukrajna az Európai Unió tagja kíván lenni. Meg is mondja az elvárt sorrendet: Törökország után. (Mellettem Genscher és szomszédja nevetnek és mutogatják nekem a The Economist éppen most megjelent cikkét Ukrajnáról. Hm... ez aztán bosszantó, úgy látszik a „gyelegácija”, a kíséret nem olvassa a mértékadó nemzetközi sajtót.) Azt már egyetértéssel fogadják, hogy a jövő EU-s határai ne legyenek olyan szigorúak, mint a schengeni határok. A vízum- és a devizaügyek szabad kezelését kívánják a jó szomszédság nevében.

Egyébként figyelemre méltó, hogy a német politikusok milyen következetesen követelik meg a tagjelölt országoktól a jószomszédi viszony kiépítését Kelet felé. Most folynak a Bertelsmann-díj, Európa nagy politikai díjának odaítélése körül az utolsó viták. Magyarország és Lengyelország, mint az elmúlt 12 év „legjobbjai”, esélyesek a „Transzformáció”-díj elnyerésére. Ellenünk a németek szinte minden alkalommal elmondják a kifogást: nem tudjuk a szomszédainkat európai módon tárgyalóasztalhoz kényszeríteni, nincs kiegyezési stratégiánk a románokkal, szerbekkel, de még a szlovákokkal sem. (A státustörvénnyel kapcsolatos tárgyalási technikánkat minden alkalommal kifogásolják. Én, természetesen, védem a védhetetlent is, mert noha nem magyar színekben versenyzek, de mégiscsak magyar vagyok. Hm... meddig terjedjen ki a nemzeti szolidaritás?)

Magyarország és a kiterjesztés

Megjegyzés a Fórum füzetének margójára: sorsdöntő lesz Magyarországon a 2002. évi választás. De nem azért, amiért politológusaink mondják: hogy ugyanis melyik politikai erő hány évre fogja „bebetonozni magát”. Ez a nemzeti történe-

lem szempontjából másodlagos. Ennél fontosabb: *személy szerint kik fogják vezetni a tárgyalásokat az EU 2004. évi kiterjesztése alkalmából?* Valóban rátermett és megfelelően felkészült, leleményes, okos hölgyek és urak ülnek-e majd a tárgyalóasztalokhoz? Vagy pedig a belső pártpolitikai küzdelmekre felkészített fiatalabb vagy idősebb hölgyek és urak? És ez még nem is csak a jól képzett karrierdiplomaták feladata, hiszen ők csak végrehajtanak, lebonyolítanak. Ez nem egyszerűen „külügy”...

De ki tudja majd megfogalmazni a saját érdekeinket úgy, hogy egyidejűleg ismeri, figyelembe veszi a kontinens helyzetét és a nyugat-európaiak tűrőképességét, ill. elvárásait? Ez a nemzeti történelem szempontjából a nagy kérdés. De hát otthon erről beszélnek a legkevesebbet...

II. Az unió és a nemzetállamok

Mi lesz a nemzetállamok jövője az Európai Unióban? Mire jók a nemzetállamok a 21. században egy integrált igazgatású Európában és egy globalizált világban?

Nemzeti identitás, európai identitás

Itt, Berlinben – és általában Nizza után – láthatóan azért beszélnek erről sokat, mert Nizza egyesek számára a „nemzetállami önzés” felülkerekedését jelentette az uniós egységtörrekvésekkel szemben. (Erről még külön lesz mondanivalóm, később.) Prodi is hangsúlyozza, hogy a nemzetállamok nélkül nincs európai integráció. Sőt, Kučan, a szlovén elnök még azt is megkockáztatja, hogy kijelenti: az uniónak csak a nemzeti államok lehetnek az alapjai. Hiszen – mondja – a polgárok először saját államaik polgárai lesznek és csak másodsorban európai polgárok. A nemzet és a nemzetállam erősebb történelmi kategóriák, mint az európaiság. (Ez azért is érdekes, mert a jelölt országok minden képviselője az európaiság fontosságáról és a maguk nemzetének európaiságáról beszél, hangsúlyozni akarván, hogy mennyire készek az európai integrációra. Kučan másként szól. Úgy látszik, nekik nincs szükségük önpropagandára.)

A VISEGRÁDI NÉGYEK FŐBB GAZDASÁGI MUTATÓI 2000-BEN						
Ország	GDP	Munka- nélküliség	Infláció	Külkereskedelem (milliárd USD)		
	%			export	import	egyenleg
Csehország	2,9	8,8	3,9	29,0	32,1	-3,1
Szlovákia	2,2	18,6	12,0	11,8	12,7	-0,9
Lengyelország	4,1	15,0	10,1	31,0	48,0	-17,0
Magyarország	5,2	6,4	9,8	28,1	32,0	-3,9

Forrás: Népszabadság 2001. szeptember 8.

Forrás: Népszabadság 2001. szeptember 8.

Csak ide, a Naplónak írom: valóban újra kell gondolni a nemzetállamok szerepét. Hozzászólásomban természetesen arról beszélek, hogy európai integráció nincs közép-kelet-európai integráció nélkül, s hogy a tagjelölt országokat még jobban kényszeríteni kellene az egymással való gazdasági, kulturális kapcsolatokra. De valóban én is tudom, hogy a nemzeti identitás bizonyos szinteken a területigazgatási rendszerben is meg kell, hogy maradjon. Ha nincs például nemzeti alapon, nemzeti nyelven folyó igazgatási rendszer és nincs modern anyanyelvi közoktatás, akkor nincs nemzeti anyanyelvű szakmai kultúra, és akkor a kis nemzetek gyermekei alacsonyabb képzettségben nőnek fel, mint a nagy nemzetbe születettek. Az óhajtott „kulturális diverzitás” Európája csak akkor valósulhat meg, ha az igazgatás bizonyos szintjei és az igazgatás bizonyos részterületei a nemzeti tagoltság mentén épülnek ki.

A kis nemzetek jövője?

Különösen a kis nemzetek jövője foglalkoztat. 1991 óta ismételtetem: a kis nemzeti kultúráknak is ki kell dolgozni a maguk európai stratégiáit. A Budapesti Európa Intézetet, amely vezetésem alatt áll, és a most létrehozott akadémiai Kisebbségkutató Intézetet e nagy cél szolgálatába fogom állítani. Holland barátaim hányszor jegyezték meg, hogy néhány évtizeddel ezelőtt kissé félreértették a „jövő század regényét” és elgyengítették nemzeti intézményeiket! Én viszont irigységgel nézek rájuk, hogy az elmúlt 30 esztendőben milyen szinten tanult meg a lakosság angolul. Hát igen, újra kell gondolni a nemzeti államok szerepét...

Figyelemre méltó, hogy az integrációnak a nemzetállamokon túlmutató igazgatási gondjairól mind a francia Védrine, mind a német Verheugen, Schäuble és Sharping is beszélt. Verheugen elmarasztalja a nemzetállami centralizmust, és a média, a kultúra területén végbemenő kontinentális integráció szükségességét hangsúlyozza. Sharping szerint a nemzetállami kormányok ún. biztonságpolitikai adminisztrációja nem érti a biztonságpolitika modern értelmezését: ami már nem pusztán katonai, hanem ökológiai és szociális biztonság is. Védrine pedig a társadalom mélyén végbemenő demokratikus átalakulási folyamatok fontosságáról beszél.

Az új területigazgatási rendszer

Egy biztos: Nizza a kiterjesztéssel és a Nagy Európa fontosságának kimondásával újra napirendre fogja tűzni a *nemzeti államok és az unió viszonyát*. Én persze maximalista vagyok, szerintem újra kell gondolni a '90-es években már kialakított uniós területigazgatási normákat is. Az „ötfokú”, franciák által kialakított igazgatási rendszer nem biztos,

hogy a kontinens minden részén használható lesz. Az biztos, hogy én már abban a hitben fogok meghalni: a legfontosabb identitási egység a család mellett a Gemeinde, a község, s erre épülhetnek rá a régiók (no nem a megyék!), bizonyos szinten a nemzeti közösségek és erre a kontinentális közösség igazgatása...

De mindehhez természetesen – ezt jól látta az unió nagy épületén munkálkodó minden kis építőmester, amilyen, egy a sok ezer közül, én is vagyok –, hogy a kiterjesztés előtt elhatározásra kell jutni a szervezet belső reformjáról. Hiszen a 27-ek Európai Uniója nem lehet azonos a 15-ök Európai Uniójával...

III. A jövődő unió igazgatási rendszere 2004-től

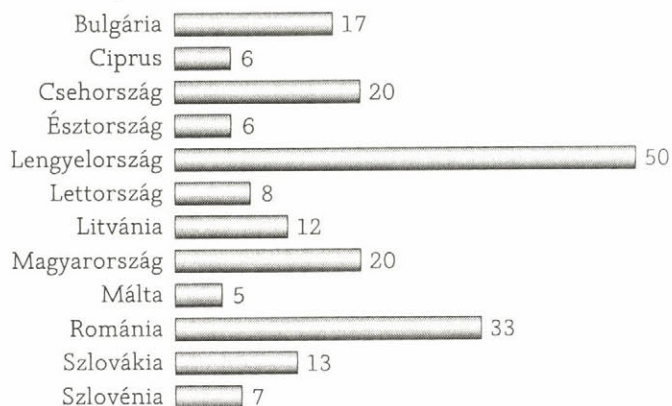
Európai Parlament és kérdőjeleim

Az Európai Parlament képviselőinek, akiket 1979 óta közvetlenül választanak, számát most, Nizzában maximálták 732-ben. Mindenki rendben lévőnek tartja, hogy Németország megőrzi vezető pozícióját, és 99 képviselőt választanak területéről. Így kiemelkedik – egyetlen vonatkozásban – a négy nagy közül (Anglia, Franciaország, Olaszország, Németország). A jelölt országok között természetesen Lengyelország lesz a kedvezményezett, területére és lakosságára való tekintettel. Kérdésünk: vajon helyes-e, hogy a peremvidékek államainak ilyen nagy lesz az érdekérvényesítő ereje? (Spanyolország 50, Lengyelország 50, Románia 33 képviselői helyet kap.)

Újabb kérdés: vajon helyes-e, hogy az unió politikája ennyire a *pártok politikája* lesz? Nizza most rögzítette az 1979-es alapelveket: az európai népeket az unióban pártok alapján fogják képviselni (Európai Néppárt, Európai Szocialista Párt, Liberális Demokraták, Zöldek stb.). Vajon helyes-e, hogy Nizza úgy szabályozta a politikai pártok működését (pénzügyeit is), hogy azok lényegében a 150 éves európai pártrendszert éltetik tovább? Helyes-e a 21. századra ennyire *ideológiai kiindulású* pártpolitikai tagolást tovább éltetni? Hiszen véleményünk szerint az európai politikai elit színvonalasításának egyik oka éppen az, hogy fiatal koruktól függetlenített pártbürokraták kezébe adja a közösség vezetését. Nem egyének emelkednek ki, hanem pártok. A választók mind kevésbé vannak személyes kapcsolatban képviselőikkel. S parlamenti képviselők mindinkább pártkatonák, és egyre kevésbé „népképviselők”...

És hova tűnik az általunk megálmodott *identitáspluralizmus*? Az, hogy a 21. századi európai polgár ne csak a pártpolitikai identitást, de a szociális, etnikai, családi, sőt egyéb – korosztály szerinti, mentális alapú stb. – identitását is szabadon élje ki? S hogy a társadalom képviseleti rendszere

A képviselői helyek megoszlása az Európai Parlamentben a tagjelölt országok között

Forrás: Ki kicsoda az Európai Unióban? Európai Bizottság, 2001.

a mainál jobban kövesse ezt az identitáspluralizmust. Hol lesznek a civil szervezetek, az elképzelt autonómiák fórumai az európai érdekérvényesítési rendszerben? Érdekes, hogy a civil szervezetek fontosságáról, s arról, hogy kormányzati-igazgatási eszközökkel nem lehet minden új típusú feszültséget feloldani – egyedül az osztrák kancellár, W. Schüssel hozzászólásában hallani. Szerinte az új társadalmi veszélyek: drog, bűnözés csakis „civil válságkezeléssel” gyűrhető le. Sőt, őszintén a helyi katasztrófák (katonai, etnikai vagy természeti csapások utáni helyzetkezelés, járványok, szociális katasztrófák utáni állapot) megszüntetésére „civil csapatok”-at kell az uniónak küldenie a különböző térségekbe. Ezek hatékonyabbak, mint a katonák vagy a bürokraták.

Én így látom: folytatjuk az európai hagyomány tönkretételét: *közélet helyett csak pártéleti keretekben* fogunk közösségi életet élni? Nyugati kollégáim ezt természetesnek veszik, én egyáltalán nem. Sőt, Prodi előadásában arról beszélt, hogy a pártpolitikának a jelenleginél nagyobb szerepet kell kapnia a közös Európa kialakításában, mivel a pártkeretek áthidalják majd a nemzetállamok közötti szakadékokat, és visszaszorítják a nemzetállami szétagoltságot. Szerintem jó érv, de a nemzetállami szétagoltság meghaladásának nem biztos, hogy ez az egyedül járható útja. (Jellemző eset az Európa-politika pártpolitikává alakulására: Weidenfeld, amikor üdvözli Prodit és Schrödert, egy rejtélyes mosollyal kísért megjegyzést tesz arról, hogy Schröder német kancellár és Prodi, az Európai Bizottság elnöke milyen „egyetértésben” beszélnek és ez milyen „barátivá teszi a légkört”-t. Mindenki érzi, hogy ez finom célzás arra: mindkét politikus „szocialista”. Genscher mellettem felnevet és bólogat, kissé gúnyosan. Én örülök, és úgy értelmezem a megjegyzést: a mindig is az EU-kiterjesztés mellett álló Prodi mellé felzárkózik az eddig a kiterjesztést vonakodva elfogadó Schröder... Hm...)

Az Európai Unió Tanácsa

Az Európai Unió Tanácsa jövődöbeli sorsáról szölvá, a nizzai kormányközi konferenciát mindenki másként értékeli. Akik otthon vannak az unió szervezeteinek napi működésében, el vannak keseredve. Úgy értékelik (Prodi, Schröder előadásai is), hogy a nemzetállami önzés teljesen elszaadult. A franciák, az angolok, a belgák és hollandok nemzetállami pozícióharcait nevén is nevezik. Joschka Fischer, mint mindig, most is optimista. Én úgy látom: akaratlanul is az „angol modell” (amennyiben lehet erről beszélni) és csak a nemzetállami érdekképviselőt bizonyul reálisnak

Az Európai Unió Tanácsa hozza a döntéseket a közös kül-, biztonság-, szociális és gazdasági politikában. Tehát a kontinens jövőjét illetően a legfontosabb szervezet, ahol a tagállamok kormányai képviseltetik magukat.

Az Európai Unió Tanácsa cselekvőképességét már eddig is sokan megkérdőjelezték, mert *egyhangú döntésre* volt szükség a legfontosabb kérdésekben, azaz a tagállamok könnyen megvétőzhatták a tervezett intézkedéseket (külügy, biztonságpolitika, pénzügy, szociális kérdések). Én emlékeztetek az unió előtörténetének '60-as évekbeli válságára, amikor de Gaulle megtorpedózta a közösség működését azzal, hogy szinte minden kérdésben egyhangú szavazást kért. – Most, Nizzában csökkentették az egyhangú döntést kívánó kérdések körét. De a szakemberek azt mondják: még így is túl sok az egyhangúan eldöntendő kérdéskör, mert a 27 tagállam képviselői között szinte lehetetlen lesz egyhangú határozatot hozni.

És a *minősített többségi szavazás* az Európai Unió Tanácsában (az unió belső ügyeiben is) sok komplikációt hozott magával eddig is. (Sok történet kering e rendszer várható működésképtelenségéről. Egy-egy tagállam ugyanis, lakosainak száma szerint, különböző mennyiségű szavazattal rendelkezik: például Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország 10-10, a legkisebbek 2-2 szavazattal. 62 szavazat szükséges a többséghez, vagyis 71%.) Most – 2004-től – megállapították a 27-ek Európájának tanácsi szavazatszámát, ez: 342. Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország 29-29-et, Spanyolország, Lengyelország 27-et kapott, mi, Magyarország 12-t, a legkisebbek – Luxemburg, Ciprus, Észtország, Szlovénia – 4-4-et. Ebben a rendszerben viszont a 71%-os többség szinte elérhetetlen. És a minősített többséghez szükséges, hogy ez a többség lefedje az Európai Unió lakosságának 62%-át. Vagyis a szavazatok 71%-a olyan országokból kell, hogy kikerüljön, akik összeségükben az európai lakosság 62%-át fedik le! Ez, számításaink szerint azt jelenti, hogy a frissen csatlakozó peremvidék ismét fölébe kerülhet az unió központi területén fekvő államoknak, amelyek a közös kiadások nagy részét fogják fedezni. Másrészt megszűnik Németország kiemelt szerepe, amely az Európai Parlamentben még megmaradt.

AZ EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA SZAVAZATAINAK
ÚJRASÚLYOZÁSA

Ország	Szavazati súly		Lakosság (millió fő)	Ország	Szavazati súly		Lakosság (millió fő)
	régi	új			régi	új	
Németország	10	29	82	Portugália	5	12	9,9
Nagy-Britannia	10	29	59,2	Svédország	4	10	8,8
Franciaország	10	29	58,9	Ausztria	4	10	8
Olaszország	10	29	57,6	Dánia	3	7	5,3
Spanyolország	8	27	39,3	Finnország	3	7	5,1
Hollandia	5	13	15,7	Írország	3	7	3,7
Görögország	5	12	10,5	Luxemburg	2	4	0,4
Belgium	5	12	10,2	Összesen	87	237	374,6

A TAGJELÖLT ORSZÁGOKAT A CSATLAKOZÁSUKAT KÖVETŐEN MEGILLETŐ
SZAVAZATI SÚLYOK ÉS A LAKOSSÁGUK

Ország	Szavazati súly	Lakosság (millió fő)	Ország	Szavazati súly	Lakosság (millió fő)
Lengyelország	27	38,7	Litvánia	4	3,7
Románia	14	22,5	Lettország	4	2,4
Csehország	12	10,3	Szlovénia	4	2,0
Magyarország	12	10,1	Észtország	4	1,4
Bulgária	10	8,2	Ciprus	4	0,8
Szlovákia	7	5,4	Málta	3	0,4

Forrás: A Nizzai Szerződés. EU Tények sorozat. Európai Tájékoztatói Központ, 2001.

A „*megecsített együttműködés*” intézményének átala- kítása kis optimizmussal tölt el bennünket. Ez azt jelenti, hogy a tagállamok nem mindenre kiterjedő kezdeményezéseket tehetnek. De eddig ez a forma a szakértők szerint azért nem működött, mert túlságosan szigorúak voltak a feltételek, bármelyik tagállamnak vétőjoga lehetett azon együttműködésekkel kapcsolatban, amelyeket nélküle kezdeményeztek. Nizzában eltörölték a tagállamok vétőjogát, 8 tagállam elegendő egy ilyen „szorosabb együttműködés”-hez és kiterjesztették az együttműködés lehetőségeit még a kül- és biztonságpolitikára is.

Európai Bizottság

Az „európai kormány” – ahogy mi nevezzük a brüsszeli bizottságot – a legfontosabb szervezet, hiszen az állandóan működő európai bürokráciának a vezetője. A 27-ek Európája itt is alapvető változásokat hoz majd, és ezek a változások szintén a „gyengéknek” fognak kedvezni. Eddig ugyanis az Európai Bizottságba a 4 legnagyobb tagállam 2-2 tagot, a

A GAZDASÁGI SZERKEZET FŐBB MUTATÓI 1998-BAN MAGYARORSZÁGON

Népesség (átlagos)	Ezer fő	10 114
Az egy főre jutó hazai termék	vásárlóerő-paritáson	9 800
	az EU-átlag százalékában	49
A mezőgazdaság részesedése	a bruttó hozzáadott érték százalékában	5,9
	a foglalkoztatottak százalékában	7,5
Bruttó állóeszköz-felhalmozás	a GDP százalékában	22,2
Bruttó adósság	a GDP százalékában	47
Áruk és szolgáltatások exportja	a GDP százalékában	55
A közvetlen külföldi beruházások állománya	milliárd euró	14,1
	euró/fő	1 395

Forrás: Az Európai Bizottság éves jelentése, 1999.

többiek 1-1 tagot küldtek. Most, azaz 2004-től tagállamonként 1-1 főt lehet küldeni, tehát az Európa-kormányának 27 tagja lesz. Mindnyájunkat riaszt egy ilyen érdekérvényesítéshez szokott nemzetállami adminisztráció 27 képviselőjének együttese. Sovány vigasz, hogy a bizottság elnökének az erejét Nizza növelte.

IV. Európai integráció és globalizáció

De figyeljünk csak: a kontinentális integrációval párhuzamosan világméretű integráció is zajlik. Elsősorban a gazdaságban (ez már a 17. század óta zajlik), azután a kultúrában (ez már a 19. század óta tör magának utat) és végül a politikában (ez a II. világháború óta fejlődött így).

Az USA és Európa

Az európai integráció felgyorsulásának történelméről a II. világháború után, azt hiszem, már korábban írtam.⁵ Mindenesetre a szovjet összeomlásával – ahogy J. Fischer mondja – „megváltozott a világ”. Újra kell gondolni mindekelőtt az Európai Unió és az Egyesült Államok viszonyát. A francia Védrine kezdi, amikor arról beszél, hogy az USA-nak egyenlő partnerként kell kezelnie az Európai Uniót. Kissinger, mint vitavezető, azonnal replikázik: az USA új adminisztrációját (ne feledjem, majd amikor olvasom a naplót, az új Bush-adminisztráció első hónapjaiban vagyunk) elég jól ismeri és biztosíthat mindenkit arról, hogy az USA új adminisztrációja Európa-párti és az unió kiterjesztését várja. Csak jó volna, ha az európaiak valami egységes szervezetet alakítanának ki, hogy például az amerikai külügyminiszter tudja, kit hívjon fel telefonon, ha Európáról van szó. Schröder, a következő előadó, „kibeszél” a leírt szövegből és válaszol Kissingernek: nem kell félni az amerikaiaknak, van

összhang Európában: ha az USA külügyminisztere például őt vagy Prodit felhívna, ő azt mondaná neki, 2 óra múlva visszahívja, de közben beszél Prodival. Vagyis az Európai Unióban teljes az összhang. (Genscher ravasz módon nevet mellettem, én megjegyzem szomszédomhoz: ez azt is jelenti, hogy Prodi ne tegyen semmit anélkül, hogy megkérdezi a németeket.) Az Amerika-Európa viszonyról azután Kissinger másnap, szombaton rövid előadást rögtönöz. Ismét elmondja, hogy az új adminisztráció Európa-barát, de hozzáteszi: a liberális Clinton-adminisztráció is sok eredményt ért el, amely ma még nem látszik, például az emberi jogok érvényesítésének területén. Fontos, hogy az új generáció megértse az euroatlanti szövetség fontosságát. Az Egyesült Államokat ebben a jó viszonyban három szempont érdekli: a *biztonság*, a *közös fellépés koordinációja* és a *szociális feszültségek globális feloldása*. (Tesz egy rá jellemző vicces megjegyzést a szintén örökké mókázó Solanához: milyen kár, hogy a NATO elvesztette Solánát, aki Európa kedvéért otthagyta az euroatlanti szövetséget, vagyis a NATO-főtitkári pozíciót felcserélte az Európai Unió Tanácsának főtitkárságával, aki az Európai Unióban a közös kül- és biztonságpolitika érvényesítője.)

Az unió külpolitikája

Mindenki érzi, hogy – részben a millenniumi médiapropaganda is ebbe az irányba nyom bennünket – az egész világ jövőjéről kell gondolkodni, nem csak Európáról. Solana ismét remekel, meghatározza az unió jövőendő világpolitikájának négy összetevőjét: 1. az Európai Unió országainak érdekeit kell képviselni, 2. meg kell találni a jó viszonyt a nagyhatalmakkal, mindenekelőtt az USA-val, Oroszországgal, Kínával, 3. eredményesen kell fellépni nemzetközi szervezetekben, például az Egyesült Nemzetek Szervezetében és 4. az általános emberi értékek érvényesítését kell segíteni, az emberi jogokat, közöttük a kisebbségi jogokat.

„Clash” vagy „cooperation”

Ezek után már levonhatjuk a következtetést: Nizza számtalan belső európai nemzetállami konfliktust hozott a felszínre, nemcsak a nemzetállami érdekek közötti konfliktust, de a 20. század ellentéteit is az igazgatási bürokrácia és az „igazgatottak” között, valamint a világ kultúráinak találkozásáról. Amely találkozások, reméljük, hogy nem Huntington jóslata szerint, az összeütközések irányába fognak menni, hanem a civilizációk egymáshoz simulása irányába. A „clash” helyett a „cooperation” irányába. Nizza egy lépés abba az irányba, hogy a zsidó-keresztény gyökerű európai civilizáció erősítse az összetartozás tudatát, és azt, hogy az egész európai civilizációt kell elhelyezni, immáron, a világ civilizációinak közösségében.

⁵ Vö. az Ezredforduló 2001/1. számában írottakkal.

WERNER WEIDENFELD

EURÓPA NIZZA UTÁN

Az Internationale Politik (Európa legjelentősebb politológiai folyóirata) 2001/2. számában tárgyalja a nizzai kormányközi konferencia eredményeit. Tárgyalja a kibővített unió perspektíváit, az európai alkotmányról szóló vitát, valamint az európai biztonsági és védelmi politika lehetőségeit és határait. Alább a folyóirat szerkesztőjének – aki egyben a berlini Európa Fórum szervezőcsapatának vezetője is – bevezető cikkét adjuk közre.

Az Európai Unió válaszúthoz érkezett. A döntésnek, hogy az unió a jövőben melyik utat követi, messzeható következményei lesznek. Nizza jövőre vonatkozó nyilatkozata esélyt ad arra, hogy az integráció folyamatát egy alkotmányjellegű dokumentum koronázza meg. Hiszen ha a tagállamok 2004-ig meg tudnak egyezni a Nizzában proklamált alapjogi charta jogilag kötelező bevonásában, a világos feladatmegosztásban és az alkotmányrendszer érezhető egyszerűsítésében, azzal a föderációs alapon szerveződő Európa lényeges alapelemeit ültetnék át a gyakorlatba.

Másrészt a nyilatkozatban megfogalmazott célok mérésnek tűnnek, ha a szerződés reformjának konkrét eredményeit közelebbről tekintjük. Bár az erősebb együttműködésre vonatkozó keretfeltételek lazábbak lettek, aminek következtében az országok egy csoportja néhány vonatkozásban gyorsabban jut előre, mint mások. A parlamenti új ülésrend a kibővített unióban szintén hozzájárul ahhoz, hogy tükröződjék a tagállamok és különösen Németország népességének számbéli aránya. Ennek ellenére Nizza nem felelt meg az előzetes várakozásoknak. Mindenekelőtt a kormánykonferencia három alapterületén – a brüsszeli bizottság összetétele és nagysága, a többségi döntés kibővítése, valamint az új szavazati-súlypontozás a tanácsban (az Európai Unió Tanácsában – a szerk.) – kijózanítóak az eredmények.

Megállapodások, reformok

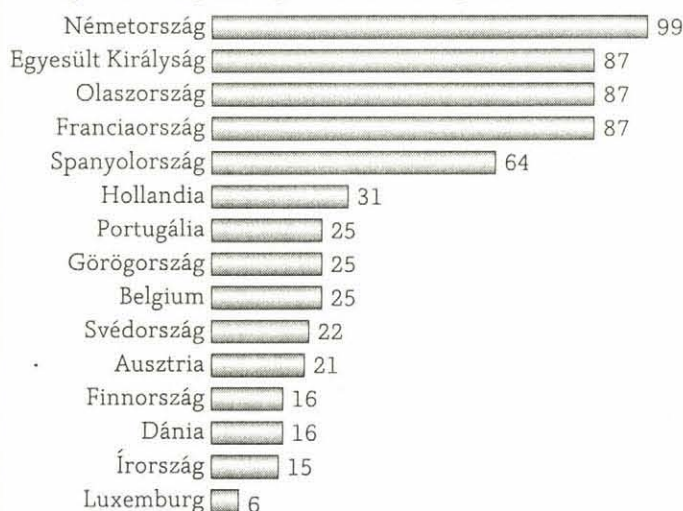
A csúcstalálkozóon viszonylag gyorsan megállapodtak a brüsszeli bizottság (azaz az Európai Bizottság – a szerk.) reformjában. 2005-től kezdve minden állam csak egy biztost állít majd. Az EU-biztosok végleges számáról csak akkor születik majd döntés, ha az Európai Unió 27 tagállamra bővül. Ezzel Nizza lemarad az Amszterdami Szerződés jegyzőkönyve mögött. Már ott megegyezés született arról, hogy a nagy tagállamok lemondanak a második biztos állításáról, ha szavazati súlyuk megnövekszik a tanácsban. Alapvető reformot legkésőbb egy évvel azelőtt akartak bevezetni, hogy az unió 20 tagállammal rendelkezik. Ezt most hosszabb távon elhalasztották. A brüsszeli bizottság elnökét viszont megerősítették a biztosok megbízására, feladat kiosztására

és elbocsátására vonatkozó jogaiban, így a cselekvőképeség elvesztését a biztosok növekvő száma által valamennyire el lehet hárítani.

Az új szavazati súlypontozás az EU Tanácsban nem javította a cselekvőképeséget. Sőt, Franciaország, Németország, Belgium és Hollandia egyre elkeseredettebben harcolt az új Európai Unióban betöltendő státuszáért. Végül sikerült meg egyezni a nagyobb tagállamok erősebb súlypontozásáról. A szavazati súlypontozás viszont a jövőben egy bonyolult többségi rendszer alkotóeleme lesz, amely megnehezíti a minisztertanácsi szavazásokat. Hiszen a minősített többség megszerzéséhez a 27 tagot számláló unióban a szavazatok mintegy 75%-ára és a tagállamok többségének támogatására van szükség. A továbbiakban minden tagállam kérvényezheti annak felülvizsgálatát, hogy ez a többség lefedi-e az EU-lakosság 62%-át. Tehát a bővítés után nehezebb lesz a szavazatok, államok és állampolgárok „háromféle többségével” döntéseket hozni. Ez kerülőúton jelzi a valódi többségi döntések megszűnését.

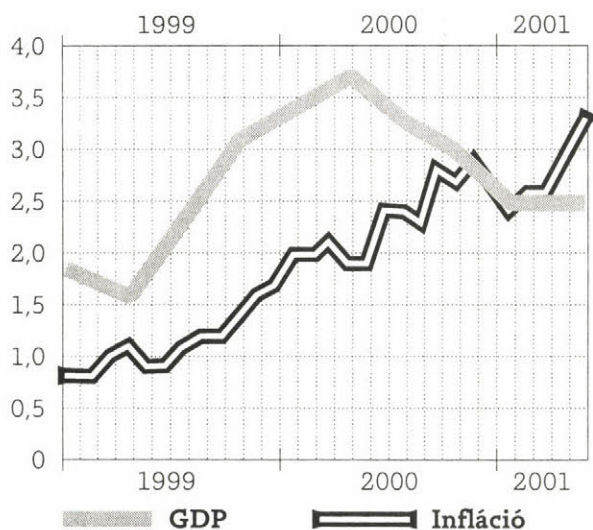
A háromszoros biztosítotttság alapján tulajdonképpen meg lehetne kockáztatni a tanácsban a többségi döntések

Képviselői helyek megoszlása az Európai Parlamentben

Forrás: Ki kicsoda az Európai Unióban? Európai Bizottság, 2001.

**A GDP és az infláció változása
az euróövezetben, 1999–2001. március**

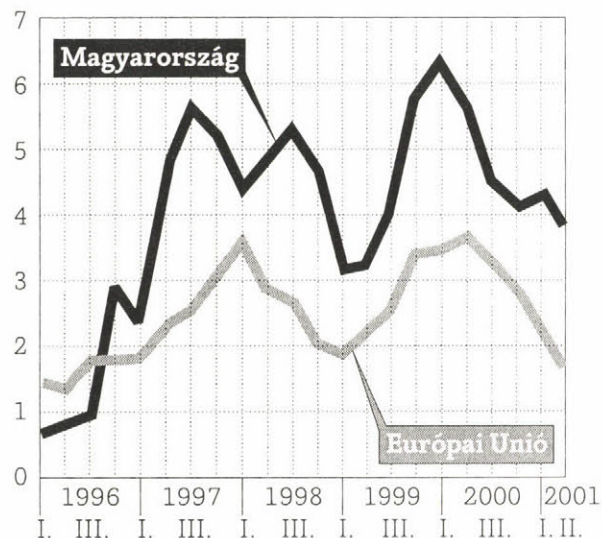
Forrás: Heti Világgazdaság 2001. július 14. 7. o.

jelentős kibővítését. Nizza azonban éppen ezen a területen nem érte el a szükséges áttörést, bár egyes politikai területeken, illetve személyi döntésekben kibővítették a többségi döntéseket. Viszont a központi politikai területeken egyáltalán nem, vagy csak csekély előmenetel történt. Így Németország a menekült- és bevándorlási politikában, Franciaország a kereskedelmi politikában, Nagy-Britannia a szociálpolitikában, valamint Luxemburggal együtt az adópolitikában és Spanyolországgal együtt a szerkezeti politikában megőrizte a vétőjogot. A nemzeti partikuláris érdekekhez való ragaszkodás megakadályozta az átfogó megoldást. Ezzel az unió nyitott szemmel is vakon a közakarat zsákutcájába futott. Csak a többségi döntés általános bevezetésével a tanács törvényhozásában lehetne ezt az ellenállást legyőzni. Nehéz kérdés a jövőre nézve, hogy ezt a lépést most már egy nagyobb unióban kell megtenni.

Az EU és a polgárok

A magasztos reformszándékok tehát kevés eredményt hoztak. A törvényhozás hatékonyságát pedig bekerítették a nemzeti biztonsági hálók. A gyors, tárgyilagos és a polgárok számára követhető döntésekkel elérni kívánt legitimáció nem fokozódott. Ezelőtt a háttér előtt három alapkérdés körvonalazódik, melyek megválaszolása kihatással lesz az Európai Unió további fejlődésére. Először is a *kompetencia* kérdését kell tisztázni. A nizzai küzdelem az egyhangúság és a vétőpozíciók mellett az Európai Unió integritásának hatótávolságára és intenzitására vonatkozó szorongást jelzi, ami csak az európai és nemzetállami szintek közötti illeté-

**Negyedévi GDP-növekedés Magyarországon
és az EU-ban**

Forrás: Heti Világgazdaság 2001. október 6.

kességek szisztematikus elhatárolásán keresztül oldható fel. Ezen az alapon egyidejűleg az európai intézmények egymás közötti viszonyát is újra kell rendezni.

Másrészt meg kell oldani az *akceptancia* kérdését is. A nizzai szerződés az európai diplomácia olyan dokumentuma, melynek olvashatatlansága példaértékű az unió átláthatatlanságára is. Nizza nem teszi egyszerűbbé a politikai rendszert; ehelyett az átláthatóság javított formáit kell megtalálni ahhoz, hogy az emberek támogatása erősödjön. Ezt az alapszerződés fejlesztésén keresztül lehet elérni, amely a polgárok fontosabb céljait és jogait, a feladatok megosztását, valamint az intézményi szerkezetet összefoglalja.

Harmadrészt, szorosan összefügg ezekkel a *demokrácia* kérdése. Mert a csúcseredmények értékelésében a demográfiai tényező figyelembevételét gyakran úgy ítélték meg, mintha azzal egyben a demokrácia kérdésének megoldása is együtt járna. Nizza után a demográfia és demokrácia összekeverését az Európai Parlament és a nemzeti parlamentek szerepének tisztázásával lehetne feloldani.

Sok szól amellett, hogy új utakat keressünk az alapkérdések eldöntésében és azokat ne csupán a kormánykonferenciákban és szerződésekben kialakított pozíciókon keresztül dolgozzuk le. Az integrációnak ebben a döntő szakaszában a jövőbeli rendezéshez nyílt párbeszédre és mindenki részvételére van szükség. A következő éveket 2004-ig ezért ki kell használni az egész Európára kiterjedő vitákra, Európa politikai alaprendjét illetően.

A szerződés-változások reformeredményeinek jövőben is szükséges rögzítése az európai viták végét és nem a kezdetét kell, hogy jelentse.

A közép-európai kis nemzetek jövője

Nemzeti identitások Közép-Európában

MUNKAHIPOTÉZIS

Az Europa Institut Budapest a Széchenyi-pályázaton a fentebbi című téma kidolgozására nyert megbízást. A téma kidolgozása konferenciák szervezését, tanulmánykötet, illetve cselekvési program kidolgozását jelenti. A pályázaton kérdésfeltevésünk a következő volt:

„A közép-európai kis nemzetek jövője Európa gondolkodóit és politikusait egyaránt foglalkoztatja. Vajon Európa a nagy nemzeti kultúrák kontinense lesz, az angolé, a németé, a franciáé, az oroszé, a spanyolé, vagy pedig megtalálják helyüket az új Európában a kis nemzetek is? Hogyan érvényesíthetők e kis nemzetek, mindenekelőtt a közép-kelet-európai kis nemzetek érdekei az ezredfordulón? Melyek az eszközök a *nyelvi kultúrák megőrzésének*? Milyen szerepet vállalhat és kell, hogy vállaljon az állami kultúrpolitika, a privát szféra, a kulturális-tudományos autonómiák: folyóiratok, tanszékek, kutatóintézetek, az abban helyet foglaló értelmiség ennek a *sokszínű közép-kelet-európai kultúrának a megőrzésében*? Az értelmiség közvélemény-formáló hatása az informatikai eszköztár bővülésével mind nagyobb lesz. Hiszen kezében van az autonóm szervezetekbe tömörülő felső szintű képzés, a tv, a rádió, a napilapok és folyóiratok. Milyen kihatása lehet az Európai Unió, valamint a NATO kiterjesztésének a közép-kelet-európai etnikai konfliktusokra? Hogyan történhet azoknak feloldása?”

Az alábbiakban vitásra bocsátjuk munkahipotézisünket.

I. A „kis nemzetek” fogalma

A *kis nemzetek fogalma* tisztázatlan. A nemzetközi irodalom ezért időzójelben használja. Egyetlen objektív kritérium létezik: az azonos nyelvet beszélők csoportosításai. Egyesek ún. „nagy nemzetnek” az ENSZ által hivatalosan elfogadott hat nyelvet (angol, francia, spanyol, arab, kínai, orosz) beszélő nemzeteket és a két, politikai okokból mellőzött nyelvet (német, japán) beszélőket nevezik. Ezért is: habár meggyőződésünk a projekt tematikájának indokoltasága, vitathatónak tartjuk a téma megközelítésének útját. A „nemzet-határozást” indokolt vizsgálni, hiszen a *nemzethez tartozást* „megvallás”-nak tekintjük.

Vitatható – tudjuk – a *nemzet fogalma* is. A magunk részéről a nemzetet nyelvi-szokásrendi, érzelmi közösségnek tartjuk, amelyhez az egyén megvallás alapján tartozik. Így elképzelhetőnek tartjuk, hogy az egyén egy időben két vagy több nemzeti identitást is megélhet.

Mi, a magunk részéről, a *közép-kelet-európai térséget* hagyományosan területigazgatási rend szerint határozzuk meg: idetartozandónak véljük észak-déli irányban a Balti-tenger és az Adria, nyugati-keleti irányban Németország és Ukrajna között fekvő területet. Tárgyalni kívánjuk a következő nemzeteket: lengyel, cseh, szlovák, szlovén, magyar, horvát, szerb, román, valamint a térségben államot nem al-

kotó, de ún. államnemzeti kisebbségként élő németeket.

A téma körülhatárolásakor leszögezni kívánjuk: a nemzeti kisebbségek kérdését egyik altémaként kezeljük, de a témához tartozandónak tartjuk.

II. Feltételezések a jövőről

1. Ipari-technikai forradalom és globalizáció

A közép-kelet-európai térség jelenleg a világméretű ipari-technikai forradalom és az ezzel együtt járó gazdasági, politikai és kulturális globalizáció időszakában él. Ennek kihatása még beláthatatlan az egész emberi érintkezéskultúrára. A projekt célja éppen az, hogy a nemzeti összetartozás tudatának várható alakulását és a „történelem befolyásolásának” a lehetőségeit és értelmét vitassa.

Az ipari-technikai forradalomban mi kulturális-antropológiai forradalmat látunk: a chippel kezdődő mikroelektronikai és tömegkommunikációs forradalom átalakítja az emberek egész napi érintkezéskultúráját, az új kultúrák közvetítési lehetőségek új közösségalkotó tényezőket erősítenek meg.

2. Identitáspluralizmus

Az emberiség egész történelme folyamán identitáspluralizmusban élt. Kiindulópontunk: az új ipari-technikai forradalom növeli a társadalomban az individualizmust. Az új kultúrközvetítő eszközök lehetővé teszik, hogy az egyén a közösségi ismeretszerzési formáktól (iskolarendszer) elszakadva szerezz be ismereteit és fogalmazza meg viszonyát természeti és emberi környezetéhez. Az ember eddig is egyszerre többféle identitást élt meg: nembéli, családi, életkor, szociális, szakmai, nemzeti, állampolgári, községi, politikai etc. alapon. Ezek az identitásformák máris „szaporodnak” és közösségi összetartó erőkké merevednek. (Például környezetvédők, hobbi, sport stb. alapú identitások.) Az individualizmus következtében az emberek az identitások szerkezetét (azaz fontossági sorrendiségét) a maguk számára gyakrabban fogalmazzák újra, mint korábban. Életük egyik szakaszán lehetséges, hogy a nembéli vagy életkori, másik szakaszán a nemzeti vagy szociális vagy állampolgári vagy egyéb identitások döntőek. (Azaz más rangsorba állítják a különböző identitásokat.)

A 19–20. század az állampolgári-politikai identitások túlsúlyát hozta. Ennek magyarázata az utóbbi két évszázad nagy történelmi élménye, a modern területigazgatási rendszerek kiépülése, amely az emberiség szellemi és anyagi erőfeszítésének óriási fel lendülését hozta. Feltételezésünk: a 21. század a fent említett kortényezők következtében meg fogja bontani az állampolgári identitás eme egyeduralmát. Sőt, feltételezésünk: akár egyszerre több nemzethez, vagy több államhoz is érezhet azonos erősségű identitást az egyén.

3. Nemzeti identitás – kultúrnemzet

Feltételezésünk az, hogy a nemzeti identitás a 21. század egyik alapvető identitása lesz. A 19–20. század nagy törekvése volt (a francia forradalom fogalmazta meg először), hogy az állampolgári és a nemzeti azonosságot egyazon alapra helyezze. A nemzet első számú kritériuma az lett (kimondva vagy kimondatlanul), hogy területigazgatási egységet képes alkotni és abban többségi helyzetet elfoglalni. (Állam-nemzet.) A mi felfogásunk szerint vissza kell nyúlni az államnemzet előtti évszázadokhoz, hogy felismerjük: a nemzeti identitás különböző elemei (etnikai tudat, nyelvi azonosság, szokásrendi azonosság) több százézer év óta éltek az emberi nem sajátosságaként. Ezek a tudati-érzelmi közösségszervező erők még nem tudni milyen mértékben, de a 21. században is jelen lesznek. A nemzetet elsősorban tehát kulturális alapon határozzuk meg és ezért használjuk a 20–21. századra alkalmazva a herderi „kultúrnemzet” fogalmát. Nem becsüljük le az állam (illetve a területigazgatási rendszer) szerepét a nemzeti identitások megtartásában. De úgy látjuk: az állami igazgatási, szociális-kulturális szolgáltatási fogak erősödni a 21. században és ezen szolgáltatások között lesz a nemzeti kultúra karbantartása is.

A kultúrnemzet az államhatároktól függetlenül a magukat azonos nemzetiségűnek vallók közössége.

4. Területigazgatás és nemzethez tartozás

Az új ipari-technikai forradalom és a globalizáció az egyén szellemi- és mozgásradiusát gyorsan növeli. Feltételezésünk: a lakóhely (azaz az igazgatási egység: állam, régió, község stb.) szerinti identitás primátusa megmarad, mindenekelőtt az adófizetés és ezzel a közösségi adminisztráció fenntartása miatt. De megerősödnek a kulturális alapon kialakuló identitások is, ami a homo ludens fontosságának felismeréséből származik.

Az általunk vizsgált közép-kelet-európai térségben a területigazgatás szerinti beosztás alapján keletkezett identitások a 20. században erősödtek fel. De az állampolgári identitás nem tudta a kultúrnemzeti identitást olyan mértékben maga alá gyűrni, mint Nyugat-Európában. Ennek oka: a térségben a területigazgatási határok soha nem igazodtak az etnikai-nemzeti szállásterület határaihoz. Az erre tett kísérletek mind csődöt mondtak (1918–20, 1938–41, 1945–47, 1991–92), vagy végtelen szenvedést hoztak a térség társadalmának. Ezért a nemzeti kérdés taglalása a térségben rendkívül fontos a terület „emberi jövőjére” vonatkozóan.

5. Nemzeti többség és kisebbség

A kisebbségi sorson leolvasható (legyen szó nemzeti, vallási kisebbségről) a társadalmi berendezkedés humanizmusa. A nemzeti kisebbségek megmaradása a térség szokásrendi sokszínűségének feltétele.

De közvetlen haszna is erős: amennyiben erősödni fognak a regionális – állami határoktól független – gazdasági-kulturális kapcsolatok, annyiban a határok másik oldalán élő kisebbségi anyanyelvű lakosság a határokon átlépő kapcsolatrendszerek helyi szervezői lehetnek.

6. A nemzeti identitások „ápolása”

Meggyőződésünk: a nemzeti kultúrák megmaradása emberi-politikai döntés kérdése is. A nemzeti identitások megmaradása az emberi sokszínűség megmaradásának kérdése is. Ezért a nemzeti identitás ápolása az adófizetők pénzéből finanszírozandó ún. közösségi feladatok közé tartozik. Az ipari-technikai forradalom korában az egész érintkezéskultúra átalakult, és így a nemzeti identitás hordozói (nyelv, szokásrendszer, hagyomány) is csak abban az esetben élhetnek tovább, ha igazodnak az új társadalmi-technikai körülményekhez. Ez az igazodás részben spontán folyamat, de – ismételve fentebbi véleményünket – erőteljesen befolyásolható is.

Vitatandó: a nemzeti identitások megmaradását a következő tényezők fogják befolyásolni.

- a) A nyelvek jövője és korszerűsíthetősége
- b) A kultúrpolitika (benne foglaltatik az állami és a privát szféra kultúrpolitikája és a média)
- c) A térségben ható területigazgatási és gazdasági átrendeződések (európai integráció, új regionalizmus, térségi gazdasági szövetségek stb.)
- d) A közgondolkodás hagyományelemei (a teljes értelemben vett történelmi tudat)

III. Kutatási tematika

A 4 évre tervezett kutatás követi a nemzetek jövőjét feltételezésünk szerint befolyásoló témákat.

1. A közép-kelet-európai térség nyelvei

Az angol nyelv és a regionális lingua francák a térségben. A német nyelv és az orosz nyelv, mint regionális lingua francák. Az egyes kis nemzeti nyelvek korszerűsítése és a térségben meglévő nyelvi programok (törvény, fordítási program stb.) A nemzeti kisebbségben élő népközösségek anyanyelvi problémái.

A közép-kelet-európai térség nemzeti nyelveinek statisztikája.

2. A nemzeti hagyomány továbbélése és korszerűsítése

A térség történelemoktatása, különös tekintettel a kontinentális, regionális és nemzeti történelem viszonyára. Történelemkönyvekben a másiktól alkotott kép vizsgálata. Javaslat a régió történelemoktatásában regionális alapelvek elfogadására.

3. Kultúrpolitika és a nemzeti identitás karbantartása

A kultúrpolitika nemzeti szempontjai: hagyomány és korszerűsítés. Kultúrpolitika a prolektárdiktatúra államrendszerének lebontása után. Állami és magán-médiák.

Kisebbségpolitika, státuszpolitika, kultúrpolitika. A közép-kelet-európai térség nemzeti kisebbségei és

a kisebbségpolitikai kódex. Magyar kisebbségek a szomszédos országokban és a tengerentúlon. Nem magyar kisebbségek Magyarországon.

Az Európai Unió és a nemzeti identitást meghatározó tényezők. Az Európai Unió és a nemzetiségi kisebbségek védelme.

Civil szervezetek kultúrpolitikája. Akadémia, kulturális egyletek, mint a 21. századi új civil társadalom lehetséges szervezetei.

IV. Publikációk

1. Monográfia

A közép-kelet-európai kis nemzetek jövője címmel 20 éves monográfia publikálása, amelyben a fentebb megnevezett témakörök egy-egy nagyobb fejezeti egységet képeznek.

2. Adattárak.

- a) A közép-kelet-európai kis nemzetek statisztikai adatai (az adatgyűjtés köre megvitatandó).
- b) A közép-kelet-európai kisebbségek történelmi kronológiája, 1920–2002.
- c) A közép-kelet-európai kis nemzetekkel foglalkozó történelmi és politikai irodalom bibliográfiája.

3. Konferenciák.

Az egyes témakörök kidolgozása előtt brain stormingok, a kidolgozás lezárása után nemzetközi szakmai konferenciák összehívása.

4. Egyéb publikációk.

Az Europa Institut Budapest könyvsorozata (*Begegnungen*) rendszeresen közli a munkálatok eredményeit németül és angolul (*Begegnungen*, illetve *Crossroad*).

Budapest, 2001. július 26.

Glatz Ferenc

Szülőföld-program

Glatz Ferenc, az MTA elnöke, mint a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programjának vezetője fogadta Verestőy Attilát, az RMDSZ parlamenti frakciójának elnökét, akivel már többször tárgyalt. Az MTA elnöke a még két évvel ezelőtt megindult tárgyalások alapelveként Erdélyben a sok év óta meghirdetett Szülőföld-program kibontakozását kívánta megadni.

Verestőy Attila beszámolt a román parlamentben folyó tulajdonviszony-váltásokról, a privatizáció következtében előállott új helyzetről. Mindenekelőtt az erdőhasznosítás, az állattenyésztés területén megmutatózó lehetőségekről tájékoztatta az elnököt. Verestőy úr időközben felvette a kapcsolatot az Akadémiai Klub elnökségében is jelentős szerepet játszó Demján-csoport tagjaival. (A tárgyalások időpontja: 2001. július 16., június 18-án, ez év márciusában, illetve tavaly ősszel.) Az elnök a Nemzeti Stratégiai Kutatásokon belül a határokon túli magyar program (1999) újraindítását tervezi. De most már nemcsak a nyelvi kultúra (ez helyet kap a stratégiai kutatásokon belül a magyar nyelv az informatika korában című programban) és nemcsak a Kisebbségi jog és kultúra programban (ez helyet kap az MTA Kisebbségkutató Intézet által vitt programokban), hanem a gazdasági programban is. Az elnök a Programbizottság 2001. novemberi ülésére ígérte előterjeszteni a javaslatot, amelynek lényege: készüljön tervtanulmány a privatizáció utáni erdélyi új helyzetről, a magyarság munka-lehetőségeinek megteremtéséről és közös román-magyar gazdasági beruházási programokról. Előzetes megállapodás született arról, hogy az elnök által javasolt tervtanulmány elkészítése után az RMDSZ parlamenti csoportja és az Akadémia Nemzeti Stratégiai Programja közös vitát rendez, majd az elnök erdélyi útján szakértőkkel és hazai vállalkozókkal együtt tárgyal a lehetőségekről.

Szerzőink

ÁDÁM Antal

akadémikus, kutatóprofesszor, MTA FKK Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézet

ENYEDI György

akadémikus, az MTA alelnöke

GLATZ Ferenc

akadémikus, az MTA elnöke

KELTAI Mátyás dr.

kardiológus, egyetemi tanár, SOTE Kardiológiai Tanszék, Országos Kardiológiai Intézet

KOPP Mária

az orvostudomány kandidátusa, egyetemi tanár, igazgató, SOTE Magatartástudományi Intézet

MESKÓ Attila

akadémikus, az MTA főtitkár-helyettese, egyetemi tanár, ELTE Geofizikai Tanszék

SKRABSKI Árpád

a szociológia tudomány kandidátusa, a Magyar Pénztárszövetség elnöke, főigazgató-helyettes, Apor Vilmos Katolikus Főiskola

SZATMÁRY Zoltán

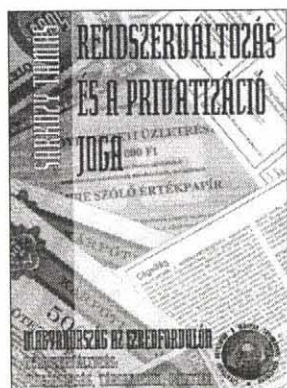
a fizikai tud. doktora, egyetemi tanár, intézetigazgató, BME Nukleáris Technikai Intézet

VAJDA György

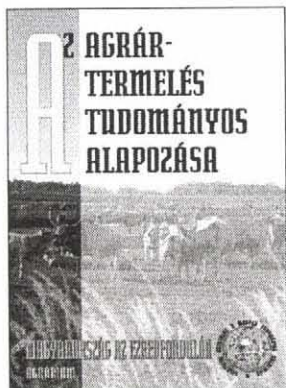
akadémikus, c. egyetemi tanár, BME

WEIDENFELD, Werner

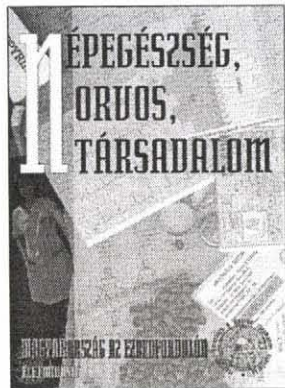
prof., a Bertelsmann Alapítvány elnökségének tagja, a müncheni Ludwig Maximilian Egyetem Alkalmazott Politikai Kutatások Központja igazgatója

• Bp. 1997. 294 p.; 730 Ft

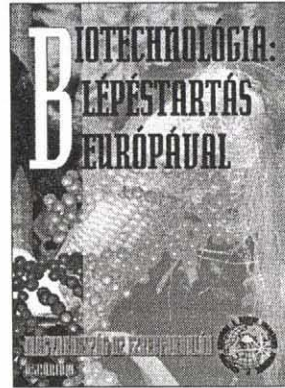
• Bp. 1998. 179 p.; 540 Ft

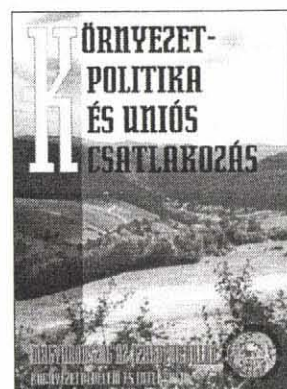
• Bp. 1998. 215 p.; 570 Ft

• Bp. 1998. 243 p.; 590 Ft

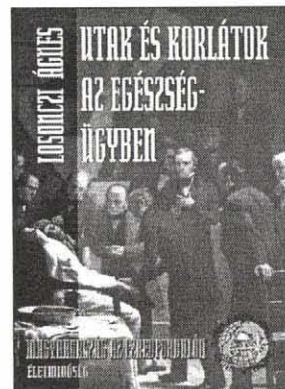
• Bp. 1998. 158 p.; 540 Ft

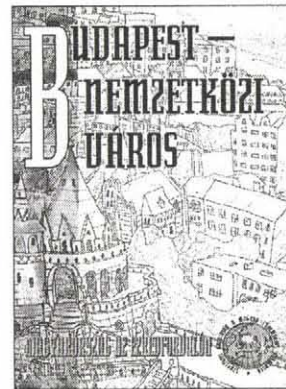
• Bp. 1998. 234 p.; 620 Ft

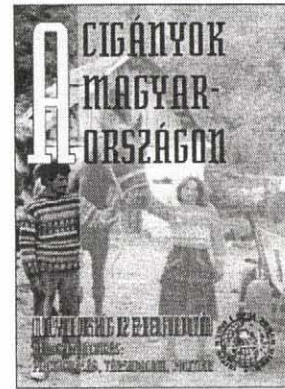
• Bp. 1998. 193 p.; 570 Ft

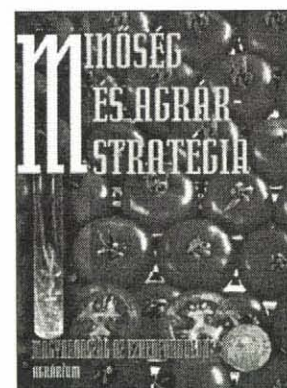
• Bp. 1998. 243 p.; 660 Ft

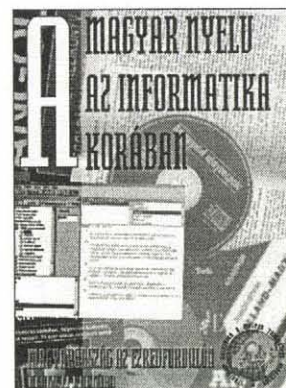
• Bp. 1998. 245 p.; 660 Ft

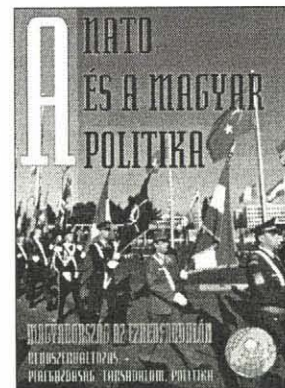
• Bp. 1999. 270 p.; 700 Ft

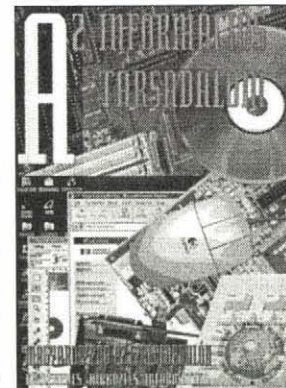
• Bp. 1999. 408 p.; 900 Ft

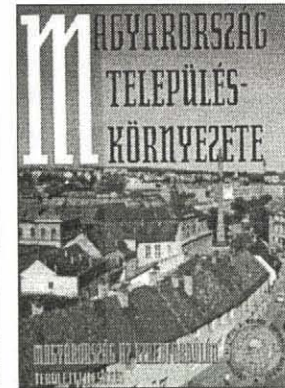
• Bp. 1999. 195 p.; 550 Ft

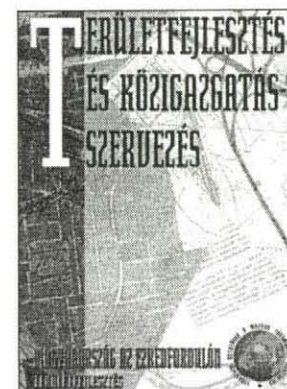
• Bp. 1999. 214 p.; 620 Ft

• Bp. 2000. 236 p.; 700 Ft

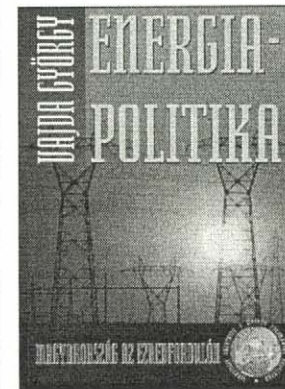
• Bp. 2000. 466 p.; 920 Ft

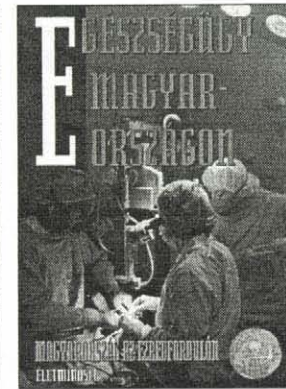
• Bp. 2000. 246 p.; 700 Ft

• Bp. 2000. 242 p.; 700 Ft

• Bp. 2001. 396 p.; 950 Ft

• Bp. 2001. 368 p.; 920 Ft

• Bp. 2001. I-III. k.; 2140 Ft

A jelölt kötetek megvásárolhatók a könyvesboltokban, valamint az MTA Történettudományi Intézetében.
(Cím: MTA TTI, 1014 Bp., Uri u. 53., Dobos Anikó terjesztő. Tel./fax: 3-566-373)